

ACADEMIA
DEȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CU PRIVIRE LA LIMBAJUL ISTORIC

ARON PETRIC, EUGEN STĂNESCU

160 DE ANI DE LA REVOLUȚIA DIN 1821

TĂRÂNIMEA - FORȚA DE BAZĂ A REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1821

CONSTANTIN CORBU

IDEOLOGIA GENERAȚIEI DIN EPOCA DE LA 1821 (I)

NICOLAE ISAR

IMPLICAȚIILE ECONOMICE ALE DOMINAȚIEI OTOMANE ASUPRA
PRINCIPATELOR ROMÂNE (1750 - 1859)

NICHITA ADĂNILOAI

VALORIFICAREA BOGĂȚILOR MINIERE DE CĂTRE POPORUL ROMÂN
ÎN EPOCA VECHIE ȘI MËDIE

ȘTEFAN OITRANU

TENTATIVE DE CONSOLIDARE A SOCIETĂȚII NAȚIUNILOR 1922 - 1925

ELIZA CAMPUS

DOCUMENTAR
VLAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII
INSEMĂNĂRI

3

TOMUL 34

1981

MARTIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE**

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (redactor responsabil); ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DÉMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPIIU TEODOR (membri).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, Nr. 3
martie 1981

SUMAR

ARON PETRIC, EUGEN STĂNESCU, Cu privire la limbajul istoric 389

160 DE ANI DE LA LA REVOLUȚIA DIN 1821

CONSTANTIN CORBU, Tărâniștea — forța de bază a revoluției române de la 1821 395
NICOLAE ISAR, Ideologia generației din epoca de la 1821 (I) 417

★

NICHITA ADĂNILOAIE, Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor române (1750—1859) 441

★

ȘTEFAN OLTEANU, Valorificarea bogățiilor miniere de către poporul român în epoca veche și medie 465

★

ELIZA CAMPUS, Tentative de consolidare a Societății Națiunilor (1922—1925) . . . 487

DOCUMENTAR

VIORICA ENĂCHIUC-MIHAI, Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Dridu — punctul „La metereze” 507

RADU LUNGU, Contribuții la istoria meșteșugurilor medievale în Țara Românească 513

NICOLAE STANCU, Demersuri diplomatice ale României în vederea recunoașterii independenței sale de stat pe lângă statele din Asia, Africa și America latină . . . 519

V AȚA ȘTIINȚIFICĂ

Adunarea generală a Academiei de științe sociale și politice (*Ion Apostol*); Sesiuni științifice consacrate aniversării bătăliei de la Posada (*Nicolae Stoicescu*); A XVIII-a sesiune de comunicări științifice a Academiei Militare — secția Istoria artei militare (*Dan A. Lăzărescu*); Colocviu comemorativ Nicolae Iorga la Botoșani (*Traian Udrea*); Sesiune de comunicări științifice la Oradea (*Gelcu Maksutovici*); Sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie și artă din Zalău (*Constantin C. Petolescu*); A V-a sesiune a comisiei mixte româno-polone de istorie (*Florin Constantiniu*); Dezbateri privind evoluția uneltelor în sud-estul european în evul mediu (*Ștefan Olteanu*); Crearea comisiei internaționale de istorie a istoriografiei (*Lucian Boia*); Vizita unui istoric italian (*Florin Constantiniu*); Cronica . . . 525

RECENZII

- ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României. 1913—1947*, Edît. politică, Bucureşti, 1980, 636 p. (*Constantin Botoron*) 545
- GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu, Edit. Eminescu, București, 1980, 295 p. (*Iolanda Micu, N. Stoicescu*) 550
- * * * *Actes du II-e Congrès international de Thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), I—II (Histoire et archéologie), édités par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, avec la collaboration de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Adriana Stola, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 470 p. + 462 p. (*Constantin C. Petolescu*) 557
- GYÖRGY SPIRA, *A Nemzétisegi kereső a negyvennyolcas forradalom magyaror szagon* (Problema națională în revoluția de la 1848 din Ungaria), Kossuth könyvklado, Budapesta, 1980, 241 p. (*Stelian Mindruș*) 562

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI. — I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 188 p. (Victor Neumann); * * * *Argeșenii și muscelenii participanți la războiul de independență a României 1877—1878*, Muzeul orașenesc Cîmpulung-Muscel, Arhivele Statului Filiala Argeș, Pitești, 1980, 208 p. (*Elena Gheorghe*); General-locotenent ION SUTA, *Infanteria Română. Contribuții la istoricul armeei*, vol. I, Edit. militară, București, 1977, 226 p. (*Valeriu A. Giuran*); ISTORIA UNIVERSALĂ. — BONJU ST. ANGELOV, *Iz starata Bălgarska, ruska i srăbska literatura* (Din literatura veche bulgară, rusă și srbă), Cartea a III-a. Sofia, 1978, 282 p. (*Damian P. Bogdan*); GERMAINE] TILLION, *Ravensbrück*, Edit. politică, București, 1979, 216 p. (*Mircea C. Dumitriu*) 569
- VASILE MACIU (1904—1981) 579

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° . 3
mars 1981

SOMMAIRE

ARON PETRIC, EUGEN STĂNESCU, A propos du langage historique 389

160 ANS DEPUIS LA REVOLUTION DE 1821

CONSTANTIN CORBU, La paysannerie — principale force de la révolution roumaine de 1821. 395
NICOLAE ISAR, L'idéologie de la génération de 1821 (I) 417

★

NICHITA ADĂNILOAIE, Les implications économiques de la domination ottomane sur les Principautés roumaines (1750—1859) 441

★

ȘTEFAN OLTEANU, La mise en valeur des richesses minières par le peuple roumain pendant l'antiquité et le moyen-âge 465

★

ELIZA CAMPUS, Tentatives de consolidation de la Société des Nations, (1922—1925) 487

DOCUMENTAIRE

VIORICA ENĂCHIU-CU-MIHAI, Des recherches archéologiques de Dridu — le point „La Metereze” 507

RADU LUNGU, Contributions à l'histoire des métiers médiévaux en Valachie 513

NICOLAE STANCU, Demarches diplomatiques de la Roumanie en vue de la reconnaissance de son indépendance étatique par les pays d'Asie, d'Afrique et d'Amérique latine 519

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'assemblée générale de l'Académie des sciences sociales et politiques (*Ion Apostol*); Sessions scientifiques consacrées à l'anniversaire de la bataille de Posada (*Nicolae Stoicescu*); La XVIII-e session de communications scientifiques de l'Académie Militaire—section Histoire de l'art militaire (*Dan A. Lăzărescu*); Colloque commémoratif Nicolae Iorga à Botoșani (*Traian Udrea*); La session de communications scientifiques d'Oradea (*Gelcu Maksutovic*); La session de communications du Musée d'histoire et d'art de Zalău (*Constantin C. Petolescu*); La V-e session de la commission mixte roumano-polonaise d'histoire (*Florin Constantiniu*); Débat concernant l'évolution des outils dans le sud-est de l'Europe pendant le moyen-âge (*Ștefan*

Olteanu); La création de la commission internationale d'histoire de l'historiographie (*Lucian Boia*); Visite d'un historien italien (*Florin Constantiniu*); Chronique 525

COMPTES RENDUS

- ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României, 1913—1947* (La politique extérieure de la Roumanie. 1913—1947). Éditions politiques, Bucarest, 1980, 636 p. (*Constantin Botoran*) 545
- GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (La tradition historique concernant la fondation des Etats roumains), Edition parue par les soins de Valeriu Răpeanu. Etude introductive et notes du même auteur. Éditions Eminescu, Bucarest, 1980, 295 p. (*Iolanda Micu, N. Stoicescu*) 550
- * * * *Actes du II-e Congrès international de Thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), I—II (Histoire et archéologie), édités par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, avec la collaboration de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Adriana Stoia, Éditions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1980, 470 p. + 462 p. (*Constantin C. Petolescu*) 557
- GYÖRGY SPIRA, *A Nemzetiségi kérdés a pegyennyolcas forradalom magyarországon* (La question nationale dans la révolution de 1848 de Hongrie), Kossuth könyvkiado, Budapest, 1980, 241 p. (*Stelian Măndruț*) 562

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE.** — I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene* (L'unité du peuple roumain. Contributions historiques du Banat), Éditions Facla, Timișoara, 1980, 188 p. (*Victor Neumann*); * * * *Argeșenii și muscelenii participanți la războiul de independență a României, 1877—1878* (Les participants des départements d'Argeș et Muscel à la guerre d'indépendance de la Roumanie, 1877—1878), Le musée de la ville de Cimpulung-Muscel, Archives de l'Etat, Filiale Argeș, Pitești, 1980, 208 p. (*Elena Gheorghe*); Général lieutenant ION SUTA, *Infanteria Română. Contribuții la istoricul armei*, (L'infanterie roumaine. Contributions à l'histoire de l'arme), vol. I, Éditions militaires, Bucarest, 1977, 226 p. (*Valeriu A. Giuran*); **HISTOIRE UNIVERSELLE.** — BONJU ST. ANGELOV, *Iz starata bălgarska, ruska i srăbska literatura* (De la littérature ancienne bulgare, russe et serbe), livre III, Sofia, 1978, 282 p. (*Damian P. Bogdan*); GERMAINE TILLION, *Ravensbrück*, Éditions politiques, Bucarest, 1979, 216 p. (*Mircea C. Dumitriu*) 569
- VASILE MACIU (1904—1981) 579

CU PRIVIRE LA LIMBAJUL ISTORIC*

DE

ARON PETRIC și EUGEN STĂNESCU

Complexitatea epocii istorice pe care o trăim determină și revederea instrumentelor de cercetare a tuturor aspectelor pe care omenirea poate să le cunoască azi mai bine. În acest cadru se impune, ca o consecință firească, elaborarea și utilizarea și a unui limbaj istoric cât mai adecvat stărilor de lucruri și de spirit ale vremurilor actuale. Abordarea problemei limbajului istoric nu se poate face — după cum apare evident — decît în strînsă corelare cu gîndirea pe care acesta o exprimă, nu poate fi despărțită de concepția care călăuzește pe istoricul în cauză. Aceasta și explică, în parte, deosebiri de sensuri care sînt atribuite uneori aceluiași termen, mai ales cînd aceștia se referă la aprecieri valorice legate de unele procese sociale.

În ceea ce-i privește pe istoricii români, concepția materialist-istorică implică însușirea și utilizarea unei terminologii proprii socialismului științific — terminologie considerată, însă, nu ca o sumă de cuvinte limitate ca număr și anchilozate ca sensuri la ceea ce ne-au lăsat marii întemeietori ai dialecticii marxiste, ci într-o firească și continuă îmbogățire, așa cum este această concepție însăși, îmbogățire determinată de transformările vieții umane, de noile achiziții ale științei și tehnicii, de capacitatea mereu sporită de înțelegere de către omenire a fenomenelor pe care le trăiește sau o înconjoară.

Fără îndoială că și limbajul istoricului cunoaște și reclamă dreptul la înnoire și îmbogățire și în acest context trebuie să se țină seama și de marile obiective care direcționează sensul și însăși rațiunea de a fi a istoriei. Din acest punct de vedere, ne stăruie cu putere în minte mesajul pe care președintele României socialiste, Nicolae Ceaușescu, l-a adresat participanților la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, care, pornind de la gama atît de variată și complexă a temelor puse în dezbateră — dintre care multe de o stringentă actualitate —, solicită totodată spirit de comprehensiune, conlucrare și înțelegere în care este bine să se desfășoare discuțiile, astfel încît ele să contribuie atît la elucidarea unor probleme mai puțin clare ale istoriei, cît și la o mai bună

* Problema a format obiectul unui coreferat prezentat de noi în cadrul celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, la secția de Metodologie, coreferat publicat în volumul I al actelor Congresului. Studiul de față reprezintă o dezvoltare a acestei teme, însoțită de unele considerații, privind discuțiile ce au avut loc în secția respectivă pe marginea acestui subiect.

cunoaștere reciprocă între popoare, mijloc important de prețuire a valorilor materiale și spirituale create de fiecare națiune, de apropiere și colaborare între toți locuitorii planetei noastre.

Acest stăruitor apel pornește de la analiza lucidă și obiectivă a fenomenelor vieții contemporane, pe care istoricii — cei dinții — o pot cunoaște și îi pot întrevădea evoluția viitoare. Or, o astfel de analiză conduce la concluzia că situația complexă și încă dominată de probleme nesoluționate atât în domeniul economic, cât și în viața social-politică și în relațiile internaționale, poate degenera într-o nouă conflagrație mondială, de proporții necunoscute încă, ținând seama de nivelul înarmărilor și de forța nimicitoare a armelor atomice. De aici, insistența cu care se cere să se facă totul pentru a se relua și consolida cursul destinderii în relațiile internaționale, de a se trece la o politică reală de dezarmare, de a se așeza la baza raporturilor între state și națiuni principiile încrederii și prețuirii reciproce, ale respectării independenței și suveranității naționale, ale nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța. Stă în puterea popoarelor de a determina un curs nou, pozitiv, în relațiile internaționale. În această apreciere a președintelui Nicolae Ceaușescu se reflectă una din tezele fundamentale ale socialismului științific privind rolul maselor populare, al forțelor înaintate ale societății, în făurirea istoriei, în propulsarea omenirii pe calea progresului.

★

La mobilizarea popoarelor în lupta pentru pace, istoricii pot juca un rol deosebit de important prin punerea în evidență a învățămintelor ce se desprind din trecut — acest bogat tezaur al experienței umane —, reliefind atât factorii care au favorizat progresul popoarelor, cât și elementele care au dus la perioade de regres, la conflicte și războaie, ce au provocat atâtea suferințe. În același sens, istoria poporului nostru evidențiază cu prisosință faptul că cele mai fertile perioade din existența sa au fost tocmai acelea care s-au bucurat de pace, în care au existat relații de colaborare și prietenie cu vecinii, ceea ce a ușurat dezvoltarea fiecărei țări din această parte a Sud-estului european pe calea civilizației și progresului. Experiența trecutului impune, astfel, clare comandamente pentru prezent și viitor.

De pe aceste poziții, mesajul președintelui Republicii noastre rostește cu optimism: „Avem deplină încredere că, acționând unite, popoarele, forțele înaintate ale umanității pot asigura pacea și securitatea internațională, pot făuri o istorie nouă, fără războaie și vărsări de sânge, pot edifica și lăsa generațiilor viitoare o lume mai bună și mai dreaptă!”¹. Atingerea acestor obiective implică pentru știința istorică necesitatea de a cultiva grija pentru redarea veridică a realității, de a se feri de denaturări pornite din dăunătoare tendințe naționalist-șovine, din porniri hegemoniste și expansioniste de esență imperialistă, din ignorare sau dispreț față de valorile create de alte popoare, față de contribuția fiecărei națiuni — mare sau mică — la progresul umanității.

Acordând importanță primordială problemelor de concepție ale istoriei, nu pot fi neglijate nici aspectele de formă, privind, deci, modalitățile

¹ „Scîntela”, 12 august 1980

de exprimare a conținutului, ceea ce, în ultimă analiză, se referă la limbajul istoricului, la terminologia utilizată de acesta în istoria scrisă sau orală. Problema limbajului istoric poate fi examinată în mai multe ipostaze. În cele ce urmează, ne propunem să înfățișăm unele considerații privind pe de o parte înnoirea și îmbogățirea, iar pe de altă parte unificarea limbajului utilizat de istoric. Se ridică și întrebarea firească, dacă limbajul istoric, născut sub semnul vremii noastre, nu e adecvat și altor vremuri, deschizându-se astfel un câmp vast de experimentare terminologică. Sub acest raport observăm că științele istorice nu se pot izola de ansamblul științelor în general, fie matematico-naturale, fie social-umane, toate la un loc alcătuind o singură familie, caracterizată printr-un singur demers, acela de a pătrunde în adâncul tainelor universului, a macrocosmosurilor și microcosmosurilor materiale și spirituale. Căci epoca pe care o trăim este revoluționară nu numai prin schimbările aduse structurilor și instituțiilor de pretutindeni, hărții lumii care arată cu totul altfel decât acum patru decenii, ci și prin acumularea fantastică de cunoștințe în domenii peste care altădată plana o deplină ignoranță. Revoluția tehnico-științifică se exprimă nu numai prin schimbările radicale ale cadrului natural al existenței umane, dar și prin orizontul de cunoaștere al omului, individual sau colectiv, care nu numai că trăiește altfel decât înaintașii săi, dar și cunoaște mai mult și mai bine aspectele fundamentale ale devenirii sale. Pot, oare, științele istorice să rămână insensibile față de înnoirea extraordinară, petrecută sub ochii noștri, în atâtea domenii ale științelor matematico-naturale și social-umane și care se reflectă în metodologii și terminologii noi sau înnoite?

Astfel, unele din descoperirile importante din domeniul științelor matematico-naturale au avut în trecut asupra științelor istorice evidente influențe nu numai metodologice, ci și terminologice. Este destul să ne gândim la termeni ca: revoluție, polarizare (din astronomie), evoluție, formație, structură (din biologie) analiză, sinteză (din chimie) etc. Se poate pune problema dacă acest fel de științe, prin terminologia lor proprie, mai recent vehiculată, n-ar putea contribui din nou la îmbogățirea limbajului istoric. Considerăm că această categorie de științe poate contribui la înnoirea terminologiei limbajului istoric prin ceea ce am putea numi *introducerea unei noi generații terminologice*.

În acest sens astrofizica poate să pună la îndemina istoricului elemente de terminologie nouă. De exemplu, pe lângă termenul de „explozie”, intrat încă demult în limbajul istoric, există posibilitatea introducerii celui de „implozie” (prăbușirea unui corp ceresc în sine însuși), termen care s-ar putea aplica unei societăți care se prăbușește treptat în ea însăși, printr-o putrezire lentă și îndelungată. Din fizică ar putea fi preluat termenul de „refracție”, utilizabil în cazul mai multor realități de natură diferită, din care una singură e prioritară, deformându-le pe celelalte, cercetarea avînd ca scop tocmai descoperirea acestora în stadiul lor anterior.

Raportîndu-ne la descoperiri mai recente din domeniul biologiei, expresia de „arbore genetic” ar putea fi întrebuințată în istorie atunci cînd o realitate socială îngăduie identificarea unui lanț de cauze și efecte în care e transpusă o întreagă evoluție. Tot astfel poate fi folosit și termenul de „program” — într-un sens istoric larg — cînd putem înregistra

într-o colectivitate sensul fundamental al devenirii ei chiar înainte de a fi codificat sub formă instituțională sau ideologică. Un alt termen, care ar merita să fie conceput într-un sens mai larg și mai sugestiv ar fi cel de „simbioză”, care, dincolo de banalitatea viziunii a două realități istorice trăind împreună, ar respecta mai degrabă semnificația din știința respectivă privind transplantul unei realități fără rădăcini proprii, dar care trebuie urmărită în încercarea, reușită sau nu, de a le căpăta.

Medicina, cu succesele ei deosebite din ultimele decenii, a adus de asemenea la lumină o serie de termeni care pot ispiti istoricul să-i folosească în descrierea unor fenomene și situații. Astfel ar putea fi luat în considerare „fenomenul de respingere”, atunci când impactul dintre două realități istorice nu duce nici la asimilare, nici la contopire, nici la un raport de simbioză parazitara, ci pur și simplu la separarea lor datorită incompatibilității de genetică istorică.

Cît privește științele social-umane, acestea de mai mult de un veac și jumătate, începînd cu economia politică, au influențat puternic știința istorică. Se poate considera că pentru acest grup de științe, Karl Marx a stabilit cadrul în care cercetarea istorică trebuie să se desfășoare, împropătîndu-se și îmbogățindu-se din punct de vedere metodologic și terminologic, de pe urma progreselor din ce în ce mai evidente ale acestor ramuri ale cunoașterii. Termenii veniți din aceste științe, fără de care nu se poate închipui limbajul istoric actual, ca cei de „progres”, „regres”, „valoare”, „lege”, „conștiință”, „societate” etc., ilustrează aportul lor terminologic.

Încă înainte de apariția marxismului, economia politică a sugerat istoricilor o serie de termeni care au astăzi un statut definitiv, cum ar fi cei de „clasă”, „luptă de clasă”, „economie națională”, „nivel de trai” etc. În ultimul timp, această știință ne pune în față termeni și expresii noi, ca cele care se referă la discrepanța economică principală a planetei noastre, considerată a fi cea dintre „nord—sud”, sau care consideră ca un dat fundamental al vremii noastre existența „lumii a treia”.

Dreptul, ca ansamblu al științelor juridice, folosește, mai ales în ultimul timp, termenul de „lege-cadru”, care desemnează o lege reglementînd un ansamblu de activități similare. Filosofia istoriei ar fi îndreptățită să folosească un astfel de termen, paralel cu cel de „lege” propriu-zisă, subliniindu-se că seria de cauze și efecte poate fi lineară sau reducibilă linear dar și arborescentă, cu multiple efecte, situație căreia i s-ar potrivi termenul de „lege-cadru”.

Și sociologia, dată fiind considerabila apropiere conceptuală și metodologică de știința istorică, a influențat și a fost influențată terminologic în raport cu aceasta. Astfel, reîntoarcerea, voită sau nu, a unei colectivități urbane în direcția ruralității, poate fi folosit și pentru trecut cînd, în împrejurări complicate de regres economic și social, mari colectivități urbane, altădată înfloritoare, deveneau semi-rurale. De asemenea, termenul atît de frecvent de „ecologie” — raportat la echilibrul, necesar dar fragil, dintre om și natură, poate fi folosit și în problematica vieții sociale, referindu-se la echilibrul dintre individ și societate, sau dintre om și societate în ansamblu, în raport cu probleme fundamentale ca cea a păcii și războiului.

Psihologia a influențat, fără îndoială, și metodologic și terminologic, științele istorice, căci e destul în această privință să evocăm importanța

crescîndă a cercetărilor în domeniul psihologiei colective, fie sub forma de „psihologie de grup” sau „psihologie de masă”. Adăugăm la aceasta și încercările de abordare a cercetărilor unor realități istorice pe baza „psihanalizei istorice”, nu totdeauna reușite, date fiind unele exagerări inevitabile. Tot psihanaliza, ca ramură a psihologiei, ne sugerează «scăparea fără voie», care credem că poate evoca foarte bine situația în care un izvor spune adevărul, fără voie, împotriva intereselor sociale, politice, naționale pe care le reprezintă, situație corespunzînd de cele mai multe ori unui adevăr istoric.

În ceea ce privește lingvistica, se pun în lumină forme structurale care se schimbă greu de la epocă la epocă și care au, deci, o anumită perezinitate. La rîndul său, știința istorică poate folosi și ea, cu mai mult curaj, termenul de „permanențe — cu înțeles relativ — pentru a ilustra ceea ce, în decursul devenirii umane, se schimbă mai mult din punct de vedere al conținutului și mai puțin din punct de vedere al formei, deci de ceea ce se desemnează prin expresia „noul în haina vechiului”. În ansamblu, folosind din domeniul lingvisticii, problemele semantice știința istorică s-ar putea găsi în fața necesității care ar obliga-o să pună sub semnul întrebării sensul unei părți a terminologiei sale și să reflecteze la necesitatea unei revizuirii a acesteia.

În același timp, a devenit, de multă vreme, evident faptul că numeroși termeni și expresii cu care operează știința istorică nu sînt utilizați în aceleași accepțiuni, existînd adeseori deosebiri sensibile de interpretare. Astfel, termenii de „cultură” și „civilizație” sînt tratați uneori ca termeni identici, alteori, însă, cu sensuri deosebite, înțelegîndu-se prin civilizație, creația materială, iar prin cultură, cea spirituală, nelipsind însă nici accepțiunile inverse. Nu există unitate de concepție nici în ceea ce privește folosirea termenilor de „epocă” și „perioadă istorică”, lor alăturîndu-li-se și cel de „ev”, utilizat mai mult pentru epoca de mijloc a istoriei. Sub acest raport, considerăm că trebuie acceptată ideea că epocile istorice: veche, medie, modernă, contemporană, reprezintă diviziuni de timp bine conturate prin anumite trăsături specifice, sub raport economic, social-politic și spiritual, în timp ce perioadele istorice sînt subdiviziuni ale celor dintii.

Istoriografia marxistă a introdus diviziuni noi în desfășurarea istoriei, denumite „orînduiri”, care au la bază criterii de ordin științific, ținînd de evoluția modurilor de producție, respectiv de gradul de dezvoltare a forțelor de producție ale societății și de relațiile de producție statornicite între oameni într-o anumită etapă istorică. Considerăm că termenii care desemnează aceste orînduiri — respectiv comuna primitivă, orînduirile sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă — corespund unui anumit conținut social-economic, ceea ce le conferă o certă validare științifică. Consensul în adoptarea unei terminologii istorice unitare este nu numai de dorit, ci imperios necesar, în vederea comunicării fără dificultăți a ideilor, a înțelegerii fără piedici a proceselor și a realităților istorice.

Dar limbajul istoricului se cere privit și din alte puncte de vedere. Prezintă interes, spre exemplu, dacă istoricul folosește o manieră de exprimare narativă sau povestitoare, retorico-discursivă sau un stil riguros științific, lipsit de „epitete ornante” ori de alte elemente literare. Desigur, lucrurile trebuiesc judecate în raport cu natura și destinația

materialului istoric, unul fiind stilul utilizat în studii de strictă specialitate, altul cel din lucrări destinate unui cerc larg de cititori sau auditoriu și într-un mod special cel folosit în cărțile școlare, unde se impun particularitățile de vîrstă și cerințele de ordin educativ.

Oricare ar fi, însă, natura și destinația materialelor istorice, orice manieră de exprimare s-ar folosi, limbajul istoricului trebuie subordonat acestei cerințe fundamentale de expunere a adevărului — și acesta în mod deschis, fără rețineri și ambiguități, deliberate sau nu, care l-ar putea altera. Considerăm, totodată, că limbajul istoricului trebuie să contribuie și el — odată cu conținutul istoric și prin modalități specifice acestei științe — la consolidarea înțelegerii și prieteniei dintre popoare, la progresul întregii umanități. Sub acest raport, se impune ca istoricul, respectînd adevărul, să evite termenii care ar putea să jignească susceptibilitatea altor popoare, demnitatea umană. O asemenea cerință se impune cu precădere în cărțile de istorie destinate tineretului, în formarea concepției și conștiinței căruia studierea istoriei joacă un rol de primă mîină.

Răspunzînd unor atari cerințe, istoria și slujitorii săi vor servi nobililor idealuri ale cultivării adevărului, prieteniei între popoare și progresului omenirii.

Problema limbajului istoric, abordată în raportul prezentat de Karl-Georg Faber (Republica Federală Germania) și în corapoartele susținute de Quentin R.D. Skinner (Anglia), Pietro Rossi (Italia), Stanislav Piekarczyk (Polonia), Wolfgang Küttler (Republica Democrată Germană), Eugen Stănescu și Aron Petric (România), ca și de unii experți, a suscitât interes, exprimat și în participarea la discuții a mai multor specialiști din învățămînt și din cercetarea istorică.

Astfel s-a subliniat faptul că între limbaj și concepția istorică există o strînsă interdependență și că se impune o cît mai riguroasă precizie în definirea noțiunilor și termenilor cu care operează istoricii (W. Küttler), preconizîndu-se chiar întocmirea unor dicționare (glosare) istorice. Alți participanți la discuții au subliniat interferența și interinfluența între diferitele științe, inclusiv în domeniul terminologiei, ceea ce afectează și disciplina istorică. Reliefînd necesitatea ca limbajul istoric să aibă o mare mobilitate, de natură să corespundă transformărilor societății umane însăși, s-a accentuat, totodată, trebuința unei anumite concordanțe în atribuirea sensurilor termenilor utilizați (H. Schleier). Au fost, însă, și unele opinii — este drept, izolate — potrivit cărora o unificare a limbajului istoric ar „blocă” gîndirea istorică, reprezentînd chiar — după opinia lui Stepan Kieniewicz — „o sinucidere a zeiței Clio”. Alți vorbitori au arătat că este necesară o „plasticizare” a limbajului istoric, utilizîndu-se, în acest scop, și beletristica, după cum s-a subliniat necesitatea reflectării, prin limbaj, a „dimensiunii timpului” în care s-au petrecut evenimentele (Jerzy Topolski-Polonia).

La discuții au participat, aducînd o serie de cîmpletări, și membri ai delegației române, ca Paul Cornea, Constantin Mocanu (despre filosofia limbajului istoric), Nicolae Liu (despre limbajul istoric al lui Nicolae Iorga), Cezar Apreotesei, Vladimir Iliescu.

ȚĂRĂNIMEA — FORȚA DE BAZĂ A REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1821

DE

CONSTANTIN CORBU

Multă vreme înainte de declanșarea revoluției de la 1821, paralel cu ridicările maselor populare de la orașe și sate împotriva exploatarei feudale, s-a desfășurat lupta generală a poporului român pentru îndepărtarea, din Moldova și Țara Românească, a dominației otomane și a domniilor fanariote susținute de Poartă, iar în Transilvania împotriva exploatarei nobilimii maghiare și a opresiunii habsburgice. Participarea mai multor mii de țărani români, sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, la înfruntarea armatelor Semilunei în cadrul războiului ruso-turc din 1806—1812, a constituit o școală a luptei pentru neatîrnare și a contribuit la formarea nucleului armat al revoluției de la 1821.

Cauza adîncă, cea mai importantă a revoluției de la 1821 a fost, ca și la 1784, în Transilvania, asuprirea socială și națională, respectiv exploatarea clăcașilor de către marii proprietari funciari, fiscalitatea excesivă, accentuată de dominația otomană și de domniile fanariote, instrumentul acestei dominații. Contradicția socială fundamentală care a generat revoluția, proprie întregului feudalism, a fost aceea dintre țărănimea dependentă și boierime¹. Chiar dacă, prin reformele lui Constantin Mavrocordat, iobăgia fusese desființată din punctul de vedere juridic, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, boierii au redus mult din efectul acestor reforme. În multe locuri, cum avea să arate Nicolae Bălcescu, viața țăranilor „nu se îmbunătăți prin emanciparea lor”, căci, aceștia au rămas, în continuare, dependenți de stăpîinii de moșii. „Astfel, această dependență rămase numai recunoscută în lege, iar în faptă relațiile lui cu proprietarul rămaseră tot aceleași, cu singura deosebire că proprietarul găsi în această înnoire prilej d-a scăpa de îndatorirea de a-l hrăni la vreme de boală sau de foamete”. Cu toate că țăranul era obligat, prin lege, să presteze pentru proprietar 24 de zile (numărul acestora a scăzut, mai tîrziu, la 12), el lucra la toate muncile și mai mult decît zilele legiuite. După eliberarea juridică din iobăgie „țăranii avură a suferi atunci și toată povara birurilor, de care mai înainte, ca robi, erau scutiți. Așadar, numai prin păstrarea clăcii, libertatea

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 31

țăranilor se făcu iluzorie”². În Țara Românească — spunea mai departe Bălcescu —, „starea țăranilor merse din zi în zi mai rău pînă la 1821, cînd desperarea lor izbucni”³.

În preajma revoluției de la 1821, nemulțumirile au fost generale nu numai în rîndul țăranimii clăcașe, ci și al celei libere. Proporția numerică a celor două categorii de țărani era diferită. Cei mai mulți țărani liberi erau în Oltenia. Potrivit conscripției austriace din 1722—1728, moșnenii reprezentau aici 48% din totalul populației rurale. În aceeași zonă existau diferențe numerice mari între țăranii liberi și clăcași, cu deosebire în județele din nordul și estul Olteniei: în Gorj și Vâlcea — 63% țărani liberi, în Mehedinți — 60%, în schimb, în județele de cîmpie proporția moșnenilor era mai mică. O situație aparte au avut foștii panduri participanți la războiul ruso-turc din 1806—1812, care, în timpul domniei lui Caragea, și-au pierdut multe din privilegiile fiind supuși și ei sarcinilor clăcășești.

În goana după acumularea de capital, boierimea a căutat să valorifice în mai mare măsură pămîntul, exploatînd tot mai mult pe țărani. Unii boieri, interesați în comerțul cu cerealele, au redus dreptul țăranilor de cultivat, la fineață, islaz, pădure, pescuit etc. Moșnenii, care dețineau loturi proprii, suportau numai sarcinile față de fisc, în vreme ce clăcașii, lucrînd pe moșiile boierești, aveau obligații și către boieri și către fisc. Ei trebuiau să presteze 12 zile de clacă pe an pentru boieri și să dea a zecea parte din toate produsele. În unele locuri, renta în muncă era convertită în bani, expresie a acumulării de capital. Pentru a face față povărilor bănești către stat și feudali, clăcașii erau nevoiți să vîndă pe piață o parte din produsele lor, de strictă necesitate, iar în multe cazuri să se împrumute la cămătari în condiții oneroase. În 1818, prin legiuirea domnitorului Caragea, celor 12 zile de clacă li s-au mai adăugat alte două. În timp ce boierii și mănăstirile aveau toate privilegiile și nu plăteau nimic pentru pămîntul sau vitele pe care le posedau, restul populației, meșteșugarii, negustorii și, mai ales țăranii, suportau toate cheltuielile către stat⁴.

Potrivit statisticilor vremii, în 1821, din cele aproximativ 300 000 de familii existente în satele și orașele Țării Românești, 119 375 erau constituite din țărani birnici (moșneni și clăcași), care alcătuiau 19 022 liude contribuabile, adică unități fiscale (dintr-o liude făceau parte cîteva familii de țărani). Pentru fiecare liude se plătea, anual, 300 de taleri. Mai existau 3856 de familii de companiști (meșteșugari, negustori etc.), grupate în 43 de companii, care plăteau în medie, 31 de taleri anual de familie, 540 de breslași, (meșteșugari, negustori etc.) de la sate, necuprinși în companii, care, plăteau, anual, în medie, 41,19 taleri de familie. Mazilii, descendenți ai unor boieri sau moșneni îmbogățiți, în număr de 3103 de familii, fiind

² N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în *Opere*, I, ediția G. și Elena Zane, Edit. Academiei, București, 1974, p. 159.

³ *Ibidem*, p. 160.

⁴ Nichita Adăniloale, *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956, p. 18 și urm.; Mite Măneanu, *Cauzele mișcării revoluționare din 1821. Istoriografia română despre aceasta, în 150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, Drobeta — Tr. Severin, 1973, p. 14 și urm.; Mircea T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Edit. Scrisul românesc, Cralova, 1978, p. 102, 118.

socotiți mici boieri, erau scutiți de anumite dări, ca vinărit, dijmărit, oierit și altele, plătind o contribuție specială, în medie de 48,36 taleri de familie pe an. O altă categorie care de asemenea, nu plătea dări, numită neamuri (2108 familii), se compunea din urmași ai marilor boieri, din foști dregători și din cei ridicați de domnie la rangul de boierie în schimbul unor mari sume de bani ^{4bis}.

Relațiile agrare se complică, în acea perioadă, prin apariția unei noi păături exploatare, interpușe între proprietarii de moșii și clăcași — arendașii. Aceasta avea să ducă la accentuarea exploatarei, la înmulțirea obligațiilor care apăsau pe umerii sătenilor, căci creșterea producției pentru piață s-a asigurat prin obligarea satelor de a munci atât pentru boier cât și pentru arendaș, dornic de rapidă îmbogățire.

În fața presiunii economico-sociale mereu crescînde asupra țărănimii, reacția satelor s-a materializat printr-o continuă manifestare, mereu mai deschisă, o opoziție față de boier și de asupritorul străin, prin arma răscoalei, care, pe fondul viguroasei agitații și frământări din mediul rural, avea o mare forță de înrîurire. Revoltele s-au intensificat pe măsura apropierii de momentul revoluției. Activitatea unor unități militare formate din panduri, alături de țărănimea liberă reprezenta un cadru favorabil pentru continuarea luptei sociale a țărănimii dependente, un focar de acțiune revoluționară și un teren favorabil declanșării unei ridicări de proporții. În Oltenia, s-a intensificat lupta cetelor de haiduci, din rindul cărora se detașează cea condusă de Iancu Jianu, participant la viitoarea revoluție din 1821. Tot în Oltenia s-au desfășurat, în anii 1814—1816, trei răscoale ale pandurilor, cărora autoritățile le-au făcut față cu greu ⁵.

În anii 1819—1820, țărani din mai multe sate ale Olteniei precum și din zona din stînga Oltului, ca, de pildă, Dimbovița, Teleorman, Buzău, au folosit o gamă variată de forme de luptă, de la plingeri și trimiterea unor delegații numeroase care să reclame autorităților centrale, în capitală, abuzurile boierimii, arendașilor și autorităților și pînă la răscoale. Această largă mișcare a satelor a constituit prologul mării ridicări care avea să înceapă ⁶. În acei ani — consemnează V.A. Urechia — „se lățea spiritul de revoltă mai în toate satele de peste Olt. Era încă un precursoriu al revoluțiunii de la 1821 . . . Dar ceea ce este neîndoios e că cele sate răzvrătite în 1819 și 1820 peste Olt constituie o manifestare clară a deșteptării spiritului public și sunt zbuciumări precursorii ale mișcării de la 1821, cum au fost și consecințe ale anterioarelor mișcări de panduri de sub Caragea Vodă. Nu este Tudor la 1821 un creator al mișcării, ci *sinteza* unor mișcări care își au originea în întreg secolul al XVIII-lea și în primele două decade din al XIX-lea. Că revoluțiunea fierbea în țară, se probează

^{4 bis} Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 23.

⁵ I. Neacșu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821, în „Studii și referate privind istoria României”*, partea a II-a, Edit. Academiei, București, 1954, p. 1008; Dan Berindei, Traian Mutașcu, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, Edit. militară, București, 1962, p. 39, 41.

⁶ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1959, p. 134, 148, 149, 170, 172, 173; 176—177, 180, 182—183 (în continuare: *Răscoala din 1821. Documente*); V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, București, 1898, p. 195, 245, 247, 250; Mircea Georgescu, *Trgovîștea în desfășurarea evenimentelor de la 1821, în 150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, Drobeta-Turnu Severin*, 1973, p. 74; Mite Măneanu, *loc. cit.*, p. 19.

nu numai cu răzvrătirile din cele zece sate ale lui Gr. Brincoveanu, dar și cu numeroase alte refuzuri de a se supune la clacă etc., din alte părți ale țării”⁷. La sfârșitul anului 1820 și la începutul anului următor, „Înăuntrul țării era în spor mișcarea contra regimului fanariot. Mai cu seamă peste Olt agitațiunea sporea. Pandurii nu erau mulțumiți. Vodă căută să-i atragă în partea-i dar nu izbutește”. Noul domnitor, Alexandru Șuțu, a iertat de „pedeapsă” pe câțiva dintre ei, condamnați de Caragea pentru revolta din anii precedenți. „În zadar Vodă dăduse ordin circular la ispravnicii să nu se permită satelor *întregi* a veni la București să-i reclame drepturile și ușurarea de dări ... Fierbea, fierbea revoluțiunea”⁸.

Ca și la 1784, revendicările economico-sociale de bază ale revoluției de la 1821 priveau țărănimea, ca înția expresie socială a societății românești, ca identitate a acesteia. În același timp, revoluția preconiza o seamă de ameliorări pentru celelalte categorii sociale împilate, iar în domeniul național, libertatea și neatîrnarea prin înlăturarea presiunii și amenințării otomane, instrumentului ei principal, de imixtiune în țară — fanarotismul. Aceste mari obiective sînt cuprinse într-o suită de documente cu caracter programatic, care, strîns corelate între ele, alcătuiesc programul unitar al revoluției sociale și naționale de la 1821 : *Proclamația de la Padeș*, din 23 ianuarie 1821, adresată de Tudor către „tot norodul omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești” ; *Arzul* trimis, în aceeași zi, Porții în numele a „tot norodul românesc din Valahia” ; *Proclamația către boieri, negustori și toți locuitorii Bucureștilor*, din 16 martie ; *Proclamația către toți locuitorii din București și către tot norodul*, din 20 martie ; *Proclamația către toți locuitorii orașelor și satelor din Țara Românească*, din 23 martie ; *Cererile norodului rumănesc* (februarie).

În planul social, programul revoluției prevedea nu doar anume îmbunătățiri ale situației țărănimii, ci așa cum au explicat și unii contemporani ai evenimentelor, iar mai târziu unii istorici, împărțirea pămînturilor boierimii la truditorii ogoarelor. Prin *Proclamația de la Padeș*, revoluția cheamă țărănimea la un adevărat război social împotriva boierimii : „Nici o pravilă nu oprește pre om de a întîmpina răul cu răul ! Șarpele cînd îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovește, ca să-ți aperi viața ... Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisericesti, cît și cele politicești, pînă cînd să-i suferim a ne suge singele din noi ? Pînă cînd să le fim robi ? ... Veniți dar, fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine ... Că ne ajunge fraților, atîta vreme de cînd lăcrămile du pe obrazăle noastre nu s-au mai uscat”⁹. *Proclamația cerea țăranilor să vină*, „în grabă cu toții la revoluție, să atace marea proprietate funciară, încît „averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jărtfească”, căpătînd o nouă destinație „pentru folosul de obște”¹⁰. Așa cum ținea să remarce conducătorul revoluției obștea care trebuia să beneficieze în mod egal, democratic, de pămînt, de „averile rău agonisite”, erau masele țărănești. Această direcție fundamentală a revoluției a jucat un rol decisiv în atragerea largă a țărănimii în marea

⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII—XIII, București, 1898, p. 246, 248—249.

⁸ *Ibidem*, p. 505.

⁹ *Răscola din 1821, Documente*, vol. I, p. 207—208.

¹⁰ *Ibidem*, p. 208.

luptă antifeudală. În strinsă legătură cu această prevedere, revoluția preconiza și alte măsuri cu caracter social, menite să modifice condiția țărănimii. *Cererile norodului rumănesc* prevedeau înlăturarea legiurii domnitorului Caragea „nefiind făcută cu voința a tot norodul”¹¹. La rîndul său, perspectiva înfățișată țărănimii după victoria revoluției conține în ea însăși ideea înlăturării servituților feudale: „să știți fără îndoială — arăta Tudor Vladimirescu în *Proclamația* din 20 martie 1821 — că mare ușurință are să vi se facă, nu numai întru răspunderea dajdiilor, ci și întru toate celelalte dări și orînduiei, cum și jafurile vor lipsi cu totul și veți înțelege înșivă scăparea robiei întru care v-ați aflat pînă acum. Urmați dar întru toate aceștii propovăduiri ce într-adins vi s-au trimis că să se cetească într-azul tuturor și în vileag de obște să fiți încredințați că nici odinioară nu veți rămîne fără dobîndirea drepturilor voastre”¹².

Alte documente programatice ale revoluției, adevărate acte de acuzare a boierimii, declarată vinovată pentru tot răul din țară, cer nemijlocit lichidarea economico-socială a celor care au năpăstuit țărănimea. În scrisorile trimise de Tudor Porții și pașalei de Vidin, la 23 ianuarie 1821, se precizează că revoluția s-a declanșat mai întii, împotriva exploatării boierilor. Aceștia sînt numiți „nemilostivi tilhari”, „tiranii noștri cei cumpliți”, „lupi nemilostivi”, care „ne-au mîncat dreptățile noastre”, acum „ne mîncă de vii” și „ne-au prădat ca niciodată mai înainte și pieirii cei de istov făr-de milostivire pre noi ne-au dat și pre acest chelar împărătesc cu totul de tot binele l-au deșărtat încit am rămas mai goli decît morții cei din morminturi”¹³. În scrisoarea către marele boier Nicolae Văcărescu, la 11 februarie 1821, Tudor sublinia rolul de progres al maselor populare în dezvoltarea țării, în vreme ce boierimea era o clasă decădentă, care prăda țărănimea și trăia în lux. Conducătorul revoluției anunța ideea, de valoare principală deosebită, dezvoltată apoi de gînditorii pașopțiști, în primul rînd de Nicolae Bălcescu și, pe un plan superior, de mișcarea socialistă, că țara este poporul, nu exploatătorii, că boierii, asupritorii ai maselor, ai țărănimii cu al cărei „sînge s-au hrănit și s-au poleit tot neamul boieresc”, nu fac parte din națiune și că „patria se cheamă poporul, iar nu tagma jefuitorilor”¹⁴. Este un întreg program de acțiune în aceste cerințe, o întregă concepție revoluționară.

Caracterul social al revoluției, circumscris în programul său, era recunoscut și în Capitala Moldovei, chiar în cursul desfășurării evenimentelor. La 15 februarie 1821, eterminul Iacovachi Rizo-Nerulos scria lui Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, că Tudor „a răscolat pînă alaltăieri toate județele de peste Olt, proclamînd libertatea, egalitatea și desființarea privilegiilor boierilor, răzbuînd pe cei care au fost nedreptățiți și înapoind lucrurile jefuite, el cheamă prin proclamații întreg norodul dac sub arme”¹⁵. Un alt contemporan al evenimentelor, istoricul Ilie Fotino, avea să scrie că la Padeș, Tudor a promis țărănilor „îndată desființarea birului” și a declarat că „va extermina cu desăvîrșire de pe fața pămîntului apăsătorii lor, iar averile acestora le va împărți acelora ce au petrecut

¹¹ *Ibidem*, p. 273.

¹² *Ibidem*, p. 387.

¹³ *Ibidem*, p. 209 — 211.

¹⁴ *Ibidem*, p. 258.

¹⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 123.

în suferință și apăsări”¹⁶. Tudor Vladimirescu — avea să scrie C.D. Aricescu — „a dat voie sătenilor, în prima sa proclamațiune (de la Padeș), de a-și însuși averile rău agonisite; sătenii considerau orice avere ca fruct al arbitrariului și al violenței; însușind-o, ei credeau că revendică un drept al lor, răpit cu forța”¹⁷.

Prevederi cu caracter social sînt numeroase în documentele programatice ale revoluției. În totalitatea lor, ele invederează că, în centrul obiectivelor revoluției, ca și la 1784 și la 1848, era problema agrar-țărănească, a cărei soluționare însuma, în principal, trecerea pămînturilor în stăpînirea lucrătorilor ogoarelor. Ca și la 1784, programul social al revoluției va fi ridicat la cele mai înalte valențe de către țărănime, care, acționînd în direcția victoriei și apărării revoluției, a căutat să rezolve cea mai importantă problemă a sa, și anume luarea pămînturilor exploatatorilor în stăpînire proprie, împărțirea democratică a pămînturilor între trudi-torii ogoarelor.

Programul național al revoluției sintetiza obiectivul cel mai stringent al perioadei, și anume curmarea domniilor fanariote, susținute de Poartă și de o parte a boierimii autohtone. Din motive tactice, mai ales la începutul revoluției, nu a putut fi inclusă în program o ridicare directă împotriva dominației străine. Se va produce acest lucru în cursul desfășurării revoluției și, în practică, acest deziderat va fi materializat de către țărănime în luptele directe împotriva armatelor invadatoare și împotriva boierimii coalizate cu acestea, imbinîndu-se, astfel, caracterul social cu cel național. Proclamația de la Padeș subliniază direct caracterul național al revoluției și cheamă la luptă pentru înlăturarea domniilor fanariote și înlocuirea acestora cu domniile pămîntene: „Și să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni. Aceia sînt ai noștri și cu noi dinpreună vor lucra binele, ca să le fie lor bine, precum ne sînt făgăduiți”¹⁸. Foarte virulent se denunță în gîndirea revoluției pactizarea dintre boierimea retrogradă și domnitorii fanarioți, se atenționează asupra consecințelor dezastruoase pentru țară ale acestei coalizări pe seama națiunii. În Arzul către Poartă, din 23 ianuarie 1821, se arată situația în care se găsea poporul și țara „din pricina unirii pămîntenilor boieri cu cei du pe vremi trimiși domni și otcîrmuitori acestui norod... părăsit în miinile numiților vrăjmași ai prea puternicei împărății și ai noștri”¹⁹. În scrisoarea către pașa de Vidin, din aceeași zi, Tudor se referă la faptul că „domnii țării dimpreună cu boierii greci și români, unindu-să cu toții, ne-au prădat și ne-au des-puiat, încît am rămas numai cu sufletele...”²⁰. Tot asemenea, în Proclamația de la 16 martie, către boieri, negustori și toți locuitorii Bucureștilor, se relevă că revoluția este îndreptată împotriva boierilor exploatatori, autohtoni, și a domnitorilor greci, „pentru dreptățile cele folosite la toată obștea”. Căci drepturile mai vechi au fost înlăturate și „de la o vreme încoace, din pricina unirii pămîntenilor boieri cu cei după vremi trimiși domni, cu totu s-au înghițit și s-au stricat, avîndu-le numai pentru

¹⁶ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din 1821 supra-numită Zavera*, traducere din limba greacă de P. M. Georgescu, București, 1874, p. 14.

¹⁷ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 135.

¹⁸ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. I, p. 207.

¹⁹ *Ibidem*, p. 208—209.

²⁰ *Ibidem*, p. 210—211.

folosul lor, precum prea bine vă este știut, și nici acum mai sus numiții nu voiesc a împlini cerirea pentru slobozirea dreptăților”²¹.

Revoluția era îndreptată, cu aceeași vigoare împotriva dominației otomane. La Padeș, scrie un participant la evenimentele din 1821, Tudor a făgăduit satelor plaiului „adunate și gata pentru revoluție” că dacă va reuși „ca prin ajutorul lor să dobândească vechile drepturi ale țării și dorita dreptate, el va face a li se întoarce toate desmoștenirile și ușurarea tributurilor cu care i-au fost împilat domnii și boierii greci. Aceste proclamații auzindu-le țărani chiar de la însuși Tudor, au început cu toții a se scula . . . De atunci țărani au început a mai răsufli jugul străinului”²². Așadar, Proclamația de la Padeș, după cum opinează Mihail Cioranu, abordează pentru prima oară vechile tratate, capitulațiile, ca obiective ale unei revoluții. Gândirea în acest domeniu va sta în centrul aspirațiilor naționale promovate de revoluția de la 1848. În scrisoarea către marele vistier, Al. Filipescu-Vulpe, în urma răspîndirii zvonului de către boieri că turcii au intrat în țară, chiar dacă aceasta ar fi fost neadevărată, totuși Tudor subliniază că „sîntem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care și sînt eu venit dimpreună cu poporul”²³.

În ideea de a forma un front comun al românilor în fața primejdiei otomane și intenționînd să lupte pentru dobîndirea independenței, Tudor a contat pe sprijinul moldovenilor. El a cerut mitropolitului și boierilor, la 5 aprilie 1821, să intre în legătură cu moldovenii, ca „unii ce sîntem de un neam, de o lege . . . să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții”²⁴. Acest îndemn nu este numai o chemare la luptă comună împotriva aceluiași dușman, ci, în același timp, o adevărată proclamație de unire națională. La plecarea din București, spre mijlocul lunii mai, din cauza armatei otomane care se apropia de Capitală, Tudor le-ar fi spus pandurilor, după cum afirmă Chiriac Popescu, unul dintre cei mai apropiați de conducătorul revoluției, că acum cînd „vedem foarte bine că vrăjmașii noștri au ajuns afară din Capitala noastră, cu gînd a face cu noi un război, sîntem siliți dar a lăsa acest oraș București, ca să nu fim pricina noi singuri a arderii lui, ci să ne retragem spre întruparea cu ceilalți frați ai noștri creștini, purtînd grija pentru a noastră obștească scăpare și a patriei noastre”, și că, de acum încolo, pandurii, toți concetățenii „trebuie să descărcăm pușca noastră în carne de turc, de vor năvăli pre noi, și să facem numele nostru lăudat, a ne vesti toate noroadele că am stat voinici împotriva vrăjmașilor noștri”²⁵.

Este important de subliniat că, pe planul eliberării țării și al apărării ei în fața oricărei intervenții străine, Tudor preconiza o deosebită fermitate. În Proclamația din 23 martie către toți locuitorii orașelor și satelor din Țara Românească, se spunea: „Iar cea mai de temei hotărîre a mea însoțită cu glasul norodului, iaste ca nici într-un chip să nu înceteze din cererea drepturilor țării, pre care și de nu le voi vedea dobîndite printr-

²¹ *Ibidem*, p. 373.

²² Mihail Cioranu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 237—238.

²³ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. II, p. 22.

²⁴ *Ibidem*, p. 33.

²⁵ Chiriac Popescu, *Memoriu despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, loc. cit., p. 194.

acele destoinice cuvinte care s-au făcut cunoscute pînă acum pã unde s-au cuvenit, vã fãgãduiesc sufletește cã se vor dobîndi negreșit prin vãrsare de sînge împotriva vericãruia vrãjmaș sã va arãta cãlcãtoriu acestor dreptãți, de care întii voi aveți sã vã bucurați”²⁶. Tot pe linia apãrãrii țãrii, în *Cererile norodului rumãnesc*, se prevedea instituirea unei armate naționale, alcãtuitã din 4000 de panduri, care sã fie scutiți de dãri și sã fie întreținuți din veniturile mãnãstirilor²⁷.

Programul revoluției de la 1821 conține și alte prevederi economice sociale și politice, exprimînd dezideratele claselor și pãturilor sociale interesate în dezvoltarea țãrii pe calea modernã. Toate acestea demonstreazã mãsura în care dezideratele reflectau cauzele care au declanșat revoluția și, în aceeași mãsurã, interesele claselor și pãturilor sociale care au realizat-o. Astfel, prin îndepãrtarea cãlugãrilor greci și trecerea averilor acestora „pe seama țãrii”, se materializa, de fapt, un început de secularizare a averilor mãnãstirești. Se prevedea și desființarea dãrilor suplimentare, suportate, în bunã mãsurã, de masele populare. Se cerea ca negustorii strãini sã nu mai fie scutiți de impozitul cãtre stat și de vãmile locale, pentru a diminua concurența pe care o fãceau negustorilor autohtoni. Se preconiza sã se perceapã taxe negustorilor care intrau sau ieșeau din țarã doar la granițã. Desființarea vãmilor interne reprezenta, în fapt, înlãturarea unor puternice obstacole de naturã feudalã și contribuia la crearea unor condiții favorabile dezvoltãrii interne și acumulãrii capitalului.

În programul revoluției din 1821 surprindem și principii fundamentale ale întocmirii unor noi rînduiri sociale și politice. Cel mai important dintre aceste principii este cel care se referã la realizarea suveranității poporului. În *Cererile norodului rumãnesc*, se preconiza ca Pravilniceasca condicã a domnitorului Caragea, care prevedea sarcini grele pentru masele populare, „sã lipseascã cu tot, nefiind fãcutã cu voința a tot norodul”, mitropolitul, „cel de acum sã lipseascã, nefiind orînduit cu alegerea și voința a tot norodul”, sã fie ales un altul cu asentimentul maselor, iar mãrirea sau multiplicarea sarcinilor fiscale sã fie aprobatã „de tot norodul”. Tudor precizeazã cã el este „ales și hotãrit de întreg poporul român” și ca un „iubitor de patrie”, este obligat sã lupte pentru „folosul a toatã obștea”. Tudor și toți care s-au ridicat la revoluție erau socotiți ca slujitori ai „norodului și patriei”, „folosului de obște” etc. Un alt principiu de bazã al programului se referã la desființarea privilegiilor de clasã. Funcțiile în stat, „atit cele politicești cit și cele bisericestești”, de la cea mai mare pînã la cea mai micã nu se mai atribuiau pe bani. „Dregãtorii sã nu se mai dea pe bani — se preciza în *Cererile norodului rumãnesc* — și sã se aibã în vedere nu obîrșia, ci meritul”, iar „Caftane cu bani sã înceteze cu totul de a se mai face, nici dupã neam, ci numai dupã slujbã”. În programul revoluției se mai prevedeau modificãri în domeniul justitiei, învățãmîntului, armatei, fiscalității²⁸. Privite în ansamblu, toate aceste mãsuri con-

²⁶ *Rãscala din 1821. Documente*, vol. I p. 386.

²⁷ *Ibidem*, p. 273.

²⁸ *Ibidem*, p. 272 și urm.; G. D. Iscriu, *Prelegeri de istorie modernã a Romãniei. Revoluția din 1821 condusã de Tudor Vladimirescu*, Tipografia Universității din București, 1975, p. 7 și urm.

stituiu un program încheșat, unitar, prin care revoluția, în numele maseilor populare, al țărănimii, meșteșugarilor, negustorilor, cărturarilor punea capăt feudalismului, preconizând cadrul și conținutul noii orânduri, capitaliste, perspectiva dezvoltării societății românești.

Forța socială centrală a revoluției a fost țărănimea, căreia i-a revenit un rol principal în cadrul evenimentelor. Țărănimea a participat în masă la revoluție — trei sferturi din armata revoluționară proveneau din mediul rural — deoarece problematica țărănească era problematica socială centrală a țării, iar țărănimea continua prin revoluție și la dimensiunile acesteia o luptă anterioară neîntreruptă. S-a făcut remarcată, îndeosebi, participarea numeroasă a moșnenilor, mai ales a celor din Oltenia, mulți dintre ei panduri. De asemenea, clăcașii, în special cei din Oltenia, s-au alăturat în masă revoluției. O prezență vie în revoluție au constituit-o sărăcimea orașelor, lucrătorii din ateliere și manufacturi, tabacii, măcelarii și calfele, proletariatul în formare. S-au alăturat, de asemenea și meșteșugarii și negustorii. Au participat și elemente ale boierimii, în special din rindurile micii boierimi, și chiar din rindurile boierimii mari, interesate în comerțul cu cereale — marfă și asigurarea independenței depline a țării²⁹. Tocmai pentru că revoluția avea și o latură națională, antifanariotă și antiotomană, ea a angrenat, într-o formă sau alta, din interese proprii, toate clasele și păturile sociale.

Armata revoluționară, formată din aceste categorii sociale, a fost denumită în documentele programatice *Adunarea Norodului* și prezenta, în fapt, *Oastea cea Mare*, de această dată constituită în vederea desfășurării unei revoluții. Baza socială a acestei armate populare a format-o țărănimea, care s-a exprimat ca atare în cursul evenimentelor. Ea avea o mare experiență a luptei antiotomane, o experiență militară, o experiență a haiduceii și, mai ales, o experiență de veacuri a răscoalelor. Masele țărănești au fost, în același timp, forța de polarizare a luptei naționale antiotomane, care a angrenat toate clasele și păturile sociale în fluxul luptei sociale a maselor împilate, care vedeau rezolvarea situației lor economico-sociale prin înlăturarea dominației otomane și a boierimii retrograde ce pactizase cu aceasta.

Încă înainte de izbucnirea revoluției, conducătorul acesteia a dat o deosebită importanță înarmării țărănimii. Un număr însemnat de țărani au fost înzestrați cu arme de foc, fie în calitatea lor de panduri, fie, mai ales, ca urmare a preocupărilor conducătorului revoluției înainte de declanșarea acesteia. Numeroase documente relevă că, și în 1822, autoritățile încă mai căutau prin sate armele pe care țărani le avuseseră în folosință în timpul revoluției³⁰. În anii premergători, Tudor, în mijlocul pandurilor săi care participaseră la războiul ruso-turc de la 1806—1812 și în calitatea sa de vâtaf de plai la Cloșani, cel mai important centru de pregătire a revoluției, s-a îngrijit de organizarea militară a viitoarei oaste de țărani pe care avea să o conducă. Și-a ales căpitanii de încredere, care, la rîndul lor, să recruteze oșteni pentru armata revoluționară. Tudor a reușit să-și asigure un

²⁹ I. Neacsu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în „Studii” nr. 2/1958, p. 97 și urm.; Dan Berindei, *Tralau Mutașcu, op. cit.*, p. 51, 59, 61; C. D. Isescu, *op. cit.*, p. 14 și urm.

³⁰ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. III, p. 189—190. 197.

grup de căpitani, care așteptau semnalul de intrare în acțiune. Așa se explică faptul că el a putut strînge grabnic cu ajutorul acestora un mare număr de țărani ³¹. Tudor a chemat la Padeș pe căpitanii de panduri care aderaseră la revoluție și apoi i-a trimis în județele Gorj și Mehedinți „pentru facere de voluntari, mai ales dintre săteni, pe care îi înarmă cu armele ce aveau strînse pentru acest sfîrșit (scop) în diferite localități” ³².

La acțiunea au răspuns cu entuziasm un număr însemnat de sate, acestea constituind focare ale revoluției. Încă de la începutul acesteia, țărani din localitățile de munte, alcătuite aproape în mod egal din moșteni și clăcași, s-au concentrat într-o grupare în centrul Padeș, sub conducerea lui Tudor. Aici s-au adunat țărani din 25 de sate de clăcași, din 18 sate de moșneni și din 8 sate de moșneni — clăcași, în total 51 sate. În punctul de concentrare al Padeșului, în special, așa cum observă Nicolae Iorga, „zi de zi, satele și pandurii aleargă în jurul lui (Tudor), făcîndu-i în scurt timp o oaste destul de însemnată de mai multe mii de oameni” ³³. La Padeș — comentează un participant la revoluție — „alergau cetele de panduri supt steagul lui Tudor, strigînd: „să trăiască dreptatea! să trăiască Domnul Tudor” ³⁴. Țărani din localitățile dinspre cîmpie, cei mai mulți clăcași, s-au adunat într-un alt centru, Podul Grosului, de sub conducerea lui Simion Mehedințeanu. În punctul Podul Grosului și în alte centre mai mici dinspre cîmpie, s-au adunat țărani din 51 de sate de clăcași, din 6 localități de moșneni și din 2 de moșneni-clăcași, în total 59 de sate. Padeșul și Podul Grosului au fost centrele cele mai importante de concentrare a țărănimii la revoluție. Au mai existat și altele mai mici, cum au fost: spre munte — Cărbunesti (Gorj), iar spre cîmpie — Băilești — Sirbești și Dobrești (Dolj). Așadar, la revoluție au participat direct, și încă de la început, în armata revoluționară, țărani din 110 sate, cele mai multe clăcașe — 76. Repartizate pe județe, majoritatea provin din Mehedinți — 88 dintre care 67 de clăcași, 17 de moșneni și 4 de moșneni-clăcași ³⁵.

Dintre toate centrele de concentrare, Padeșul semnifică, pentru revoluția de la 1821, ceea ce au fost Mesteacănul la 1784, Blaiful, Islazul și Lugojul la 1848. El a fost cel dintîi punct de mobilizare a pandurilor și a celorlalți țărani care s-au alăturat, de la început, revoluției. Tudor „a început să adune în jurul său panduri, îndemnîndu-i prin cuvinte și făcîndu-i să-și amintească, cite servicii au făcut pentru țară, fiindcă puterea grecească, împreună cu boierii localnici de pe lîngă ea, i-au înșelat; care în loc să-i răsplătească pentru ostenele și parisadele lor, i-au supus la dări și i-au desbrăcat răpindu-le mulți bani, și că pînă va veni un alt Domn acum e timpul să ia toate averile în mînă, și cei ce nu au arme să se înarmeze cu drugi de fier pentru prezent, baltage, sape și cu orice astfel, prin care ar putea să ridice viața” ³⁶. Așadar, încă de la începutul

³¹ Dan Berindei, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 57.

³² C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 97; I. Neacșu, *loc. cit.*, p. 92—93.

³³ N. Iorga, *Un apărător al săracilor. „Domnul Tudor” din Vladimiri*, București, 1921, p. 5.

³⁴ Mihai Cioranu, *loc. cit.*, p. 237—238.

³⁵ I. Neacșu, *loc. cit.*, p. 97—99; Dan Berindei, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 60—61.

³⁶ Naum Rîmniceanu, *Istoricul Zaverii în Valachia*, în „Biserica ortodoxă română”, anul al XXIII-lea, 1899—1900, București, 1900, p. 425—426.

evenimentelor din 1821, au existat mai multe centre revoluționare armate ale revoluției. Acestea au fost organizate concomitent, în același mod, cu o conducere unitară. Practic, este vorba de înarmarea generală a poporului, de existența unor detașamente (panduri) și a unor formațiuni înarmate (țărani îndeobște).

În noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1821, Tudor a plecat din București cu o ceată de arnăuți spre Oltenia pentru a ridica la luptă țărănimea de aici, care abia aștepta semnalul de declanșare a revoluției. În seara de 21 ianuarie, Tudor ajunge la Tg. Jiu, a doua zi la Tismana, iar la 23 la Padeș, de unde dă celebra proclamație, după care „Alergară oamenii la chemarea lui Tudor, care cu puști, care cu lănci, care cu coase, adunându-se trombe-trombe, și întonind cîntecele haiducești care băgaseră spaima în puterile de arnăuți sub domniile fanariote. Entuziasmul era la culme”³⁷. Efervescența revoluției a cuprins curînd întreaga țară, căci existau îngemănați toți factorii obiectivi și subiectivi pentru declanșarea unei ridicări generale decisive.

Conducătorul revoluției a rămas la Padeș pînă la 25 ianuarie 1821, așteptînd alte grupuri de panduri și de țărani din satele gorjene. La Padeș s-au adunat aproximativ 600 de oameni, cu care Tudor a pornit pe drumul revoluției. În ziua următoare, această oaste de țărani, în frunte cu Tudor, s-a îndreptat spre Baia de Aramă. Aici a avut loc o ciocnire cu forțele regimului turco-fanariot, cu care prilej zăpciul a fost învins, iar pandurii acestuia au trecut de partea revoluției. De la Baia de Aramă, armata revoluționară s-a deplasat pe Valea Motrului, adăugîndu-și noi cete de panduri și țărani³⁸. În drumul său prin județul Mehedinți, „țăranii îl întîmpinară [pe Tudor] ca p-un liberator, strigînd cu entuziasm: Trăiască Domnul Tudor. Cei juni se înrolau de voie în oștirea lui; cei bătrîni și femeile îi înlesneau cele necesare, cărînd chiar cu spinarea proviziuni pentru oștirea liberatoare. Tudor propaga la tot pasul libertatea și scutirea de dajdii și podvezi”³⁹. Un martor al evenimentelor, relatează că Tudor, în drum spre Țințăreni, s-a oprit între Strehaia și mănăstirea Motrului. În urma celor spuse țărănilor de conducătorul revoluției „toți locuitorii județului Mehedinți au făcut încetare de răspundere a datorîilor, și cu toții alergau la adunarea slugerului Tudor, ducîndu-li prin care și pe cai cele trebuincioase d-ale mîncării. Încă și la marginea învecinatelor județe ascultînd din depărtare propovăduirea asidariei [scutire de dări], s-au abătut la nesupunere”⁴⁰. În numeroase localități, edificiile boierești au fost dărîmate, țăranii afirmînd, pe bună dreptate, că ele au fost construite prin truda lor. În timp ce „între țărani și treptele de jos bucuria e mare la zvonurile ce se lătesc despre propășirile oștirea în formațiune a lui Tudor, pe atîta groază împlie în toate județele Olteniei pe greci, pe funcționarii făloși și pe boierime. Fug aceștia care încotro și negreșit nu le e ușor de a scăpa nevătămați printre liniile de ostași ce organizează Tudor cu repezi-

³⁷ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 100.

³⁸ Dan Berindei, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 57.

³⁹ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁰ Ioan Dirzeanu, *Cronica revoluției din 1821*, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, loc. cit., p. 18.

ciunea fulgerului, între mai sus numitele mănăstiri (Tismana, Strehaia, Motru, Horezu — n.n.)”⁴¹.

În răstimpul 4–28 februarie 1821, Tudor și-a statornicit tabăra la Țințăreni, de unde a trimis emisari prin satele oltene pentru recrutarea de noi luptători în armata revoluției⁴². Tot de aici, el a trimis detașamente înarmate care au pus stăpânire pe mănăstirile Cozia, Bistrița, Horezu, Crasna, Polovraci (Strehaia, Tismana și Motru fiind deja sub regimul revoluționar). Intenția era de a-și asigura spre munți o eventuală zonă de retragere și de a intra în orașul Tg. Jiu pentru ca apoi să cuprindă sub regimul revoluționar zona pînă la Dunăre. Modul cum a acționat Tudor demonstrează existența unui plan conceput de el pentru a lupta în Oltenia în împrejurări excepționale, și, mai ales, în fața unei armate de intervenție otomane, căci de o altă armată străină nu avea motive să se teamă și de o oaste a boierimii niciodată. Pe atunci, Tudor era încă aliat cu Ipsilanti, conducătorul armatei eteriste. În timpul cît au stat la Țințăreni, ostașii au urmat o adevărată școală revoluționară, aprofundînd rosturile revoluției și urmînd o instrucție militară temeinică⁴³. În tabăra de la Țințăreni, Tudor a reușit să concentreze o armată de peste 4000 de țărani și 500 de arnăuți călări⁴⁴. După unele aprecieri, ea se ridica la 8000 de panduri și 500 de arnăuți. Așa, bunăoară, un contemporan al evenimentelor, Dumitrache Protopopescu, apreciază în amintirile sale că armata revoluționară, după plecare de la Țințăreni spre București, totaliza „vreo 7–8 mii de panduri și arnăuți”⁴⁵. Ea era constituită din trupe de infanterie, cavalerie, artilerie. Unitățile de infanterie erau formate din polcovnicii, o polcovnicie avînd 1000 de ostași, adică zece căpităanii a 100 de oameni fiecare. Cavaleria, organizată tot în căpităanii, avea în componența sa și arnăuți⁴⁶.

Plecînd de la Țințăreni spre București în fruntea Adunării Norodului, Tudor mai face, la 6 martie, un popas la Slatina. Aici are loc un „sfat ostășesc”, cu privire la măsurile militare ce trebuiau luate în continuare, la care participă căpităanii lui Tudor. Era un consiliu revoluționar, asemănător celui care a funcționat la 1784 în Munții Apuseni, sub conducerea lui Horea, sau cum se va organiza tot aici, la 1848, sub conducerea lui Avram Iancu. Sfatul ostășesc a hotărît, printre altele, ca polcovnicul Ioan Solomon să fie numit comandantul tuturor oștirilor revoluționare din Oltenia. Numărul ostașilor din această armată, care avea sarcina să apere Oltenia de invazia otomană, se ridica la 2500 de oameni⁴⁷.

La 10 martie, în fruntea Adunării Norodului, care își mărește efectivul pe parcurs, Tudor pleacă din Slatina spre Capitala Țării Românești. La 16 martie ajunge la Bolintin, iar după două zile la Cotroceni, în marginea Bucureștilor. La 21 martie, Adunarea Norodului a intrat în București, și odată cu aceasta revoluția triumfă, iar conducătorul acesteia, Tudor,

⁴¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XIII, București, 1901, p. 60.

⁴² Ioan Dirzeanu, *loc. cit.*, p. 49.

⁴³ Dan Berindel, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 71–74.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁵ *Amintirile lui Dumitrache Protopopescu din Severin despre răscoala din 1821, în Răscoala din 1821, Documente*, vol. V, București, 1962, p. 567.

⁴⁶ Dan Berindel, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 69.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 169.

preia puterea în stat. Tudor a fost primit de masele populare bucureștene cu toate onorurile, cu toate ceremonialurile specifice unui domnitor așteptat de multă vreme. El era considerat un domnitor al maselor populare, al țărănimii în deosebi, fiind, de fapt, primul domn pămîntean după înlăturarea regimului fanariot.

Regimul revoluționar se menține timp de aproape două luni (21 martie — 15 mai), Tudor fiind considerat în acel moment un adevărat domnitor al revoluției victorioase, al Țării Românești, al poporului român, un rex Daciae, ca și Horea în 1784. De fapt, Tudor a instituit la București și în cea mai mare parte a țării, timp de aproape două luni, puterea populară, a cărei bază era țărănimea, așa cum a fost la 1784 în Transilvania, cînd tot aproape două luni Horea a instaurat în Munții Apuseni o „republică populară”. În această perioadă, se accentuiază obiectivele revoluției, aceasta face un pas înainte. Prin acțiunile întreprinse pe plan intern și extern, Tudor și-a consolidat poziția de unic conducător al țării, situație pe care au fost nevoiți să o accepte și marii boieri. El a luat o serie de măsuri în favoarea maselor. Așa cum scrie Karl Marx, „Primul lui act de autoritate a fost reforma legilor fiscale, el a redus capitația la nivelul vechilor legi, a suprimat impozitele pe vii și pe turme. Țăranii în masă, în jurul lui, nu-l numeau decît domnul Tudor”⁴⁸. Conducătorul revoluției a luat și alte măsuri de îmbunătățire a situației țărănimii, în relațiile acesteia cu boierimea și cu arendașii. A dat ordin autorităților din plaiul Dimbovița să reducă obligațiile de clacă ale țăranilor, a făcut cunoscut locuitorilor din județul Vilcea că „mituirile și gloabele, cu totu de acum înainte hotărît vor fi dezrădăcinate”⁴⁹. Pentru apărarea revoluției, a pregătit temeinic ostirea, a sporit efectivul ei, s-a preocupat de întărirea fortificațiilor Capitalei, așteptîndu-se la o invazie străină. Mari eforturi a depus pe plan extern pentru a argumenta justetea ridicării poporului român și a preveni o intervenție cu forța armată în Țara Românească.

Concomitent cu lupta formațiunilor armate ale revoluției și ca parte integrantă a acesteia, satele din întreaga țară s-au ridicat pentru asigurarea victoriei revoluției și într-o acțiune generală împotriva boierimii, pentru înlăturarea vechilor orînduiri, pentru înlăturarea unor deziderate cu caracter democratic. Ca și la 1848, țărănimea, năzuind a instaura un regim popular, democratic, s-a ridicat nu numai împotriva boierimii, ci și a elementelor burgheze, adică împotriva oricărui exploatator. Idealurile țărănimii erau cele ale unei revoluții, care ar fi dăinuit dacă nu intervenea forța opresivă străină, căci în interior nu exista nici o forță capabilă să înfrîngă această revoluție.

Țărănimea a trecut la acțiune în strînsă legătură cu ridicarea armată a Adunării Norodului. Lupta directă a satelor împotriva orînduierilor feudale a fost deosebit de amplă și ascuțită. Precedînd revoluția și avînd continuitate, ea a crescut de îndată ce a izbucnit revoluția. De la Padeș pînă la București, revoluția a cuprins toate satele prin care a trecut Adunarea Norodului, precum și sate mai îndepărtate, generalizîndu-se în Oltenia și Muntenia și întinzîndu-se în Moldova și în Transilvania. Lupta țărănimii a fost mai intensă în județele din dreapta Oltului,

⁴⁸ Apud, *Istoria României*, vol. III, p. 891—892.

⁴⁹ *Răscoala din 1821, Documente*, vol. II, p. 35.

în special în Mehedinți, Dolj, Romanați. În Muntenia, sate ridicate la revoluție au fost în toate județele, dar acțiunea a fost mai puternică în Vlașca, Teleorman, Prahova, și, mai ales, în Buzău. La 3 aprilie 1821, ispravnicii județului Buzău informau visteria că „s-a răzvrătit tot județul”⁵⁰. Într-un alt document din timpul revoluției se consemnează că „aproape toată Țara Românească s-a tulburat” și că „cei mai mulți boieri au fost despuiați și negustorii au suferit destule pagube”⁵¹.

Țărănimea s-a răfuit cu boierimea, a atacat conacele, a refuzat să mai efectueze claca, a trecut la anularea birului, la împărțirea pământurilor. Țăranii — relatează un contemporan al evenimentelor — „își însușeau chiar averea imobilă a *ciocoilor*, cum numeau dinșii pe împilatorii lor”⁵². Atacau „chiar biserici; ochiul lor mai cu seamă era asupra proprietarilor și arendașilor; cei care aveau oarecare avere părăseau casele și proprietățile, și fugeau cu familiile lor”⁵³.

Formele de luptă folosite în timpul revoluției sînt cele îndeobște folosite de țărani de-a lungul timpului. Nu voiau să se mai supună la nici o sarcină de clacă⁵⁴, au distrus actele cu înscrisurile sarcinilor de clacă, au incendiat și au distrus unele din imobilele exploatarelor⁵⁵, au pus stăpînire pe diverse produse, împărțindu-le între ei⁵⁶.

În numeroase locuri, țăranii au intrat cu forța pe pământurile cultivabile. Ei au început să le lucreze pe cont propriu, au sădit vii și livezi, au clădit mori, au tăiat lemne, au cosit finul sau au introdus vitele la păscut așa cum s-a întîmplat la Cernela, Birca, Cocorăști (Dolj)⁵⁷, Socoliști (Vlașca)⁵⁸, Fișcălia (Dolj)⁵⁹, Zorești, Maximu, Lilicioiu, Valea Podului (Buzău)⁶⁰, Copăceni, Apele Vii, Mărișani, Giorocul (Prahova)⁶¹.

La 1 mai 1821 armata otomană a trecut Dunărea, înaintarea făcîndu-se în șase coloane: trei spre Craiova, două înspre București și una spre Moldova, prin Brăila. Invazia otomană s-a declanșat intrucît Poarta era potrivnică revoluției de eliberare națională, apăra regimul fanariot și voia să evite o intervenție țaristă armată în Principate. La 14 mai, Tudor a dispus retragerea Adunării Norodului din București pentru a nu da prilej armatei străine să provoace pagube Capitalei. În acel moment, armata invadatoare număra 14 000 de oameni, în timp ce Tudor nu dispunea decît de 5000. El a voit să se retragă în Oltenia, să reziste în mănăstirile fortificate din timp pentru aceasta și să se mențină aici pînă cînd Europa ar fi intervenit în favoarea Țării Românești. Dar la 21 mai este

⁵⁰ *Ibidem*, p. 25.

⁵¹ *Ibidem*, vol. III, p. 210.

⁵² Ioan Dirzeanu, *loc. cit.*, p. 18.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. I, p. 370—371, 435; vol. III, p. 138, 322—323, 327; Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 87; N. Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu, Documente contemporane*, București, 1915, p. 140.

⁵⁵ *Răscoala din 1821, Documente*, vol. III, p. 74, 76, 260, 271; N. Iorga, *loc. cit.*, p. 147.

⁵⁶ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. II, p. 236; I. Neacșu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821, loc. cit.*, p. 97.

⁵⁷ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. II, p. 146; vol. III, p. 373—374.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 435.

⁵⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 341.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 249; vol. II, p. 246.

⁶¹ *Ibidem*, vol. III, p. 249.

arestat la Golești de către eteriști și la 27 mai ucis mișelește la Tîrgoviște, din ordinul lui Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei.

Ca și la 1784 și apoi în 1848, revoluția din 1821, cu toate că ieșise victorioasă și existau toate condițiile interne obiective și subiective pentru consolidarea ei, a fost înăbușită de forțele represive din afară. Numai intervenția acestora, în complicitate cu unele elemente ale boierimii conservatoare, au dus la înăbușirea ei. Este de precizat că revoluția a fost curmată nu în mai 1821, cînd armata otomană a pătruns în țară. De fapt, nici nu se poate preciza momentul înăbușirii ei, căci, ca în orice mare ridicare socială și națională a românilor, de pildă în 1784 sau în 1848, lupta țărănimii a continuat și după invadarea țării de către trupe din afară, la sate menținîndu-se rînduielile revoluționare.

Prima ciocnire dintre panduri și otomani avusese loc la Rușii de Vede⁶². La 22 mai, după arestarea conducătorului revoluției, oastea de panduri, care însuma aproape 5000 de oameni, sub conducerea unor căpitani ai lui Tudor, a plecat spre Pitești, urmînd ca apoi să treacă Oltul și să lupte împotriva armatelor cotoptoare în zona Craiovei. Coloana pandurilor a fost precedată de un detașament condus de Simion Mehedințeanu și Iovan-Bitolianul, care a învins un detașament otoman la Slatina și a oprit pe turci timp de mai multe zile să treacă în stînga Oltului⁶³. La 26 mai a avut loc o puternică luptă între o formațiune de 500 de panduri în colaborare cu un detașament de arnăuți, sub conducerea lui Ioan Solomon, și o armată otomană de 3000 de oameni. Ciocnirea, care a avut loc la Zăvideni, aproape de Drăgășani, a dat cîștig de cauză pandurilor, otomanii fiind siliți să se retragă⁶⁴. La 27 mai, grosul armatei revoluționare a ajuns la Olt, cu intenția de a merge spre Slatina, dar, la Vulturești, pandurii au fost înștiințați că, pe malul drept al Oltului, la Drăgășani, așteaptă o armată otomană venită dinspre Craiova. În tot cursul zilei de 28 mai, s-au dat lupte între panduri și trupele otomane la Drăgășani, fără ca acestea din urmă să poată învinge. A doua zi, românii au continuat să atace cu succes pe otomani la Drăgășani. Avînd în vedere numărul mare de turci uciși, aproximativ 500, și faptul că inamicul a fost nevoit, în cele din urmă, să se retragă din Drăgășani, se poate considera că, la 29 mai victoria a fost de partea românilor. După sosirea armatei eteriste la Olt, trupele de panduri care acționaseră la Drăgășani, în frunte cu noii comandanți Hagi Prodan, Dimitrie și Alexandru Macedonski se îndreaptă spre Rîmnicu Vîlcea pentru a o întîmpina. La 5 iunie, oastea eteristă și cea a pandurilor a plecat spre Drăgășani, sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti, pentru a înfrunța pe turci. La 7 iunie, s-a dat o aprigă luptă la Drăgășani, unde eteriștii au fost înfrinți. În momentul în care aceștia erau în derută, au intervenit cei 500 de panduri infanteriști de sub conducerea lui Ioan Oarcă, unul din căpitaniii lui Tudor, și 300 de călărași comandați de Mihail Cioranu, fostul aghiotant al lui Vladimirescu. Intervenția pandurilor a oprit înaintarea armatei otomane și a salvat de la o cîfastrofă armata eteristă, care fusese pusă pe fugă. Așa cum arăta un

⁶² I. Neacșu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu, în răscoala din 1821*, loc. cit., p. 1042.

⁶³ Dan Berindei, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 173—174.

⁶⁴ I. Neacșu, loc. cit., p. 1041.

participant la revoluție, „cei opt sute de panduri, neavînd nici caii, nici armele arnăuților, nici ale grecilor [eteriștilor] decît numai singele și inima lor de români, fură în stare a ținea toată masa acelei oștiri turcești în loc și a mintui astfel pe acei nenorociți greci, care au scăpat cu chipul acesta chiar și pe Alexandru Ipsilanti. Iar trupele turcești nu numai că nu au putut face un pas mai înainte din locul luptei, dar fură puse pe goană de panduri, care i-au băgat iarăși la mănăstirea Șerbănești”⁶⁵. Neprimind nici un ajutor militar și nemaavînd muniții, pandurii s-au retras, în ziua de 8 iunie, spre Rimnicu Vilcea, unde se adunaseră și rămășițele armatei eteriste. Un grup de panduri l-a însoțit pe Ipsilanti pînă la Schitul Cornetul, de unde acesta a fugit în Transilvania.

După luptele de la Drăgășani, pandurii rămași sub arme s-au concentrat la mănăstirea Tismana, care fusese întărită înainte de Tudor. Cînd Hagi Prodan și Macedonski au venit aici, pandurii conduși de Papa Vladimirescu, fratele lui Tudor, le-au cerut socoteală pentru uciderea comandantului lor și i-au ținut arestați trei săptămîni.

În a doua jumătate a lunii iunie, trupele otomane și-au extins ocupația în Oltenia. Dar și în această situație, formațiuni ale pandurilor au continuat lupta, lovind pe neașteptate trupele otomane. Spre mijlocu, lunii iulie, lupta pandurilor împotriva armatei invadatoare s-a accentuat concentrîndu-se, îndeosebi, în zona orașului Tg. Jiu, unde otomanii au masat 5000 de oameni. Confruntarea între turci și panduri a avut loc în satul Slobozia, lîngă Tg. Jiu, la 16 iulie. Numărul prea mare al ostașilor otomani a dus la înfrîngerea pandurilor.

După lupta de la Slobozia, o grupare a pandurilor s-a retras spre mănăstirea Tismana, iar o alta spre Porceni, localitatea situată la 20 km nord-est de Slobozia. S-a mai dat o luptă aprigă în zona Porceni-Pestișani, otomanii ieșind învingători. După această luptă, unii panduri se retrag spre Tismana, iar alții în munți sau trec în Transilvania. La Tismana, pandurii opun din nou rezistență armatei otomane. Într-o noapte, ei părăsesc mănăstirea Tismana și se îndreaptă spre Transilvania, urmăriți de turci, cu care, pe parcurs, mai au ciocniri. La sfîrșitul lunii iulie, luptele mai puternice dintre panduri și turci s-au încheiat. Au urmat acțiuni de mai mică amploare, hărțuiri ale unor grupuri mai reduse de panduri⁶⁶.

Semnificația revoluției de la 1821 a fost deosebită în epocă și în tot cursul istoriei ulterioare a țării. Ea a definit — de la orizonturile reale ale perioadei — ideile de libertate socială și națională, a abordat frontal țelurile cardinale, de a căror soluționare depindea evoluția societății românești în evul modern, a relevat strînsa îngemănare a obiectivelor naționale și sociale, rolul datului național, arătînd că stringențelor istorice li se putea da curs numai prin rezolvarea fundamentală a acestor țeluri. Revoluția a dezvoltat gîndirea avansată în domeniile social și național, confirmînd și continuînd momentul 1784, întreaga evoluție internă a poporului român. Ea s-a sprijinit pe forța esențială a țării — țărănimea — în jurul căreia s-a polarizat masa poporului român. Revoluția a demonstrat capa-

⁶⁵ Mihai Cioranu, *loc. cit.*, p. 309.

⁶⁶ Dan Berindei, Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 173 și urm.; I. Neacșu, *loc. cit.*, p. 1042.

citarea de acțiune rapidă a maselor, de organizare în formațiuni ale revoluției, răspunsul general al poporului român în fața imperativelor istorice supreme, asigurând triumful revoluției.

Un merit deosebit al revoluției a fost că a reușit să înlăture forma cea mai dură de asuprire politică din istoria de până atunci a românilor — regimul fanariot — în condițiile în care Imperiul otoman era încă puternic, slăbindu-i influența acestuia în Europa.

Declanșarea revoluției în condițiile unei dominații otomane accentuate în Țările Române, realizate prin mijlocirea fanarioților, iar apoi confruntarea armată dintre forțele revoluției și trupele Semilunei vor reprezenta, în același timp, solide temeuri pregătitoare ale înfruntării Porții la 1848 și 1859, pentru ca în 1877 să aibă loc ridicarea armată ce va pecetlui independența statală absolută a României. Revoluția de la 1821 a fost, tot asemenea, o ripostă energică la adresa acelor forțe, cum a fost Eteria, care nu reușeau să-și cristalizeze obiective naționale specifice, ci afixau idei radicale, dar abstracte, ce înnotau într-o vădită confuzie politică. Ea a anunțat iminenta soluționare a chestiunii sociale din societatea românească, abolirea relațiilor de servitute a țăranilor și improprietărea acestora, ideal care va fi ținta socială de căpetenie a revoluției de la 1848 și a demnitarilor revoluționari din statul național modern român, în frunte cu Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu.

Vitalitatea ideilor revoluționare se vădește cu putere și în faptul că, în condițiile agresiunii externe, revoluționarii și-au continuat lupta. Atât înainte de asasinarea lui Tudor de către eteriști, cât și după aceea, cind Adunarea Norodului a rămas fără conducătorul suprem, țăranimea, înrolată în armata revoluționară, a purtat mai multe lupte cu oștirea Semilunei, în care și-a dovedit eroismul, mulți jertfindu-și viața.

Este un specific al tuturor revoluțiilor române din epoca modernă că sînt mari deschideri de gîndire și acțiune. Am putea vorbi de un proces revoluționar neîntreput, care începe la 1784, cu mari momente de incandescență la 1821 și 1848, și mari momente de înfăptuire practică la 1859, 1864, 1877 și 1918. După cum 1784 nu a fost o revoluție a unei părți a țării decît prin desfășurare, tot astfel revoluția din 1821 este o ridicare socială și națională a întregului popor român, și aceasta nu numai prin ecouri, ci prin mobilurile de libertate, clar afirmate și promovate, ale revoluționarilor români.

Revoluția de la 1821 din Țara Românească, lupta țăranimii de aici pentru dreptate socială și libertate națională și-au exercitat forța de lucrare, atît în Moldova cît și în Transilvania, fiind o expresie a identității de idealuri și năzuințe ale maselor poporului român. Gh. Panu avea să scrie că, în 1821, țăranii moldoveni „încep a căpăta idei de independență și chiar răzvrătiri”⁶⁷. La 18 aprilie 1821, cînd revoluția din Țara Românească trîmfase, guvernul din Iași cerea ispravnicilor județului Dorohoi să urmărească pe cei care îndemnau pe țăranii la revoltă și să-i determine pe săteni să efectueze muncile agricole. Se ordona să se acționeze spre cer-

⁶⁷ Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea I și II, București, 1910, p. 414.

cetare întru „aflarea și prinderea unor așa pricinuitori de răzvrătirea satelor”⁶⁸. La sfârșitul aceleiași luni, mitropolitul și marii boieri cereau țăranilor din județele Dorohoiși Neamț să nu recurgă la mișcări și să se supună: „Toate aceste mișcări viderat sînt din auzări răsufiate de către unii și alții, ce sînt voitori de tulburări și neodihna voastră. Îndestulată pildă aveți că acum este o lună de zile de cînd s-au început tulburările și nedreptatea auzirii, și pînă acum au ieșit toată răsufiate. Asemenea și de acum înainte toate auzirile, iar mai ales mișcările sînt rodurile cele mai dinainte răsufiători neadevărate”⁶⁹. Și în Moldova, țăranii au atacat moșiile și locuințele boierești, însușindu-și diverse produse, așa cum s-a întîmplat pe moșiile Trifești și Cornii (Roman), Pașcani, Dămieni și Cuca (Covurlui), Tatarești, Ruginoasa, Budilata. Într-o însemnare pe luna februarie 1821 a bisericii Buhuși (Neamț), cînd revoluția din Țara Românească era în desfășurare, se arată că moșiile sînt atacate „de cine cu gîndul n-ai gîndit”⁷⁰. La 14 octombrie 1822, marele boier Dimitrichi Iamandi reclama domnitorului pe țăranii din Iepureni (Fălciu): „Nu au fost îndestul că întîmplarea răzvrătirii m-au adus în mare sărăcie cu cheltuieli greli prin locuri străine ca să-mi adăpostesc viața mea și a familiei, dar stringere și cea mai de istov dezbrăcare de averi mele, mi-au făcut-o lăcuitorii din satul meu Epurenii de la ținutul Fălciului”. În timpul revoluției, țăranii i-au luat o mare parte din averea sa adăpostită „într-o hrubă tănuită ce-am avut-o la casa mea”. Tot acei țărani i-au luat grîul „tănuit” în „șase gropi” și i-au mai luat și porumbul din trei coșare⁷¹.

În Moldova, ca și în Transilvania, formele de luptă ale satelor sînt cele în deobște specifice țăranimii din Țara Românească în cursul revoluției. Timp de patru luni, din februarie pînă în mai, „agitația în mijlocul țăranimii ardelenne a fost extremă”. La două săptămîni după Proclamația de la Padeș, „numele lui Tudor Vladimirescu — sub forma alintătoare de Todorăș sau Todoruș — era pe buzele tuturor românilor din Transilvania. Rapiditatea cu care vestea mișcării lui s-a răspîndit pînă în nordul Transilvaniei, simpatia și interesul cu care țăranimea română a urmărit toate fazele răscoalei, manifestările de solidaritate spontană cu ea a îngrozit clasele stăpînitoare”⁷². Țăranii de peste munți erau incredințați că, după victoria revoluției în Țara Românească, Tudor va trece în Transilvania, pe la Băița (Turnu Roșu) să facă dreptate și sătenilor de aici⁷³. Transilvănenii stabiliseră și data trecerii lui Tudor peste munți, și anume în ziua de Sf. Teodor⁷⁴. Starea de agitație și revoltă a țăranimii transilvănene este larg reflectată și în rapoarele autorităților, care au preconizat o suită de măsuri pentru liniștirea spiritelor. La 26 februarie 1821 guvernatorul Transilvaniei, contele Gh. Banffy, indica funcționarilor superiori ai comitatelor Alba de Jos, Alba de Sus, Turda, Hunedoara, ai districtelor

⁶⁸ *Răscoala din 1821. Documente*, vol. II, p. 82.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 114—115.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 352.

⁷¹ *Ibidem*, p. 164.

⁷² Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Edit. științifică, București, 1971, p. 214 și urm.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 176.

Făgăraș, Brașov, ai scaunelor secuiești și săsești : Trei Scaune, Ciuc, Sibiu, Miercurea Ciuc și Sebeș să procedeze în așa fel încît ideile și partizanii revoluției să nu pătrundă în Transilvania. Revoluționarii din Țara Românească — arăta guvernatorul — au „adresat proclamații către popor, prin care îl îndeamnă la răscoală contra boierilor, iar numărul răsculaților crește din zi în zi. Fiindcă acest mare Principat, vecin cu Țara Românească, este în legături strinse economico-comerciale, precum și religioase și naționale, pe drept cuvînt ne putem teme cu aceste dezordini și principii periculoase, care se aseamănă cu ale așa-zisei mișcări a lui Horia, să nu pătrundă pe căi ascunse în patria noastră, să nu se întindă în mijlocul poporului de jos și așa ușor înclinat spre ele”⁷⁵. La 26 martie, comitele de Sălaj, P. Banffy informa pe guvernatorul Transilvaniei, că sub influența revoluției izbucnite în Țara Românească „în contra boierilor și turcilor”⁷⁶, se accentuează frămîntările țărănești din comitat. De temut, se spune în raport, sînt „mișcările țărănilor stîrnite de introducerea urbariului, căci țărani, în ciuda tuturor explicațiilor clare ale ordinelor împărătești, le-au luat în înțelesul lor larg, încît nu mai vor să fie supuși stăpînilor de pămînt și sînt gata să acuze pe aceștia cu plîngeri exagerate în chip obraznic și să atace drepturile lăsate acestora de rege”⁷⁷. În comitatul Sălaj, cele mai vii agitații țărănești au avut loc la Nușfalău, Boghiș, Borla, Lompirt, Zăuan⁷⁸. Țărani din Siulighete — se arată într-un raport din Deva, datat 5 aprilie 1821 — au pronunțat „cuvinte periculoase în care este vorba de tulburare în scurt timp a liniștii interne”. Unul dintre ei a declarat că vrea să joace în cizmele „domnului meu”, iar copiii pretutindeni prin sat se exprimă astfel : „acum vor tătîinii noștri să omoare pe nemeși”⁷⁹. Iar Adam Bedia „obișnuiește de cîte ori să adunau mai mulți țărani la un loc să scoată totdeauna o bucată de hîrtie în formă de scrisoare, pe care o tot ține în șerpar, cu toate că el nu știe carte, totuși, ca și cînd ar citi din ea, răspîndește sub formă de publicații în fața poporului lucrurile scrise mai jos, așa cum a făcut vineri, în 30 martie, în prezența diacului local Dumitru Popa și a omului bisericii Costin Popa, începînd cuvîntarea sa cu aceste cuvinte : «Se face înștiințarea că, de către răsărit, s-a ridicat un crăiuț cu numele Todoraș, întii cu puțină oaste, dar din zi în zi se sporște ». După ce va face dreptate în Țara Românească «isprăvește lucru cu boierii și, de se va sfîrși lucrul bine acolo pînă în paște, o da și într-acoace, ca un crăiuț o să vină din jos ca să se întîmple laolaltă și să se facă și aicea dreptatea »⁸⁰. La 5 aprilie, preotul Andrei Farkaș îi scrie consilierului regal Gh. Sinpațaki din Aiud despre teama nobililor din Singătîn de amenințările țărănilor români. Că nobilii de aici i-au adus „la cunoștință împrejurări care dovedesc îndeajuns că poporul de rînd este gata pregătit de tumult”⁸¹. În noaptea de 2 aprilie, „românii au ținut adunare

⁷⁵ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (serie nouă), vol. III, Edit. Academiei, București, 1967, p. 67.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 109.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 175.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 176.

⁸¹ *Ibidem*, p. 180.

în biserica reunită din Singătin după ce au tras clopotul de 3 ori”⁸². Ei declarau că „azi-mîne va fi sfîrșitul unгурilor [nobililor]”⁸³. Peste cinci zile, la 7 aprilie 1821, mai mulți nobili din comitatul Hunedoarei, adunați la Deva, au cerut comitelui Al. Noptsa să ia măsuri pentru a asigura liniștea în comitat ca urmare a revoluției din Țara Românească : „Știrile care, în fiecare zi, vin tot mai numeroase din toate părțile comitatului nostru, ne încredințează în mod neîndoielnic că poporul e pregătit de o răscoală, îndreptată împotriva nobilimii funciare, amenințînd cu pieirea și anarhia, de la care revoltă a fost reținută pînă acum de faptul că n-a sosit sorocul și nu s-a ivit prilejul încă”⁸⁴. Cu toate măsurile luate în vederea preîntîmpinării unei mișcări generale, „nu ne simțim în deplină siguranță — scriau nobilii —, mai întii fiindcă o parte din armată e de același neam și dă aceeași religie cu poporul, apoi știm că armata îndeplinește misiunea sa în unități mai mari și nu poate ajunge în același timp în fiecare parte a acestui comitat, care are o întindere mare. Anul 1784 e mărturie neuitată și în veci de neuitat care ne arată cit de amară și de păgubitoare poate fi lipsa de pregătire și de apărare”. Ca o măsură importantă de rezolvare, nobilii propun „unirea întregii nobilimi și înzestrarea ei cu arme”. Aceasta, susțineau ei, „se impune pentru ca poporul de jos, începînd revoluția din Țara Românească vecină, credem în ajutorul mării sale și, vizînd un nou regat, amenință cu primejdia și patria noastră, să fim de ajutor chiar cu sacrificiul vieții noastre pentru înlăturarea primejdiei care s-ar putea întinde și asupra monarhiei”⁸⁵. Alexandru Noptsa, comitele de Hunedoara, informa, la 7 aprilie, pe guvernatorul Transilvaniei, că țărani și grănicerii români fac declarații primejdioase. La 5 aprilie, arăta comitele, doi grănicieri care au adus lemne în piață au afirmat „că peste 2—3 săptămîni răzvrătitul Tudor din Țara Românească va veni și aici și va face alte rinduieli . . .”⁸⁶. Același Noptsa își arată temerea față de ridicarea din Țara Românească și propunea guvernatorului Transilvaniei, la 16 aprilie 1821, măsuri pentru apărarea nobilimii din comitatul Hunedoara : „În rindurile țărănimii ademenite din Țara Românească este generală credința că slugerul Tudor, după ce va termina treburile sale din Țara Românească, va veni și aici, împotriva nobilimii maghiare”. Potrivit informațiilor lui Noptsa, un țaran din cercul Gurasada a spus că „în timpul cel mai apropiat Horea iară va izbucni din Zarand”, iar un altul i-a răspuns : „dea Dumnezeu să vină, ca încă odată să mai batem la ușile unгурilor [nobililor]”. Un alt țaran, din cercul Lăpușna, a declarat, în comuna Iliu, că „nu peste mult se vor întîmpla lucruri mari”. Toate acestea l-au făcut pe comitele Hunedoarei să aprecieze că îndemnurile la luptă ale conducătorilor revoluției din Țara Românească către poporul de aici „au fost cunoscute din vreme de țărănimea românească” din Transilvania și cu toate că la răspîndirea acestora au contribuit mult soldații români din acest comitat însărcinați cu paza granițelor și care locuiesc împrăștiați în tot cuprinsul comitatului, „totuși socotesc că trebuie să existe

⁸² *Ibidem.*

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Ibidem*, p. 188.

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ *Ibidem*, p. 191.

și căi mai secrete pentru răspîndirea lor. Toate circumstanțele arată că țărănimii române de aici îi plac cele întîmplate în Țara Românească, iar în cazul cînd de acolo s-ar face o invazie la noi, ar fi dispusă cu siguranță să i se alăture”⁸⁷.

Măsurile luate de autoritățile din Transilvania, în frunte cu guvernatorul Gh. Banffy, printr care mobilizarea de trupe și confiscarea armelor de la populație, demonstrează că informațiile despre revoluție din Țara Românească lucrau adînc în rîndul țărănimii, indiciu evident al aceluiasi curs revoluționar propriu unuia și aceluiasi popor.

Foarte elocvent, acest curs a însemnat nu numai lucrarea revoluționară a momentului 1821, ci, dimpotrivă, a revoluției conduse de Horea, într-o simbioză organică proprie ansamblului melagurilor românești. După cum 1784 și-a exercitat forța de înrîurire în Țara Românească și Moldova, tot asemenea 1821 a determinat o profundă radicalizare a maseilor în Transilvania, o reînviere a spiritului revoluției lui Horea, îmbogățită și potențată cu datele relevate de revoluția lui Tudor. La 28 aprilie 1821, comitele Zarándului informa consiliul directorial regal din Cluj că, la Hălmațiu sînt readuse în activitate gîndurile „de rebeliune și de Horea”⁸⁸. Acte de nesupunere a țărănimii față de nobilime au avut loc și în comitatele Crasna, Hunedoara, tot sub influența revoluției din Țara Românească⁸⁹.

Este un proces de noi cristalizări și impulsuri revoluționare, de continuă revoluționare a poporului român pe drumul edificării României moderne. Acest proces își va avea corespondentul pe planul practicii sociale în fluxul unic și aproape continuu de acțiuni ale țărănimii, care va face legătura nemijlocită între cele trei revoluții ale epocii moderne a istoriei românești, respectiv între cele de la 1784 și 1821 și cea care, la 1848, va pune într-o nouă sinteză marile date ale cursului istoriei românești pentru o întregă epocă de evoluție a poporului nostru, pe anume planuri pînă în contemporaneitatea noastră.

LA PAYSANNERIE — PRINCIPALE FORCE DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1821

RÉSUMÉ

Les objectifs économiques et sociaux de la révolution de 1821 concernaient notamment la paysannerie, la catégorie sociale de base de la société roumaine à l'époque. Dans le même temps, la révolution préconisait des desiderata importants aussi pour d'autres catégories sociales et dans le domaine national l'indépendance, par la liquidation de l'oppression ottomane et de son principal instrument d'intervention dans les affaires du pays — le régime phanariote. Ces revendications importantes sont contenues dans plusieurs documents à caractère de

⁸⁷ *Ibidem*, p. 213—214.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 221—222.

⁸⁹ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 280.

programme qui représentent le programme unitaire de la révolution sociale et nationale dirigée par Tudor Vladimirescu.

Vu que la révolution avait aussi un caractère national, antiphanariote et antiottoman, elle a entraîné sous une forme ou une autre toutes les catégories sociales de Valachie. Mais la principale force sociale en a été la paysannerie qui a participé en masse à la révolution, trois quarts de l'Assemblée du peuple — comme était dénommée l'armée révolutionnaire — provenant des rangs des paysans.

Parallèlement à l'organisation et à l'activité des formations armées de la révolution, mais en tant que partie intégrante de celle-ci, la paysannerie d'Olténie et de Valachie s'est levée dans le cadre d'une action générale, contre les boyards, pour la suppression des vieilles normes et le succès de la révolution.

Par suite de l'appui sans réserves prêté surtout par la paysannerie, la révolution a triomphé et pendant deux mois environ, Tudor Vladimirescu a dirigé les affaires du pays comme un véritable prince du peuple, pouvant être considéré comme le premier prince autochtone après la liquidation du règne des phanariotes. Après l'invasion du pays par l'armée ottomane, c'est toujours la paysannerie qui défendit la révolution, opposant une puissante résistance aux forces répressives étrangères.

Expression de l'identité d'idéaux et d'aspirations du peuple roumain, la révolution de 1821, la lutte de la paysannerie l'Olténie et de Valachie pour la justice sociale et la liberté nationale ont exercé à l'époque une puissante influence sur la paysannerie de Moldavie et de Transylvanie, sur le développement de la société roumaine pendant les décennies suivantes et suscité un écho qui a persisté jusqu'à nos jours.

IDEOLOGIA GENERAȚIEI DIN EPOCA DE LA 1821(I)

DE

NICOLAE ISAR

Revoluția din anul 1821, de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, își relevă pe deplin semnificațiile, amploarea, consecințele, prin raportare la întreaga ideologie a epocii. Revoluție cu caracter social și politic, prin programul și obiectivele ei, revoluție națională, prin năzuințele general-românești pe care le poartă în sine, ca este strins legată de mișcarea de renaștere culturală a epocii. Ea marchează un moment semnificativ în procesul afirmării conștiinței naționale a românilor, proces căruia, în același timp, i se subsumează mișcarea culturală a epocii, cu substratul ei ideologic.

PROFILUL SPIRITUAL AL GENERAȚIEI GÎNDITORILOR DIN EPOCA DE LA 1821

Dintre contemporanii lui Tudor Vladimirescu, din Țara Românească și Moldova, cițiva, remarcabili ca oameni de cultură sau gânditori, spre deosebire de alții, cum se știe, au făcut în istoriografia noastră obiectul unor mai numeroase cercetări. Este vorba de Gheorghe Lazăr, întemeietorul școlii naționale de la Sf. Sava, „redeșteptătorul de conștiințe curate”, cum i s-a spus,¹ unul dintre cărturarii epocii care s-au aflat în contact direct cu Tudor Vladimirescu²; de Eufrosin Poteca, unul dintre continuatorii operei lui Gh. Lazăr, conducător al școlii de la Sf. Sava în anii 1825-1828, gânditor reprezentativ al epocii sale, prin ale cărui idei, strict legate de „era nouă” de la 1821, iluminismul în Țara Românească capătă accentele cele mai originale, mai specifice; de Barbu Paris Mumuleanu, a cărui operă poetică își păstrează valoarea în bună măsură prin fondul ideologic pe care îl întrupează, numele său de gânditor social-politic avînd pentru noi rezonanțe mai adînci decît cel al poetului; de Dinicu Golescu, îndrumător cultural, scriitor și gânditor social-politic remarcabil, ardent

¹ Cf. Ștefan Pascu, *Gh. Lazăr — cititor de școli înalte, redeșteptător de conștiințe curate*, în „Transilvania”, nr. 5, 1979, p. 10-13. Despre Lazăr, în afara lucrărilor mai vechi, ar fi de văzut studiile și articolele recente prilejuate de împlinirea a 200 de ani de la nașterea sa, iar anterior a 150 de ani de la moartea sa.

² Despre relațiile dintre cei doi frunțași ai generației de la 1821, vezi mai ales referințele lui Eliade-Rădulescu, din corespondența cu G. Barițiu; ale lui Al. P. Ilarian, din scrisoarea către G. Barițiu, preluînd informațiile lui Chr. Tell, care, la rîndul său, le moștenise de la tatăl, prieten cu dascălul ardelean. Toate acestea în anexele lucrării lui Gh. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Vieța și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 262; 274.

promotor al „luminilor”; de mitropolitul cărturar al Moldovei, Veniamin Costachi, cronologic, primul în secolul al XIX-lea dintre remarcabilii luptători pentru școală în limba națională, premergînd, de fapt, lui Gh. Lazăr, îndrumător de seamă al mișcării de renaștere prin școală și cultură națională din Moldova de la începutul secolului al XIX-lea³ — mișcare cu răstrîngeri și în celelalte provincii românești —, fără al cărui aport, în general, ar fi greu de înțeles mișcarea de renaștere culturală românească în această epocă, cel pe care, se pare, îl viza apelul de colaborare, în numele aceleiași națiuni, făcut de Tudor Vladimirescu în aprilie 1821⁴; de Ionică Tăutu, reprezentant al celei mai tinere serii de iluminiști, care se afirmă după 1821, dar în strînsă legătură cu ideologia revoluției și cu năzuințele lui Tudor Vladimirescu, reprezentatul aripei celei mai radicale a iluminismului românesc, „iacobinul moldovean”, cum îl numea N. Iorga⁵, „cel dintîi român democrat”, cum, mai aproape de noi, l-a numit profesorul E. Virtosu⁶.

Aceștia sînt numai cîțiva dintre „oamenii de la 1821”, dar reprezentativi în multe privințe, alături de Tudor Vladimirescu, pentru profilul spiritual al generației din această epocă. Evident, nu vorbim de „oamenii de la 1821” în chiar același sens în care ne exprimăm despre „oamenii de la 1848”, adică în sensul în care ar fi vorba de conducători sau de participanți de seamă la o revoluție, de oameni legați între ei în calitatea de participanți efectivi la revoluție — cum ar fi cazul celor de la 1848 — ci de oameni implicați în eveniment în mod indirect, prin ideile lor, prin aceleași năzuințe de emancipare politică și socială a patriei; este vorba de oameni, dacă nu aflați în tabăra propriu-zisă de luptă a lui Tudor Vladimirescu — cu excepția lui Gh. Lazăr, dintre cei la care ne-am referit —, de oameni legați unii de alții în calitatea lor de cărturari sau gînditori, adepți într-un fel sau altul ai aceleiași „renașteri a patriei”, ai aceleiași „reînvieri a neamului” ca și Tudor Vladimirescu. Există, în orice caz, în această perioadă, cuprinzînd să zicem cele două decenii premergînd revoluției, desfășurarea propriu-zisă a revoluției din 1821, dar și deceniul următor, pînă în anii 1829—1830, în care se conturează pregnant urmările revo-

³ Asupra lui, dintre lucrările relativ recente, aparținînd altor cercetători, decît cei de formație teologică, vezi N. Isar, *Trăsături iluministe în gîndirea și activitatea lui Veniamin Costachi*, în „Revista de filozofie”, t. 15, nr. 4, 1968, precum și, același, *Aspecte ale mișcării luministe din Moldova la începutul secolului al XIX-lea (ptnă la 1821)*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 22 (1969), nr. 6.

⁴ Scrisoarea lui Tudor din 5 aprilie 1821, adresată mitropolitului Dionisie Lupu și marelui vîstier Al. Filipescu, cu invitația de a se ține legătură prin corespondență cu moldovenii, „ca unii de o neam, de o lege și supt aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere”, trebuie corelată, credem, cu corespondența pe care Grigore Brincoveanu a întreținut-o, se pare, cu mitropolitul Veniamin Costachi în vederea unei eventuale colaborări, cum reiese din scrisoarea cu data de 2 martie 1821, adresată de Brincoveanu aceluiași Al. Filipescu. Vezi, pentru prima, *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1959, p. 33; pentru a doua, E. Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 109—114.

⁵ Vezi N. Iorga, *Un jacobin moldave au XIX-e siècle*, Conférence donnée à la Société du centre d'études de la Révolution française, Paris, 1936; în același sens, al aprecierilor marelui istoric privind existența în epoca de la 1821 a unui curent revoluționar, care se raportează și la alte figuri decît la Tudor Vladimirescu, vezi și studiul său *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830*, în „Revue historique” du Sud-Est Européen”, 1936, nr. 4—5.

⁶ Vezi studiul introductiv al lui E. Virtosu, în *Ionică Tăutul, Scrieri social-politice*, Edit. științifică, București, 1974, p. 77.

luției—în primul rînd experiența noilor domnii pămîntene—, există, așadar, în această epocă de la 1821, în Țara Românească și Moldova — care au constituit teatrul evenimentelor revoluționare —, ca să nu ne referim la Transilvania, un grup remarcabil de cărturari și gînditori, adepți ai reînnoșterii naționale, trăitori ai acelorași evenimente, din aceste decenii, care poartă cu ei, în opera și personalitatea lor, spiritul acestei epoci, și configurează imaginea unei anumite generații, deosebitoare într-un anumit sens de altele.

Evident, grupul cărturarilor și gînditorilor aparținînd acestei generații este mult mai numeros. Alături de numele reprezentative la care ne-am referit, unele tipice pentru iluminismul din Principate⁷ — în această fază de maturizare a curentului, dar și în care se implică, într-o primă etapă, elemente proprii romantismului, devenit dominant după 1830, cum, îndeobște, se convine —, se pot cita numeroase alte nume de cărturari sau gînditori, cu înfăptuiri, opere și idei mai modeste, care, în orice caz, nu s-au bucurat în istoriografia noastră de preocupări de aceeași amploare, mai ales dacă ne referim la calitatea lor de ideologi. Bineînțeles, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că o serie de figuri de seamă ale școlii și culturii românești își începe numai activitatea în epoca de la 1821, partea de bază a operei și ideilor lor, aparținînd epocii următoare, „pașoptiste”: este cazul „dascălului” Eliade, conducătorul școlii de la Sf. Sava în anii 1823—1825, autor al Gramaticii din 1828 și întemeietor al „Curierului românesc”, la 1829; al lui Costache Moroiu, dascălul de drept de la Sf. Sava, pentru început, în anii 1825—1828; al lui Simion Marcovici, dascăl la Sf. Sava, pentru început, în anii 1827—1828; al lui Petrache Poenaru, care tînră fiind, îl cunoaște în 1821 pe Tudor Vladimirescu⁸, iar apoi, între 1824 și 1831 se află la studii în apus; de dascălii craioveni Stanciu Căpățineanu și Grigore Pleșoianu, foști elevi ai școlii de la Sf. Sava, care-și încep și ei activitatea de „luminare” în deceniul al treilea, și alții, care aparțin mai degrabă epocii următoare, dar vor duce cu ei, într-un anumit sens, spiritul „luminilor” din această epocă, și nu pot să nu fie amintiți și în contextul ideologiei epocii de la 1821.

În categoria îndrumătorilor culturali-spirituali, adepți ai școlii și culturii naționale, se pot aminti, în Moldova, alături de Veniamin Costachi, episcopul Gherasim Clipa, în Țara Românească episcopii Iosif al Argeșului și Ilarion al Argeșului, mitropoliții Dionisie Lupu și Grigore Dascălul. Între scriitorii clerici, adepți ai renașterii patriei și făuritori de limbă națională, merită amintiți: în primul rînd, Grigore Rîmniceanu⁹,

⁷ Folosim termenul de iluminism ca fiind consacrat în literatura noastră. Asupra „controversei iluminism-luminism”, vezi numai, pentru a sublinia amploarea discuției, Liviu Rusu, în „Contemporanul”, 1965, nr. 18, p. 3 și răspunsul lui Al. Piru, în nr. 21, p. 2. Asupra conținutului termenului, vezi, între altele, aprecierile lui Al. Dușu, în *Istoria filozofiei românești*, vol. I, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 119 și urm.; de asemenea D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Edit. Dacia, 1972, p. 5 și urm. Asupra contribuției lui N. Iorga în definirea curentului, în comparație cu D. Popovici, vezi și A. Marino, *N. Iorga și iluminismul românesc*, în „Contemporanul”, 1964, nr. 52, p. 3.

⁸ Vezi, numai, G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învățămîntului în țara noastră*, Edit. științifică, București, 1963, p. 63-70;

⁹ Asupra acestuia, care își începe activitatea cărturărească înainte de 1800, făcînd, de fapt, legătura între generația lui Chesarie de Rîmnice și generația de la 1821, ca și asupra altor cărturari rîmnicești, aparținînd „școlii” de la Rîmnice, refondată de Chesarie, vezi Al. Dușu,

prodigios traducător în limba română, dascăl în școala lui Lazăr și pentru scurt timp, la sfârșitul vieții, episcop al Argeșului, Ieromonahul Macarie, Chiriac Romniceanu și alții. Între „legiști”, adepți ai „luminilor”, cei mai cunoscuți sînt Andronache Donici și Chr. Flechtenmacher, din Moldova. Doi medici, gînditori social-politici, Constantin Caracaș și Ștefan Piscupescu, își aduc, de asemenea, aportul la mișcarea de renaștere cultural-ideologică a epocii.

Un rol deosebit de important în ideologia epocii înscriu prin lucrările lor, cele mai multe rămase în manuscris multă vreme, istoriografii propriu-zisi, mai ales Dionisie Ecclesiarhul, Naum Rîmniceanu, Zilot Românul¹⁰, toți din Țara Românească. Acestora li se adaugă cărturarii greci, sezători multă vreme la noi, Daniil Philippide și Dionisie Fotino, primul autor al lucrărilor *Istoria României și Geografia României*, al doilea, autor al lucrării *Istoria vechii Dacii*, lucrări care prin titlul și conținutul lor se înscriu, și ele, pe linia mișcării de renaștere românească din această epocă¹¹.

Nu ar fi lipsită de interes pentru profilarea unei imagini cît mai complete asupra generației din 1821 și enumerarea aici a numelor unor autori de cronici de epocă, de fragmente sau însemnări istorice, unele din ele privind evenimentele de la 1821 și figura lui Tudor Vladimirescu („opere” însă de interes minor din punctul de vedere al istoriei ideilor social-politice): meșteșugarul Dobrescu, Grigore Andronescu, arhimandritul Ghenadie Pirvulescu, Popa Ilie de la Butoi, Ștefan Dăscălescu, Iordache Bucșenescu, Theodor Burada, Vasile Murguleț ș.a.¹². Cît privește cronicile contemporane relatînd amplu evenimentele de la 1821, de felul celei a lui I. Dirzeanu, pe cît de importante sînt ele sub raportul relatării faptelor, al amănuntului necesar reconstituirii adevărului istoric, pe atît de puțin importante se relevă ele ca texte de ideologie social-politică propriu-zisă.

Sub acest ultim raport, importante cu adevărat, deosebit de importante ni se par a fi numeroasele texte anonime, din anii 1821—1822¹³, mai ales din intervalul de la moartea lui Tudor Vladimirescu și instaurarea noilor domni pămînteni, multe dintre ele satire virulente la adresa marilor

Coordonate ale culturii românești în sec. XVIII (1700—1821), Edit. pentru literatură, București, 1968, prin care a fost readusă în discuție însemnătatea acestei școli și a cărturarilor ei în procesul formării conștiinței naționale a românilor și al formării ideologiei iluministe în Principate.

¹⁰ Să menționăm aici că identificarea lui Zilot cu Șt. Mora, propusă de N. A. Ursu, lasă serioase îndoieli, spre deosebire de alte identificări aparținînd aceluiași riguros cercetător. Vezi N. A. Ursu, *Adevăratul nume al lui Zilot Românul*, în „Limba română”, XVIII, 1969, nr. 4, p. 305—313.

¹¹ Opinia după care numele însuși de „România” din titlul lucrării lui Philippide s-ar fi pierdut pentru cîteva decenii, pentru a fi apoi redescoperit și repus în circulație în cercul lui Eftimie Murgu ni se pare discutabilă. (vezi, pentru această părere, V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie”, t. 28, 1975, nr. 9, p. 1.325—6). Este vorba, credem, doar de o nouă fază a circulației termenului, semnificația folosirii lui de către Philippide păstrîndu-și întreaga valoare.

¹² Deși indicarea aici a autorilor care au pus în circulație aceste nume, în principiu, nu ar fi inutilă, totuși, pentru economie de spațiu renunțăm la ea, așa cum am făcut-o, de fapt, și în cazul unor nume mai importante, și după cum o vom face și în continuare. Desigur, nu am citat, în principiu, lucrări pe care le vom folosi în mod direct în continuare.

¹³ Cele mai multe dintre ele le găsim publicate în lucrarea istoricului E. Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932.

boieri ai țării — acuzați, că și în documentele lui Tudor Vladimirescu, de colaborare cu asupritorii străini —, în genul „tînguiri” atribuită, pe bună dreptate, în cele din urmă, lui B. P. Mumuleanu¹⁴ sau a satirei atribuită corect, de profesorul E. Virtosu, lui Vasile Pogor-Tatăl¹⁵. Cele mai multe dintre aceste texte fac în același timp apologia „unirii neamului” în spiritul lui Tudor Vladimirescu și reprezintă, din acest punct de vedere, una dintre cele mai importante categorii de izvoare pentru ideologia social-politică a epocii de la 1821. Nu este inutil să observăm că stabilirea paternității acestor *apeluri la unirea neamului*, cum le-a numit principalul lor editor, continuă să fie o importantă sarcină a istoriografiei noastre¹⁶. Identificarea autorilor, fără îndoială, ar pune în lumină, poate, câteva figuri noi de iluminiști, gînditori social-politici remarcabili din această epocă sau ar redimensiona personalitatea unora dintre cei deja cunoscuți, ca B. P. Mumuleanu, Naum Rîmniceanu ș.a.

În sfîrșit, aparțin generației de gînditori social-politici din epoca de la 1821, contemporani lui Tudor Vladimirescu, autorii diferitelor și numeroaselor proiecte sau memorii de reforme, elaborate înainte de revoluție, dar mai ales în anii 1821—1822, iar această categorie de izvoare nu este nicidecum, bineînțeles, ultima ca însemnătate, în ordinea indicată aici, pentru ideologia social-politică a epocii. Dimitrie Sturdza, presupusul autor al cunoscutului proiect de „republică aristo-democratică” din 1802¹⁷, Iordache și Nicolae Rosetti-Roznovanu, Al. Villara, Mihail Sturdza, viitorul domn regulamentar, precum și alți mari boieri, implicați profund în viața politică a epocii și înscriindu-se, într-o anumită măsură, pe linia aspirațiilor românești de independență, dînd glas în același timp în „lucrările” lor tendințelor de reorganizare internă în sensul intereselor proprii de clasă, se afirmă în acest fel și ca oameni de idei, care și-au adus contribuția la dezvoltarea gîndirii social-politice în epoca de la 1821. Să adăugăm că unele dintre aceste proiecte de reforme rămîn anonime, că paternitatea atribuită altora dintre ele lasă unele îndoieli, că, prin urmare, și în cazul acestei categorii de texte, ca și al apelurilor la

¹⁴ Este vorba de poema în versuri tipărită anonim la Buda în 1825, cu titlul *Plîngerea și tînguirea Valahiei asupra nemulțămirii streinilor ce au dărăpănat-o*, atribuită de C. Erbiceanu lui Naum Rîmniceanu iar de un alt autor, Al. T. Dumitrescu, cu totul eronat, lui Enăchibă Văcărescu. Cf. N. A. Ursu, *Paternitatea poemei „Plîngerea și tînguirea Valahiei” și unele versuri necunoscute ale lui Barbu Paris Mumuleanu*, în „Limba română”, 1965, nr. 5, p. 383. De asemenea, pentru înțelegerea discuției, vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Despre poema patriotică antiotomană „...ambița românească”*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, București, 1957.

¹⁵ Vezi E. Virtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 465—540.

¹⁶ Ele se păstrează în mare parte în copii la Biblioteca Academiei R. S. România, mai ales în cunoscutul manuscris 322, pe care C. Erbiceanu îl atribuia în întregime lui Naum Rîmniceanu.

¹⁷ Alături de „constituția cărvunilor” din 1822, acesta rămîne unul dintre cele mai importante proiecte de reforme elaborate în Principate, dar despre presupusul lor autor, Dimitrie Sturdza, cunoaștem prea puține date, pentru a contura mai exact imaginea gînditorului social-politic (mai puțin, în orice caz, decît despre ceilalți indicați în aceeași serie). Vezi E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democraticești în Moldova, la 1802*, ed. a II-a, București, 1947.

unirea neamului, lămurirea unor probleme de paternitate ar pune într-o lumină mai clară imaginea unora dintre acești „reformatori” — gânditori social-politici, locul lor în ideologia epocii de la 1821¹⁸.

MIȘCAREA CULTURALĂ ȘI PROCESUL AFIRMĂRII CONȘTIINȚEI NAȚIONALE

Revoluția de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, îndreptată împotriva grecilor fanarioți, — a domnilor și acoliților lor, a practicilor consacrate de-a lungul a peste un secol de „sistemul fanariot” —, în același timp, împotriva acelei părți a marii boierimii pămîntene vinovată de colaborare cu fanarioții, ruptă de „trupul neamului” și asupritoare pentru popor, revoluție vizind, implicit, totodată, scăderea dominației otomane și, în raport de împrejurări, chiar eventualitatea înlăturării ei definitive¹⁹, a constituit un moment în istoria poporului nostru cînd, așa cum se exprima A. D. Xenopol, „ideile deveniră o îndboldire spre faptă prinzind a modifica starea de lucruri existentă în scopul de a da zbor ideii naționale”²⁰.

Ca moment al afirmării conștiinței naționale a românilor, a națiunii române²¹, revoluția de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, a fost precedată de întreaga mișcare de renaștere culturală a epocii, în care s-a întrupat mai întii nevoia comunității etnice-istorice românești de a se defini pe sine în raport cu alte comunități, în care s-au afirmat plener ideile de redeştere națională, pe fondul vechilor idei privind originea romană — sau daco-romană —, a unității etnico-culturale a poporului

¹⁸ Evident, nu avem în vedere aici o discuție propriu-zisă asupra acestor proiecte de reforme, ea avîndu-și locul în partea a doua a acestei lucrări, privind sfera relațiilor sociale și organizării politice în preocupările generației de la 1821.

¹⁹ Asupra caracterului revoluției, în contextul ideilor din epoca de la 1821 privind emanciparea socială și politică a românilor, ne vom referi ceva mai mult în partea a doua a acestei lucrări, cînd vom face și trimiterile de rigoare; în partea de față a lucrării, tratînd concepțiile privind școala și cultura națională, strîns legate de mișcarea de renaștere culturală a epocii, nu putem angaja o discuție privind caracterul revoluției, dar anticipăm, cum rezultă din formularea noastră, că vorbind de caracterul anti-fanariot al revoluției de fapt, cum se știe, o preocupare veche a istoriografiei noastre, cu începuturi în epoca pașoptistă, — dăm acestei aprecieri nu o nuanță absolutizantă, exclusivistă, cum par a o face o serie de lucrări din vremea din urmă, acest caracter antifanariot fiind dublat de cel antiboieresc, însemnînd, în bună măsură, un caracter antiboieresc, în virtutea colaborării marilor boieri pămînteni cu fanarioții pe care o condamnă clar Tudor Vladimirescu și, în același timp, el afectînd, implicit, natura relațiilor cu Poarta, neexcluzînd eventualitatea luptei declinse în raport de împrejurări cu puterea suzerană. Cu caracter antifanariot, antiboieresc și antiotoman, în grade diferite, revoluția va fi totuși, înainte de toate, o revoluție națională, în sensul în care Tudor Vladimirescu va chema la redeştere, la „unirea neamului”, pe toți românii, inclusiv pe marii boieri „care se vor îndrepta”, chemare constituînd, cum vom observa pe alocuri, numitorul comun al întregii ideologii a epocii.

²⁰ Vezi articolul lui A. D. Xenopol, impropriu intitulat *Despre naționalism*, în „Arhiva”, Iași, 1908, nr. 6, p. 265.

²¹ Între altele, vezi Șt. Pascu, *Ideea, tendințele și lupta pentru unitate a poporului român, în Desăvîrșirea uniunii statului național unitar român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968 (Despre formarea națiunii române, p. 21—30, reluînd ideile studiului anterior publicat în colaborare cu V. Maciu, în „Revista învățămîntului superior”, VIII, 1966, nr. 8). De asemenea, pentru reconsiderarea însemnătății problemei, în vremea din urmă, D. Hurezeanu, *Națiunea română socialistă — rezultat legic al dezvoltării istorice*, în „Era socialistă”, 1976, nr. 14, p. 26—29 (și același, mai pe larg, în „Revista de istorie”, 1975, nr. 9).

român și continuității viețuirii sale pe aceleași meleaguri ²². Aceste idei din urmă, afirmate în sec. al XVII-lea de cronicarii moldoveni și munteni, în strinsă legătură cu eforturile cărturărești pentru afirmarea limbii naționale unitare și pe fondul multiplelor legături dintre țările române, nu puteau să nu dureze în secolul următor, în ciuda vitregiei vremurilor, să nu capete, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale sec. al XIX-lea, noi redimensionări și sensuri ²³.

În Transilvania, în focul luptei românilor pentru drepturi politice, pentru egalitate cu „națiunile” politice privilegiate, ele au dus la afirmarea ideii de națiune, mai întâi prin Inochentie Micu, apoi, masiv, prin corifeii Școlii ardelenice și prin mișcarea din jurul „Supplexului” ²⁴, în timp ce, la nivelul maselor țărănești, ideea se afirmase în cursul răscoalei antifeudale condusă de Horia ²⁵. Dar și în Țara Românească și Moldova vechile idei continuă să dureze, în ciuda condițiilor neprielnice — a regimului fanariot în primul rînd, apăsător din punct de vedere politic și social, dar și favorizator al factorilor potrivnici dezvoltării limbii și culturii naționale —, ducînd și aici, în cele din urmă, mai ales în primele decenii ale sec. al XIX-lea, la un reviriment, resimțit nu numai pe planul ideilor, dar și al psihologiei sociale și mentalităților.

La amplificarea ideilor privind originea — aici, în textele cărturarilor, daco-romanică —, unitatea și continuitatea pe aceleași meleaguri, se adaugă o serie de alți factori proprii conștiinței naționale ²⁶, în primul

²² Dintre numeroasele lucrări, unele de sinteză, din vremea din urmă, care circumscriu istoria acestor idei, vezi Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980.

²³ În privința procesului propriu-zis al formării conștiinței naționale și afirmării lui în cultura românească iar nu al teoriei despre națiune sau conștiință națională în general —, vezi, între altele, pe cele aparținînd specialiștilor în istoria ideilor în sud-estul european. De pildă, Virgil Căndea, *Les lumières et la naissance de la conscience nationale chez les roumains*, în „Les lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen”, Bucarest, 1970. Evident, preocuparea pentru această problemă este într-un fel proprie specialiștilor în istoria „luminilor” în țările române, și în acest sens ea subzistă în lucrările — unele de largă circulație aparținînd unor cercetători din domeniul istoriografiei, istoriei literare, istoriei învățămîntului. Problematika procesului afirmării conștiinței naționale în epoca „luminilor”, desigur, trebuie raportată, implicit, și la lucrările mai vechi, ale lui P. Ellade, ale lui N. Iorga, privind „luminile” și influența ideilor revoluției franceze în sud-estul european, ale lui D. Popovici, precum și ale altora, ca să nu ne mai referim la necesitatea corelării ei cu rezultatele cercetărilor privind conștiința de neam în evul mediu, cu problematica „premiselor” (între altele, în afară de lucrările lui N. Iorga, ale lui P. P. Panaitescu, și unele de dată relativ mai recentă, aparținînd lui Șerban Papacostea, Eugen Stănescu, Adolf Armbruster și altora). Nu indicăm aici, desigur, o serie de lucrări fundamentale asupra cărora trimitem în mod special mai departe.

²⁴ Despre actul fundamental al mișcării naționale a românilor din Transilvania, despre întreaga mișcare națională a românilor de aici, elaborarea conceptului de națiune și raportul luptă națională — „luminare”, de bază rămînea lucrarea acad. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. a II-a, Edit. științifică, București, 1967.

²⁵ „În perspectivă istorică — scrie acad. D. Prodan — răscoala întregeste programul națiunii cu dimensiunea ei socială, înălțînd conceptului cu greutatea masei sale, calea de luptă reformistă cu cea revoluționară. Țărănimii îi revine deplin meritul de a fi deschis, de la sine, procesul revoluționar al emancipării națiunii, chiar de la temelile sale”. Cf. D. Prodan, *Răscoala lui Horia*, vol. II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 711—712.

²⁶ Asupra structurii conștiinței naționale, în general, dintre lucrările din ultimii circa 15 ani, în afară de cele aparținînd lui C. Vlad, El. Florea, I. Rebedeu, reține atenția seria articolelor sau studiilor publicate în „Analele Institutului de istorie a P.C.R.” (vezi, de pildă, nr. 6, 1967; numerele 2, 3, 4, 1968, ș.a.) și „Revista de filozofie” (de pildă, nr. 12, 1967; 9,

rind, ca și în Transilvania, conștiința personalității proprii, a trăsăturilor și intereselor proprii, a individualității naționale²⁷, în raport cu alte comunități etnice-istorice sau alte popoare. În ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea — de la Chesarie de Rimnic și Enăchiță Văcărescu — dar mai ales în primele decenii ale sec. al XIX-lea, raportarea la originea nobilă a neamului, antiteza trecutul glorios — prezentul decăzut, presupuneau și aici, în Țara Românească și Moldova, chemarea la reînviere, la „reînvierea” și „unirea neamului” (unire, care, va spune Bălcescu, înainte de a fi politică trebuia să fie morală)²⁸.

În raport cu condițiile istorice date, cu ceea ce numim, de obicei, vitregia istoriei —, ținând în primul rând de existența dominației otomane și a sistemului domnilor greci din Fanar și, în general, de rolul nefast al politicii marilor puteri din vecinătate, cu „relele” de tot felul aduse de ele pe pământul românesc, cu alte cuvinte, în raport cu forța zdrobitoare a marilor puteri, procesul afirmării conștiinței naționale a românilor, al reînvierei lor naționale, înainte de a fi fost de domeniul acțiunii politice, al revoluțiilor și războaielor naționale, trebuia să fie, în epoca la care ne referim, de domeniul mișcării culturale.

Înainte de lupta lui Tudor Vladimirescu, în fruntea maselor țărănești, la 1821 — luptă menită să releve și ea ideea națională —, s-a desfășurat în deceniile premergătoare o altă luptă nu mai puțin însemnată, aceea pentru școală și limbă națională. În aceasta din urmă s-a afirmat mai întâi ideea națională, școala în limba națională, cultivarea limbii naționale, fiind, înainte de 1821, factori de seamă ai fenomenului de individualizare etnico-istorică la care ne refeream mai sus; revoluția din 1821, la rîndul ei, e drept, va da o amploare deosebită ideii naționale, încercînd s-o transpună, prin forța sa, în sfera realităților social-politice propriu-zise, să o implanteze adînc în sinul maselor țărănești, așa cum, în condiții specifice Transilvaniei, făcuse cu decenii în urmă răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan.

Așa precum observa istoricul francez Alfred Rambeaud, cînd, în anul 1895, recenza sinteza lui A.D. Xenopol, reînvierea românilor — la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea — înainte de a fi politică, a fost sufletească, morală²⁹; ea a venit mai întîi, cum scrie același istoric, comentînd ideile lui Xenopol, prin reabilitarea limbii de caracter latin, a venit prin Școala ardeleană, prin școlile naționale de la Bucu-

1968, aici, Ana Gavrilă, *Conceptul de conștiință națională* ș.a.). În aceeași perioadă, în 1965, într-o revistă cu caracter literar, „Steaua”, Athanase Joja publică cunoașterea studiului *Profilul spiritual al poporului român*, iar o altă revistă literară, „Viața românească”, redeschide discuția privind istoria ideii naționale la români (vezi, aici, H. Bratu, *Cristalizarea ideii naționale: reflecții și disocieri*, p. 15). Evident, nu vrem aici decît să sugerăm amploarea preocupărilor, iar nu să facem o inventariere a lor — fie și a celor mai importante, — imposibil de făcut aici.

²⁷ Găsim acest termen, folosit mai ales de Paul Cornea în remarcabila sa lucrare, *Originile romantismului românesc*, Edit. Minerva, București, 1972, deosebit de valoroasă și pentru sublinierea însemnătății ideologiei din epoca de la 1821, în care, printre altele, problema afirmării ideii naționale este pusă în termenii cei mai proprii unei discuții științifice. (vezi, mai ales, p. 65 și urm.; p. 458 și urm.).

²⁸ Toate datele asupra acestei discuții, în partea a doua a studiului, în strînsă legătură cu considerațiile lui Bălcescu asupra revoluției din 1821.

²⁹ Vezi recenzia lui Alfred Rambeaud, cu titlul *Les latins du Danube. Un nouvel historien des Roumains*, în „Journal des Débats”, 25 janvier 1895, p. 173-174. Să remarcăm simpatia cu care istoricul francez scria despre români, exprimîndu-și încrederea în viitorul lor.

rești și Iași, conduse de Gh. Lazăr și Gh. Asachi. Evident, raportul între mișcarea cultural-ideologică a epocii și revoluția lui Tudor Vladimirescu fusese cu mult înainte observat, încă în epoca revoluției de la 1848. Un alt francez, cu aproape cinci decenii în urmă, H. Desprez, în cunoscutul său studiu despre mișcarea națională a românilor, din ianuarie 1848, publicat în „Revue des deux mondes” — studiu cu idei datorate în bună măsură contactului direct cu revoluționarii români —³⁰, observa această relație între mișcarea culturală, purtătoare a aceleiași idei naționale și revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu („cel mai bun patriot”), cum îl numește el³¹. În spiritul unității tuturor românilor, publicistul francez se raporta, totodată, la relația dintre ideile Școlii ardelenene și mișcarea de renaștere din Țara Românească și Moldova.

LUPTA PENTRU ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ NAȚIONALĂ

În Moldova mai întâi, succesul în lupta pentru școală națională se releva în 1803, când mitropolitul cărturar al Moldovei Veniamin Costachi reușea să înființeze Seminarul de la Socola³², aceasta cu toate că „unii dintre puternicii cerca a sta împotriva”³³. Înființarea Seminarului, căruia în 1805, i se adăuga o școală de „psaltichie”, urmărea pe lângă scopuri religioase, predarea unui învățămînt mai înalt în limba patriei, în programa sa figurind și o serie de discipline cu caracter laic³⁴, precum și înlăturarea influenței dascălilor greci de la Academia domnească³⁵. Pentru sublinierea rolului acestei școli naționale, care a precedat în Moldova școala lui Gh. Asachi, aprecierea lui A. D. Xenopol își păstrează întreaga semnificație: „Curentul subpămîntean al românismului — serie el — care cursese de-a lungul întregii epoci fanariote începu a se arăta la lumina zilei în înființarea Școlii de catchezie din mănăstirea Socola din Iași”³⁶.

³⁰ Acest studiu aparținînd unui prieten al românilor și partizan al cauzei române, așa cum s-a demonstrat, avea, în ajutorul revoluției din 1848, semnificația unui adevărat „manifest-program”. Cf. C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1967, p. 101.

³¹ Cf. Hippolyte-Félix Desprez, *Moldo-Valahia și Mișcarea Românească*. Extras din „Revue des deux Mondes” din 1 ianuarie 1848, trad. de Maior Ch. Fluture, Galați, 1939, p. 38. Merită subliniată, între altele, aprecierea publicistului francez privind raporturile dintre Tudor și eteriști; cauza lui Tudor, arăta el, era alta decît a eteriștilor, el acceptînd, totuși, trecerea lor pe pămînt românesc împotriva turcilor; în schimb, ei l-au ucis! De acum, ideea națională era zăgăzuită „într-o luptă fără răgaz contra influenței grecești” (cf. *Ibidem*, p. 34). Evident, ar putea fi această apreciere un punct de plecare pentru discuția privind rolul pe care l-au avut în procesul afirmării conștiinței naționale a românilor de la sud și răsărit de Carpați raporturile cu grecii, nevoia stringentă a delimitării față de interesele grecești, ale „streinilor” în general, fenomen în epocă propriu nu numai românilor, ci și altor popoare europene.

³² Vezi C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din mănăstirea Socola*, Iași, 1885; de asemenea, G. Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași, 1803—1903*, București, 1904.

³³ Cf. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 60.

³⁴ Se predau aici, în limba română: logica, aritmetica, istoria profană, psihologia, elemente de limba latină. Cf. C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului „Veniamin”*, p. 34.

³⁵ Asupra caracterului acestei școli, vezi și aprecierile unuia din dascălii ei de mai tîrziu, ajutor al mitropolitului, anume Gh. Săulescu. Cf. *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serv. manuscrise, ms. rom. 2047, f. 7.

³⁶ Cf. A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, București, 1911, p. 29.

În ciuda unor adversități își începe activitatea, în ianuarie 1814³⁷, în baza unei decizii anterioare, și școala de inginerie în limba națională a lui Gh. Asachi³⁸, cu ajutorul aceluiași mitropolit Veniamin Costachi³⁹. După închiderea ei, în 1818, odată cu absolvirea primei serii de ingineri hotarnici, mitropolitul Moldovei, ținând trează ideea școlii naționale, procedează la reorganizarea Seminarului de la Socola, reușind să aducă aici, în 1820, o serie de dascăli ardeleni: Ioan Costea, Ioan Mamfi, Vasile Fabian Bob și Vasile Pop⁴⁰. Aceasta, după ce în anul 1815 încercase să aducă aici pe Ioan Budai-Deleanu⁴¹. Totodată, mitropolitul sprijinea experiența organizării la Iași, în 1820, a învățămîntului de tip lancasterian, experiență dirijată și finanțată de tinărul boier moldovean Nicolae Rosetti-Roznovanu, recent întors dintr-o călătorie de studii la Paris⁴². Școlile de tip lancasterian organizate la Iași (o școală elementară și una normală), în directă legătură cu o mișcare mai largă, inițiată de „Societatea pentru instrucțiune elementară”⁴³ de la Paris, destinate păturilor sărace ale populației, urmau să se înscrie, și ele, în direcția promovării și dezvoltării învățămîntului național⁴⁴.

³⁷ Vezi mai ales, N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1962.

³⁸ Sigur este că această școală — de fapt, o clasă de inginerie în sinul Academiei domnești de limbă greacă de la Iași, în care studenții din anul întâi sint duși de dascăl pînă în ultimul an, fără a fi preluate, anual, serii noi — a stîrnit indignarea cel puțin a unora dintre dascălii greci ai Academiei; mai ales, așa cum se știe, atunci cînd experiența predării științelor înalte în limba română se termina cu succes, la sfîrșitul ciclului de studii, în 1818, această împotrivire a devenit manifestă prin poziția directorului Academiei, dascălul grec Dimitrie Gobdelas, care, cerînd desființarea cursurilor lui Asachi și trecerea acestuia la Seminarul de la Socola s-ar fi exprimat: „să predea acolo popilor, dacă poate preda cineva în sîracă limbă a pămîntenilor și dacă un inginer practic ce n-are habar de filozofie este în stare să creeze termeni științifici necesari”. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. III, 1907, p. 15—16.

³⁹ Prelatul moldovean, cu cheltuielile sale, îl ajutase mai întîi să meargă la studii la Viena, iar apoi la Roma, și tot el, împreună cu alți cîțiva mari boieri, adepți ai învățămîntului în limba națională, sprijină cererea sa pentru deschiderea școlii.

⁴⁰ Cf. N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 53—54. Cu excepția lui Fabian Bob, ei se întorc în Transilvania în anul următor, cînd, în urma mișcării eteriste, Seminarul se închide, iar mitropolitul este obligat să ia calea refugiului, împreună cu alți mari boieri implicați, mai mult sau mai puțin, în mișcare.

⁴¹ Cf. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, B, p. 360.

⁴² Despre acesta vezi, din prima serie de studii care i-au fost dedicate, Cornelia T. Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul sec. al XIX-lea, Biblioteca dela Sîntca*, în „Studii și cercetări de bibliografie”, V, 1963, p. 215—220; Olga Constantinescu, *Cu privire la concepția lui Nicolae Rosetti-Roznovanu asupra industriei*, în „Revista Arhivelor”, VI, 1963, nr. 1; I. Popescu-Teiușan, *Patru scrisori ale lui Marc-Antoine Jullien de Paris către N. Rosetti-Roznovanu*, în „Revista de pedagogie”, XIV, 1965, nr. 10, p. 67—82. Tot despre el, și lucrările noastre, de analize și editări de texte, în „Revue des Etudes sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 2, p. 1121—1127; „Revista de filozofie”, XIX, 1972, nr. 5, p. 671—679; „Revista Arhivelor”, vol. 35, supliment, 1973, p. 677—685; „Revista de istorie și teorie literară”, XXII, 1974, nr. 4, p. 437—444; „Analele Universității București, Istorie”, XXVII, 1978; cu o sinteză recentă, *Les relations de N. Rosetti-Roznovanu avec les érudits français et la culture française*, în „Revue roumaine d'histoire”, tom. XVIII, 1979, nr. 4, p. 699—717.

⁴³ Pentru relațiile lui N. Rosetti-Roznovanu cu această societate — din care făcea parte, ca membru corespondent, și mitropolitul Veniamin Costachi —, vezi N. Isar, *Correspondența lui N. Rosetti-Roznovanu cu „Societatea pentru instrucțiune elementară” de la Paris, privind introducerea învățămîntului lancasterian în Moldova și în Grecia*, în „Analele Universității București, Istorie”, an. XXVII, 1978, p. 59—67.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 62.

Fără îndoială că pozițiile adversarilor școlii naționale, ai culturii naționale în general, puteau să aducă prejudicii acestei mișcări, să constituie veritabile obstacole în calea diferitelor inițiative. Trebuie spus însă că principalul obstacol, redutabil, în calea dezvoltării școlii naționale, a culturii românești în general, îl constituia, înainte de toate, o anumită mentalitate în virtutea căreia limba română, limba națională, ar fi fost incapabilă să poată servi ca mijloc de vehiculare a marilor idei, în care, de pildă, să se poată preda discipline la nivel academic. O asemenea mentalitate, în lumina căreia limba română, în raport cu cea greacă, era așezată într-o situație de vădită inferioritate, în timp ce era profitabilă adversarilor, pentru cărturarii români ai epocii, cum apreciau ei înșiși, ea constituia o adevărată prejudecată, o inadmisibilă neîncredere de sine, care trebuia în prealabil înlăturată.

Să observăm, deci, că experiența Seminarului de la Socola, a „școlii” lui Gh. Asachi în Moldova, dar mai ales experiența lui Gh. Lazăr de la București se înscriu în primul rînd pe linia acestui efort, de a fisura și, apoi, a înlătura cu totul „tradiția”, de a demonstra, dimpotrivă, nu neputința limbii naționale sau a școlii naționale (trimbițată de „calomniile” adversarilor, ale „streinilor”, cum spun textele epocii), ci, capacitatea lor de a se afirma în toate privințele, spre „rușinarea” acelorași dușmani. Ampla activitate de traducere în limba națională — fie că este vorba de numeroase traduceri în domeniul literaturii religioase —, și ea, se desfășoară sub semnul celuiiași imperativ: de a învinge neîncrederea, îndoiala, descurajarea, sfidarea și calomniile adversarilor.

Experiența școlii naționale de la București, condusă de Gh. Lazăr, întemeiată în 1818 și care, spre deosebire de cea de la Iași, odată înființată avea să dureze, nu va fi altceva, în primul rînd, decît un triumf împotriva „tradiției”, a aceleiași funeste prejudecăți. Prin ea se afirma, de fapt, pe plan cultural, ideea națională, se edificau importante piloane ale dezvoltării ei viitoare ⁴⁵. Nu este cazul să insistăm aici asupra faptului, anticipat mai sus, că întemeierea școlii naționale de la Sf. Sava trebuie privită, cum s-a demonstrat de mult în istoriografia noastră ⁴⁶, în contextul procesului afirmării conștiinței naționale a românilor, că ideea școlii superioare în limba națională era nu numai a lui Lazăr, ci și a altor contemporani ai săi ⁴⁷ — între alții, în primul rînd, membrii Eforiei Școlilor din Țara Româ-

⁴⁵ Să relevăm aici, printre altele, aprecierea lui P. Cornea că întemeierea școlilor lui Gh. Asachi și Gh. Lazăr constituia „semnul cel mai revelator de trezire a conștiinței naționale”. Cf. P. Cornea, *op. cit.*, p. 69.

⁴⁶ Avem în vedere în primul rînd aprecierile lui V. A. Urechia. „Concluziunea noastră este — scria el — că nu Gh. Lazăr a putut să facă inutili pentru români profesori renumiți ca Lambrou Fotiade, Comita, Vardalah, Neofit Duca etc., ci situațiunea la care ajunsese cultura și deșteptăciunea națională”. Cf. *Istoria scoalelor*, vol. IV, p. 192.

⁴⁷ Cum rolul lui Gh. Lazăr în afirmarea ideii naționale în epoca de la 1821 se pune într-un context mai general, se cuvînt câteva precizări. Este evident că influența Școlii ardeleni a constituit în primele decenii ale sec. al XIX-lea un factor de stimulare, de înviore a vieții spirituale a românilor de la sud și răsărit de Carpați, de revitalizare și redimensionare a unor idei și sentimente, care, închegate într-un sistem unitar, alcătuiesc conștiința națională. Dar odată subliniind însemnătatea pe care a avut-o influența Școlii ardeleni în procesul afirmării ideii naționale la sud și răsărit de Carpați este necesar să facem precizarea că absolutizarea acestei influențe pînă la imaginea unui adevărat descălecat pe plan cultural și spiritual, a unui Lazăr — creator și ctitor de ideal național fără antecesorii, fără un anumit mediu local, este infirmată

nească, care sprijină cererea dascălului ardelean⁴⁸ —, că ea devenise, într-un anumit sens, ideea epocii. În aceasta rezidă, de fapt, și explicația duratei școlii, a continuității ei în anii 1821—1822 (cînd evenimentele nu puteau să nu o afecteze⁴⁹) și mai ales după retragerea dascălului ardelean⁵⁰, sub conducerea lui Eliade-Rădulescu⁵¹, în anii 1823—1825, dar mai ales în anii 1825—1828, sub conducerea lui Eufrosin Poteca⁵², cînd ea avea să devină un adevărat centru de cultură și ideologie națională, la izvoarele căreia se vor adăpa și numeroși tineri din Moldova și unde aveau să vină — pentru a servi ca dascăli — o serie de entuziaști cărturari ardeleni⁵³.

Să menționăm numai că aceiași oameni care îl ajutaseră pe Lazăr să deschidă școala — membrii Eforiei, Constantin Bălăceanu⁵⁴, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Grigore Ghica însuși și alții — i-au asigurat în continuare existența, că de la școala lui Lazăr la școala lui Eliade și a lui Eufrosin Poteca ei au reprezentat un important factor de garanție. Dar mai ales continuitatea și dezvoltarea școlii naționale la 1821 — odată cu desființarea definitivă a „Academiei” grecești — își au explicația în însăși dezvoltarea ideii naționale, ca urmare a revoluției din 1821, în amploarea pe care o ia de acum mișcarea de rededeptare națională.

Un rol important în dezvoltarea școlii naționale de la Sf. Sava, al școlii naționale în general, aveau de acum deplasările la studii în apus ale tinerilor români⁵⁵. Mai ales bursierii Eforiei din Țara Românească, plecați

cum am văzut, de realitatea istorică a Țării Românești și Moldovei în secolul al XVIII-lea și începutul secolului XIX-lea, și critica ei și-a găsit de-a lungul deceniilor reflectarea corespunzătoare în istoriografia noastră.

⁴⁸ Asupra acestora, vezi și observația lui N. Bănescu, „*Academia*” grecească de la București și școala lui Gheorghe Lazăr, Cluj, 1925, p. 19.

⁴⁹ Date fiind relațiile dintre Gh. Lazăr și Tudor Vladimirescu, perseverenței dascălului ardelean, școala lui Lazăr, — potrivit unei opinii pînă nu de mult aproape generală —, se pare că nu și-a întrerupt activitatea în timpul revoluției și a ocupației turcești care i-a urmat, în noiembrie 1822, boierii efori, în urma cercetării cerută de noul domn, raportînd: „școala cea românească ot. Sf. Sava am găsit-o în oareșcare ființa, încă și cu dascăli și ucenici nerisipiți”. Cf. *D.I.R., Răscoala din 1821*, vol. III, p. 182.

⁵⁰ Despre ultima parte a activității lui Lazăr și moartea sa, vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, București, 1907, p. 53—56.

⁵¹ Asupra rolului lui Eliade de continuator al școlii lui Lazăr, vezi propriile sale mărturii, nu lipsite, ca de obicei, de o anumită exagerare. Cf. *Issachar sau Laboratorul. Scriere socială, politică și literară*, București, 1859, p. 62.

⁵² Asupra rolului acestuia de conducător al școlii de la Sf. Sava în anii 1825—1828, vezi, între altele, N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1828*, în „*Revista de filozofie*”, t. XII, 1965, nr. 12, p. 1635—1644; de asemenea, Ilie Popescu-Teiușan, *Eufrosin Poteca, în Din istoria pedagogiei românești*, vol. III, Edit. didactică și pedagogică, București, 1967.

⁵³ În legătură cu aceeași influență ardeleană, cu necesitatea înțelegerii ei corecte, să observăm că, de fapt, influența însăși la care ne referim este în multe privințe mediată — lucru firesc — de factori care aparțin Țării Românești și Moldovei. Între altele, ca să ne referim la un singur aspect, cei mai mulți dascăli ardeleni din Principate în primele decenii ale sec. al XIX-lea au venit aici fiind chemați.

⁵⁴ Dintre efori, acesta a jucat, se pare, rolul cel mai important. El este pentru un contemporan al său, cunoscător al problemelor școlii din Țara Românească, marele și nemuritorul Bălăceanu, „*Mechina patriei noastre*”, și altele. Cf. N. Isar, *Trei scrisori ale stolnicului Voinescu adresate lui Eufrosin Poteca (1826)*, în „*Revista de filozofie*”, t. XX, 1973, nr. 6, p. 679—684 ș.a.; de asemenea, Idem, *Un iluminist necunoscut din epoca de la 1821; stolnicul Voinescu*, în „*Studii*”, t. XXV (1972) nr. 1, p. 128.

⁵⁵ Vezi N. Isar, *Românii la studii în Franța în anii 1800—1834*, în „*Analele Universității București*”, *Istorie. An. XXVIII* 1979, p. 41—59.

încă din 1820 la studii, mai întâi la Pisa, apoi la Paris ⁵⁶, odată cu revenirea în patrie vor cultiva la elevii lor dorința vie de reînnoțire, prin apelul nu numai la originea nobilă a neamului, ci și la Europa „luminată”.

Evident, cadrul merit să explice izvoarele ideilor — fie ele și numai cele privitoare la școala și limba națională, la care ne vom referi mai întâi — precum și personalitatea cărturarilor sau gânditorilor este mult mai amplu. Contactul cu Apusul și ideile sale, circulația ideilor revoluționare franceze în țările române, contactul nu numai cultural ci și politic cu Franța sau alte țări „luminate” ⁵⁷, dar și analiza procesului de apariție și afirmare a relațiilor de producție de tip capitalist, apariția și afirmarea noii clase burgheze — procese care își găsesc corespondența directă în planul ideilor —, toate acestea ⁵⁸ își au desigur însemnătatea lor în analiza profilului spiritual-ideologic al unei epoci sau al unei generații.

CONCEPȚIILE PRIVIND ROLUL „INVĂȚĂTURII” ÎN TRANSFORMAREA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Ideile privind școala și cultura națională ale unuia dintre cei mai de seamă oameni de la 1821, din categoria „îndrumătorilor”, anume Veniamin Costachi, sînt strîns legate, cum am văzut deja, de rolul său de promotor al curentului pentru școală și cultură națională în Moldova în primele decenii ale sec. al XIX-lea, precum și de promotor al dezvoltării legăturilor cu celelalte provincii românești ⁵⁹.

Pentru el însușirea științei de carte constituia o condiție indispensabilă a progresului societății omenеști. „Pe cit învățătura — scrie el — înalță și proslăvește pre om, cu atîta neînvățătura-l înjosește și-l nimicеște mai mult decît pre necuvîntătoarele vietăți ⁶⁰. Cei doi termeni antitetici, „învățătura” și „neînvățătura” sînt similari pentru Veniamin Costachi cu cei de „activitate” și „neactivitate” și privesc, în cele din urmă, apelul la

⁵⁶ I a izbucnirea revoluției condusă de Tudor, aceștia, E. Poteca, S. Marcovici, C. Moroiu, I. Pandell, se aflau deja la Pisa. De aici, E. Poteca, conducătorul grupului, într-o scrisoare, regreta moartea nedreaptă a lui Tudor Vladimirescu și tot el saluta cu entuziasm restabilirea domniilor pămîntene. Cf. I. Blanu, *Întâii bursieri români în străinătate. Scrisori ale lui Efrosin Poteca. 1822 1825*, în „Revista nouă” I, 1888, p. 424.

⁵⁷ Raportîndu-ne la istoriografia ultimelor decenii, în afară de lucrarea lui G. Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, să cităm aici cîteva studii și mai apropiate în timp, Al. Dușu, *L'image de la France dans les pays roumains pendant les campagnes napoléoniennes et le Congrès de Vienne*, în „Nouvelles Etudes d'histoire”, vol. III, 1965, p. 219—242; P. Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. XII, 1974, nr. 5—6.

⁵⁸ Vom reveni asupra lor, sau asupra unora din ele, mai ales în partea a doua a acestui studiu, în contextul ideilor privind viața social-economică și politică.

⁵⁹ Un iluminist ardelean, C. Diaconovici Logan, referîndu-se mai ales la numeroasele cărți tipărite, elogia, în 1826, pe mitropolitul moldovean ca pe un patron spiritual al tuturor românilor și îl sollicita ajutor pentru răspîndirea în Moldova a unor cărți de cult. Cf. *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serv. Manuscrise, coresp. inv. 137.755.

⁶⁰ Cf. A. Vizanti, *Veniamin Costachi, mitropolit al Moldovei și Sucevei. Epoca, viața și operele sale*, Iași, 1881, Anexe, p. 124.

renaștere adresat contemporanilor ⁶¹. De aici, cunoscuta sa condamnare făcută părinților care neglijau educația copiilor: „ucigași cu adevărat se pot socoti părinții aceia ce nu se îngrijesc de a da vreun fel de învățătură la fiii lor” ⁶². De aici, și aprecierea sa că neștiutorii de carte „din ignoranță să fac dușmanii nației lor românești” ⁶³.

Încrederea în renașterea poporului român prin școală și cultură națională constituie o notă comună cu contemporanii săi. „Înmulțindu-se cărțile și știința în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei”, sublinia prelatul moldovean, vor apuca să vadă, nu numai un „cler luminat”, ci și un „popor luminat” ⁶⁴.

În sensul apelului la renaștere națională se reliefează — într-o notă și mai pregnantă — concepția lui Gh. Lazăr privind școala și cultura națională. În cunoscuta „Înștiințare” din august 1818, privitoare la deschiderea școlii de la Sf. Sava, el formulează necesitatea stringentă a școlii naționale în strinsă legătură cu originea latină a românilor: „Cu rușine vine un popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodirile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești . . . , să nu aibă și el o școală mai de treabă, o academie de știință, chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut decât toate celelalte limbi și popoare ale feții pământului” ⁶⁵.

Îndemnul la renaștere — prin școala națională în primul rînd —, formulat totodată aici prin apelul la sentimentul mîndriei de neam, vizează și raportarea la Europa civilizată, la Europa „luminilor”, căci luminarea neamului prin învățături, ea, în primul rînd, urma a pune pe români în situația de a „pretendiseri intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate aflindu-și acolo treapta cea perdută a cinstei strămoșești” ⁶⁶. După Gh. Lazăr, întemeierea învățămîntului superior în limba națională trebuia să fie pentru contemporani un factor de mîndrie națională ⁶⁷, ea punînd zăgaz „tuturor birfealilor, că doară n-am avea unde învăța”, dar, totodată, impunînd obligații morale, îndatoriri, vizînd succesul școlii, trînicia ei. Numai nouă, de acum, scrie el, adresîndu-se tinerilor, „lauda sau defăimarea, care vom face cu purtarea sau neascultarea noastră, numai nouă înșine vom avea a ni le împuța” ⁶⁸.

⁶¹ Vezi în acest sens, mai pe larg, N. Isar, *Trăsături iluministe . . .*, p. 445—447.

⁶² Cf. A. Vizanti, *op. cit.*, anexe, p. 125.

⁶³ I. Gheorghică, *Un veac de la moartea mitropolitului Ventamin Costachi*, M. Neamțului, 1946, Anexe, p. 187.

⁶⁴ A. Vizanti, *op. cit.*, anexe, p. 134.

⁶⁵ G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Vieța și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 18.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Fără îndoială, ideile lui Gh. Lazăr sînt strîns legate de bogata lui activitate, de dascăl și cărturar, inclusiv din perioada dinaintea venirii la București. Acțiunea lui în sensul renașterii naționale a românilor, așa cum s-a arătat, era, în orice caz, mai veche decât data venirii la București (cf. A. Csetri, I. Danl, *Contribuții la biografia lui Gh. Lazăr*, în „Limbă și literatură”, 17 (1968), p. 64). Cit privește raționalismul său, așa cum s-a demonstrat, pornea dintr-o vastă cultură și dintr-o mare capacitate de receptare, pe lângă operele filozofilor germani — Kant, în primul rînd, Chr. Wolf, Fr. Karpe, G. Ehrenwelch, — el luînd contact, în mod direct, cu lucrările și ideile unor filozofi francezi, ca Lanjuinais, sau indirect cu lucrările altor mari iluminiști francezi (cf., mai ales, D. Popovici, *La littérature roumaine dans l'époque des „lumières”*, Sibiu, 1945, p. 314 și urm.

⁶⁸ Cf. G. Bogdan Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 20—21.

Nu este cazul să insistăm aici asupra diferitelor definiții date „învățăturii”⁶⁹, asupra similitudinii dintre acest concept și cel de „luminare”, formulate de obicei în strinsă legătură cu ideea prevalenței valorilor morale în raport cu cele materiale⁷⁰. Crezul lui Ionică Tăutu, că „avem trebuință de învățături, de lumini, fără care niciodată nu vom pute fi aceea ce ar trebui să fim”⁷¹, aparține tuturor iluminiștilor epocii, indică o notă comună a ideologiei vremii — încrederea în forța „luminilor”.

Apelul la redeşeptarea națională prin învățatură, în afara raportării directe la origina nobilă a neamului, se întrevede în rolul de soluție generală în transformarea societății pe care cărturarii epocii de la 1821 îl conferă „învățăturii” sau „luminării”. Învățătura trebuia să ducă, între altele, la profunde restructurări morale și sociale. Trebuia să ducă la profunde schimbări în fizionomia morală a „celor mari”, vinovați de „sălbatică ticăloșii”, care, așa cum scrie un iluminist, „poate prin învățături să vor dumestnici a pofți binele, iar nu răul la toată lumea; a socoti pre sărac ca pre un lucru sfânt și cu ochi lăcrimați a iscăli, de nevoie, osîndirea aproapelui”⁷².

Tratată, în general, în strinsă legătură cu critica adresată marii boierimi, „învățătura” era îndreptată de iluminiștii epocii în direcția subminării privilegiilor feudale. Barbu Paris Mumuleanu, în primul rînd⁷³, în cunoscuta sa lucrare, *Characteruri*, a supus unei critici severe pretenția boierilor la funcții înalte în administrație bazată pe criterii de noblețe (de „neam”)⁷⁴ sau de bogăție. Pledoaria pentru suprimarea vînzării pe bani a funcțiilor statului sau a conferirii lor pe baza criteriilor de „vchime”, de „noblețe”, și înlocuirea lui cu sistemul devenit obișnuit în Europa, al gradului de învățatură, le aflăm, deasemenea, la Eufrosin Poteca, dascălul de filozofie de la Sf. Sava, care cerea ca „toate ofichiile să se dea numai la cei pregătiți în învățăturile cele trebuincioase”⁷⁵, la Dinicu Golescu⁷⁶ și la alții⁷⁷.

⁶⁹ În pana diferiților cărturari, definițiile capătă deseori formulări remarcabile. Iată una dintre ele: „Fericea unui norod cu adevărat o pricinuesc meșteșugurile, negoțul, imbiel-sugarea rodurilor, bună pază a pravililor. dar mai cu osebite învățătura științelor” (cf. N. Isar, *Trei scrisori* ... loc. cit., p. 679). În termeni apropiați o găsim formulată de E. Poteca, S. Marcovici, B. P. Mumuleanu, Ionică Tăutu și alți iluminiști, la ale căror texte ar fi inutil să trimitem aici.

⁷⁰ Vezi, mai ales, pentru identitatea cadrului conceptual al iluminiștilor — inclusiv din Transilvania, A. Marino, *Iluministii români și idealul „luminării”*, în „Iașul literar”, 1965, nr. 3, p. 42-64; nr. 4, p. 29-40.

⁷¹ Cf. I. Tăutul, *Scriseri social-politice*, ed. E. Virtosu, p. 49.

⁷² Cf. N. Isar, *Trei scrisori* ... , loc. cit., p. 680.

⁷³ Vezi asupra acestuia și N. Isar, *Note privind concepția iluministă a lui Barbu Paris Mumuleanu*, în „Revista de filozofie”, t. 17 (1970) nr. 9, p. 1085-1090.

⁷⁴ Boierii puteau să justifice o asemenea pretenție, arăta poetul, numai pe baza unor atestate de specializare profesională, de „iurist, literator, matematic, himic, fizic ...” etc. Cf. B. P. Mumuleanu, *Characteruri*, București, 1825, p. 101-106 (poezia „Nobilul vechi și sărac”).

⁷⁵ Cf. E. Poteca, *Cuvinte pînghirite și moralnice*, București, 1826, p. 20-21.

⁷⁶ Cf. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anii 1824, 1825 și 1826*, ed. P. V. Ilanș, București, 1915, p. 85-96, 143 ș.a.

⁷⁷ Un alt dascăl, Simion Marcovici, în lecția inaugurală a cursului său de la Sf. Sava, din septembrie 1827, propunea o serie de măsuri de reorganizare a școlii, printre care și eliberarea pentru absolvenții a „diplomei doveditoare”, în virtutea căreia aceștia în mod efectiv „să aibă dreptul de a fi orînduiți în slujbe obștești” Cf. Simion Marcovici, *Cuvînt ce s-au zis la deschiderea Școlii Naționale din București, în 1827 sept. 13*, în „Biblioteca românească”, partea a IV-a, Buda, 1830, p. 26.

Mai mult decît o soluție de transformare generală a societății, de reevaluare treptată, în viitor, a relațiilor dintre clasele sociale, „lumina-rea” poporului cu învățături era pentru iluminiști o „soluție” menită să ducă la reasezarea poporului român în rindurile popoarelor independente ale Europei. Convins că „învățăturile de tot felul” aduc în primul rind strălucirea unui neam, traducătorul lucrării despre români a lui Thomas Thornton ⁷⁸, Dinicu Golescu ⁷⁹, subliniază în prefața la această traducere opinia, pe care o pune pe seama străinilor, că românii, cînd „să vor lumina cu învățături”, asupra lor — interni și externi — „nu vor mai găsi un norod orb să-l jupoaic de pele și el gemînd și suspinînd să tacă, neștiind ce să vorbească . . . , neștiind ce să facă” ⁸⁰. Eufrosin Poteca, la rîndul său, vedea rezultatul operei de luminare a poporului în același fel. „A zecea parte din toți românii de am fi învățat știința legilor și a moralului — scrie el —, toate neamurile vecine, în loc de a ne cere ceva, ne-ar cinsti, cerînd prieteșugul nostru” ⁸¹. Evident, ca și în cazul reorganizării relațiilor sociale care se vizează, este vorba de un rezultat mediat numai de „luminare” sau avînd la origină „luminarea”, iar nu de cîștigul de la sine al acesteia. Ceea ce putea să rezulte din opera de „luminare” nu putea să fie decît dezvoltarea procesului de rededeptare politică și socială, și de aici lupta propriu-zisă pentru asemenea rezultate finale.

Școala în limba națională era, desigur, instituția de bază prin care se materializa ideea de învățatură, care stătea la baza operei de luminare a neamului. Așa se explică atenția specială acordată de cărturari problemelor școlii naționale, eforturilor lor în direcția dezvoltării ei, în primul rînd, ale dascălilor sau oamenilor de școală. De aici, diferitele proiecte de reorganizare și dezvoltare a învățămîntului național, concepute în spirit iluminist⁸².

În afară de dascălii de la Sf. Sava, în Țara Românească, o serie de măsuri pentru dezvoltarea învățămîntului național erau preconizate de Dinicu Golescu care, în anul 1826, redeschidea școala de la Golești ⁸³, întemeiată de părintele său, Radu, aducînd aici, din Transilvania, ca profesor pe Florian Aaron ⁸⁴. În timpul călătoriei din anii 1824, 1825,

⁷⁸ Vezi T. Thornton, *Starea Valahiei și a Moldovei*, Buda, 1826, prefață în „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 520.

⁷⁹ Cu privire la identificarea traducătorului, vezi P. V. Haneș, *Un călător englez despre Români, tradus în românește de Constantin Golescu*, București, 1920. Scrisă mai întîi în limba engleză, lucrarea a fost tradusă în limba franceză în 1812, la Paris, variantă după care s-a făcut traducerea în limba română (Cf. *Prefața*, loc. cit., p. 519).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 520.

⁸¹ Cf. Gh. I. Moisescu, *Două cuvîntări ale Arhimandritului Eufrosin Poteca, starețul mănăstirii Gura-Motruului*, în „Mitropolia Olteniei”, an. VI, nr. 4 6, p. 252.

⁸² Este vorba, în primul rînd, de proiectul lui Eufrosin Poteca, din decembrie 1827, care avea în vedere introducerea principiului obligativității învățămîntului primar, generalizarea sistemului învățămîntului de stat, contribuție generală pentru finanțarea lui. Se preconiza un învățămînt democratic și național, menit să însușească „patriotism și unire”, la conducerea sa urmînd a se afla „un om de stat, un bărbat luminat carele știe ce este stat politicesc”. Cf. ep. Iacov al Hușilor, *Un manuscris cu două scrieri rătăcite ale învățatului arhimandrit Eufrosin Poteca*, în „Buletinul Episcopiei Hușilor”, an. II, 1926, nr. 9, p. 79—82.

⁸³ Cf. Dinicu Golescu, *Înștiințare pentru Școala din satul Golești*, București, 1826; „Cătră Părintii cei ce vor să învețe copii i Dumnealor Limba Românească, Nemțească, Grecească, Latinească și Italienească” (apud „Bibliografia Românească veche”, vol. III, p. 495).

⁸⁴ Asupra reînființării școlii de la Golești, vezi și I. Ellade, *Issachar*, p. 78.

1826, făcută în țările „luminate” din centrul și apusul Europei, instituțiile care îl preocupaseră în primul rînd pe Dinicu Golescu fuseseră cele de învățămînt. Îl interesase în mod deosebit școlile sătești⁸⁵, în legătură cu acestea el reținînd imaginea țaranului luminat, a țaranului care citește gazete, „vrînd să știe ce curge în lume”⁸⁶, pe care îl compară cu țaranul din patria sa, aflat într-o stare de incredibilă ignoranță din pricina „tiraniilor” săi⁸⁷.

Pentru înlăturarea acestei stări, el atribuie școlii naționale importante rosturi, în primul rînd acela de a forma pe „luminătorii” poporului, pe propovăduitorii de lumină, de la care, în viitor, țaranul urma să audă „cum să cuvine să se poarte cătră stăpînitor și în toate datoriile lui, sau toți cei mari cătră cei mici, și cei mici cătră cei mari, sau bogăți cătră săraci”⁸⁸. Bun cunoscător al reginului fanariot, căruia, între altele, îi aduce vina de a fi pus stavilă întemeierii de școli „spre a nu să lumina neamul”⁸⁹, odată cu instaurarea domniei pămîntene a lui Grigore Ghica preconizează și el o serie de măsuri de ordin administrativ în vederea dezvoltării învățămîntului național⁹⁰.

Un rol important în dezvoltarea învățămîntului național după 1821 era conferit de iluminiști noii domnii pămîntene, monarhului luminat. Pentru Eufrosin Poteca imaginea acestuia se împletea strîns cu îndatorirea de a îngriji de școala națională. „Iubirea de învățătură” a monarhului luminat trebuia să se exprime în măsuri concrete de înființare a școlilor și „așezarea” dascălilor, de încurajare a traducerilor de cărți în limba română pentru educația tineretului⁹¹. „Educația bună a fiilor”, constituia, după E. Poteca, „cea mai mare faptă care ar pricinui un bun prinț la fiii norodului său”⁹². Sfătuind pe domnitor să depună toată străduința pentru „introducerea științelor și a filosofiei, nu numai în București, ci și în toată țara”⁹³, E. Poteca solicita o contribuție asemănătoare din partea „celor mari”, a boierilor și dregătorilor. B. P. Mumuleanu, la rîndul său, incumbă boierilor, în calitatea lor de posesori de bogății, importante îndatoriri în „lumiarea patriei”⁹⁴.

În strînsă legătură cu rolul primordial pe care școala națională trebuia să-l aibă în opera de luminare a neamului — în mișcarea de re-

⁸⁵ Adesea el notează despre diferitele țări vizitate: „școli nu au numai prin orașe, ci negreșit prin toate satele”. Cf. D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele ...*, ed. cit., p. 158.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 54-55, 80-83 ș.a.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 54.

⁸⁹ El acuză în această privință, aproape în maniera lui Tudor Vladimirescu, nu numai pe „străini”, pe grecii fanarioți, ci și pe marii boieri pămînteni, „uniți” cu ei. Cf. *Ibidem*, p. 55.

⁹⁰ Acuzînd în mod deosebit practicile de întrebuintare a veniturilor școlare „în alte lucruri, nu spre folosul patriei”, ca și alți cărturari, el cere, odată cu înlăturarea grecilor de la conducerea mînaștirilor închinatelor, o mai bună administrare a veniturilor acestora, folosirea lor pentru întreținerea dascălilor „ce trebuie la toate județele”, pentru trimiterea tinerilor la studii în Occident. Cf. *Ibidem*, p. 59.

⁹¹ E. Poteca, *Cuvînte panighirice*, p. 18.

⁹² *Ibidem*, p. 11-12.

⁹³ I. G. Heinecius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, Buda, 1829, p. 364 („Cuvînt” din 20 iulie 1827).

⁹⁴ Bogățiile nefiind altceva, demonstrează el, decît „agonisiri” ce stăpîni lor „au cîștigat din trupul patriei”, aceștia erau datori să întoarcă o parte din veniturile lor patriei. Cf. *Caracteruri*, Prefață, p. 26-27.

deșteptare națională, culturală, dar, implicit, politică și socială — un loc aparte conferă ideologia „luminilor” dascălilor, „luminători” prin definiție. Ei erau, cum se exprimă un apologet al renașterii patriei, „niște organe de folosul omenirii”, niște „făclii ce luminează spre lățirea bine-lui”⁹⁵, care meritau din partea societății, a compatrioților, cea mai deplină încurajare⁹⁶. Un loc anume conferă literatura social-politică a epocii școlii naționale de la Sf. Sava, rolului ei semnificativ în progresul societății românești. Ea era, cum se exprima Simion Marcovici, „un templu al științelor și al săvîrșirii duhului tinerimei”⁹⁷; era, cum se exprimă un alt contemporan, „un izvor curat de la care curg toate bunătățile”, la care, cu toții, tineri sau vîrstnici, urmează să meargă „să bea, să speale picla necunoștinții, să se lumineze, să înțeleagă ce sint”⁹⁸.

CONCEPȚIILE PRIVIND NECESITATEA CULTIVĂRII LIMBII NAȚIONALE

Dezvoltarea învățămîntului național, opera de „luminare” în general erau condiționate în epoca de la 1821 de afirmarea deplină a limbii naționale. Din perioada de sfîrșit a regimului fanariot, cultivarea acesteia devenise un obiectiv major al activității cărturarilor și patrioților români⁹⁹. Cu mult înainte de 1821, cum am văzut, străduințele acestora în direcția promovării învățămîntului național porneau din convingerea că „a ne îndrepta limba, a ne arăta nație pe fața pămîntului, nu se poate fără numai îmbrăcînd musele și precinstita filosofie în vestmîntul graiului rumănesc și prin aceasta vor veni apoi la noi toate fericirile”¹⁰⁰.

În Moldova, mitropolitul Veniamin Costachi, dirijînd ampla acțiune de îmbogățire a limbii naționale, prin numeroase traduceri — cărți destinate oamenilor de pretutindeni —, se făcea „mare făcătoriu de bine la tot neamul românesc, nu numai la cest din patrie, ci și la cel de preste munți și la cel din Valahia”¹⁰¹. Remarcabile au fost, cum se știe, chemarea lui la „lucrarea” limbii naționale, conștiința însemnătății acesteia pentru asigurarea viitorului națiunii, convingerile sale privind latinitatea limbii române, a unității poporului român pe pămîntul vechii Dacii¹⁰². Problema

⁹⁵ Cf. N. Isar, *Trei scrisori...*, loc. cit., p. 685.

⁹⁶ Preocupările pentru definirea poziției lor în societate sint legate, bineînțeles, de această considerație care li se conferă. Vezi în acest sens, mai ales observațiile lui Simion Marcovici, *Cuvînt...*, loc. cit., p. 28—29.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁹⁸ Zelul patriotic al stolnicului de la Iași este remarcabil: „Mă crede se adresează el lui Eufrosin Poteca — că de s-ar putea n-aș mai lăsa afară din școală niciun român. Și tineri și bătrîni, și bărbați și fîmeai, i-aș băga într-însa să mînce hrană sufletească”. Cf. N. Isar, *Trei scrisori*, loc. cit., p. 680.

⁹⁹ Despre caracterul unitar al preocupărilor cărturarilor muntenii, moldovenii și ardelenii, în privința cultivării limbii naționale, vezi remarcabilul studiu al lui A. Marino, *Iluminisții români și problema cultivării limbii*, în „Limba română” an. XIII, 1964, nr. 5, p. 467—482 și nr. 6, p. 571—586.

¹⁰⁰ Cf. N. Isar, *Trei scrisori*, loc. cit., p. 679.

¹⁰¹ Vezi dedicația la vol. din anul 1907, din *Viețile sfinților* Cf. „Bibliografia românească veche”, vol. II, p. 512. De asemenea, pentru această subliniere, vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 145—146.

¹⁰² „Limba noastră românească — afirma el — este fiica limbii latinești, care au fost limba romanilor, strămoșilor noștri, cei ce la 105... ne-au adus din Italia, vechea patrie, și ne-au lăcuit alce în Moldova, Țara Românească, Ardealul și Banatul, care țări se numea pe atunci Dachia”. Cf. I. Gheorghită, *op. cit.*, Anexe, p. 185.

limbii naționale, a „patrioticeștii limbi”, cum se exprima el, era esențială pentru existența ființei naționale, căci prin neglijarea ei, prin prosternarea în fața unei limbi străine, afirma el, exista pericolul de „a peri nația noastră românească, precum au pierit toate națiile ce s-au părăsit limba lor”¹⁰³.

Idei asemănătoare găsim și la alți cărturari moldoveni, colaboratori ai mitropolitului. Unul dintre ei, Leon Asachi, cel însărcinat în 1815 să ia legătura cu I. Budai Deleanu pentru a veni în Moldova¹⁰⁴, releva, înaintea de 1821, în acești termeni mișcarea : „Vedem astăzi treziți și pe români cu multe opintele sîngerîndu-se în toate trei țări, ca să aducă limba lor la căzuta ei stare, prin care să se lumineze compatrioții întru religioase și politicești învățături”¹⁰⁵.

La București, ca și la Iași, așa cum am observat, întemeierea învățămîntului superior în limba națională fusese rezultatul luptei dintre două curente. Așa cum arăta Macarie Ieromonahul, în prefața uneia din traduceri sale, cînd începuse a se „paradosi” în limba patriei, dușmanii limbii române cu „limbi pline de otravă” au încercat, fără succes, să oprească prin tot felul de „turburări” acțiunea lui Gh. Lazăr și a celorlalți „pricinuitori”¹⁰⁶. Traducerile care se fac în Țara Românească, ca și în Moldova, precum și lucrările originale, dinainte de 1821 și cu deosebire după această dată, se realizează în spiritul aceleiași dispute, al înlăturării adversităților, dar și — așa cum arătam mai sus — al înlăturării unei puternice prejudecăți, aceea după care limba română, spre deosebire de cea greacă, nu ar fi fost capabilă să vehiculeze idei adînci, să se facă purtătoarea unor învățături mai înalte. Cum afirma episcopul Grigore al Argeșului, traducătorul „Logicii” lui Damaschin, țelul principal al mișcării culturale era de a înlătura prejudecata după care „cu neputință iaste a să muta filosofia și în limba românească, pentru sărăcia zicerilor și a numirilor”. El voia, deci, împreună cu atîția alți traducători contemporani, ca o asemenea părere „să rămîie greșită și deșartă”, să dovedească „cum că toate limbile, fără osebire sînt îndeminatece la toate științele”¹⁰⁷. Acest cărturar patriot a teoretizat, de fapt, mai clar decît alții, înainte de apariția cunoscutei gramatici a lui Eliade Rădulescu, necesitatea cultivării limbii române, privită, înainte de toate, ca limbă a poporului, limbă vorbită cuînt¹⁰⁸.

Împotriva aceleiași prejudecăți se afirmă și Alexandru Beldiman, din Moldova ; traducînd, el voia să înlătore acel anumit „glas al obștii”,

¹⁰³ *Ibidem*, p. 187.

¹⁰⁴ Cf. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 360.

¹⁰⁵ Din cuvîntul către cititori la traducerea sa *Bordeiul indienesc*, după Bernardin de Saint-Pierre, apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 383.

¹⁰⁶ Cf. prefața la *Irmologhion*, Viena, 1823, apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 424.

¹⁰⁷ Vezi, Grigorie, Episcopul Argeșului, *Logică*, București, 1826 (traducere din limba greacă după Ioan Damaschin), prefață, apud *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 503.

¹⁰⁸ Pentru a demonstra că succesul limbii naționale constituia o condiție a „luminării” neamului, el invocă experiența din trecut a țărilor apusene. Știința, arta și literatura de limbă latină rămăseseră închise „în mănăstiri și în palaturi”, aparținînd unor grupuri restrînse; numai îmbrăcarea în vestimînt național, în limba poporului, a putut duce cu adevărat la progresul lor. Și la noi progresul învățăturilor, „luminarea” neamului nu erau posibile decît prin folosirea limbii naționale, a limbii vorbite de popor, iar nu a limbii grecești; „fără limba Patriei conchida el nu numai puțin folositoare s-au arătat școale(le) și cărțile, ci și fără niciun spor” (cf. *Ibidem*, p. 503—504).

care-l adusesese la un moment dat la „desnădăjduire”, anume că „iaste cu neputință a scrie ceva într-o limbă necanonisită și lipsită de tot meșteșugul gramaticesc”¹⁰⁹, făcînd astfel „ceva folositoriu” pentru neamul său. Aceeași dorință era afirmată, de asemenea, de numeroși alți cărturari români.

Îndemnul la cultivarea limbii naționale, ca și în cazul școlii naționale, este strîns legat de îndemnul la redeşeptare națională, de raportarea la trecutul de glorie al strămoșilor romani, de spiritul patriotic care îi animă pe cărturari¹¹⁰. Ideea contrastului dintre trecutul glorios și prezentul decăzut, afirmată după cum am văzut de Gh. Lazăr, o aflăm, cu același sens de îndemn la redeşeptare, la mulți alți cărturari. Între alții, Ieromonahul Macarie invocă această antiteză în termeni apropiați de cei ai lui Gh. Lazăr. Neamul românesc, scrie el, „surpat” din pricina părăsirii treptate a „slovelor strămoșești” (!), într-o „desăvirșită prostie și ticăloșie”, nu este altul decît „neamul eel mai slăvit oarecînd, cel mai iscusit și mai înțelept întru științe și cel mai nebiruit întru arme”¹¹¹. La rîndul său, Dinicu Golescu, traducătorul lui Th. Thornton, abordează această comparație în termeni apropiați. Nu există, afirmă el, un alt neam „mai oropsit și mai hulit” decît cel românesc, „carele odinioară au fost vrednic de a atrage căotările a multor neamuri și pohtele multor împărați asupră-și”¹¹².

Pentru un alt iluminist, B. P. Mumuleanu, cultivarea limbii naționale constituia un obiect al renașterii neamului; înăbușirea ei în trecut, în epoca fanarioților, arăta el, ne făcuse să uităm datoriile naționale; copleșiți de ideea că limba noastră „nu să poate aduce la desăvirșire” uitaserăm chiar, subliniază el, că avem o limbă și că sîntem un neam. Convins „că toate neamurile au națională mîndrie”, că toate acordă o deosebită atenție limbilor lor, că numai noi, românii, „necunoscînd această națională mîndrie am lăsat de tot în nebăgare de seamă limba noastră”, el îndeamnă pe „romanii strănepoți”: „rîvnă numai să între în noi ș-atunci toate nevoirile ni se vor parea lesnicioase”¹¹³. Necesitatea cultivării limbii naționale și îndemnul la renaștere în numele „slăviților acelorora romani” le aflăm, deasemenea, la Eufrosin Poteca, enunțate, de obicei, împreună cu raportarea și la „frații noștri europeni”¹¹⁴. Cît privește ideea latinității limbii noastre, el o enunța cu toată claritatea încă din 1818, în prefața

¹⁰⁹ Cf. prefața la traducerea, după Florian, *Istoria lui Numa Pompiliu*, Iași, 1820, apud *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 328–329.

¹¹⁰ Traducînd *Istoria universală a lui Domairon*, după o ediție grecească, Egumenul Grigorie de la Sf. Ioan, ca și Al. Beldiman voia a se face folositor neamului său, să se arate „vrednic strănepot al Romanilor”. Cf. Athanasie Staghiritul, *Prescurtare istoriei universale*, prefață, apud *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 498. Asupra discuției, dacă nu este cumva vorba în cazul acestui egumen de același Grigore Rîmniceanu, vezi D. Alexandru, *O luminoasă figură de monah cărturar: Grigorie Rîmniceanul*, în „Mitropolia Olteniei”, 1957, nr. 9–10, p. 615 și urm.

¹¹¹ Ieromonahul Macarie, *Irmologhion*, prefață, apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 418.

¹¹² Cf. Th. Thornton, *Starea Valahiei și a Moldovei*, prefață, apud „Bibliographia românească veche”, vol. III, p. 520.

¹¹³ Cf. *Caracteruri*, prefață, p. 68–69.

¹¹⁴ Vezi și N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca*, loc. cit., p. 1643.

unca dintre primele sale traduceri, cînd scria că limba română este „una din fetele limbii latinești”¹¹⁵.

Evident, așa cum observam, în legătură cu necesitatea cultivării limbii naționale, sînt formulate, în bună măsură, și părerile cărturarilor privind originea limbii române și a poporului român. Să menționăm numai, aici, deoarece asupra problemei originii românilor în preocupările „oamenilor de la 1821” vom mai reveni în partea a doua a studiului nostru, într-un alt context, că cei mai de seamă dintre cărturarii epocii, „reprezentanții” generației de la 1821, cum i-am numit, au în vedere nu numai originea latină, mai mult sau mai puțin „curată” a limbii române, în sensul ideilor Școlii ardelenene, ci și originea latină a poporului român. Este vorba, fără îndoială, și de reflexe ale Școlii ardelenene, și referințele cărturarilor de la sud și răsărit de Carpați la ideile confrăților ardeleni sînt semnificative în acest sens. Osteneala lui Petru Maior, precum și a altor cărturari ardeleni, „ca să ne arate că sîntem din Romani, iar nu din Dachi” era pentru B. P. Mumuleanu „vrednică de toată cinstea”¹¹⁶. Un alt iluminist din Țara Românească, Simion Marcovici, enunța în mod public și într-un sens vădit polemic ¹ dovadă că ideea originii daco-romane, a rolului dacilor în procesul formării poporului român, se afirma, și ea, în discuțiile cărturărești — ideea originii latine a românilor, în sensul definirii de către Școala ardeleană. În cuvîntul său de deschidere a cursului de la Sf. Sava din 15 sept. 1827, aceluia care „ș-au căznit mîntea în tot chipul ca să dovedească că sîntem Dachi”, el le răspunde : „muncă zadarnică ; căci limba, numele, năravurile și chiar portu nostru sînt dovadă netăgăduită pentru cea mai proastă și ticăloasă ființă că ne tragem cu adevărat din Romani”¹¹⁷.

Cea mai puternică afirmare a rolului dacilor în procesul formării poporului român venea din partea unui cărturar format în chiar centrul cultural de la Rîmnic, anume Naum Rîmniceanu, „Dacul”, ale cărui manuscrise interesează în primul rînd sub raportul acestei ample preocupări¹¹⁸ și la care ne vom referi mai ales în partea a doua a lucrării de față. Afirmarea descendenței și din daci, o aflăm și la alți cărturari, o aflăm în numeroase texte din anii 1821—1822, atunci cînd raportarea la greci, la limba și cultura lor devenise acută, în virtutea evenimentelor, o găsim în diferite apeluri la „unirea neamului” sau proiecte de reforme din acești ani. Oricum, nu este locul să ne oprim aici asupra unor aprecieri de ordi-

¹¹⁵ Cf. D. Darvari, *Mat înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu prin privirea celor ce sînt*, talmăcită din limba grecească, de smeritul între ieromonahî, Eufrosin Poteca, Buda, 1818, prefața traducătorului, p. XVII.

¹¹⁶ Cf. B. P. Mumuleanu, *Caracteruri*, prefață, p. 53—58. Este vorba de un reflex al Școlii ardelenene, dar, așa cum arătăm mai sus, la început, și de subsistența și germinarea ideii în mediul local, din trecutul apropiat venind de la Chezarie de Rîmnic, care, cronologic, precede operele corifeilor Școlii ardelenene. (Vezi, mai ales, minecele pe luna noiembrie 1778 și ianuarie 1779, la Al. Dușu, *Coordonate* . . . , Anexe, p. 175—176; 181—182 etc.).

¹¹⁷ Simion Marcovici, *Cuvînt* . . . , loc. cit., p. 31.

¹¹⁸ Pentru cele mai importante texte ale acestuia privind originea românilor, vezi Protosinghelul Naum Rîmniceanu, *Despre originea românilor*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanarioșilor*, București 1898, p. 235—246; St. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Cluj, 1944, text p. 58—105; Idem, *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului și a limbii noastre*, în „Transilvania”, 1943, nr. 3 4, p. 231—237.

nul nuanțelor, care se impun atunci când vrem să stabilim apropieri și diferențe între diferenții gânditori sub raportul concepțiilor privind originea limbii române și a poporului român. Citeva precizări se impun de la sine. Să observăm mai întâi că și aceia care, precum Mumuleanu, fac apologia Școlii ardelenese și se declară potrivnici teoriei dacice sau daco-romane, în problemele curente ale dezvoltării limbii române avertizează împotriva pericolului exagerărilor latiniste¹¹⁹. În al doilea rând, să observăm că între ideile privind necesitatea propriu-zisă a limbii naționale — avute de noi în vedere în mod deosebit — și cele privind originea propriu-zisă a limbii române se pot face din punct de vedere metodologic o serie de distincții, primele fiind, într-un anumit sens, prin definiție, de domeniul ideologiei social-politice, cele din urmă și de domeniul cercetării lingvistice propriu-zise¹²⁰.

Ideile privind necesitatea cultivării limbii naționale își aflau, la sfârșitul epocii la care ne referim, o consacrare de seamă în cunoscuta Gramatică a lui I. Eliade Rădulescu. Simbolic, apariția acesteia, în 1828, marca o etapă în lupta pentru cultivarea limbii naționale¹²¹. Principiile înscrise aici sintetizau învățămintele unor numeroase preocupări în domeniul „lucrării” limbii naționale. Simplificarea alfabetului, suprimarea vechilor slove, fuseseră dictate, cum se exprimă Eliade, de însuși „glasul societății”¹²². Preluând și dezvoltând ideile generației din epoca de la 1821 în privința necesității cultivării limbii naționale¹²³, avizând și el — cum

¹¹⁹ Indicînd ca soluție pentru dezvoltarea limbii române împrumutarea de la „maica noastră”, latina — care era „izvorul de unde s-adapă toate limbile Europei —, în același timp, el arăta că exagerarea acestor împrumuturi, o adoptare pur și simplu a limbii latine, ar fi însemnat „o nebunie”, ca altădată folosirea limbii slavone sau grecești. Înainte de toate era necesar, după el, „să lucrăm limba cea vorbitoare”, să împrumutăm numai ceea ce era imperios necesar. Cf. *Caracteruri*, prefață, p. 53—58. Vezi și Ellsabet Close (Australia), *Neologismele în opera lui B. P. Mumuleanu*, în „Limba română”, XVII, 1968, nr. 3, p. 241—249 și XVIII, 1969, nr. 1, p. 49—56, cu concluzia că Mumuleanu este „unul dintre cei care au pus bazele dezvoltării ulterioare a limbii române literare”, proporția mare a neologismelor sale indicînd orientarea spre cultura occidentală.

¹²⁰ Din acest unghi de vedere este surprinzător să constatăm, de pildă, că la Naum Rîmniceanu-„Dacul”, unul dintre cei mai înverșunați adversari ai grecilor din rîndul cărturarilor, în același timp, în epocă, cel mai de seamă „analist” al originii daco-romane a limbii și poporului român, nu găsim formulată teoria necesității limbii naționale în aceeași manieră clară pe care o găsim la o serie de contemporani ai săi, dintre cei la care ne-am referit, ale căror preocupări științifice propriu-zise pentru originea limbii poporului român au fost mai modeste; mai mult, — sub raportul acestei distincții — constatăm că înverșunarea lui împotriva limbii și culturii grecești, ca și ardoarea lui patriotică, neîndolnelnică, nu au luat, ca la alți contemporani, forma expresă a obiceiului de a scrie însuși în limba națională, de a traduce în limba română, cum, masiv, au făcut alți contemporani, lucrările sale manuscrise fiind, cum se știe, redactate în primul rînd în limba greacă (evident, se pot indica aici și o serie de alte considerații asupra cărora nu este cazul să ne oprim, cu atît mai mult cu cît în alt context asupra lui Naum Rîmniceanu vom reveni).

¹²¹ Ea se născuse, așa cum afirmă Eliade, în școala națională de la Sf. Sava în anii profesoratului său, colegii dascăli de aici, care o cercetaseră, fiindu-i „tovarăși, îndreptătorii, curățitorii gîndurilor și judecăților”, cf. I. Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, f.a., Craiova, p. 25.

¹²² *Ibidem*, p. 6.

¹²³ „Scriu pentru cei care trăiesc, iar nu pentru morți”, nota el, în prefața „Gramaticii”, la fel cum nota cu cîțiva ani mai înainte Egumenul Grigorie în prefața traducerii după Atanasie Staghiritul: „m-am silit precit am putut să scriu precum înțeleg și precum vorbesc, fără s-amestec vorbe și cuvinte străine neobișnuite . . . să scriu deslușit, să înțeleagă fleșcare”. Cf. *Ibidem*, p. 14 și At. Staghiritul, *op. cit.*, prefața traducătorului, apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 498.

făcuse mai întâi Mumuleanu — asupra pericolului exagerărilor în „chestiunea împrumuturilor” din limba latină¹²⁴, el trasa totodată programul dezvoltării limbii și culturii naționale în etapa următoare.

Chemarea lansată de Eliade, să se scrie cât mai mult, indiferent de calitate, pentru cultivarea cu orice preț a limbii naționale¹²⁵, făcea puntea de legătură între generația de la 1821 și generația următoare, între deceniul al 3-lea și deceniul al 4-lea mai ales, căci ea își aflase mai întâi, cum am observat, o consacrare în preocupările „oamenilor de la 1821”. Cronologic, „momentul lucrului” fusese intuit și afirmat înaintea lui Eliade de Veniamin Costachi, B. P. Mumuleanu, Macarie Ieromonahul¹²⁶, Dinicu Golescu¹²⁷ și alții¹²⁸, așa după cum necesitatea cultivării limbii naționale făcuse obiectul preocupărilor „Asociației Literare” din 1821, de la Brașov¹²⁹, a „Societății literare” din 1827¹³⁰, și după cum ideologia literară din apus își găsisese reflectarea nu numai în preocupările lui Eliade¹³¹, ci și ale altor contemporani¹³².

¹²⁴ De la „maica noastră”, latină — scria el, în 1828 — sau de la surorile noastre, limbile moderne române, „trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie și cum trebuie”. Cf. *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, ed. cit., p. 22.

¹²⁵ Asupra acesteia, vezi și aprecierea din *Istoria literaturii române*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1968, p. 257.

¹²⁶ Cînd acesta invita pe cititorul „Irmolghion-ului” său din 1823, oricare i-ar fi fost „talantul”, să lucreze cu toată silința „spre folosul, buna sporire și podoaba ncamului”. Apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 425.

¹²⁷ Adresînd și el compatrioților îndemnul de „lucrarea” limbii, în același spirit: „cine va ști mai mult, va scrie mai mult și mai bine, și cel ce va ști puțin, va scrie puțin și mai prost”, deoarece „norodul nu va răsplăti numai multa știință, ci și bunăvoința, buna cugetare ce va avea fieșicare, după a sa putere, să slujească patriei”, toți urmînd a fi socotiți pentru generațiile următoare drept „începătorii”. Cf. *Însemnarea căldoriei mele*, ed. cit., p. 90.

¹²⁸ Grigorie Egumenul, recomanda și el, „să scrie fieșicare precum știe, precum poate și precum i se va părea mai cu învință”. Nu era vremea, după el, ca autorii să se teamă de „osînda altora, căci nimenea nu este rob părerilor altuia”, datorită de „a judeca fundamentul părerilor fieșicărula” revenind „celor după noi”. Cf. At. Staghîritul, *op. cit.*, prefața traducătorului, apud „Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 498.

¹²⁹ În această societate întemeiată de Nicolae Văcărescu, Grigore Băleanu și Constantin Cîmpineanu, după afirmața lui Eliade, cei tineri „erau invitați spre traduceri de cărți din limba helenică sau familiară atunci și spre formarea unui dicționar român” (cf. *Issachar*, p. 77), în timp ce bătrîni erau destinați rosturilor politice, între care se presupune a fi fost chiar Unirea Principatelor (cf. E. Vîrtosu, *1821, Date și fapte noi*, p. XXV).

¹³⁰ Pe lângă înființarea de școli naționale de toate gradele, aceasta își propunea „încurajarea de traducțiuni în limba Patriei și tipărirea acestora” (*Issachar*, p. 78). În această societate de la București, în care, pe lângă Dinicu Golescu și Eliade, aflăm pe Stanciu Căpățîneanu și Grigore Pleșolanu, între altele, s-ar fi făcut lectura gramaticii lui Eliade ca și a gramaticii lui Iordache Golescu (*Ibidem*).

¹³¹ Despre raportul între Gramatica lui Eliade și Gramatica marelui filozof francez Condillac, vezi D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, București, 1935, p. 14—15, 20—25, 250—254 ș.a. De asemenea, A. Marino, *Iluminisții români și problema cultivării limbii*, I, loc. cit. p. 479—480; II, loc. cit., p. 572—574.

¹³² Vezi și N. Isar, *Condillac și Ideologia franceză în preocupările lui N. Rosetti-Roznovanu*, în „Revista de filozofie”, t. 19, 1972, nr. 5, p. 671—679. Textele în discuție la Arh. St. București, Achiziții noi, pach. CCLXXXVI, doc. 7 a-r.

L'IDÉOLOGIE DE LA GÉNÉRATION DE 1821 (I)

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'étude, l'auteur traite des conceptions des lettrés de 1821, des contemporains de Tudor Vladimirescu concernant l'enseignement et la culture nationale ; la seconde partie de l'étude qui paraîtra dans un prochain numéro portera sur leurs conceptions touchant l'émancipation sociale et politique proprement dite. Dans cette première partie, l'auteur examine le profil spirituel de la génération de 1821, le processus d'affirmation de la conscience nationale dans la culture roumaine à la période 1821 et le rapport entre le mouvement culturel et politique, entre le mouvement culturel et la révolution de 1821, la lutte pour l'enseignement national en Valachie et en Moldavie durant les premières décennies du XIX-e siècle et son rôle dans le développement de l'idéologie de l'époque.

Dans la principale partie de l'étude l'auteur analyse les conceptions des lettrés concernant le rôle de l'„instruction” par l'école nationale, dans la transformation de la société roumaine et puis leurs conceptions touchant la nécessité de cultiver la langue nationale.

On met en lumière les idées des lettrés ou penseurs contemporains de Vladimirescu — à cet égard l'investigation se limitant à la Valachie et à la Moldavie, le principal théâtre des événements de 1821 — sans cependant omettre l'identité avec les idées des penseurs transylvains, l'influence exercée par ces derniers, le processus unitaire de l'émancipation culturelle, sociale et politique du peuple roumain de l'époque des Lumières. L'auteur insiste sur certaines personnalités marquantes de l'époque, à savoir Gh. Lazăr, Veniamin Costachi, B. P. Mumuleanu, Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca et autres, anticipant, en dehors des différences inhérentes, l'identité d'aspirations communes avec Tudor Vladimirescu, dirigeant de la révolution de 1821.

IMPLICAȚIILE ECONOMICE ALE DOMINAȚIEI OTOMANE ASUPRA PRINCIPATELOR ROMÂNE (1750—1859)

DE

NICHIITA ADĂNILOAIE

Încă de la apariția primelor formațiuni statale românești — după cum se subliniază și în Programul Partidului Comunist Român — „luptele maselor populare împotriva exploatării feudale au fost strîns împletite cu luptele împotriva dominației străine”. Această particularitate specifică și-a pus amprenta asupra evoluției și destinului istoric al poporului român „caracterizat prin luptă hotărîtă, plină de sacrificii, pentru libertate și unitate, pentru dreptul de a fi stăpîn în propria țară”¹.

Abia după două secole de lupte grele, copleșiți de forța numerică a invadatorilor, țările române au putut fi obligate să accepte dominația otomană. Totodată merită relevat faptul că datorită rezistenței eroice a poporului nostru, dornic să-și apere libertatea și glia strămoșească — cu care se înfrățise —, dornic să-și păstreze ființa sa națională, cotropitorii otomani n-au putut transforma niciodată țările române în pašalicuri (provincii turcești), cum au procedat cu statele din Balcani sau cu Ungaria, fiind nevoiți să le lase o conducere și o administrație autonomă.

În general, regimul suzeranității otomane asupra țărilor române se înăsprea, se atenua ori înregistra perioade de stabilitate relativă în funcție de capacitatea de rezistență a poporului nostru, de situația internă a Imperiului otoman, și de conjunctura politică internațională. În funcție de evoluția lui, acest regim poate fi împărțit în mai multe perioade. Prima începe atunci cînd Mircea cel Bătrîn (în anul 1415) și respectiv voievodul Moldovei Petru Aron (în 1456) au fost nevoiți să accepte suzeranitatea nominală a sultanului plătindu-i un mic tribut anual — pentru răscumpărarea păcii — și durează pînă aproape la mijlocul veacului al XVI-lea (1538 în Moldova și 1541 în Țara Românească); este perioada cînd țările române au izbutit să-și păstreze independența, să obțină biruinți răsunătoare împotriva oștilor străine ce veneau să cîtropească pămîntul românesc, și ani în șir — mai ales în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș — să nu plătească nici un fel de haraci Porții otomane. A doua perioadă — care ține pînă la domnia lui Mihai Viteazul — aduce o accen-

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

tuare a aservirii politice și economice ² de către turci a țărilor române cînd acestea își pot menține numai autonomia și cînd, pe fundalul suzeranității, se instaurează dominația otomană propriu-zisă, favorizată fiind de factori externi și interni. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, poporul român, condus de sabia și înțelepciunea lui Mihai Viteazul, își recucerește pentru aproape două decenii neatîrnarea statală. După această etapă, dominația otomană se instaurează din nou — cam la începutul deceniului doi al secolului XVII —, intensificîndu-se treptat și atingînd — după cum vom încerca să reliefăm — dimensiunile cele mai împovărătoare pentru Moldova și Țara Românească în perioada domniilor fanariote.

Este de menționat că domniile fanariote, care au durat mai bine de un secol (în Moldova între 1711—1821 și în Țara Românească între 1716—1821) reprezintă cea mai sumbră pagină din întreaga istorie a dominației otomane asupra țărilor române. În această perioadă — numită în istoriografie „regim fanariot” ³ ori „regim turco-fanariot” ⁴ — aservirea politică și exploatarea economică — exercitate de Poarta otomană prin intermediul domnilor greci — au atins proporții nemaiîntîlnite și au dus la secătuirea avuției țărilor române și la încetinirea ritmului lor de dezvoltare în toate domeniile.

S-a spus, pe bună dreptate, că regimul fanariot este un „produs al crizei societății otomane în secolele XVII și XVIII” și că a suferit „toate vicisitudinile declinului imperiului și ale luptei marilor puteri pentru succesiunea lui” ⁵. Incapacitatea Imperiului otoman de a se adapta progresului economic și tehnic european și înfrîngerile militare tot mai dese, după asediul Vienii (1683), stau la originea acestei crize. Se știe că Imperiul otoman, prin organizarea lui internă, avea un regim feudal cu un pronunțat caracter militar și teocratic pe care i-l imprima structura clasei conducătoare și condițiile istorice ale formării sale ⁶. Era un fel de monarhie absolutistă de tip oriental în care influența tagmei clericale (a ulemașilor) asupra vieții politice creștea mereu, sultanii otomani înșiși purtînd titlul de califi ⁷. Dar acest imperiu, ce izbutise să se întindă în trei continente — Asia, Africa și Europa —, se menținea numai prin jefuirea țărilor supuse. După cucerirea unei provincii sau a unei țări, urma o acțiune de secătuire a bogățiilor ei, după care urma o nouă cotropire ⁸.

De altfel, scopul permanent al regimului otoman nu era organizarea producției, ci numai aservirea și jefuirea popoarelor cucerite. Numai prin războaie de agresiune clasa dominantă din Imperiul otoman își menținea

² În privința obligațiilor economice impuse, în această perioadă, țărilor române de Poarta otomană, un interesant și documentat studiu a publicat Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, 32, nr. 9/1979.

³ Vezi *Istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1970, p. 181—191; *Istoria României, compendiu*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 231—234.

⁴ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 340—352 și 596—722.

⁵ *Istoria poporului român*, p. 183.

⁶ Camil Mureșan, *Rolul lui Ioan de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane*, în „Studii”, IX, nr. 4/1956, p. 56.

⁷ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 226.

⁸ Vezi P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711*, în „Studii”, XIV, nr. 4/1961, p. 907.

și întărea baza economică de susținere. Fiscalitatea excesivă și organizarea administrativă menită să stoarcă regiunile crotopite constituiau trăsături de căpetenie ale regimului otoman. Cunoscînd această situație, ne apare pregnant caracterul deosebit de dăunător pe care stăpînirea otomană l-a avut în viața popoarelor cucerite. Mai mult ca oricare altă stăpînire străină, Imperiul otoman a frînat energiile creatoare ale popoarelor printr-un regim de violență și exploatare, care a dus la o inapoiere economică, politică și culturală a teritoriilor subjugate⁹.

Trebuie precizat, de altfel, că inapoierea economică, fiscalitatea excesivă asupra populației sătești, schimbările survenite în regimul proprietății condiționate (*timar, zeamăt*), indisciplina ienicerilor și spahiilor, manifestările anarhice și tendințele de descentralizare și fărîmițare politică afișate de unii guvernatori de provincii — toate acestea vor submina Imperiul otoman și nu-i vor mai permite să-și adapteze organizarea militară la marile progrese ale tehnicii și să suporte cheltuielile necesare procurării armamentului modern¹⁰. Practic, Imperiul otoman, după ascensiunea sa glorioasă cu care îngrijorase Europa, a redevenit un stat cu mentalitate medievală, cu o economie stagnantă și o birocrație împovărătoare. Ori, într-o lume de rapide transformări, un astfel de stat nu se putea consolida. Închistarea aceasta explică înfrîngerea otomană de la Viena din 1683, urmată de treptata regresivitate a Porții¹¹. În schimb, rapida dezvoltare a forțelor de producție din Europa înlesneau perfecționarea armelor de foc ca și organizarea unor trupe calitativ superioare, inclusiv însușirea tehnicii și metodelor tot mai noi de ducere a războaielor. Și astfel „superioritatea în disciplină și capacitate de luptă vor trece definitiv din tabăra otomană în cea europeană”¹².

Spre sfîrșitul veacului XVII și mai ales în cel următor, cînd armata otomană — din cauza decalajului tehnic continuu agravat — nu mai poate susține confruntarea ofensivă cu oștile marilor puteri și războaiele nu mai aduc, ca altă dată, cuceriri și prăzi bogate, ci se soldează cu înfrîngeri și pierderea unor întinse teritorii, atunci sistematica jefuire care stătea la baza organizației de stat turcești s-a îndreptat cu forțe îndoite asupra țărilor și provinciilor care mai rămăseseră supuse Porții și în primul rînd asupra Principatelor Române¹³. În aceste condiții, Poarta a recurs într-o măsură mereu sporită la resursele țărilor române pentru a umple golurile tot mai mari ale vistieriei turcești și a face față cheltuielilor mari ale războaielor, inclusiv ale aprovizionării capitalei și armatei otomane. În acest sens, urmărind să-și asigure un control deplin asupra vieții politice a Moldovei și Țării Românești și nemaiavînd încredere în domnitorii pămînteni, înclinați să adere la lupta antiotomană — cum se dovediseră chiar și ultimii voievozi : D. Cantemir, C. Brîncoveanu și Șt. Cantacuzino —, Poarta a recurs la fanarioți, găsind în ei instrumentul cel mai potrivit

⁹ Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 56.

¹⁰ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 277—281.

¹¹ Ștefana Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716—1774*, în „Revista de istorie”, 31, nr. 9 1978, p. 1605. ♦

¹² Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 280.

¹³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 906—907.

pentru a ține în ascultare și a exploata mai intensiv Principatele Române ¹⁴.

Pierzind mereu teritoriul și neputând să mai reziste expansiunii habsburgice și țariste, Imperiul otoman — considerat de diplomați „omul bolnav” — a supraviețuit în veacurile XVIII și XIX datorită concurenței și a opoziției de interese dintre marile puteri ale Europei. Rivalitatea austro-rusă pe de o parte și intervenția Angliei și Franței (iar uneori și a Prusiei), care aveau interese comerciale de apărut în Orient, pe de altă parte, salvau Imperiul otoman după fiecare înfrângere militară. Cei doi principali pretendenți la moștenirea Imperiului otoman, Rusia și Austria, care — sub masca eliberării popoarelor creștine de sub turci — urmăreau să anexeze, fiecare în parte, cit mai multe teritorii, n-au putut rezolva chestiunea orientală. Planurile de împărțire ale acestui multinațional imperiu au eșuat și datorită faptului că, atît Austria, cît și Franța și Anglia s-au opus ocupării de către Rusia țaristă a Constantinopolului și strimtoriilor, de posesiunea cărora legau ideea unei hegemonii mondiale ¹⁵.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, chestiunea orientală va intra într-o fază nouă distingîndu-se, pregnant, pe lîngă latura ei externă rivalitatea marilor puteri pentru împărțirea provinciilor turcești, ori asigurarea drumurilor orientale — și o latură internă determinată de mișcarea de eliberare națională a popoarelor balcanice care aspirînd la crearea unor state independente — va ajunge într-un conflict, tot mai accentuat, cu asupritorii otomani ¹⁶. Pentru a opri expansiunea țaristă și habsburgică spre Dardanele, puterile occidentale au invocat principiul apărării integrității Imperiului otoman — ca factor al echilibrului european — declarînd că ori ce violare a acestui principiu ar constitui o amenințare directă la adresa păcii pe continent. Tîmp de peste un secol, independența Principatelor Române — ca de altfel și a popoarelor din sudul Dunării — a fost sacrificată acestei rațiuni, străină de interesele legitime ale poporului nostru ¹⁷.

★

Accentuăm că anii cei mai negri ai dominației otomane, aducători de mari suferințe pentru poporul român, îi reprezintă domniile fanariote. Este perioada în care domnii erau numiți de sultan dintre grecii bogați din mahalaua Fanarului — parte din ei foști dragomani ai Imperiului otoman — în funcție de prețul care-l ofereau pentru tron și erau schimbați des, confirmați anual ori reînscăunați (fie într-o țară fie în cealaltă) dacă dădeau sume mari și daruri costisitoare dregătorilor turci, în care haraciul, peșcheșurile, prestațiile gratuite și furniturile de război erau majorate continuu, iar administrația nu urmărea decît să stoarcă de la populație bani pentru îndestularea Porții și a regimului patronat de aceasta, în care armatele autohtone erau desființate aproape complet, autonomia internă

¹⁴ Vezi *Istoria României*, vol. III, p. 346 și 350; vezi și *Istoria poporului român*, p. 181—182.

¹⁵ *Istoria României*, vol. III, p. 455.

¹⁶ Vezi Jacques Ancel, *Manual historique de la question d'orient (1792—1930)*, quatrième édition, Paris, 1931, p. 19 și 26.

¹⁷ Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Edit. politică, București, 1966, p. 201.

a Principatelor române simțitor îngrădită, politica externă proprie anulată și exploatarea economică agravată în proporții nemaiîntâlnite. Pe temeiul acestor considerente se poate afirma că regimul turco-fanariot reprezintă în istoria poporului român „o perioadă de maximă exploatare și asuprire străină cu profunde prejudicii aduse vieții politice, economice și culturale”¹⁸.

În timpul domnilor fanarioți, aservirea politică și exploatarea economică a celor două principate de către Poartă a îmbrăcat formele cele mai apăsătoare. Disputele aprige între pretendenții la tron și succesiunea rapidă a domnilor au oferit Porții prilejul unei adevărate licitații. Conurentul care dădea mai mulți bani sultanului și favoriților acestuia primea domnia uneia din cele două principate și o deținea pînă cînd se ivea un alt pretendent care putea face rost de o sumă și mai mare, împrumutată, de obicei, de la cămătarii din Constantinopol. Domnii veneau astfel în țară coplesii de mari datorii și însoții de numeroase rude și numeroși creditori grăbiți să-și recupereze creanțele¹⁹. De pildă, domnitorul Țării Românești Alecu Suțu a venit de la Constantinopol, în 1819, cu o datorie de peste 4 milioane lei și cu o suită de 820 de persoane care urmau a fi căpătuiți pe seama statului²⁰.

Odată înscăunat, principala preocupare a domnului fanariot era de a strînge repede cit mai mulți bani pentru a-și plăti creditorii, a-și căpătui rudele, a satisface exigențele Porții și pentru a-și constitui o rezervă însemnată care să-i permită o nouă candidatură la tronul uneia din cele două principate²¹. E de menționat că unii domnitori izbuteau să recoupe de mai multe ori tronul. Excelează, în acest sens, Constantin Mavrocordat care a domnit de șase ori în Țara Românească și de patru ori în Moldova. Totuși, în 1749, cînd el refuzase să dea cele 300 de pungi (circa 60 000 galbeni) cerute de marele vizir pentru a-i înnoi domnia, a fost un timp surghiunit la Lemnos și n-a putut reveni din surghiun decît după achitarea sumei menționate²². Cea mai mare sumă pentru cumpărarea tronului a fost oferită Porții de către văduva lui Alecu Suțu, în ianuarie 1821, pentru a asigura succesiunea fiului său Nicolae. Această sumă promisă, de 13 000 000 de lei, întrecea de două ori bugetul anual al Țării Românești²³. Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu — izbucnită tot în ianuarie 1821 — a făcut că această ofertă să nu poată fi pusă în aplicare și astfel poporul a fost scutit, în acele luni, de o nouă accentuare a jafului fiscal.

Domnitorii fanarioți, cumpărîndu-și scaunul de la turci, vindeau dregătoriile, la mezat, marilor boieri, iar aceștia vindeau mai departe, slujbele mai mici subalternilor tot în funcție de prețul oferit. Cea mai solicitată era funcția de vistier care se cumpăra pe un an cu 300.000 lei, dar

¹⁸ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 215.

¹⁹ *Istoria României*, vol. III, p. 688.

²⁰ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Edit. științifică, București, 1971, p. 39.

²¹ *Ibidem*, p. 40.

²² *Istoria României*, vol. III, p. 348.

²³ *Ibidem*, p. 691.

aducea întotdeauna un venit sigur titularului de cel puțin 500.000 lei ²⁴. Fiecare dregător sau slujbaş local avea un anumit salariu (pe care, de obicei, îl lăsa superiorului) dar și un anumit domeniu de unde putea stoarce, în mod abuziv, gloabe și plocoane (havaieturi); el urmărea să obțină ciștiguri însemnate peste prețul plătit la primirea slujbei, spre a putea concura — în viitor — la o nouă funcție publică. Ispravnicii — cirmuitoarii județelor — erau adevărați despoți în slujbele lor, netemându-se niciodată de vreun control din partea divanului, pe care-l mituiau mai înainte. Astfel asigurați, prin venalitatea superiorilor, își luau latitudinea de a îndoi și întrei birul și celelalte dări ale populației, și așa destul de mari. Orice boier cumpărând o slujbă obținea, de fapt, dreptul de a jefui nepe-depsit pe locuitori. Întregul aparat de stat — abuziv și venal — urmărea să stearcă bani pentru îndestularea asupritorilor turci, a domnilor și a boierilor fanarioți ori pămînteni și totodată să reprime orice împotrivire a țărănimii ²⁵. Poarta otomană, prin cererile sale numeroase de bani, nu numai că a patronat, dar a și încurajat continu acest sistem spoliator al regimului turco-fanariot, unul dintre cele mai teribile instrumente de jaf cunoscute în istorie ²⁶. Acest sistem de guvernare a stors pînă la singe poporul român și a secătuit izvoarele de producție ale principatelor ²⁷.

La mijlocul veacului al XVIII-lea — mai exact în al VII-lea deceniu —, în plin regim fanariot, cînd haraciul, peșcheșul Bairamului, cumpărările de domnie, confirmările în scaun — anuale („mucarer mic”) și trienale („mucarer mare”) —, darurile către pașalele din vecinătate și către alți demnitari otomani crescuseră considerabil și cînd se mai introduseseră de Constantin Mavrocordat un plocon anual de 500.000 lei în folosul sultanului (sub denumirea de „geaigeaua” sultanului) și altul fixat la 125.000 lei pentru marele vizir (geaigeaua marelui vizir), media anuală a plăților oficiale vărsate Porții de Țara Românească — fără prestații în natură, corvezi și toate celelalte stoarceri bănești neînregistrate ale turcilor — s-a ridicat la impresionanta sumă de 650.000 de galbeni, adică la 2.600.000 lei ²⁸.

În august 1772, cu ocazia negocierilor de pace de la Focșani, boierii munteni au prezentat contelui Orlof mai multe acte referitoare la sarcinile bănești impuse Țării Românești de Imperiul otoman. Astfel sînt menționate: „geaigelele” 625.000 lei, „capuchehaielele” de la Constantinopol 360.000 lei, haraciul 309.500 lei, „mucarerele” 250.000 lei, cheltuielile cu turcii veniți în țară — cu lefurile și darurile pașalelor — 224.000 lei, „bairam peșcheșul” 75.000 lei, „cheltuieli pentru zaherele” 66.000 lei, alte dări 28.613 lei; suma întregă este de 1.938.113 lei. Boierii precizează că în această sumă nu sînt incluse dările numite „cuntumiele,

²⁴ *Ibidem*, p. 696

²⁵ Vezi N. Adăniloaiie, *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956, p. 29-33.

²⁶ *Istoria României*, vol. III, p. 688-689, 692-693.

²⁷ În privința sarcinilor financiare și a prestațiilor în natură impuse Principatelor de către turci, vezi M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatașerifului de privilegiu în limitarea obligațiilor către Poartă (1774-1802)*, în „Studii”, XI, nr. 6-1958, p. 101-102.

²⁸ M. Berza, *Variațiile exploatarei Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI-XVIII*, în „Studii”, XI, nr. 2-1958, p. 67-68.

ubudeturi, ramazanlicuri”, pe care ei nu le cunosc ²⁹. Dacă se adaugă la această sumă cumpărările de domnie (400.000 lei) și „regealele” (260.000) se obține exact totalul calculat de M. Berza, adică 2.600.000 lei media anuală a sarcinilor financiare impuse Țării Românești de Poarta otomană.

Aceste sume anuale încasate de turci, raportate la veniturile vistieriei statului, reliefează gradul de exploatare al poporului român de către Imperiul otoman, în timpul domniilor fanarioate. Știind, de exemplu, că în anul 1763 — cu toate metodele brutale folosite pentru a storce dările de la locuitori — Visteria a reușit să încaseze în total 2.700.000 lei ³⁰ reiese că, în acel an, 96% din veniturile vistieriei Țării Românești au fost acaparate de stăpînirea otomană. Se pare — după informațiile ce le avem la dispoziție — că acesta a fost procentul maxim, atins în anul 1763. Nu s-a întins mai tare coarda, în privința încasărilor de la populație și a pretențiilor turcești, de teamă să nu „se spargă țara”, cum avertizau boierii ³¹; chiar și pașa de la Vidin atrăgea atenția vizirului în 1764 că „au fugit 15.000 de oameni peste Dunăre . . . și îndoită sumă în Țara Ungurească” ³². Probabil din cauza „spargerii satelor”, adică a emigrării locuitorilor peste hotare, în anii următori se constată o oarecare diminuare a sumelor încasate de visterie, implicit a celor vărsate Porții. Generalul austriac Friedrich Wilhelm Bauer — informându-se după datele furnizate de agenții domnilor, de la Constantinopol — arăta că, în 1767, veniturile vistieriei muntene erau de 2.021.182 lei ³³ și că totalul „cheltuielilor” față de turci se ridica la 1.718.021 lei ³⁴, ceea ce reprezintă un procent de 85%. Dealtfel, în anul anterior procentul acesta fusese de 89% din veniturile vistieriei statului.

Nu avem date complete pentru toți anii în privința „neomenosului jaf căruia erau expuse țările române în epoca fanarioților”, deoarece nu tot ce s-a luat de către turci a fost consemnat în documente și — în al doilea rînd — nu tot ce s-a consemnat s-a păstrat, prin vitregia vremurilor, pînă în zilele noastre; multe documente istorice de mare importanță pentru trecutul patriei noastre s-au pierdut. Izvoarele ce le avem, deși nu sînt complete, sînt totuși edificatoare.

Afirmarea istoricului A.D. Xenopol — făcută pe baza cifrelor din condicile vremii — că „aproape tot venitul țării nu intra decît în pungile turcești” ³⁵, ni se pare îndreptățită; completarea ce se impune este aceea că și domnii fanarioți — care de fapt erau tot oamenii Porții — se înfruptau din plin din veniturile țării mai ales din cele provenite din dările indirecte care ajungeau în „cămara domnească”.

²⁹ Vezi *Genealogia Cantacuzinilor* de banul Mihai Cantacuzino, publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 503—508.

³⁰ M. Berza, *op. cit.*, p. 69.

³¹ Vezi *Genealogia Cantacuzinilor* . . . , 140—141.

³² *Ibidem.* p. 143.

³³ General Friedrich Wilhelm Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt Leipzig, 1778, p. 93.

³⁴ *Ibidem.* p. 96—97. „Cheltuiala” cea mai mare se făcea cu tributul și „obținerea domniei” apoi cu „plata ienicilor din cetățile dunărene”, cu amortizarea „vechilor datorii ale domnului”; sînt menționate apoi de Bauer: cheltuielile cu zahreua, cu casa domnească din Constantinopol, cu darurile „în blănuri, stofe, ceasornice” date turcilor, ori „daruri în timpul Ramazanului” etc.

³⁵ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 129.

Este cazul să menționăm aici că, în general, în evul mediu fondurile statului și veniturile domnului se confundau. Numai din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea visteria statului și cămara domnească se separă, dar nu în sens pozitiv spre a îngradi abuzurile oamenilor curții domnești, ci pentru ca cererile mereu crescînde ale Porții otomane să nu înghită, o dată cu veniturile țării, și resursele domnului. Altfel domnul fanariot ar fi riscat să nu-și mai poată plăti creditorii din Constantinopol — care-l împrumutaseră cu bani pentru a-și cumpăra tronul — și nici să facă rost de sume serioase cu care să supraliciteze o nouă domnie. Fondurile visteriei statului — care mergeau în cea mai mare parte, sub diferite forme, la turci — proveneau din dările directe ale populației și în primul rînd din bir; acesta era un impozit personal plătit de toți țărani de la vîrsta de 16 ani (cu excepția „scutelnicilor” care, achitînd boierilor o anumită dare, erau scutiți de fisc). Cămara domnească își alimenta veniturile din impozitele indirecte numite *huzmeturi* în Țara Românească și *ruzumaturi* în Moldova; aici intrau venitul ocnelor de sare, al vămilor, apoi: *oieritul*, *vinăritul*, *dijmăritul* (taxe pe stupi și porci) etc.³⁶.

Veniturile cămării domnești se ridicau de multe ori pînă la 2/3 din veniturile visteriei statului, iar în unii ani ajungeau chiar să rivalizeze cu acestea³⁷. De pildă, în 1796, venitul visteriei Moldovei era de 923.000 lei, iar venitul domnului de 900.000 lei³⁸. Precizăm că în acel an „cheltuielile cu turcii” — în sumă de 615.828 lei — au absorbit 66% din veniturile visteriei statului. Tot pentru Moldova avem și relatarea din 1783 a însuși domnului — Alexandru Mavrocordat — care arăta că veniturile țării se ridicau la 3.200 pungi ($\times 500$ lei) din care: 1600 mergeau la visteria sultanului, 800 la capuchehaieli și alți dregători din Constantinopol și 800 rămîneau domnului³⁹. Procentul pentru turci era deci de 75%. Dacă avem însă în vedere că majoritatea veniturilor cămării domnești mergeau tot la turci ori la cămătarii din Constantinopol, pentru cumpărarea și menținerea tronului, putem conchide că peste 80% din veniturile totale ale Principatelor Române erau scoase din țară de asupritorii străini, frînînd astfel dezvoltarea firească a societății românești.

Sămiiile visteriei Moldovei ne dau și pentru alți ani informații cifrice concludente privind proporția reală dintre veniturile visteriei statului și plățile făcute turcilor. Astfel, analizînd „Sama visteriei Moldovei” pe anul 1786 constatăm că un procent de 72% din venituri a fost absorbit de „cheltuielile pentru turci”⁴⁰. Din sama visteriei pe anul bugetar 1816—1817 reiese că veniturile se cifrau la suma de 1.105.568 groși, iar cheltuielile pentru turci se ridicau la 930.348 groși, adică la 84% din veniturile statului. Cîrca o pătrime din această sumă (248.182 groși) o reprezenta

³⁶ Vezi, în legătură cu veniturile și cu organizarea fiscală a Principatelor Române în timpul regimului turco fanariot, Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 70—78; Vezi și *Istoria României*, vol. III, p. 701—710.

³⁷ Deși aveau venituri așa de mari, unii domni treceau în sarcina visteriei statului și cheltuielile curții proprii.

³⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 127—130.

³⁹ Vezi Alexandru Gonța, *Producția de cereale și animale în Moldova între 1812—1821 și furniturile trimise la Înalta Poartă*, în „Terra Nostra”, III, 1973, p. 236.

⁴⁰ Arhivele Statului Iași, fond. Visteria Moldovei, tr. 1768, op. 2018, condica nr. 4 (vezi și condica nr. 3).

„zaherele trimise la Constantinopol”, apoi „haraciul țării”, bairamurile, cadourile, banii pentru cetăți etc.⁴¹ Cifrele și procentele menționate constituie, credem, dovezi peremptorii că dominația otomană — mai ales în perioada domniilor fanariote — a avut grave implicații asupra Principatelor, storcându-le aproape toate veniturile și lăsînd poporul român în cea mai cumplită suferință.

Istoricul Dionisie Fotino — incluzînd în haraciu „geaigelele” și ploconul pentru sărbătoarea islamică a Bairamului — conchidea că, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, tributul anual al Țării Românești era de 1.000.000 de lei⁴². În 1820 — ultimul an al regimului fanariot — tributul —, împreună cu celelalte obligații bănești impuse de turci — ajunsese la 2.000.000 de lei, iar al Moldovei la suma de 1.000.000 de lei. Dar, aceste cifre ale haraciului ori peșcheșurile erau pur nominale pentru că, în realitate, domnitorii fanarioți erau obligați să satisfacă toate cererile Porții⁴³.

Prin jaful fiscal și înăsprirea obligațiilor materiale ale Principatelor ca și prin piedicile ridicate în calea dezvoltării comerțului — inclusiv măsurile arbitrare ale administrației față de negustorii autohtoni —, regimul turco-fanariot s-a dovedit a fi o stavilă în calea progresului economic și social. Porturile dunărene, în loc să servească comerțului, erau transformate în raiale turcești și serveau ca bază de jaf spre interiorul țării. Banii în loc să rămînă în țară, spre a activa dezvoltarea ramurilor productive, în bună parte luau calea Constantinopolului sub formă de haraciu, peșcheșuri, daruri pentru înalții dregători otomani, sau sub formă de produse vîndute Porții în cantități obligatorii — de zaherea — la prețuri cu mult sub valoarea lor. Într-un memoriu din 1820 se arată că „moneta scoasă din țară o întrece pe cea introdusă cu 7.000.000 lei” anual⁴⁴, iar un raport al consulului rus Pini sublinia că pierderile suferite de Principatele Române din cauza prețurilor derizorii de monopol, impuse de Poartă, pentru perioada 1812—1819, se ridica la 33.853.538 de piaștri⁴⁵. În realitate, pierderile suferite de Principate erau mult mai mari decît le-a înregistrat consulul rus. Dăm spre ilustrare un singur exemplu. În anul 1819 Moldova a fost obligată să trimită la Constantinopol, sub forma de zaherea, — pe lingă alte produse — 537.207 kile grîu (o kilă de Constantinopol = 22 ocale) și un număr de 65.000 de oi, pierzînd la fiecare kilă de grîu cîte 25 de piaștri și la fiecare oaie cel puțin 6 piaștri⁴⁶. Rezultă deci o pierdere totală de 13.817.175 piaștri pentru economia Moldovei numai într-un singur an.

Referitor la zaherea luată din Moldova de Poarta otomană — implicînd la pagubele suferite de populație — considerăm necesar să adăugăm că, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cantitățile impuse au crescut considerabil. De la 10.800.000 ocale de

⁴¹ *Ibidem*, Colecția manuscrise, nr. 1497.

⁴² Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, trad. Gh. Slon, tomul III, București, 1859, p. 215.

⁴³ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 74—75.

⁴⁴ Biblioteca Academiei, Manuscrise, pach. DCCCXCVII, f. 297.

⁴⁵ *Vezi Istoria României*, vol. III, p. 671. Consulul Pini evita însă să menționeze că în anii 1806—1812 întreaga producție cerealiară și animalieră a Moldovei și Munteniei a fost pusă la dispoziția trupelor țariste și că ocupația rusă din acel an a costat Principatele Române aproape 100.000.000 lei.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Colecția Documente, nr. 100000000.

cereale în 1794, zahereaua trimisă la Constantinopol a ajuns la 36.000.000 ocale în 1806, adică la peste 55% din întreaga producție cerealiară a Moldovei. După 1812, deși „mai mult” de „junătate de țară” (cuprinzând — după cum relatau boierii — ținuturile cele mai bogate)⁴⁷ fusese anexată de Rusia țaristă, Moldova a fost obligată să continue trimiterea la Poartă a unor mari cantități de cereale și alte produse. Astfel, s-au trimis la Constantinopol : în 1813 un număr de 686.958 kile (adică 15.113.076 ocale) cereale (griu, orz, porumb) și 640.854 ocale alimente diverse (unt, cașcaval, seu, cerviș etc.); în anul următor 420.821 kile cereale și 868.012 ocale alimente; în 1815 cantitatea s-a ridicat la 823.425 kile (18.115.350 ocale) cereale și 831.807 ocale alimente; în 1816 a scăzut la 464.525 kile cereale și la 559.399 ocale alimente; în 1817 la 365.326 kile cereale și 478.431 ocale alimente; iar în 1818 au crescut din nou la 719.035 kile cerealele, pe cînd alimentele au scăzut la 257.579 ocale, cantitatea acestora triplîndu-se, în schimb, în anul următor și ajungînd la 680.521 ocale⁴⁸.

Dacă avem în vedere prețurile foarte mici la care se achiziționa zahereaua, atît din Moldova cît și din Muntenia (unde nu avem date complete pentru acești ani), ne putem face o imagine mai clară a pierderilor uriașe pe care le-a suferit economia Principatelor Române — mai ales în perioada domniilor fanariote — din cauza acestui „comerț” forțat, de monopol, impus de Poarta otomană. În felul acesta, dezvoltarea economică a țărilor române făcea de nesuportat jugul otoman nu numai pentru țărănime și elementele burgheziei în formare, ci și pentru boierimea producătoare de cereale-marfă și interesată în libertatea comerțului. Această parte a boierimii va adera, treptat, la un program de înlăturare sau, cel puțin de limitare a exploatării turco-fanariote.

În urma închinării țărilor române și a tributului plătit anual, Imperiul otoman — ca putere suzerană — avea obligația de a le apăra față de orice cîmpire străină. Dar, făcînd abstracție de faptul că le aservise total sub raport economic, Poarta otomană nu și-a respectat nici îndatorirea — asumată prin capitulații — de a le menține integritatea teritorială. Pe de altă parte, Țara Românească și Moldova, fiind sub dominația otomană, nu erau considerate ca state autonome de imperiile vecine, ci drept simple provincii turcești bune de anexat — prin cucerire sau moștenire — de la „omul bolnav”. Sub acest aspect, dominația otomană va avea — în secolele XVIII și XIX — grave implicații asupra celor două principate, iar lupta românilor pentru independență — ori pentru păstrarea autonomiei — va trebui dusă nu numai împotriva Porții, ci și împotriva pretențiilor anexioniste ale monarhiilor feudale limitrofe.

Este adevărat că războaiele Rusiei și Austriei împotriva Imperiului otoman au contribuit la slăbirea acestuia și au creat condiții noi luptei de eliberare a poporului nostru, dar aceste confruntări militare desfășurîndu-se,

⁴⁷ Th. Codrescu, *Uricariul IV*, Iași, 1857, p. 345—347.

⁴⁸ Vezi aceste cifre la Alexandru Gontea, *op. cit.*, p. 240—241.

de obicei, pe teritoriul românesc au constituit un izvor în plus de suferințe, distrugeri și spolieri pentru Principate ⁴⁹.

În timpul ocupațiilor militare, în afară de pustiirile, pierderile inerente războiului și de furniturile de provizii și bani, Principatele au fost supuse la prestații extraordinare pentru întreținerea trupelor și pentru refacerea fortificațiilor distruse de beligeranți. Cererile numeroase de bani și provizii din timpul războaielor, dar și din perioadele de pace relativă, au secătuit țara și au provocat emigrația multor țărani peste hotare, deoarece pe unerii lor cădeau aproape toate sarcinile materiale ⁵⁰; boierii și clericii fiind scutiți de dări. De pildă, războiul ruso-turc din 1768—1774, la care s-a adăugat la început și o invazie a bandelor otomane de *serdengheci*, a produs o masivă depopulare a Țării Românești mai ales în județele care au fost teatru de operații militare ⁵¹.

După cum se știe, în perioada domniilor fanariote au avut loc între Imperiul otoman și Imperiul țarist ori Imperiu habsburgic — acestea din urmă acționînd fie separat, fie în alianță — un număr de șase războaie, totalizînd o durată de peste 25 de ani. În timpul acestor conflicte Principatele au fost transformate în teatru de război și au suferit regimuri de ocupație militară între anii: 1711, 1716—1718, 1736—1739, 1768—1774, 1787—1792 și 1806—1812; iar spre sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui următor s-au adăugat și devastatoarele incursiuni în Țara Românească a bandelor turcești conduse de Pasvan-Oglu (pașa de Vidin).

Din nefericire, unele din aceste războaie — în afară de cortegiul obișnuit de distrugeri, nenorociri și lacrimi — au avut drept consecință și însemnate pierderi teritoriale pentru țările române. De altfel, mai mult ca oricînd, în această perioadă, poporul român, așezat la confluența de interese pentru supremație a celor trei mari imperii absolutiste: otoman, țarist și habsburgic — dintre care primul vroia să ne păstreze numai pentru el, iar celelalte două își disputau reciproc șansele de a ne anexa —, a avut de luptat nu numai pentru apărarea patriei și dobîndirea neatîrnării, ci și pentru a-și menține ființa națională primejduită de puternicii vecini. Rivnit de imperiile expansioniste limitrofe, teritoriul Principatelor devenise un fel de fruct din care fiecare se pregătea să muște cît mai adînc, iar uneori, pînă la urmă, fiecare se mulțumea cu mai puțin sau cu nimic, de teama intervenției concurentului vecin ⁵².

Astfel, în războiul austro-turc din 1716—1718, Poarta otomană, fiind învinsă, a făcut apel la mediația Angliei pentru negocierea păcii de la Passarowitz. Prin această pace nordul Serbiei (cu Belgradul), Banatul

⁴⁹ Vezi în acest sens: Ioan C. Băcilă, *Oltenia sub austrieci, 1718—1739*, în „Arhivele Olteniei”, III, 1924, p. 111—118 și 233—237; A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și trînturirea lor asupra țărilor române*, vol. I, Iași, 1880, p. 60—63, 76—79, 209—215; vol. II, p. 45—46; Saint Mare Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, 1852, p. 255—256; Leon Casso, *Rusia și bazinul dunărean*, Iași, 1940, p. 98, 114—115, 133, 136—137, 189—190. (Traducere de St. Gr. Berechet din rusește după lucrarea lui Casso, *Rossia na Dunae i obrazovanie besarabscoi oblasti*, Moscova, 1913).

⁵⁰ *Istoria României*, vol. III, p. 689.

⁵¹ G. Iseru, *Fuga țăranilor — formă principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii”, XVIII, nr. 1/1965, p. 134.

⁵² Vezi L. Bolcu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972, p. 35.

Timișoarei și Oltenia — care fuseseră ocupate în timpul războiului de trupele austriece — au trecut sub stăpînirea Imperiului Habsburgic. Inițial Habsburgii vroiau să anexeze toată Țara Românească și o parte din Moldova, dar în cadrul tratativilor s-au convins că trebuie să se mulțumească cu mai puțin spre a evita noi complicații internaționale⁵³.

Regimul asupritor instaurat de austrieci în Oltenia — unde, pe lângă exploatarea pe care locuitorii o sufereau din partea boierimii locale, s-au adăugat stoarcerile sistematice ale autorităților civile și militare habsburgice⁵⁴ — a dus la ostilitatea populației față de noii stăpînitori ai provinciei. În 1737, cînd rigurozitățile administrației austriece au fost completate cu rechiziții militare și alte sarcini extraordinare impuse de război, o mare parte din locuitorii Olteniei s-au refugiat în zonele muntoase. Dacă în 1718 cîțiva boieri — dorind să scape într-un fel de turci și fanarioți — căutau să închine Muntenia Austriei, cele două decenii de guvernare habsburgică, absolutistă, în Oltenia au constituit o dezamăgire „mult prea mare” și pentru boierime; în adevăr, „stăpînirea austriacă nu reușise să cîștige adevărată adeziunea nici unei pătri a populației” din Oltenia⁵⁵.

Războiul austro-ruso-turc din 1736—1739 terminîndu-se cu înfrîngerea Habsburgilor a dus, prin pacea de la Belgrad — mijlocită de Franța —, la restituirea Olteniei. Prin această pace s-a hotărît și evacuarea Moldovei de către trupele țariste ale generalului Münnich care, în scurta lor ocupație, încercaseră să impună țării — sub masca unui simulaeru de autonomie⁵⁶ — întreținerea unei armate de 20.000 de oameni, furnizarea a 3000 de salarii pentru fortificații, „nouăzeci de pungi” de galbeni plocon imediat comandantului rus, plus „o sută de pungi” în „toți anii” și alte „ponturi” la fel de împovărătoare⁵⁷. Purtarea brutală a lui Münnich, care — după cum scrie Neculce — silise pe boierii moldoveni să semneze ! „aceste ponturi” sub amenințarea incendierii Iașilor, i-a determinat pe mulți partizani ai dobîndirii neatîrnării cu ajutorul Rusiei să reflecteze mai adînc în privința adevăratelor scopuri urmărite de politica țaristă în Principate.

În timpul războaielor din 1768—1774 și 1787—1792 vor continua și disputele diplomatice între cele trei imperii limitrofe (la care uneori se va adăuga și Prusia) pentru împărțirea teritoriului Principatelor, pe baza așa zisului principiu al compensațiilor echivalente. Sînt cunoscute mijloacele prin care Imperiul habsburgic a izbutit să anexeze în 1775 Bucovina cu aprobarea Porții otomane și consimțămîntul tacit al Rusiei țariste⁵⁸.

⁵³ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tomul II, p. 150—151. Vezi și Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I. *Scriseri istorice*. Ediție critică îngrijită de Andrei Oțetea, București, 1946, p. 452.

⁵⁴ Dintr-un tabel centralizator, întocmit la 26 februarie 1737, rezultă contribuțiile masive în bani și natură, achitate Austriei de către Oltenia între anii 1728—1735. Totalul contribuțiilor impuse de Austria în acel an al celor 5 județe ale Olteniei se ridică la 1.595.545 florini (Arh. St. Sibiu, fond. Comandamentul corpului XII al armatei austriece, 1737, dosar 5).

⁵⁵ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971, p. 305—306.

⁵⁶ Socotim exagerată afirmația din *Istoria României* că, prin „convenția” impusă de generalul Münnich, „Moldova era declarată independentă sub ocrotirea Rusiei” (Vezi *Istoria României*, vol. III, p. 472).

⁵⁷ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci*, vol. I, p. 59—60.

⁵⁸ Vezi Ion I. Nistor, *Grigore Ghica Vodă*, Cernăuți, 1928, p. 15; vezi și Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 706.

În schimb, la 1791, când, prin pacea de la Șistov (mediată de Prusia⁵⁹ și Anglia), nu i se permisesse anexarea Țării Românești și a Moldovei pînă la Siret (pe care le ocupase, deja cu trupele), Austria s-a opus categoric încorporării Principatelor la Imperiul țarist. Este de precizat că, inițial, pentru a o atrage în războiul antiotoman, Rusia îi promisese numai Oltenia și Bosnia⁶⁰.

Înfringerile suferite în războaie și memoriile insistente ale boierilor, sprijinite de diplomația Rusiei, au silit Poarta otomană să-și revizuiască raporturile cu Principatele și să facă unele concesii revendicărilor românești. Printr-un șir de acte emise de cancelaria otomană — hatașeriful din 1774, senedul din 1783, hatihumaiumurile din 1791 și 1798 și „cartea de lege” (kanunname) din 1792 — Poarta s-a angajat să fixeze cuantumul obligațiilor în bani ale Principatelor și să achiziționeze, în timp de pace, unele produse la prețul pieții și nu la prețul derizoriu de monopol practicat anterior⁶¹. Aceste acte de privilegii smulse Porții de Rusia, pe baza cererilor românești, au adus o limitare treptată a obligațiilor Principatelor față de puterea suzerană.

Concesiile acestea au fost mai mult teoretice, deoarece abuzurile și jafurile Porții au continuat, iar sultanul Selim al III-lea — deși afirmase, în 1792, că „Țara Românească și Moldova fiind din trecut și pînă acum slobode în toate privințele” și că e interzisă chiar și călcarea lor „cu piciorul”⁶² — nu a fost în stare nici să oprească incursiunile pustii-toare ale turcilor pazvangii în Muntenia care au provocat, în primăvara anului 1802, fuga la Brașov a domnului, a negustorilor înstăriți și a peste 2000 de boieri. Acești boieri pribegi au refuzat să se întoarcă în țară, condiționînd înapoierea lor de satisfacerea unor cereri — înaintate ambasadorului Rusiei la Constantinopol — ca : instituirea unor noi stări de lucruri, sistarea abuzurilor, înființarea unei armate autohtone de 10.000 de oameni, domnie viageră și restabilirea tributului la suma pe care Țara Românească o plătea cînd s-a închinat de bună voie Porții otomane⁶³. (De menționat că și boierii moldoveni ceruseră, în acel an, ca turcii să fie obligați să respecte „vechile privilegii”).

Poarta otomană, prin hatașeriful din 1802, a căutat să dea o satisfacere parțială cererilor românești, reconfirmînd privilegiile acordate prin firmele anterioare, îngădînd oarecum cererile de bani, abuzurile turcești, imixtiunile în treburile interne și monopolul comerțului extern și

⁵⁹ Ministrul prusian Hertzberg propusese, mai înainte, un plan potrivit căruia Principatele române pînă la Prut să fie atribuite Austriei care, în schimb, să renunțe la Galizia și Lodomeria în favoarea Poloniei, iar aceasta să cedeze Prusiei orașele Danzig, Thorn și cîteva districte mărginașe; (*Ibidem*, p. 163—169; vezi și I. W. Zinkelsen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, vol. VI, Gotha, 1859, p. 675.

⁶⁰ I. W. Zinkelsen, *op. cit.*, p. 640.

⁶¹ Vezi în acest sens: M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, 109—111, 113—114 și 118; *Istoria poporului român*, p. 188; Mustafa A. Mehmed, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (O carte de lege— Kanunname — în limba turcă)*, în „Studii”, XX, nr. 4/1967, p. 691—707.

⁶² Mustafa A. Mehmed, *O nouă reglementare . . .*, p. 702.

⁶³ Traian Ionescu, *Hatașeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dundrene*, în „Studii și articole de istorie”, I, București, 1956, p. 38—39.

fixînd durata domniei la 7 ani ⁶⁴. Deși cererile menite să asigure dezvoltarea economică și emanciparea politică a țării n-au căpătat o soluționare satisfăcătoare, hătișeriful din 1802 reprezintă totuși un pas înainte în lupta Principatelor Române pentru autonomie deplină și neatîrnare.

Din păcate și eficiența acestui hătișerif a fost redusă, deoarece incursiunile devastatoare ale bandelor turcești, cererile permanente de zaherea, abuzurile, practicile arbitrare și jaful fiscal erau prea înrădăcinate în regimul asupritor turco-fanariot, iar peste cîțiva ani, începînd un lung război ruso-turc (1806—1812), Principatele au devenit din nou teatru de operații militare și chiar subiect de dispută, ori aranjament de compensație în interesul marilor puteri, la tratativele de la Tilsit și Erfurt dintre Napoleon și țarul Alexandru I ⁶⁵.

★

Principatele Române au avut de suportat împovărătoare ocupații ale armatelor străine nu numai în perioada domniilor fanariote, nu numai în timpul războaielor dintre puterile limitrofe, ci și în anii cînd aveau loc mișcări revoluționare interne. În astfel de situații, dominația otomană, sub forma represaliilor, își exercita cel mai nefast rol, urmărind să jefuiască toate bogățiile țării și să înăbușe orice năzuință de libertate națională și socială a poporului român.

Ocupația militară otomană din 1821—1822 — după înăbușirea mișcărilor conduse de Tudor Vladimirescu și de Al. Ipsilanti — a reprezentat o grea povară pentru Principatele Române, impunîndu-le sarcini extraordinare, sub formă de furnituri pentru întreținerea trupelor și hrana cailor, corvezi pentru transportul proviziilor, furajelor și bagajelor de război și impozite mari pentru plata soldei celor 36.000 soldați turci care au staționat în Moldova și Țara Românească ⁶⁶. Spre sfîrșitul anului 1821 numărul trupelor de ocupație s-a redus la 9.000 pentru Muntenia și 11.500 pentru Moldova; acestea au stat în Principate pînă în vara anului 1822. Numai solda și furniturile trupelor de ocupație s-au ridicat la peste 12.000.000 de piaștri, sumă care depășea cu mult veniturile de atunci ale Principatelor Române. În privința furniturilor — și a urgenței cu care acestea trebuiau procurate — e de menționat că, în decembrie 1821, ocupanții turci din Moldova au impus să li se furnizeze 75.000 kile de porumb, 40.000 de care de fin, 40.000 de care de lemne, 45.000 de oi, 7.500 de vaci, „iar grîu, orz și ovăz cît se va afla pînă la un fir” ⁶⁷. Pînă la acea dată turcii mai luaseră încă 120.000 kile grîu ⁶⁸; iar într-un ordin categoric din iulie se ceruse „să fie ridicat tot grîul, porumbul și orzul” ⁶⁹. Toate acestea ilustrează pregnant caracterul de jaf și secătuire al ocupației otomane.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 76—77; vezi acest hătișerif în *Relațiile internaționale ale României în documente 1368—1900*. (Culegere selectivă de tratate... întocmită de Ion Ionașcu, P. Bărbulescu și Gh. Gheorghe), Editura politică, București, 1971, p. 260—276.

⁶⁵ Vezi *Istoria diplomației*, sub îngrijirea lui V. P. Potemkin, vol. II, traducere din limba rusă de Valeria Costăchel, ediția II-a, București, 1947, p. 94.

⁶⁶ Vezi Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 450.

⁶⁷ Vezi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 185—186.

⁶⁸ Vezi Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 460—461.

⁶⁹ *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1955, p. 250.

În general, ocupația turcească a costat Țara Românească 15.000.000 de piaștri ⁷⁰. Pentru Moldova, unde nu avem date globale, știm că s-au cheltuit numai cu soldele și furniturile soldaților turci peste 7.000.000 de piaștri. Distrugerile și incendiile cauzate de trupele de ocupație, mai ales în Iași și București, nu intră în aceste calcule; la fel miile de răpiri și de omoruri săvârșite de soldații turci.

Anul 1821 marchează însă și un moment de cotitură în lupta pentru înlăturarea dominației otomane și afirmarea drepturilor naționale ale poporului român. Revoluția lui Tudor a pus capăt regimului fanariot, obligînd Poarta să numească domni pămînteni în Principate. De acum începe o nouă etapă în raporturile otomano-române. Resursele imense care serveau la întreținerea domnilor greci și a întregii protipendade a fanarului vor rămîne după 1821 în țară și vor putea fi utilizate pentru modernizarea instituțiilor noastre ⁷¹, iar cererile Porții otomane și, în general, stoarcerile turcești vor fi, treptat, mai reduse odată cu introducerea administrației românești, deși puterea suzerană — chiar după instalarea domnilor pămînteni — a lăsat în Muntenia, „pentru păstrarea liniștei”, 2 000 de soldați turci și în Moldova 1 000 de soldați ⁷².

Vom întări afirmațiile de mai sus prin cîteva exemple edificatoare. Astfel, cheltuielile făcute de domnul Țării Românești, Grigore Ghica, în primele 15 luni de domnie (deci, pînă la sfîrșitul anului 1823), pentru tribut, peșchesuri obligatorii, daruri la Poartă și întreținerea soldaților turci — fără zaherea și prestații în muncă — se ridicau la suma de 3.089.112 piaștri ⁷³ și constituiau 55% din bugetul țării; iar pentru anul 1827 aceste cheltuieli, pentru turci, erau de 1.860.091 lei ⁷⁴ și reprezentau 27% din buget.

Informații mai complete avem în privința Moldovei unde, în primul an de domnie a lui Ioniță Sandu Sturdza, cheltuielile globale pentru turci — haraci, peșchesuri, zaherea, furnituri, beilicuri, daruri și solde pentru soldați etc. — se cifrau la 1.441.638 lei ⁷⁵ și reprezentau un procent de 80% din veniturile țării. În al doilea an (adică 1823—1824) procentul plăților globale făcute turcilor era de 60% din veniturile Moldovei ⁷⁶; iar în al treilea an acest procent scăzuse la 44% raportat la bugetul statului ⁷⁷.

În primul deceniu de după instalarea domniilor pămîntene tributul anual era relativ mic ⁷⁸, în comparație cu celelalte sarcini materiale impuse de Poartă și mai ales cu obligația de a aproviziona Constantinopolul cu cereale, vite, cherestea, brînză, unt, seu, cerviș, miere de albine și dife-rite alte produse la prețuri derizorii, de monopol. În afară de furniturile care erau trimise direct la Constantinopol, comandantii turci de la Dunăre cereau și ei importante cantități de cereale. De pildă, într-un document din noiembrie 1827 se precizează că s-au trimis pentru aprovizionarea

⁷⁰ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 470.

⁷¹ *Ibidem*, p. 510.

⁷² Ilurmuzaki, *Documente*, vol. IV, supl. I, p. 40.

⁷³ *Ibidem*, vol. XVII, p. 29—30.

⁷⁴ Vezi și I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 149.

⁷⁵ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 115, 121—124.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 138.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 142; vezi și Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1833*, București, 1934, p. 24.

⁷⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 329 și 334.

garnizoanei din Belgrad, prin intermediul pașei din Vidin, 17.666 kile de grâu de Brăila (o kilă de Brăila = 400 ocale), 9.333 kile orz, 1.000 kile mei și 200.000 ocale porumb; La Vidin s-au trimis 200.000 ocale grâu și 65.000 ocale seu, iar la Giurgiu 25.000 kile grâu⁷⁹. Se menționează totodată că furniturile pentru Belgrad au fost cerute prin firme adreseate domnitorului; iar acelea pentru Vidin direct de către pașa de acolo.

Dintr-un raport al Vistieriei Moldovei reiese că nu se pot evalua exact dările ce le impunea Poarta și nici paguba adusă țării cu produsele trimise în fiecare an la Constantinopol sub formă de zaherea, ori la preț redus de monopol, intrucît nu s-au păstrat originalele firmanelor turcești ori poruncile marelui vizir. Totuși, pe baza copiilor păstrate se pot face unele evaluări. De exemplu, în anul 1827, la cantitățile de grâu furnizate Porții — din diferența de preț — s-au pierdut 467.200 lei, la cherestea 200.000 lei, iar la „vînzarea” oilor 750.000 lei. Se precizează că, în fiecare an, turcii luau între 80.000 — 100.000 de oi pe care le plăteau cu 2 lei și 10 parale bucata, în timp ce la prețul liber oile se vindeau cu 8—10 lei bucata⁸⁰.

În anul 1828 a început un nou război ruso-turc desfășurat tot pe teritoriul Principatelor Române și însoțit de aceleași jafuri, distrugerii și secătuirii ale izvoarelor de bogăție ale țării, de pierderea a nenumărate valori materiale și spirituale și de o lungă ocupație militară străină. Referindu-se la suferințele populației cauzate de război, ziaristul francez Saint Marc Girardin — care făcea atunci o călătorie prin Muntenia — scria în amintirile sale următoarele: „Suferințele sînt mai presus de orice descriere. Niciodată n-a existat o mai înspăimîntătoare distrugere de ființi viețuitoare; niciodată dezordinea și neglijența n-au adunat atîtea nenorociri; dar, la urma urmelor, trebuie să se vadă în aceste nenorociri mai degrabă consecința războiului decît voința guvernului rus”⁸¹.

Episoade înspăimîntătoare au fost consemnate și de K. Marx în însemnările sale despre români — după istoricul Elias Regnault — și de A.D. Xenopol⁸². K. Marx sublinia că, în timpul acestui război, „au avut loc excese groaznice. Contribuții de tot felul în produse, furaje, vite, corvezi, hoții, omoruri etc.”⁸³.

Metodele folosite de generalul Jeltuhin (care mai înainte fusese guvernator militar al Kievului) în administrația Principatelor au fost criticate atît de Kisseleff, cît și de biograful acestuia A.P. Zabloțki Desiatovski. Ultimul preciza că Jeltuhin era „atît de aspru și nervos”, încît „îi erau străine omenia și toleranța, unicul lui scop era să asigure întreținerea trupelor” țariste în Principate⁸⁴, nu să se ocupe de treburile administrative interne cu care fusese însărcinat. Generalul Pavel Kisseleff, succedîndu-i — în noiembrie 1829 — în funcția de președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Țării Românești, a căutat să îndrepte relele cauzate de predecesorul său și să recîștige simpatia locuitorilor.

⁷⁹ Arh. St. Buc., Colecția Documente Muntenesti, XXVIII/52.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Colecția Litere P/31, anul 1829, f. 7—11.

⁸¹ Saint Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris 1852, p. 255—256.

⁸² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, vol. XI, p. 71—72.

⁸³ K. Marx, *Însemnări despre români*, Manuscrise inedite publicate de A. Oțetea și S. Schwann, Edit. Academiei, București, 1964, p. 41 și 117.

⁸⁴ Vezi Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 272 și 289.

Oricum însă — făcînd abstracție de suferințele locuitorilor, de tranzațiile dintre beligeranți pe seama teritoriilor românești — trebuie să menționăm că pacea de la Adrianopol a adus o mare ușurare a sarcinilor impuse, pînă atunci, de Poarta otomană celor două principate.

Tratatul de la Adrianopole, prin clauzele sale — consemnate mai ales în actul separat anexat, relativ la Moldova și Țara Românească și care face „parte integrantă” din tratat —, a reprezentat un act de mare importanță pentru definirea situației internaționale și organizarea internă a Principatelor. În articolul V al tratatului se stipula: „Principatele Moldovei și Valahiei punîndu-se, în urma unor capitulații, sub suzeranitatea Sublimei Porți și Rusia garantîndu-le prosperitatea, este de la sine înțeles că ele își vor păstra toate privilegiile și imunitățile care le-au fost acordate, fie prin capitulațiile lor fie prin tratatele încheiate între cele două imperii, sau prin hătișerifurile date în diverse momente. În consecință, ele se vor bucura de libera exercitare a cultului lor, de o siguranță perfectă, de o administrație națională independentă, și de o deplină libertate a comerțului”⁸⁵. În actul separat, cele două puteri au recunoscut necesitatea de a da administrației Principatelor Române „o bază mai stabilă și mai conformă cu adevăratele interese” ale lor; de aceea au confirmat unele prevederi ale convenției de la Akkerman — din 25 octombrie 1826 — referitoare la întocmirea unor regulamente generale ori la modalitatea alegerii domnitorilor de către divanurile din Iași și București, dar, totodată, au hotărît că domnia să fie viageră și nu pe șapte ani cum se convenise la Akkerman.

În acest act special erau importante mai ales clauzele următoare: 1) domnitorii „vor reglementa nestingherit toate treburile interne ale provinciilor lor consultînd divanurile respective”; 2) Poarta va veghea ca privilegiile, frontierele și libera administrare a Principatelor să nu fie încălcate de comandanții militari turci din dreapta Dunării; 3) orașele așezate pe malul stîng al Dunării, cu teritoriile lor — adică fostele raiale turcești: Brăila, Giurgiu și Turnu — „vor fi înapoiate Valahiei”; 4) guvernele din cele două principate, „bucurîndu-se de toate privilegiile unei administrații interne independente”, vor putea stabili „cordoane sanitare și carantine de-a lungul Dunării” și ori unde vor fi necesare urmînd ca toți străinii — creștini ori musulmani — să le respecte; 5) pentru serviciul carantinelor, menținerea ordinii și paza frontierelor, fiecare principat „va putea să întreprindă un număr de gărzi armate”, iar domnul, în înțelegere cu divanul țării, va reglementa numărul și întreținerea acestor miliții naționale; 6) „Valahia și Moldova vor fi dispensate ... de a furniza grînele și alte mărfuri de consum, oile și lemnul de construcție”, pe care erau obligate să le livreze pînă atunci Porții la prețuri derizorii de monopol; 7) dată fiind desființarea aprovizionării Constantinopolului — și a monopolului turcesc în general — „locuitorii Principatelor se vor bucura de deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor ... fără nici un fel de restricții”, ei vor putea naviga „nestingherit pe Dunăre cu propriile lor bastimente”, cu pașaport românesc, și vor putea merge să facă comerț și în alte porturi și orașe ale Imperiului otoman;

⁸⁵ *Relațiile internaționale ale României în documente ...*, p. 284.

8) Poarta nu va mai cere Principatelor „muncitori pentru lucrările de fortificații și nici o altă corvoadă de ori ce fel ar fi ea”; 9) pentru a despăgubi Poarta de pierderile cauzate prin „această renunțare totală” la așa zisele sale „drepturi”, Principatele Române vor trebui să-i plătească, în afară de tribut, o sumă anuală de bani „sub formă de compensație” a cărei mărime va fi fixată ulterior de comun acord; „la fiecare reînnoire” a domnilor se va plăti „o sumă echivalentă cu tributul anual” al principatului, iar în afară de aceste sume Poarta nu va mai „cere niciodată țării” nici un fel de bani sau daruri; 10) ținind seama de calamitățile îndurate de Moldova și Țara Românească — ca și în urma celorlalte războaie ruso-turce — Poarta a fost obligată să scutească principatele pe timp de doi ani (începînd din ziua retragerii trupelor rusești) „de plata impozitelor anuale” și să confirme regulamentele administrative ce se vor elabora ⁸⁶.

Din aceste clauze ale tratatului de la Adrianopole rezultă, pregnant, o schimbare însemnată a statutului politico-juridic al Principatelor Române. Căci obținerea deplinei libertăți economice — în urma abolirii monopolului asupra comerțului exterior —, înlăturarea tuturor prestațiilor în natură și muncă, recunoașterea autonomiei și interzicerea anestetului turcesc în afacerile interne ale Principatelor a însemnat restrîngerea raporturilor de vasalitate față de Poartă la relații politice ⁸⁷. Toate acestea, credem, ne îndreptătesc să conchidem că, după 1829, dominația otomană asupra Principatelor — zdruncinată serios la 1821 — încetează, de fapt (sub forma ei medievală), fiind înlocuită cu o formă de vasalitate mai atenuată, golită de conținutul ei economic.

Principatele, ca state autonome, rămîn sub suzeranitatea Porții otomane, dar ele sînt trecute — odată cu Serbia și Muntenegrul — și sub protectoratul Rusiei. Referindu-se la acest lucru, Engels scrie în 1853 că Rusia „la încheierea tratatului de la Adrianopole (1829) a reușit să obțină privilegiul atît de largi încît Principatele Române sînt în prezent în mai mare măsură supuse Rusiei decît Turciei” ⁸⁸.

Unele prevederi ale tratatului de la Adrianopole au fost însă încălcate, cîtiva ani mai tîrziu, chiar de puterile semnatare. Astfel, prin convenția de la Petersburg, din 17 ianuarie 1834, Rusia și Turcia hotărău ca, în mod excepțional, primii domnitori să nu fie aleși de Adunarea obștească extraordinară din fiecare principat — cum se prevăzuse la Adrianopole — ci numiți de cele două puteri contractante. Poarta recunoaște Regulamentul organic — considerat drept „Constituție” a Moldovei și Valahiei —, iar Rusia se angaja să-și retragă trupele din Principatele Române „la două luni de la numirea domnitorilor”. Tot prin această convenție „s-a hotărît ca tributul anual” pe care cele două principate trebuie să-l plătească Porții „să fie fixat de acum înainte la 6.000 de pungi (adică 3.000.000 de piaștri turcești) și ca domnitorii să aibă grijă ca această sumă să-i fie plătită anual, începînd de la 1 ianuarie 1835” ⁸⁹. Din această sumă anuală,

⁸⁶ *Ibidem*, p. 285-288.

⁸⁷ Vezi I. Vintu și G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, Edit. științifică, București, 1965, p. 50-52.

⁸⁸ Karl Marx, Friederich Engels, *Opere*, vol. 9, Edit. politică, București, 1959, p. 34.

⁸⁹ *Relațiile internaționale ale României în documente . . .*, p. 290-291 și 62.

Țara Românească avea de plătit 2.000.000 piaștri și Moldova 1.000.000 piaștri. Dacă avem în vedere că Poarta, în înțelegere cu Rusia, a numit în aprilie 1834 pe cei doi domnitori — Alexandru D. Ghica în Muntenia și Mihail Sturdza în Moldova — iar Rusia și-a retras trupele în iunie, constatăm că intervalul de scutire a Principatelor de tribut s-a rezumat numai la 6 luni și nu la doi ani (calculați cu începere din ziua retragerii trupelor de ocupație), cum se prevăzuse în tratatul de la Adrianopole.

Între anii 1829—1834 Principatele Române, fiind sub ocupația militară rusă, n-au plătit nici un fel de tribut turcilor. În schimb au cheltuit cu întreținerea trupelor rusești, în această perioadă, suma de 37.101.297 lei; deasemenea, furniturile „fără bani”, care au căzut tot în sarcina țării, s-au urcat la 35.861.849 lei pentru toți anii de ocupație⁹⁰.

Cu începere din 1835, Principatele au fost obligate să achite anual tributul de 3.000.000 de piaștri, care echivala atunci (datorită devalorizării monetei turcești) cu 2.100.000 de lei sau 67.000 de galbeni. O treime din această sumă trebuia plătită de Moldova și două treimi de Țara Românească. Fluctuația acestei sume, în anii următori, a fost foarte mică fiind determinată, de obicei, de fluctuația cursului galbenului la Constantinopol ori de achitarea unor dobinzi restante. Raportată la bugetul celor două principate, suma tributului nu era prea mare, absorbind, în anul 1835, sub 10% din veniturile vistieriei. Cu toate acestea, în martie 1835, Țara Românească, „fiind sărăcită”, n-a putut plăti decît jumătate din galbenii ceruți ca tribut, restul fiind trimiși în mai și septembrie⁹¹.

În anii următori, pe măsură ce veniturile Principatelor Române au crescut, procentul tributului a fost mai mic. Astfel, în anul 1840 bugetul Moldovei înregistra la venituri suma de 9.235.731 lei, iar tributul către Poartă era de 715.000 lei, adică un procent de 7,74%; în 1845 veniturile erau de 10.501.412 lei, pentru ca în 1848 ele să urce la 12.862.056 lei, iar tributul să rămînă constant⁹² și să înghită un procent de 6,80% din bugetul țării în primul caz și de 5,55% în al doilea. Situația era asemănătoare și în Țara Românească unde, tot în anul revoluției, veniturile se ridicau la 18.725.917 lei, iar tributul la 1.260.000 lei⁹³ constituind un procent de 6,73%; peste șapte ani, adică în 1855, tributul absorbea un procent de 5,43% din bugetul statului.

Ca și revoluția din 1821, revoluția din 1848 a fost urmată de o represiune sîngeroasă și de o ocupație militară străină aproape la fel de costisitoare pentru Principate, chiar dacă jafurile și distrugerile au fost mult mai reduse. Întreținerea trupelor de ocupație — otomane și țariste — din septembrie 1848 pînă în august 1849 au costat Țara Românească o sumă de 7.376.858 lei⁹⁴. Moldova, deși era mai săracă, a avut de plătit pentru întreținerea trupelor țariste de ocupație suma de 10.187.006, în afară de furnizarea a 36.958 de care de transport pentru „trebuiți oști-

⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, supl. I, p. 448.

⁹¹ Arh. St. Buc., fond. Adunarea obștească a Țării Românești, dosar 8 1835.

⁹² Arh. St. Iași, fond Visteria Moldovei, tr. 1768, op. II, 2018, condica nr. 132, f. 196, 218, 460, 480, 752, 788.

⁹³ Arh. St. Buc., fond. Adunarea obștească a Țării Românești, dosar 387/1848.

⁹⁴ Vezi *Analele Parlamentare ale României*, tom. XIV, partea I. Divanul obștesc al Țării Românești, Legislatura V. Sesiunea www.dacoromanica.ro

nești”⁹⁵. Cheltuielile cauzate de ocupație au fost mai mari în Moldova și pentru faptul că armatele străine au staționat mai mult în acest principat. De altfel și în Țara Românească pentru întreținerea trupelor de ocupație guvernul a fost nevoit să se împrumute cu 8.596.539 lei⁹⁶. Și, treptat, datorită Țării Românești, provocată de ocupația militară străină, ajunsese, la sfârșitul anului 1849, la suma de 18.301.677 lei⁹⁷.

Războiul Crimeii a adus Principatelor trei ocupații militare străine, între anii 1853—1856, care au provocat, de asemenea, grele sarcini materiale pentru guvern și populație. De pildă, Țara Românească a fost ocupată din iunie 1853 până în iulie 1854 de armata țaristă; întreținerea acestei armate a costat 17.590.000 lei din care ocupații au plătit numai 5.276.647 lei, restul rămânând în sarcina Vistieriei statului⁹⁸. A urmat ocupația otomană care, până în februarie 1855, a adus o pagubă de 4.949.919 lei, turcii achitând doar 102.000 lei din această sumă⁹⁹. Ultima ocupație, cea austriacă, a costat țara 1.085.082 lei. Din cauza cheltuielilor provocate de acest război — adică de întreținerea trupelor de ocupație — datoria publică a Munteniei a ajuns, la sfârșitul anului 1855, la 25.988.459 lei¹⁰⁰, sumă ce depășea cu mult bugetul țării. Pagubele aduse de ocupația străină, în acest război, economiei Moldovei au fost, de asemenea, ridicate, dar nu avem informații documentare complete spre a le putea evalua exact.

Se știe că la primirea firmanului de investitură domnitorii — chiar în perioada regulamentară — achitau Porții sume ce depășeau chiar tributul. Astfel, Alexandru Ghica a cheltuit în 1834, cu ocazia investiturii, 3.235.435 lei; iar succesorul său, Gh. Bibescu, la 1843, a dat Porții 1.500.000 lei, făcând totodată și alte cheltuieli la Constantinopol, ocazionate de investitură, care s-au ridicat la suma de 1.065.000 lei¹⁰¹. Cu prilejul dezbaterilor conferinței de la Paris, din vara anului 1858, s-a hotărât — la propunerea reprezentatului Rusiei, contele P. Kisseleff — ca domnii Principatelor Române să nu mai plătească o dare specială la urcarea lor pe tron, ci să se majoreze tributul anual. E de menționat că P. Kisseleff propusese o majorare de 10%, în schimbul taxei de investitură¹⁰², dar reprezentanții puterilor europene au decis până la urmă ca această majorare să fie de 25% pentru Țara Românească și de 50% pentru Moldova, pe motiv că teritoriul acesteia din urmă fusese sporit, în 1856, cu cele trei județe din sudul Basarabiei retrocedate de Rusia¹⁰³.

Prin Convenția de la Paris, încheiată în august 1858, se hotărâ, așadar, că Țara Românească să plătească Porții, ca tribut anual, suma

⁹⁵ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, dosar 14194, f. 3; vezi și fond. Secretariatul de Stat, tr. 1764, op. 2013, dosar 1758, f. 180.

⁹⁶ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 36.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 57.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 37—38.

⁹⁹ Arh. St. Buc., fond. Ministerul Lucrărilor Publice, Țara Românească, dosar 119/1854; vezi și dosar 116/1854, din același fond.

¹⁰⁰ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 38—39.

¹⁰¹ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 174 și 364.

¹⁰² Vezi *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VII, București, 1892, p. 284.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 286. www.dacoromanica.ro

de 2.500.000 piaștri, iar Moldova 1.500.000 piaștri¹⁰⁴. Aceste sume erau stabilite la cursul monedei Constantinopolului care era mai scăzut cu aproximativ o treime decât cursul Vienei sau al tezaurului țării. Așa că, cei 2.500.000 de piaștri, la „cursul Turciei” — tributul Țării Românești cu începere din 1859 — erau, de fapt, 1 525.000 lei la „cursul tezaurului” țării. La fel tributul anual al Moldovei, de 1.500.000 piaștri, calculat în lei după „cursul tezaurului”, era de 918.750 lei¹⁰⁵. Dealtfel, în Principate toate calculele financiare, inclusiv bugetele anuale, se făceau în lei, deși leul era doar o monedă teoretică, „de socoteală”.

După unificarea administrativă din 1862, s-a făcut o singură cifră globală pentru „darea către Poartă”, prin adunarea tributului celor două principate. Tributul global era de 2.443.750 lei și reprezenta circa 2% din bugetul României¹⁰⁶. În vara anului 1866 — la sugestia ministrului de externe al Franței¹⁰⁷ —, pentru a facilita recunoașterea de către sultan a domnitorului Carol, s-a discutat la Constantinopol și o eventuală majorare a tributului. Călătoria lui Carol la Constantinopol „cu darurile și baeșipurile inevitabile” — în octombrie 1866, pentru primirea firmanului — a costat țara 20.000 de galbeni¹⁰⁸, sumă ce echivala cu o treime a tributului anual. În firmanul de investitură se menționa că tributul va fi mărit, în înțelegere cu domnitorul¹⁰⁹. În realitate, tributul nu a mai fost majorat în anii următori; suma s-a menținut la 2.443.750 lei vechi.

După reevaluarea leului prin reforma din 1867 — și crearea sistemului monetar național în România — tributul a fost recalculat la cifra de 922.962 lei noi¹¹⁰. În anul 1877, înainte de proclamarea independenței naționale tributul, — „dare către Poartă” — era de 914.000 lei noi¹¹¹ și reprezenta sub 2% din bugetul României.

Chiar dacă după 1829 nu se mai poate vorbi de un jug otoman, de o dominație otomană în sensul ei medieval, iar din sarcinile materiale — cu excepția perioadelor de ocupație militară — nu se menținuse decât tributul, guvernării turci, în miopia lor politică, continuau să considere Principatele române ca pe niște provincii ale Imperiului otoman și încercau — e drept, fără succes — să înăbușe tendința lor de emancipare național-statală. Mai ales după unirea Principatelor din 1859 — când, de fapt, începe ultima etapă a suzeranității otomane — nu tributul făcea odioasă și umilitoare suzeranitatea otomană, ci șicanele, interdicțiile și ofensele neîntrerupte aduse țării noastre de către Poartă, îndeosebi pe planul relațiilor internaționale. Unii dregători otomani căutau, neconținut, să accentueze ingrădirile aduse suzeranității naționale a statului român de tratatul de la Paris și de firmanul prin care Poarta a recunoscut în 1866 pe domnitorul Carol.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 308.

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., fond. Înalta curte de conturi, dosar 26/1860, f. 170—172 și 181—182.

¹⁰⁶ Vezi Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 58 și 70.

¹⁰⁷ Arh. St. Buc., fond. Casa regală, dosar 31/1866, f. 2.

¹⁰⁸ Vezi Dimitrie Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte, cuvântări, documente*, tom. I, București, 1906, p. 351.

¹⁰⁹ Vezi textul firmanului la Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, p. 358—359.

¹¹⁰ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 70.

¹¹¹ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență* vol. III, Edit. Academiei, București, 1953, p. 49.

Se știe că prin aceste acte i se interzicea României să încheie tratate — politice și comerciale — cu alte țări, să aibă reprezentanțe diplomatice oficiale pe lângă celelalte guverne, să bată monedă națională fără aprobarea expresă a puterii suzerane, să creeze vreun ordin sau decorație, să-și majoreze forțele armate permanente fără o înțelegere prealabilă cu Poarta etc. Se cuvine, totodată, să precizăm că — în pofida șicanelor și protestelor guvernărilor otomani — între anii 1859—1877 au avut loc numeroase acțiuni politice și diplomatice curajoase ale României, prin care a izbutit să înlăture cea mai mare parte din îngrădirile menționate și să smulgă Turciei, pas cu pas, noi atribute ale suveranității naționale, implicit a izbutit să se desprindă tot mai mult de dependența față de Imperiul otoman și să-și afirme pe plan internațional existența de sine stătătoare și voința de independență statală deplină. Realitățile istorice ne invederează, astfel, că obținerea independenței absolute la 1877 nu va fi un act spontan, de conjunctură imediată, ci un salt calitativ, o etapă finală dintr-o succesiune de momente importante de afirmare categorică a suveranității și neatfirării țării.

★

Subliniem, în încheiere, că dominația otomană și numeroasele războaie pustiitoare, însoțite de lungi perioade de ocupație străină — și amplificate uneori de incursiunile de jaf turcești ori de exploatarea cruntă a regimului fanariot —, au dus la secătuirea avuției naționale, la distrugerea sau înstrăinarea a nenumărate valori materiale și spirituale, la frinarea vremelnică a dezvoltării economice și politice a societății românești și la rămânerea în urmă a țărilor noastre față de statele din centrul și apusul Europei ¹¹². Toate acestea, făcând și mai apăsătoare dominația otomană asupra Principatelor, au întârziat dezvoltarea forțelor de producție capitaliste și destrămarea structurilor feudale, încetinind totodată procesul de încheiere al națiunii române și a statului național unitar. În timp ce statele occidentale — pornite pe drumul capitalismului — își dezvoltau vertiginos industria și mergeau hotărît pe calea civilizației și a culturii, avuțiile poporului român încăpeau pe mâinile exploataților și asupra-țitorilor străini, iar Principatele erau secătuite și se zbăteau în lipsuri și sărăcie.

Merită, totodată, precizat faptul că asupra otomană și vicisitudinile istorice menționate au frînat temporar procesul evolutiv al societății românești, dar n-au izbutit niciodată să-l zăgăzuiască. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat, pe bună dreptate, că „Istoria României a confirmat cu putere concluzia științifică, marxist-leninistă, că dominația străină, știrbirea sau pierderea suveranității și independenței naționale afectează grav dezvoltarea popoarelor, evoluția societății omenești, aduc imense prejudicii intereselor vitale ale maselor. Totodată ea pune în evidență adevărul fundamental că jugul asupra străine poate frîna pentru un timp, poate întârzia evoluția unui popor, dar nu-l poate împiedica să-și realizeze aspirațiile de libertate, unitate și progres, nu poate anihila acțiunea legilor inexorabile ale dezvoltării sociale, dacă acest

¹¹² Vezi și Mihail www.dacoromanica.ro

popor este hotărît să trăiască liber”¹¹³. Și poporul român demonstrase pregnant, în decursul istoriei, hotărîrea sa de a trăi liber.

Lupta seculară a poporului român pentru neatîrnare se va îmbina organic, în pragul epocii moderne, cu lupta, tot așa de susținută, pentru unitate națională și-și va găsi încununarea legitimă prin crearea unui stat liber, în care toți românii să poată contribui, cu talentele și capacitatea lor creatoare, la tezaurul civilizației umane.

LES IMPLICATIONS ÉCONOMIQUES DE LA DOMINATION OTTOMANE SUR LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES (1750—1859)

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une ample documentation, partiellement inédite, l'auteur de la présente étude cherche à établir les implications économiques de la domination ottomane sur les Principautés Roumaines au long de plus d'un siècle (1750—1859). On démontre ainsi que notamment sous le règne des princes phanariotes, lorsque le régime économique de la domination ottomane s'est aggravé, les obligations financières imposées par la Porte Ottomane à la Moldavie et à la Valachie ont dépassé, des années durant, 75 % des revenus de la Trésorerie de ces pays.

On relève également que la domination ottomane qui s'est accompagnée de nombreuses guerres dévastatrices et de longues périodes d'occupation étrangère — amplifiées par l'exploitation fiscale excessive du régime phanariote — ont fait épuiser la richesse nationale, détruire ou aliéner de nombreuses valeurs matérielles et spirituelles, entraver temporairement le développement économique et politique de la société roumaine, retarder le progrès des Principautés par rapport aux États du centre et de l'ouest de l'Europe.

L'auteur souligne en même temps que l'oppression ottomane et les vicissitudes historiques déclenchées par celle-ci, bien qu'ayant freiné le processus évolutif de la société roumaine, n'ont jamais réussi à l'indiguer. La lutte séculaire du peuple roumain pour l'indépendance s'est étroitement imbriquée, au milieu du XIX-e siècle, à la lutte pour l'unité nationale, trouvant son couronnement légitime dans la création d'un État national libre, d'une Roumanie moderne.

¹¹³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, Edit. politică, București, 1968, p. 9—10.

VALORIFICAREA BOGĂȚIILOR MINIERE DE CĂTRE POPORUL ROMÂN ÎN EPOCA VECHĂ ȘI MEDIE

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Punerea în valoare a rezervelor miniere ale subsolului a constituit, pretutindeni și în orice vreme, pe măsura descoperirii și cunoașterii modalităților tehnologice de valorificare a acestora, o constantă a vieții materiale izvorită din necesitățile cotidiene, o ocupație permanentă a unei populații ce se definea, prin caracterul acestei îndeletniciri, o populație stabilă, statornică pe pământul de care se simțea legată prin însuși modul ei de existență. Trăinicia unei asemenea permanente în valorificarea bogățiilor miniere, a metalelor de bază, mai cu seamă a fierului considerat de Fr. Engels „cea mai importantă din toate materiile prime care a jucat un rol revoluționar în istorie”¹, precum și a aurului apreciate ca „metale cheie”², izvoara, de fapt, atât din valoarea și multipla lor utilitate în domenii variate ale economiei, cât și din complexitatea procesului de exploatare a acestora pentru care erau necesare temeinice cunoștințe ce se transmiteau din tată-n fiu, din generație în generație, îmbogățindu-se continuu prin acumularea experienței căpătate de-a lungul veacurilor. Tocmai din această cauză, procesul de valorificare a bogățiilor miniere, în general, reprezintă poate, cea mai importantă ocupație ce conferă populației care o practică caracterul statornic, permanent, asemenea îndeletnicire fiind incompatibilă cu nomadismul.

Teritoriul României, cu o structură geologică complexă, alcătuit din variate formațiuni geologice favorabile procesului de acumulare a numeroase substanțe minerale utile, a oferit locuitorilor săi din cele mai îndepărtate epoci istorice, pe lângă condiții prielnice practicării agriculturii, posibilitatea valorificării neîntrerupte a acestor rezerve miniere de bază, fapt care a asigurat, în ciuda împrejurărilor istorice vitrege, continua dezvoltare a forțelor de producție, progresul vieții materiale și spirituale a societății omenești de pe teritoriul patriei noastre. Evoluția, progresul înregistrat de-a lungul secolelor în sfera exploatării bogățiilor miniere ale subsolului României pun în adevărata lui lumină spiritul creator și inovator al poporului român, care și-a adus astfel contribuția la tezaurul creației materiale și spirituale universale.

¹ Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 162.

² M. Lombard, *Les metaux dans l'ancien monde du Ve au XIe siècle*, Paris, 1974, p. 154—155.

Cu toată importanța pe care o prezintă o asemenea activitate pentru evoluția societății omenești, cercetarea procesului de valorificare a celor două metale în trecutul istoric al patriei noastre, n-a fost pe măsura însemnătății acestuia și nici nu s-a bucurat de o tratare care să acopere toate epocile în care s-a practicat această îndeletnicire. Ne referim în mod deosebit la perioada istorică cuprinsă între secolele IV — XIV, aproape total lipsită, pînă mai acum două-trei decenii în urmă, de investigația științifică corespunzătoare. Nu pentru că n-ar fi existat o asemenea activitate pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, ci pentru faptul că așa numitul mileniu al „tăcerii” n-a beneficiat de o cercetare istorico-arheologică sistematică, organizată, așa cum avea să se realizeze după aceea. Așa se explică de ce în lucrări de specialitate apărute peste hotare, lipsa unor studii care să evidențieze procesul de valorificare minieră pe teritoriul Transilvaniei în special, după secolul al IV-lea și pînă în secolul al X-lea, a fost interpretată ca lipsă a unor dovezi materiale ale practicării acestei îndeletniciri și, deci, inexistența unei populații sedentare, autohtone care să pună în valoare asemenea bogății. Rezultatele obținute pînă în prezent, mai cu seamă în cercetarea perioadei sec. IV — XIV, rezultatele analizelor de laborator efectuate asupra unor vestigii materiale scoase la iveală în diferite așezări omenești de pe întreg teritoriul României, demonstrează cu temeinicie, așa cum se va vedea din cele ce urmează, că activitatea de valorificare a principalelor bogății miniere a reprezentat o constantă a societății de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, atît înainte de secolul al IV-lea cît și după aceea, o permanență a vechilor locuitori ai României cu multiple posibilități de atribuire etnică.

Vom încerca să prezentăm în cele ce urmează, principalele rezultate obținute pînă în prezent prin investigația istorico-arheologică în ceea ce privește valorificarea celor două metale „cheie” de către locuitorii din spațiul carpato-danubiano-pontic începînd din epoca dacică evidențiind, astfel, activitatea neîntreruptă a valorificării metalelor amintite, utilizarea unor tehnologii extractivo-reducătoare și de prelucrare specifice, cu valențe probatorii în continuitatea etnică de-a lungul întregii perioade menționate.

★

Am analizat cu alte prilejuri originile îndepărtate ale extracției aurului și minereului de fier pe teritoriul României, evoluția tehnologiei exploatării celor două metale de-a lungul secolelor ³.

Vechii locuitori ai teritoriului patriei noastre au cunoscut și practicat din epoca neolitică extracția și prelucrarea aurului, mai cu seamă a celui aluvionar, dar și a celui din mină, cum probează ciocanul de piatră descoperit în mina de aur de la Caraci, ori toporul de piatră din mina de la Musariu de lângă Brad ⁴.

³ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970; Șt. Olteanu, *Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracția și reducerea minereului de fier pe teritoriul Dobrogei*, în SCIV, 1971, Nr. 2; idem, *Cu privire la începuturile valorificării minereului de fier pe teritoriul României în lumina cercetărilor recente*, în SCIVA, 1979, nr. 2.

⁴ M. Roska, *Repertorium*, Cluj, 1924, p. 117; D. Popescu, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale și cercetări arheologice*, II, p. 200; idem, *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la cotoșirca romană*, în SCIV, an. 1951, nr. 2, p. 27—28.

Epoca bronzului înseamnă o intensificare a exploatării aurului pe teritoriul României, comparativ cu epoca anterioară, atât în ceea ce privește exploatarea la zi cât și cea subterană a minereurilor aurifere. Un indiciu demn de luat în considerare în această privință îl constituie numărul mare al descoperirilor de obiecte de aur făcute pe teritoriul Transilvaniei. Din cele peste 150 descoperiri de piese de aur, cele mai multe dintre ele se situează pe teritoriul județului Hunedoara, în zona Sălajului, în cea a Someșului, în apropierea minelor de aur existente în ținuturile amintite. Această realitate nu poate să nu ducă la concluzia exploatării locale a aurului din care s-au prelucrat obiectele descoperite. Semnificativă în această privință este descoperirea tezaurului de la Perșinari din jud. Dîmbovița, alcătuit dintr-un număr important de lănci de aur. Constatările de ordin tehnologic făcute pe baza analizelor pieselor în cauză au demonstrat prelucrarea lor locală ⁵.

Epoca hallstattiană reprezintă pentru extracția și prelucrarea aurului o epocă de înflorire a acestei activități, dovadă stînd numeroasele descoperiri de obiecte din aur. Din această vreme datează grupul de statuet antropomorfe descoperite la Baia de Criș, reprezentînd mineri cu ciocane-tîrnăcop fixate sub centură, avînd în spate un sac sau coș pentru transportul minereului ⁶.

În epoca hallstattiană își are începutul valorificarea minereului de fier pe teritoriul României, proces constînd din extracția minereului din zăcămint și reducerea lui în cuptoare de redus pentru obținerea metalului de prelucrat. Cercetările de pînă acum au evidențiat vestigiile ale procesului de obținere a fierului din minereu în nu mai puțin de 8 așezări în care s-a practicat această activitate, așezări rîspindite în diferite zone ale teritoriului carpato-danubiano-pontic. În acest număr se înscriu descoperirile de la Susani, comuna Traian Vuia, jud. Timiș, Babadag, jud. Tulcea, Cernatu de Sus, jud. Covasna, Dervent, jud. Constanța, Dedrad și Bocșa Montană în Transilvania și Banat, Ibănești jud. Botoșani ⁷. Pe baza analizelor vestigiilor scoase la iveală (fragmente din cuptoarele de redus, bucăți de minereu, zgură rezultată din procesul de reducere, calcar folo-

⁵ Un număr de 6 exemplare de lăncii au fost turnate cu acelaș tipar. Defecțiunea acestuia în timpul procesului de realizare a pieselor s-a transmis într-o formă gradată de la un obiect la altul. Această defecțiune, care la turnarea celui de al 5-lea și al 6-lea exemplar amenința cu rebutarea pieselor, l-a determinat pe meșter să abandoneze tiparul. Exemplarele ultime au rămas nefasonate din cauza grabei defecțiunii pe care o transmisese tiparul. Cel puțin în cazul acestor două piese, ele n-ar fi putut lua calea „exportului”, dacă s-ar emite cumva ipoteza provenienței pieselor din alte medii. Avem astfel dovada existenței unui atelier de producție locală a pieselor de aur descoperite la Perșinari.

⁶ O. Floca, *Les statues anthropomorphes primitives de Baia de Criș, Roumanie*, în OGAM, 17, nr. 3—6 1965, p. 337—350.

⁷ Fr. Nistor, A. Vulpe, în SCIV, 20, 1969, nr. 2, p. 191, nota 2; S. Morintz, în Dacia N. S., 8, 1964, p. 101—118; idem, în Actes du Congrès international de préhistoire et de protohistoire, Praga, 1970, p. 732; idem, în Peuce, 1971, nr. 2, p. 20; Z. Szekely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 21, 27; idem, în Dacia, N. S., 10, 1966, p. 209—211, 218; Șt. Olteanu, în SCIV, 1971, nr. 2, p. 245 și urm.; I. Glodariu, M. Cimpeanu, în SCIV, 1966, nr. 1, p. 19 și urm.; „Banatica”, 2, 1973, p. 390; E. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia, *Așezări omenești în Moldova din epoca paleolitică pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 289; „Banatica”, 3, 1975, p. 371; Șt. Olteanu, *Cu privire la începuturile valorificării minereului de fier pe teritoriul României în lumina cercetărilor recente*, în SCIVA, 1979, nr. 2, p. 137.

sit ca fondant etc.), comparativ cu situația din alte teritorii europene, se poate conchide că teritoriul României, prin dovezile prezentate, care datează din cele mai timpurii perioade, se situează printre primele centre ale bătrînului nostru continent în care s-a dezvoltat, paralel, o metalurgie extractivo-reducătoare a fierului.

Tradiția unor asemenea activități neîntrerupte, de extracție a aurului și de prelucrare a acestuia, de valorificare a bogatelor resurse de astfel de substanțe minerale utile, aluvionare și primare, de extracție și reducere a minereurilor de fier primare sau de neformațiuni, tradiție îmbogățită de la o generație la alta prin experiența acumulată, avea să capete în epocile următoare o strălucire ce va constitui o componentă fundamentală a înfloritoarelor civilizații care s-au dezvoltat pe meleagurile noastre : civilizația dacică, daco-romană și apoi cea românească.

Cea de a doua epocă a fierului, cunoscută sub numele de La Tène, se înscrie în istoria societății de pe teritoriul patriei noastre ca o epocă de mari transformări social-economice și politice, consecința cristalizării unor noi structuri în sînul comunităților umane din acea vreme, din a căror convergență va rezulta înfloritoarea civilizație geto-dacă ajunsă la maturitate în secolele I î.e.n. — I e.n. În cadrul acestei mari civilizații, valorificarea celor două metale „cheie”, a aurului (a metalelor prețioase în general) și a fierului, a constituit o componentă fundamentală dînd strălucirea corespunzătoare culturii materiale a strămoșilor noștri.

Precum s-a evidențiat în urma cercetărilor arheologice, dacii au ajuns, în arta prelucrării argintului mai cu seamă, la o remarcabilă dezvoltare, dovadă stînd numeroasele tezaure de argint și argint aurit descoperite pînă în prezent⁸. Se cunosc pînă acum peste 20.000 monede de argint, copii ale denarului roman, emise pe timpul lui Burebista, depășind, cantitativ, numărul celor din Tracia, Pannonia, Germania și chiar Galia⁹, la care se adaugă diferite obiecte din același metal, ceea ce presupune o intensă valorificare a acestui metal prețios. Arheologic vorbind, obiectele de aur descoperite sînt foarte puține¹⁰, comparativ cu cele de argint, dar izvoarele literare atestă existența unei mari cantități de aur dacic. Preluînd datele de la Criton, Joannes Lydus, de pildă, arată cum, în urma cuceririi Daciei de către romani, împăratul Traian ar fi transportat la Roma nu mai puțin de 165.000 kg aur dacic¹¹. Această abundență de metal prețios adus din Dacia a avut drept consecință, printre altele, o scădere sensibilă a cursului aurului în imperiul roman¹². De altfel, din punctul de vedere al tehnologiei exploatării argintului, prezența acestuia

⁸ C. Preda, în SCIV, 1957, nr. 1—4, p. 117—120; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 238; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 433 și urm.; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1978.

⁹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 345—350; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 176.

¹⁰ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 244; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 432.

¹¹ Asupra cantității de aur ridicată de Traian din Dacia, a se vedea H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 244 și urm.; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 432 și urm.

¹² H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 244—245; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 432—433; J. Carcopino, în Dacia, 1, 1924, p. 28—34; I. I. Russu, în „Sargetia”, 4, 1966, p. 97 și urm.; J. Guey, *De „L'or des Daces” (1924), au livre de Știrea Bolin (1958). Guerre et Or. Or et Monnaie*, în vol. *Mélanges d'arch., d'épigraphie et d'histoire*, Carcopino, Paris, 1966, p. 295—311.

în filoane în compania aurului de care era apoi separat printr-o serie de operațiuni de cupelare, presupune, fără îndoială, exploatarea în egală măsură a celor două metale prețioase, cu excepția aurului extras din nisipurile aluvionare unde se găsește în stare liberă sub formă de fluturași de aur. Numărul mic de obiecte de aur descoperite în cercetările arheologice s-ar explica prin instituirea unui monopol regesc asupra aurului¹³, fenomen care se întâlnește și în epocile următoare pe teritoriul României.

Dacă datorită „strălucirii” aurului, obiectele din aceste metale n-au putut lăsa urme suficiente pentru reconstituirea cât mai deplină a proceselor tehnicii de extracție utilizată de meșterii geto-daci, pentru valorificarea fierului vestigiile scoase la iveală demonstrează nivelul înalt la care ajunsese tehnologia extractivo-reducătoare a minereului, capacitatea minerilor daci de a pune la dispoziția economiei prelucrătoare cantitățile necesare de materie primă din acest metal ale cărui caracteristici fizice i-au conferit un „rol revoluționar în istorie”.

Cercetările au demonstrat cu suficiente dovezi că procesul de valorificare a minereului de fier cunoscuse la geto-daci o sensibilă dezvoltare, comparativ cu epoca anterioară. Un număr de peste 25 așezări geto-dace situate în cele mai diferite forme de relief de pe întreg cuprinsul vechii Dacii conțin argumente certe în privința extracției și reducerii minereului de fier. Așa, de pildă, la Doboșeni jud. Covasna¹⁴, la Cireșu, jud. Mehedintși¹⁵, la Bragadiru, jud. Ilfov¹⁶ la Șercaia jud. Brașov¹⁷, la Arpașul de Sus, jud. Sibiu¹⁸, la Sarmizegetusa¹⁹, la Sincrăieni, Casinul Nou, Mădăraș, Păuleni, Tomești, jud. Harghita²⁰, la Teliuc, jud. Hunedoara²¹,

¹³ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 433; C. Dalcoviciu, în *Istoria României*, vol. I, p. 277; H. Dalcoviciu, *op. cit.*, p. 245.

¹⁴ Cuptoarele descoperite aici erau de formă cilindrică săpate în panta unui deal, cu diametrul de 80–90 cm și înălțimea de 60–100 m. La baza lor s-au descoperit cîte o placă de lut ars în formă de disc, tăiată drept la o margine prin care se introducea fluerul foalelor manuale și totodată, este posibil ca prin această deschizătură să se fi făcut și evacuarea luei în vederea unei noi încălzări, fără a mai distruge cuptorul (Z. Szekely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 231–233; vezi și Șt. Olteanu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice în lumina cercetărilor recente* în „*Revista arhivelor*”, 1979, nr. 2, p. 115 și urm.

¹⁵ E. Bujor, L. Roșu, *Cuptoare primitiv de redus minereul de fier din epoca geto-dacică descoperite la Cireșu*, în „*Revista Muzeelor*” 1968, nr. 4, p. 308; L. Roșu, *Considerații cu privire la structura societății dacice, înalte de Burebista*, în „*Revista Muzeelor*”, 1978, nr. 3., p. 46–47.

¹⁶ M. Turcu, *Cuptorul pentru redus minereul de fier descoperit la Bragadiru (sec. II–I î.e.n.)*, în *In memoriam Constantin Dalcoviciu*, Cluj, 1974, p. 389.

¹⁷ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 23.

¹⁸ M. Macrea, I. Glodariu, *Săpăturile de la Arpașul de Sus (jud. Sibiu)*, București, 1976.

¹⁹ C. Dalcoviciu și colab., *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în SCIV, 1952, p. 297–304; idem, în SCIV, 1953, nr. 1–3, p. 164–173; H. Dalcoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 234–235; idem, *Dacia, de la Burebista la curcerea romană*, Cluj, 1972, p. 13, 52, 158, 168, 169; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 387; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, București, 1979, p. 21 și urm.

²⁰ C. Preda, *Săpăturile de la Sincrăieni (regiunea Mureș-Autonomă Maghtară)*, în „*Materiale și cercetări arheologice*”, VI, p. 861–862 idem, în SCIV, 1955, nr. 3–4, p. 562; P. Janos, D. Kovács, *Perieghză arheologică în bazinul Ciucului*, în „*Studii și materiale*”, Tirgu Mureș, 1967, p. 43–51; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 386 și urm.; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 24.

²¹ O. Floca, *Villă rustica și necropola daco-romană de la Cincși*, în „*Acta Musei Napocensis*”, 1965 (II), p. 166.

la Cetățeni, jud. Argeș²², la Ocnița, jud. Vâlcea²³, la Baia de Fier²⁴, la Teiu, jud. Argeș²⁵, la Popești, jud. Ilfov²⁶, la Cățelu (municipiul București)²⁷, la Burdea, jud. Teleorman,²⁸ la Telița și Histria, jud. Constanța²⁹, la Stăncești, jud. Botoșani³⁰, la Cocoreni³¹, la Poiana-Tecuci³², la Dănești și Sofronești, jud. Vaslui³³, precum și în alte localități ca Delnița, Cîrța Cozmeni³⁴ etc, s-au descoperit cuptoare (intregi sau fragmentare) pentru reducerea minereului de fier, bucăți de minereu, zgură rezultată din procesul reducerii, lupe de fier, tubul de lut al foalelor de introdus aerul în cuptor, bucăți de calcar servind ca fondant etc.

Descoperirea acestor vestigii și în zonele unde existența depozitelor primare de minereu de fier este exclusă, ridică problema originii minereului de fier extras și redus în așezările respective. Este o chestiune care privește și situația din perioadele următoare pînă în epoca de maturizare a raporturilor feudale. Precum se știe „importul” de minereu de fier din bazinele miniere primare cunoscute, nu a fost posibil în acea vreme și nici după aceea, pînă tirziu în epoca medievală.

Investigațiile de teren la care se adaugă unele rezultate semnificative ale analizelor de laborator efectuate asupra unor bucăți de minereu descoperite în diferite așezări au demonstrat originea locală a minereului redus în cazul așezărilor de cîmpie sau de podiș; originea acestui minereu era sedimentar-aluvionară din depozitele de mineralizații secundare întîlnite în împrejurimile așezărilor corespunzătoare. Dacă pentru așezări ca Baia de Fier, Ghelar, Teliuc sau ca cele din baziul Ciucului, locul de exploatare a minereului de fier este cunoscut, exploatarea depozitelor magmatice continuînd, neîntrerupt, pînă în vremurile noastre, originea minereului redus în așezările de cîmpie și podiș, n-a putut fi, multă vreme explicată. Cercetările de teren amintite au arătat existența, în cazurile investigate, a mineralizațiilor locale din care s-a exploatat minereul de fier. Stratigrafia carierei de nisip din zona Doboșenilor arată existența unei lentile de minereu de fier de origine secundară³⁵, exploatată și în secolul al XIX-lea³⁶.

²² Fl. Mîrțu, *Contribuții la cunoașterea vieții dacilor liberi de pe Valea Superioară a râului Dîmbovița*, în „Studii și articole de istorie”, V, p. 21.

²³ Descoperiri făcute de prof. D. Berciu.

²⁴ SCIV, 1953, nr. 1—2, p. 209.

²⁵ Informația I. Nania.

²⁶ R. Vulpe și colab., *Șantierul arheologic Popești*, în SCIV, 1955, nr. 1—2, p. 247, 256.

²⁷ *Istoria orașului București*, vol. I, p. 44.

²⁸ I. Spiru, *Așezări străvechi în raioul Roștorii de Vede*, în „Materiale și cercetări arheologice”, V, p. 703.

²⁹ D. M. Pippidi și colab., *Raport asupra activității șantierului Histria*, în „Materiale și cercetări arheologice”, V, p. 286; G. Simion și Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița com. Poșta, r. Tulcea, reg. Dobrogea*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, p. 379.

³⁰ A. Florescu, S. Rață, *Complexul de cetăți daco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stăncești-Botoșani*, în „Studii și Materiale de Istorie”, Suceava, 1969, p. 9—18.

³¹ Comunicare S. Teodor de la Institutul de istorie și arheologie, Iași.

³² R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului arheologic Poiana Tecuci*, în SCIV, 1951, nr. 1, p. 203—204.

³³ E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *Așezări omenești în Moldova din epoca paleolitică pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970, p. 322; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria minierii în România*, București, 1970, p. 43—44.

³⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, București, 1979, p. 24.

³⁵ Z. Szekeley, *Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1955*, în „Materiale”, III, p. 149, 152.

³⁶ „Studia universitatis dacoromanicae” fasc. VI, p. 69.

Mineralizații de fier aflate la suprafață existau și la circa 1 km sud de așezare de la Telița; mineralizațiile de aici „erau legate fie de formațiunile paleozoice, fie de calcarele triasice”³⁷. Minereu sedimentar se găsește situat și în malul sudic al lacului Zmeica de lângă Histria; la baza depozitelor din această zonă apare un orizont de gresii și nisipuri feruginoase în care se dezvoltă intercalații lenticulare groase de 10—40 cm formate din minereu de fier³⁸. Asemenea lentile de mineralizații secundare au mai fost identificate și în alte zone ale țării, de pildă în Moldova, unde săpăturile arheologice au pus în evidență activitatea de reducere a minereului de fier³⁹.

Toate aceste constatări dovedesc că în epoca civilizației geto-dacice, cerințele crescînde ale societății pentru acest excepțional metal, în condițiile, extrem de reduse, de procurare a acestuia prin schimb au condus la valorificarea, pe o scară întinsă a depozitelor secundare, a acelor mineralizații sedimentar-aluvionare atât de răspîndite pe teritoriul țării noastre. Dar tocmai această punere în valoare și a resurselor miniere de importanță locală⁴⁰, efectuată în condiții dificile, pune în lumină un fapt care merită pe deplin subliniat, legat de orizontul cunoștințelor tehnologice ale minerilor și topitorilor daci, orizont îmbogățit de la o generație la alta și transmis din tată în fiu de-a lungul secolelor în cadrul unei societăți sedentare, statornice, această activitate fiind incompatibilă cu caracterul nomad al populației. Este vorba de cunoștințele pentru identificarea acestor mineralizații secundare (sedimentare) mai întii. Potrivit opiniilor specialiștilor, păreri unanim recunoscute și acceptate, în aceste mineralizații sedimentare, de neformațiuni, oxizii de fier se găsesc cantonați aproape în toate rocile sedimentare, ca pigment, ca ciment de legătură, sau de acumulări⁴¹. Procesele lor genetice în domeniul sedimentar pot conduce la formarea de importante zăcăminte; ei (oxizii) pot adopta aspecte structurale foarte variate⁴². Aceste roci, în cadrul cărora sînt cantonați oxizii de fier, formează lentile sau strate de grosimi nu prea mari, constituind așa numitele minereuri de fier sărace⁴³.

Prezentînd asemenea caracteristici, mineralizațiile sedimentare trec cu totul neobservate. Este nevoia de cunoștințe suplimentare pentru depistarea acestor lentile care, de obicei, nu aflorază la suprafață, ci se găsesc în straturile de sedimentare. Fiînd, în general, roci de neforma-

³⁷ E. Zah, *Exploatarea fierului în Dobrogea Veche*, în „Pontica”, nr. 4 1971, p. 191 și urm.; „pe dealul Mălcu, la 1 km sud de așezare, apar mineralizații de oligist compact cantonate în calcarele triasice... Numeroase filoane de minereu de fier, dezvoltat la suprafață”, apar și în dealul Boclugă, 6—8 km depărtare de Telița (Ibidem).

³⁸ Ibidem.

³⁹ L. Ionesi, *Flișul paleogen dintre Valea Boului și Valea Seacă (Bucovina)*, în „Analele Științifice ale Univ. „Al. Cuza”, Iași (seria nouă), secția II, Geologie-Geografie, tom. XI, 1965, p. 64; Tr. Idriceanu, *Studiul fiziografic al zăcămintelor de sulfuri din șisturile cristaline cuprinse între prțul Muncelului și prțul Ciocrlita (Bucovina)*, în „Analele Științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” Iași (seria nouă), secția II-a, Geologia-Geografia, tom. XI, 1965, p. 25—29.

⁴⁰ Importanța locală a acestor mineralizații se referă la circuitul redus al metalului extras, circumscris în cadrul așezărilor vecine; despre importanța mai generală a fierului extras din bazinele miniere primare cunoscute, a se vedea circulația acestuia la sud de Dunăre (E. Pașalic, *Die Wirtschaftsbeziehungen...*, în „Arheoloski, Radovi i Rasprave”, 1963, 3, p. 167—176.

⁴¹ Dan Rădulescu, *Petrografia rocilor sedimentare*, București, 1965, p. 123.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, p. 275.

țiuni, produse ale procesului de alterare și precipitație⁴⁴, oxizii de fier se găsesc în compania a numeroase substanțe minerale a căror eliminare ridică probleme tehnice extrem de sensibile și complexe. Așa, de pildă, sulful, trebuie în primul rînd eliminat deoarece îngreuiază procesul de reducere și intrat în componența metalului, într-o anumită proporție, anulează din calitățile acestuia. Din această cauză, procesul de reducere comportă și el anumite operații suplimentare, cum ar fi, de exemplu, calcinarea minereului sau folosirea fondanților. Oxidațiile de la Cireșu (judetul Mehedinți), bogate în sulf mai cu seamă, erau, după părerea noastră, calcinate cu ajutorul cuptoarelor-vetre, ale căror resturi au fost scoase la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice.

Ceea ce surprinde la aceste cuptoare sînt marile lor dimensiuni, precum și urmele unor canale lăsate pe vatră, caracteristici care pledează pentru folosirea acestor mari vetre la prăjirea minereului, operație prin care se eliminau sulfurile. Cît despre folosirea fondanților, a pietrei de var, acest fapt a fost, de asemenea, evidențiat prin descoperirea bucăților și grămăjoarelor de piatră de var atît la Cireșu, cît și la Doboșeni, zonă în care această tradiție tehnologică a fost constatată la reducerea minereului de fier în așezarea de la Cernatu de Sus, judetul Covasna, într-o epocă anterioară⁴⁵.

În legătură cu tipurile de cuptoare folosite și cu procesul de reducere în sine, se cunosc unele lucruri, în general, datorită citorva studii fundamentale⁴⁶.

Potrivit datelor de care dispunem, destul de sumare, nu putem reconstitui, în detaliu, atît mijlocul de producție, cît și procesul de reducere; există în această privință unele indicii din descoperirile făcute și, totodată, comparativ cu situații similare mai bine cunoscute în alte părți, care ne dau, într-o anumită măsură, posibilitatea reconstituirii, în general, a tipului de cuptor de redus folosit de meșterii geto-daci, cît și a unor procedee tehnologice utilizate.

Așa de exemplu, în două cazuri, la Doboșeni și Bragadiru, tipul de cuptor-furnal folosit diferea ca dimensiuni: 0,50 m diametrul la Bragadiru; 0,80—0,90 m diametrul la Doboșeni. Unul din cuptoarele de la Doboșeni avea o înălțime cam egală cu cea a celui de la Bragadiru (0,50—0,65 m); al doilea cuptor de la Doboșeni era mai înalt (pînă la 1 m). Din constatările făcute reiese faptul că aceste cuptoare erau construite în pantă, în așa fel încît una din laturi să fie construită liber în curent de aer natural sau artificial introdus, cît și pentru ușurarea operațiunii de extracție a metalului după terminarea procesului de reducere⁴⁷. În ambele cazuri (Doboșeni și Bragadiru) procesul de reducere era activizat printr-un curent de aer introdus cu ajutorul foalelor manuale. Dovada în această privință o constituie, ca pretutindeni, fragmentele din fluierul foalelor (acele mici

⁴⁴ *Ibidem*, p. 358.

⁴⁵ Z. Szekely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 21, 27; idem, în *Dacia*, N. S., 1966, nr. 10, p. 201—211, 218.

⁴⁶ Mai cu seamă R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, vol. VIII p. 118 și urm.

⁴⁷ Pentru comparație a se vedea mai cu seamă R. Pleiner, *Zaklady Slovenskaho zelezarskeho hutnictva v ceskych zemich*, Praga, 1958; Sigfrid Dušek, *Eisenschmelzöfen einer germanischen Siedlung bei Gera-Tinz*, în *Alt-Thüringen*, 1967, p. 95 și urm.

tuburi cilindrice din lut) descoperite pe vatra cuptorului de la Bragadiru, sau acele plăci discoidale, de asemenea din lut ars, descoperite la Doboșeni, care serveau la protejarea tubului foalelor realizat din lemn, prevăzut cu o terminație cilindrică din lut ce se introducea, prin aceste plăci, în interiorul cuptoarelor. Acestea sînt printre primele dovezi cunoscute pînă în prezent ale folosirii foalelor manuale la cuptoarele de redus mine-reul de fier, pe teritoriul României, datînd din epoca dacică⁴⁸.

Descoperirile care s-au făcut nu ne dau posibilitatea să cunoaștem și alte detalii ale construcției cuptorului, de pildă cele în legătură cu materialul de construcție. Cuptoare din piatră din acea vreme nu s-au descoperit pînă în prezent, iar analiza de laborator asupra structurii pereților din lut nu s-a făcut, încă, pentru eventuala determinare a siliciului folosit ca material refractar în compoziția pereților interiori ai cuptorului. Din observațiile făcute asupra funcționării cuptorului reiese că în procesul de reducere s-au format numeroși compuși corosivi din interacțiunea dintre mine-reu, carbon și eventual calcar, compuși care s-au impregnat în pereții interiori ai cuptorului, nelăsînd posibilitatea determinării cu ochiul liber a eventualelor materiale refractare (acidice) ca nisip, grafit etc. folosite în construcția pereților interiori.

Folosirea fondanților în procesul de reducere constituia un procedeu tehnic cunoscut de minerii geto-daci cu ajutorul cărora se ușura procesul de reducere. Potrivit descoperirilor de la Doboșeni și Cireșu, fondantul preferat de meșterii geto-daci era piatra de var, care în procesul de reducere, în condițiile unor temperaturi în jur de 1000°C, antrena materialul steril⁴⁹. Deși nu s-au făcut analize de laborator, observația directă asupra zgurii lasă să se întrevadă procentul relativ mare de fier rămas după reducere. Cărbunele folosit era cel de lemn. Asupra proceselor care aveau loc în cup-tor în timpul arderii, unii cercetători străini au făcut competente observa-ții, astfel că nu vom insista aici asupra lor, ele fiind general valabile⁵⁰. Fierul redus, lupa (și nu fonta, cum arată unii cercetători ai problemei) se aduna sub forma unor cuiburi care luau forma concavă a creuzetului cuptorului (partea inferioară a cuptorului construită în pămînt); din lupă se tăia pentru prelucrare în vederea realizării de variate obiecte, unelte arme. Fiind utilizate în aceste scopuri, lupa sau calupurile de fier lipsesc, în general, din săpături; din contră, zgura rezultată, nefiind folosi-toare, era îndepărtată, ea găsindu-se, de regulă, în jurul sau în interiorul cuptorului, rămasă acolo de la ultima folosire a acestuia.

În legătură cu procesul reducerii propriuzise a minereului de fier din epoca dacică, două constatări vin să confere acestuia unele particulari-tăți. Este vorba, mai întîi, de acele plăci discoidale descoperite la cuptoa-rele de redus de la Doboșeni, ceea ce presupune, fără îndoială, existența

⁴⁸ Pentru istoricul acestei chestiuni a se vedea R. J. Forbes, *Studies in Ancient Techno-logy*, vol. VI, p. 80 și urm., unde se fac considerații asupra primelor utilizări ale acestora în procesul de reducere a minereului; originea lor pare a fi în Orient, de unde s-a răspîndit, apoi, în Europa.

⁴⁹ T. A. Richard, *L'homme et les metaux*, Paris, 1938, p. 348 și urm.; R. J. Forbes, *op. cit.*, p. 174; Radwan, *Methodes appliquées* . . . , în *Organon*, nr. 2, 1965, p. 131—153.

⁵⁰ Pentru reducerea minereurilor silicoase din Elba, romanii foloseau cu preferință un fondant silicos (J. Ramin, *La technique minière et metallurgique des anciens*, Bruxelles, 1977, p. 124).

unei deschideri laterale a cuptorului, deschidere sugerată de prezența acelor discuri de lut ars. Este de presupus, evident, că prin aceste deschideri laterale se introducea fluierul foalelor manuale, fluier protejat de acele plăci discoidale. Totodată, însă, se poate presupune că o asemenea deschidere folosea și la evacuarea încărcăturii cuptorului, evitându-se, astfel, distrugerea integrală a cuptorului și, de asemenea, pentru a controla procesul de reducere. Această particularitate s-ar întâlni pentru prima oară pe teritoriul României în epoca dacică și ar constitui o modalitate tehnologică nouă, vizând scurtarea timpului de pregătire a unei noi șarje⁵¹, „controlul tehnic” efectuat asupra procesului propriu zis.

A doua constatare se referă la cunoștințele topitorilor daci. Analizele de laborator efectuate asupra unei cantități importante de vestigii ale reducerii au demonstrat că la Ocnița, așezare dacică ajunsă în secolul I î.e.n și secolul I e.n. la un nivel de dezvoltare deosebit, meșterii daci posedau, în ceea ce privește procesul reducerii minereului de fier, bogate cunoștințe tehnice care le permiteau realizarea aceluia prag de temperatură din interiorul cuptorului, necesar separării cât mai depline a zgurii de metalul propriu zis⁵².

★

Cucerirea Daciei de către romani în urma războiului din 105—106 a marcat o nouă epocă în istoria societății de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic caracterizată, în general, prin procesul de împletire dintre civilizația geto-dacă și cea romană, proces prin care fondul cultural dacic s-a îmbogățit prin receptarea unor componente de bază ale culturii și civilizației romane.

În acest context se înscriu și realizările din domeniul valorificării bogatelor resurse miniere (metale prețioase și fier mai cu seamă) ale soluului și subsoluului Daciei romane, sector în care împletirea dintre tehnologia tradițională și cea a noilor veniți se evidențiază cu putere, punând în valoare certele sale valențe de argument al continuității acestei activități pe teritoriul României.

Procedind la organizarea noului teritoriu cucerit, romanii au acordat o atenție deosebită exploatărilor miniere, din Transilvania mai cu seamă, preluând vechea extracție și continuând-o, atît prin băștinași, ca vechi

⁵¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 35. Cuptoare de construcție asemănătoare se întâlnesc și în alte părți, de pildă în așezarea germanică de la Gera-Tinz din sec. I—III e.n. (S. Dušek, *Eisenschmelzöfen einer germanischen Siedlung bei Gera-Tinz*, în *Alt-Thüringen*, Weimar, 1965, p. 95 și urm), se pare că și în apropiere de Praga, precum și în Polonia la Świętokrzyski (ibidem); totodată și la est de Nistru, la Luka Vrublevețkaja datînd însă din secolele III—IV (M. A. Tihanova, *К вопросу о развитии черной металлургии в черняховской културе*, în *Краткие сообщения*, 1974 140, p. 11 și urm.). Pentru o epocă și mai tîrzie, la Tóberék aproape de Imolai în Ungaria (cuptorul este expus în Muzeul minelor de la Diosgyor).

⁵² Procedeu are la bază acel principiu cunoscut astăzi sub numele de licația metalelor (Analizele au fost efectuate în laboratoarele Muzeului de istorie al R. S. România de către ing. chimist Doina Șelăman care are în pregătire, sub forma unor studii rezultatele de detaliu ale acestor analize).

cunoscători ai mineritului local, cît și prin coloniști și sclavi aduși special în acest scop *ex toto orbe romano*⁵³.

Cu o bogată experiență în exploatarea metalelor prețioase, romanii și-au concentrat activitatea de valorificare a aurului în principalele centre transilvănene unde conținutul în aur era foarte ridicat ca : Roșia Montană (Alburnus Major), Zlatna (Ampelum), Baia de Arieș, Ruda, Bucium, Brad, Săcărîmb, Stănița, Băița etc. majoritatea în județele Hunedoara și Alba; au fost exploatate, de asemenea și zăcămintele aurifere de la Sasca Montană și împrejurimile Clujului.

Primele colonii de mineri au fost instalate la Roșia Montană și la Bucium (jud. Alba), exploatarea aurului făcîndu-se atît la zi, cît și în subteran. Sediul administrației miniere a fost stabilit la Zlatna (Ampelum), localitate aflată în centrul celei mai importante zone miniere.

La Roșia Montană au fost cele mai mari exploatări aurifere, aici descoperindu-se vestitele tăblițe cerate; romanii au preluat de fapt vechea exploatare dacică utilizînd experiența și mina de lucru locală. Mult aur a fost extras din împrejurimile Roșiei Montane, în special din dealul Cetatea, dar și de la Bucium, Baia de Arieș, Lupșa, Almașul Mare, Corna și altele din jud. Alba. Una dintre cele mai importante mine din Bucium se afla în dealul Vulcoi-Corabia, unde exploatarea a început la zi la cota de 1300 m coborînd, apoi, cu exploatări subterane la circa 200 m adîncime⁵⁴.

La o exploatare intensă au fost supuse și zăcămintele aurifere dintr-o serie de localități aflate astăzi în jud. Hunedoara. Centrul exploatărilor din această zonă se afla la Băița, în apropierea căreia se aflau minele din Trestia și Fizeș. La Săcărîmb s-a exploatat telurul aurifer vizibil cu ochiul liber cu un conținut de peste 30 g t de aur. O situație similară s-a constatat și la minele de la Ruda de lingă Brad (unde s-au descoperit vestitele „trepte romane”), precum și la Abrud (Alburnus Minor). În toate aceste localități s-au descoperit numeroase vestigii care demonstrează exploatarea minelor aurifere în timpul stăpînirii romane. Așa, de pildă, au ieșit la iveală unelte de lucru ale minerilor, pive de piatră, pentru zdrobitul minereului, inscripții, ruinele unor edificii, fragmente din conductele de apă prin care se aducea apa la spălătorile aurifere, ceramică, opaițe cu inscripții în l. latină, urmele unor locuințe de mineri etc. În mina Ruda s-au descoperit resturile unei roți hidraulice cu cupe folosită la evacuarea apelor din galerii, acționate prin forța omului.

O dezvoltare sensibilă au cunoscut-o pe timpul romanilor și exploatările aurifere de la Baia Mare, Firiza, Valea Borcutului și Valea Roșie din Maramureș, precum și cele dintr-o altă zonă de stăpînire romană, cea a Banatului Timișoarei unde au fost deschise minele de la Sasca și

⁵³ A se vedea în principal: V. Cristescu, *Viața economică a Daciei romane*, București, 1921; C. Dalcoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945; J. Carcopino, *op. cit.*; V. Stanciu, *Aurul Daciei și imperiul roman*, Timișoara, 1942; I. I. Russu, *Nume de localități în tablile cerate din Dacia*, în „Cercetări de lingvistică”, II, 1957; C. Dalcoviciu, *Les „Castella Dalmatarum” de Dacia*, în Dacia, II, N. S., 1958; M. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, 1970 etc.

⁵⁴ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 55

Moldova Nouă. Printre vestigiile descoperite aici se află și unele inscripții în limba latină care atestă prezența administrației romane în această regiune⁵⁵.

Alte mine aurifere exploatate pe timpul stăpînirii romane în Dacia au fost cele de la Băișoara și Baia de Arieș (jud. Cluj), precum și cele menționate în tăblițele cerate (Cerneum, Cartum, Carieptium, Tavetis, Immenasum Majus, Silavistis etc) a căror localizare nu se cunoaște cu destulă precizie.

O importanță sporită au acordat romanii și extracției aurului prin spălare din nisipurile aurifere ale diferitelor riuri din Dacia romană. Numeroasele urme ieșite la iveală confirmă existența unor spălătorii aurifere pe văile principalelor riuri ca Arieșul cu afluenții săi (în special în localitățile Cîmpeni, Mușca, Lupșa, Baia de Arieș), Mureșul cu afluenții săi între gura Arieșului și gura Tirnavelor (Ighiu, Cigmău etc), Crișul Alb cu afluenții săi (Mihăileni, Valea Brad, Criscior, Țebea, Baia de Criș, Rîșca), cele două Jiuri între Lupeni și Petrila (într-una din spălătoriile de aur de la Petroșani s-a descoperit bustul lui Ares), Oltul cu afluenții săi, Valea Carașului, Valea Nera etc.⁵⁶

Un legitim interes au acordat romanii și exploatării celui de al doilea metal „cheie”, fierului, punînd în valoare, atît minereul de fier din vechile mine, cît și cel rezultat din deschiderea altora noi aflate pe teritoriul Daciei romane. Numeroase vestigii scoase la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate (cuptoare de redus minereu întregi sau fragmentare —, grămezi de zgură rezultată din procesul de reducere, unelte ale minerilor, alte materiale), precum și documente scrise atestă o intensă activitate de valorificare a fierului atît de mult solicitat în toate sectoarele de bază ale economiei imperiului.

Astfel, a fost continuată exploatarea minereurilor de fier de la Ghelari și Teliuc (jud. Hunedoara)⁵⁷ și împrejurimile acestora⁵⁸. Interesantă pentru extracția fierului din zona minieră a Teliucului este descoperirea la Cinciș (com. Teliuc) a unei necropole din secolele II—III, aparținînd populației daco-romane. În unele morminte au fost puse, odată cu corpul defunctului, și bucăți de minereu de fier, simbol al ocupației din viață a decedaților⁵⁹.

În afară de aceste principale zăcăminte de fier, romanii au mai exploatat minereu și din alte bazine metalifere, unele fiind deschise acum pentru prima oară, după cum se face mențiunea într-o inscripție descoperită în 1840, avînd următorul text:

„Numinibus et Virtutibus / Nato ubi ferrum exor<itur><et> / Naturae boni Even <tus><et> Genio imp. / Caes. T. Aeli Had<rianus> / . Ani Antonini Au

⁵⁵ Fr. Griselin, *Versuch einer politischen und natürlichen geschichte des Temesvárer Banats*, I, Viena, 1780, p. 294; II, p. 44; G. Téglás, în *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1918, p. 57.

⁵⁶ Dr. Szokol Pál, în *Bányászati és kohászati Lapok*, 1895, p. 51; J. Fridvaldski, *Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, Cluj, 1767, p. 59; S. Köleseri, *Auraria romano-Dacica*, Sibiu, 1717, vol. II, p. 59; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁷ Aici s-au descoperit inscripții care atestă prezența legiunii a XIII-a Gemina (*Central Commiss-zur Erfindung der Allerhöher*, 1856, p. 6). Un cîntar roman cu inscripția PESTI descoperit la Ghelari (N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 51).

⁵⁸ La Grădiștea s-au descoperit cuptoare de redus minereul din vremea stăpînirii romane (Vass Jozef, *Erdély a romaiaak alatt*, p. 139).

⁵⁹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, București, 1966.

<gusti Pii> / Terentius <Gentianus leg. aug. pr. pr.>”⁶⁰. După Mommsen, Terentius Gentianus, fost proprietar legatus augusti, a sărbătorit descoperirea unei noi mine de fier, eveniment considerat ca o mană cerească⁶¹. Totodată, descoperirea vestigiilor de reducere a minereului de fier la Gilău, Cașolț-Calbor, precum și la Berzovia (jud. Caraș-Severin), datînd din secolul al II-lea, arată cu certitudine că în epoca romană s-au exploatat și rezervele miniere din zonele respective (Ocna de Fier în cazul descoperirii de la Berzovia)⁶².

În spațiul dacic rămas în afara stăpînirii romane, activitatea de valorificare a minereului de fier, a continuat la nivelul perioadei anterioare. În săpăturile de la Țifești (jud. Vrancea), în cele din așezările carpice de la Poiana-Dulcești (Siliște), Butnărești, Cocoreni Negri și altele de la est de Carpați, precum și în cele de la sudul Carpaților ca Dulceanca (jud. Teleorman), Jidava, Mătăsaru, Șirna, au fost puse în evidență numeroase vestigii ale procesului de reducere a minereului de fier, fapte care demonstrează o reală permanență a valorificării zăcămintelor sedimentar-aluvionare și de neoformațiune de pe teritoriul dacilor liberi⁶³.

Judecată din punctul de vedere cantitativ și calitativ, activitatea de valorificare a metalelor prețioase și a fierului de pe teritoriul Daciei în timpul stăpînirii romane, potrivit datelor de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor, se pot face unele considerații semnificative pentru evoluția punerii în valoare a principalelor bogății metalifere ale subsolului Daciei.

Pe de o parte, este vorba de concentrarea acestei activități în principalele bazine miniere de pe teritoriul Daciei romane, iar pe de alta, de extinderea ei prin deschiderea de noi mine, aurifere sau de fier. În restul teritoriului Daciei nu se constată, sub acest unghi de vedere, o depășire sensibilă a nivelului de exploatare din epoca precedentă.

Observații ceva mai ample s-au putut face, însă, din punctul de vedere al tehnologiei extracției metalelor din secolele II—III, în măsură să precizeze, cu evidentă aproximație, nivelul tehnic atins în sectorul minier.

Nu cunoaștem dacă minerii daci atingeau mari profunzimi în exploatarea subterană prin galerii. Se cunosc, în schimb, acele *cuniculi* romane deschise și înaintate în rocă tare și compactă, armate cu grinzi, căptușite

⁶⁰ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, 1128.

⁶¹ Pentru date (sec. II e.n.) a se vedea și G. Téglás, în *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1908, p. 80.

⁶² M. Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, în „Materiale și cercetări arheologice”, II, p. 693—694; M. Macrea, E. Dobroiu, N. Lupu, *Săpăturile de la Cașolț-Calbor* (jud. Brașov), în „Materiale și cercetări arheologice”, V, p. 409—410. Analizele de laborator efectuate asupra materialelor descoperite la Berzovia au arătat că în operațiile de reducere a minereului de fier, la deoxidarea fierului, nu se foloseau fondanții (piatra de var, de regulă); rolul de fondant era lăsat pe seama bioxidului de siliciu prezent în minereu sau pe seama carbonului din magmalul utilizat la reducere (V. Wollmann, *Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologice*, în „Apulum”, VI (1967), p. 629 și urm.).

⁶³ S. Morintz, N. Harțuchi, *Săpăturile de la Țifești (r. Panciu, reg. Galați)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, pp. 521, 522, 525; Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în SCIV, 1965, nr. 4, p. 689; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezarea din epoca prefeudală de la Dulceanca*, în „Revista Muzeelor”, 1966, nr. 3, p. 263; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 90; Șt. Olteanu, N. Neagu, *Rezultatele principale ale cercetărilor arheologice de la Șirna jud. Prahova*, (ms. la Inst. de arheologie București).

cu scinduri. Legătura între galerii se făcea prin puțuri verticale sau înclinate cu trepte în talpă, cum sînt puțurile păstrate pînă la exploatarea modernă la Ruda lîngă Brad (jud. Hunedoára) și la Almașul Mare (jud. Alba). Exploatarea filoanelor aurifere începea în afloriment, la zi, și continua prin adîncirea în subteran mergînd pînă la cîteva sute de metri ⁶⁴.

Evacuarea apei din galerii se efectua normal cu ajutorul găleților sau cu roata hidraulică cu cupe acționate manual; resturile unei asemenea roți au fost găsite în mina de la Roșia Montană, precum și în mina Ruda de lîngă Brad ⁶⁵.

Pentru iluminarea minelor se utilizau opaite (lucernae) cu două orificii (lucerna bilychnis), cu trei orificii (lucerna trilychnis) sau mai multe asemenea orificii (lucerna polilychnis). La Roșia Montană, la Zlatna, la Vulcoi-Corabia și în alte centre miniere s-au descoperit numeroase opaite romane, purtînd ștampila atelierului în care au fost lucrate, multe dintre ele fiind confecționate în Dacia.

Transportat afară, minereul era zdrobit în pive din piatră ca cea descoperită în mina Ruda, în mina de la Vulcoi-Corabia, la Băița, Roșia Montană, Stănița etc. Făina rezultată din măcinarea minereului era apoi spălată pe un plan înclinat înbrăcat într-o stofă aspră de lînă. Firicelele de aur rămîneau în această stofă de unde erau adunate și topite pentru eliminarea sterilității. Aceste ultime operațiuni erau comune și obținerii aurului prin spălarea lui din nisipurile aurifere ale diferitelor riuri. Aurul obținut astfel era mai curat (pînă la 22—23 1 2 carate) decît cel extras din zăcăminte, fapt pentru care romanii preferau extragerea lui din nisipurile aurifere.

Inscripțiile și mai cu seamă tăblițele cerate procură interesante știri în legătură cu modul de exploatare a minelor, cu proprietatea acestora, cu administrarea, cu condițiile de muncă ale minerilor etc. Minerii se numeau *metalari* deosebindu-se după natura minereului extras: *aurari*, *argintari*, *ferrari* etc. La Zlatna și Roșia Montană lucrau acei *leguli aurariarum* (spălători și stringători de aur cu un rol direct în producție). La Zlatna (Ampelum) lucrau către 161 e.n. libertți, sclavi și *leguli aurariarum* ⁶⁶. Întregul proces de obținere a metalului propriu zis era deservit de numeroase categorii purtînd denumiri ca: *tabularii*, *decurii*, *triumvirii*, *leguli aurariarum*, *verna subsequens librariorum*, *auri lustralis coactor*, de cei din cadrul unor asociații, precum *collegium aurariarum*, *collegium fabrorum* etc.

În această amplă activitate de valorificare a bogățiilor miniere ale Daciei a fost folosită, în primul rînd, mina de lucru locală cu o bogată tradiție, după cum am văzut în exploatarea metalelor de bază. Au fost utilizați mai cu seamă locuitorii din zonele miniere care moșteniseră din tată-n fiu meseria de miner ca cei din așezările de la Deusara, Resculum și altele. Potrivit tablelor cerate s-a folosit, de asemenea, munca copiilor în special în galeriile de extracție ⁶⁷. Investigația arheologică a evidențiat numeroase așezări ale minerilor localnici din secolele II—III, precum și

⁶⁴ Procesul de înaintare în subteran la N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, pp. 63 și urm.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 67—70.

⁶⁶ Gh. Ștefan, *Cu privire la forța de muncă în exploatarea minelor din Dacia*, în „Analele Univ. „C. I. Parhon”, Seria Științe Sociale, istorie, 1960, nr. 16, p. 19 și urm.

⁶⁷ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, nr. VI.

cimitire ale acestora ca, de pildă, cimitirul din dealul Corabia din Bucium. Inventarul acestor morminte atestă situația mizeră din timpul vieții⁶⁸.

Numărul mare al așezărilor acestora lasă să se întrevadă rolul important al populației băștinase (dace) în exploatarea bogățiilor miniere din subsolul Daciei în secolele II—III, moștenitori direcți ai bogatelor cunoștințe în această privință din epoca geto-dacă.

Alături de ei, minerii coloniști, fie că este vorba de mineri dalmatini din semințiile Pirustae, Baridustae, Sardeates, fie că este vorba de mineri panoni, greci, orientali etc. menționați în tăblițele cerate⁶⁹, au contribuit la dezvoltarea tehnicii miniere din Dacia. Fără îndoială că fondul tehnologic autohton a fost îmbogățit prin receptarea de procedee tehnice noi în valorificarea minereurilor folosite în centrele miniere din imperiul roman, de pildă, în cele din Spania (introducerea roții hidraulice de evacuare a apei din galerii, exploatarea în subteran prin fișii orizontale ascendente, sistemul puțurilor înclinate cu trepte în talpă „treptele romane” etc); alături de aceste noi procedee tehnice, s-au menținut practici tehnologice întâlnite la geto-daci în procesul de reducere a minereului de fier în special, înainte de cucerirea romană, atestate de analizele de laborator ale vestigiilor din perioada de după secolul al III-lea. Privită prin această prismă, cucerirea Daciei de către romani nu numai că n-a pus capăt procesului de valorificare a bogățiilor miniere ale subsolului Daciei, ci, din contră, a continuat exploatarea acestora adăugind la tehnologia tradițională, noi procedee tehnice, din a căror receptare și adaptare la realitățile social-economice din Dacia, au rezultat forme superioare de civilizație ce-și vor afirma perenitatea în secolele următoare, în ciuda vicisitudinilor istorice.

★

Retragerea aureliană de pe teritoriul Daciei romane în a opta decadă a secolului al III-lea, urmată de impactul popoarelor migratoare au avut consecințe importante asupra evoluției societății de la nordul Dunării, încetinindu-i ritmul de dezvoltare din etapele anterioare. Această realitate istorică nu trebuie însă exagerată. Cercetările recente au demonstrat că societatea din spațiul carpato-danubiano-pontic, și-a conservat, în mare măsură, elementele de civilizație create pînă atunci, fapt care i-a asigurat evoluția ei ulterioară către forme superioare de organizare social-economică și politică. Unul dintre cele mai edificatoare exemple în acest sens îl constituie activitatea de punere în valoare a rezervelor miniere, în special a minereurilor de fier din subsolul vechii Dacii, continuitatea neîntreruptă de exploatare a acestora în întreaga perioadă de după secolul al III-lea, în limita aceluiași parametri tehnici din etapa anterioară, fapt care presupune în mod obligatoriu persistența aceleiași populații, a aceluiași cadru demografic, în general, din secolele anterioare.

⁶⁸ C. Daicoviciu, *Les „Castella dalmatarum” de Dacie*, in *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 265; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 86—87.

⁶⁹ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, p. 2994 pomenește numele unei așezări „Vicus pirustarum” în apropierea Roșiei Montane; nume de mineri coloniști la I. I. Russu, *Inscripții din Dacia*, in „Materiale și cercetări arheologice”, VI, p. 884; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, 7827; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 260—261; V. Criștescu, *op. cit.*, p. 22; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 88.

Din lipsa de dovezi certe, nu putem decît presupune, în baza unor mărturii indirecte și a unor raționamente logice de ordin istoric, că exploatarea metalelor prețioase a continuat și în perioada următoare, atît ca valorificare a zăcămintelor primare, cît și a celor aluvionare, la nivelul organismelor social-politice ale vremii. Referindu-se la Transilvania dinaintea cuceririi maghiare, cronica lui Anonymus arată cum pămîntul Transilvaniei este udat de cele mai bune rîuri și cum „din nisipul lor se culege aur, cîă aurul din acea țară este cel mai bun aur”^{69bis}. Este vorba deci, de valorificarea nisipurilor aurifere prin spălarea acestora de unde și calitatea ridicată a aurului recuperat, operațiune de veche tradiție care a continuat și în secolele III—IX în cadrul acelor formațiuni politice de tipul celei conduse la finele sec. al IX-lea și la începutul sec. următor de voievodul român Gelu. Numeroasele tipare de piatră pentru turnarea bijuteriilor, a obiectelor de podoabă în general, uneltele folosite în acest scop precum nicovale și ustensile pentru prelucrarea argintului, datînd din secolele IV—VIII, crezetele din lut pentru topirea metalelor, toate descoperite pe teritoriul României, constituie o dovadă indirectă a extracției metalelor prețioase în acea vreme⁷⁰.

Dar dacă aurul, prin natura sa însăși, n-a putut lăsa decît puține dovezi despre exploatarea lui în așa numitul mileniu „al tăcerii”, valorificarea minereului de fier oferă argumente majore, incontestabile, asupra continuării, în tot cursul mileniului I, a procesului și metodologiei tehnologice de extracție și reducere a acestuia.

Cercetările efectuate pînă în prezent au evidențiat un număr de peste 80 așezări datînd din secolele IV—XI, situate pe întreg teritoriul carpato-danubiano-pontic, în care s-a desfășurat o intensă activitate de extracție și reducere a minereului de fier, mărturie fiind cuptoarele de redus (întregi sau fragmentare), bucăți de zgură de fier, de minereu, materiale auxiliare ca fondanți de pildă, fragmente din fluierul foalelor manuale, cărbune mangal servind drept combustibil etc. Între cele mai reprezentative descoperiri în acest sens : cele de la Fizeș și Soșdea (jud. Caraș-Severin)⁷¹, Bezid (jud. Mureș)⁷², Soporul de Cîmpie (jud. Cluj)⁷³, Bratei (jud. Sibiu)⁷⁴,

^{69bis} G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, p. 44, 95 („et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset”).

⁷⁰ Asemenea materiale s-au descoperit pe teritoriul orașului București (Străulești, Măicănești, Lunca, Dămăroaia), Budureasca (jud. Prahova), Sărata Monteoru, Aldeni (jud. Buzău), Olteni (jud. Teleorman), Cristur (jud. Harghita, Felnac (jud. Timiș), Dumbrăveni și Corund (jud. Cluj), Polența (jud. Vrancea), Davideni (jud. Bacău), etc.; M. Comșa, *Socio-economic organization of the daco-Romante and slav populations on the Lower Danube during the 6th — 8th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 171 și urm.; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV XIII*, București, 1958, p. 70. Teza exploatării aurului din Dacia în secolele V—VII la Maurice Lombard, *Les métaux dans l'ancien monde du Ve au XIe siècle*, Paris, 1974, p. 126; de asemenea, importante descoperiri recente de ustensile pentru prelucrat metale prețioase de la Băleni (jud. Dimbovița); Informație Luciana Muscă.

⁷¹ E. Iaroslavski, R. Petrovski, *Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeș jud. Caraș-Severin*, în „Tibiscum”, 1974, p. 147 și urm.

⁷² Z. Székely, *Sondaje executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe* în „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, p. 336—337.

⁷³ D. Protase, I. Țigăra, *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie* (reg. Cluj), în „Materiale și cercetări arheologice”, VI, p. 352.

⁷⁴ I. Nestor, *Cercetările arheologice de la Bratei*, în „Materiale și Cercetări arheologice”, VIII, p. 626—627;

Ghelari (jud. Hunedoara)⁷⁵, Tîrghșor, Șirna și Budureasca (jud. Prahova)⁷⁶, Dulceanca (jud. Teleorman)⁷⁷, Zimnicea (jud. Ilfov)⁷⁸, Brăești și Horodîștea (jud. Botoșani)⁷⁹, Epureni și Fedești (jud. Vaslui)⁸⁰, Udești (jud. Suceava)⁸¹, Păcuiul lui Soare, Capidava și Dinogetia (jud. Constanța)⁸² etc.

Descoperirile amintite ridică câteva probleme fundamentale legate de procesul extractiv-reducător.

Mai întâi originea minereului redus în așezările amintite. Analizele de laborator efectuate asupra unor bucăți de minereu și zgură de fier descoperite la locul de reducere au evidențiat structuri asemănătoare ale acestor vestigii provenind din localități diferite. În cazul probelor de la Dulceanca și Dridu, de pildă, prezența aluminiului în mare cantitate (9 și respectiv 12% al), constituie un indiciu asupra sursei de exploatare a minereului de fier, a acelor șisturi silicoase conținând mineralizații de oxizi de fier de neoformație existente în zonele respective.

Se confirmă astfel presupunerile⁸³ că, la nivelul epocilor respective, erau puse în valoare, nu numai depozitele primare, dar și cele secundare răspândite în toate formele de relief, situație similară cu cea observată în cadrul societății din secolele anterioare.

În legătură cu această valorificare a mineralizațiilor secundare de importanță locală, estede subliniat marea dificultate a identificării minereului de fier în cadrul lentilelor de neoformațiuni, în care oxizii de fier sînt cantonați, aproape în toate rocile sedimentare, ca pigmenți sau ciment de legătură. Fiind, în general, roci, de neoformațiuni ale procesului de alterare și precipitație, oxizii de fier se găsesc în compania a numeroase altor substanțe minerale a căror eliminare pune probleme tehnice deosebit de sensibile și complexe. Or, aceste realități presupun bogate cunoștințe pentru depistarea materiei prime respective, cunoștințe, care, pe vremea aceea, nu se căpătau decît prin transmisia lor, a experienței în această privință, din tată în fiu, din generație în generație de-a lungul veacurilor, în cadrul aceleiași comunități omenești statornice. Tocmai de aceea valorificarea bogățiilor miniere reprezintă, poate, cea mai importantă ocupație care conferă populației care o practică caracterul statornic, permanent asemenea îndeletnicire fiind incompatibilă cu nomadismul.

⁷⁵ „Natura:”, 1930, nr. 6, p. 33; descrierea cuptorului descoperit aici și în *Catalogue of the Collections in the Science-Museum South Kensington-Metallurgy*, 1925, p. 13.

⁷⁶ V. Teodorescu, *Comunicare la cea de a XIII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice*, Oradea, 1979; Șt. Olteanu, V. Teodorescu, N. Neagu, *Rezultatul cercetărilor arheologice de la Șirna (jud. Prahova), anul 1978 cu privire la secolele III - XI*, în „Materiale și cercetări arheologice”, a XIII-a Sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 278.

⁷⁷ S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n., în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, pp. 62-98.

⁷⁸ Informație A. Alexandrescu de la Institutul de arheologie din București; rezultatele în curs de publicare.

⁷⁹ E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *Așezări omenești pe teritoriul Moldovei din epoca paleolitică pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 241, 274.

⁸⁰ Gh. Coman, *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu în sudul Moldovei*, în „Danubius”, 1970, pp. 167 și urm.

⁸¹ Comunicare făcută de Gh. Rădulescu la sesiunea anuală de rapoarte arheologice, București, 1977.

⁸² P. Diaconu, *Șantierul arheologic Păcuiul lui Soare (r. Adamclist)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VII, p. 604.

⁸³ Șt. Olteanu, *Măștesugurile din Țara Românească și Moldova, în sec. X - XVII*, București, 1969, p. 17; idem, *Cercetări ...*, în *op. cit.*, etc.

O constatare cu adînci semnificații istorice se referă la permanența acestei activități pe tot parcursul epocii la care ne-am referit, adeseori în cadrul aceleiași așezări, de pildă, la Tîrșor, Șirna, Dulceanca, Budureasca, Bratei etc., în ciuda condițiilor politice prilejuite de migrația popoarelor. Activitatea neîntreruptă de punere în valoare a acestor bogății miniere în cadrul aceleiași așezări, procedeele tehnice folosite, reprezintă incontestabile mărturii ale tradiției acestei ocupații din epoca dacică pînă tîrziu în evul mediu românesc. Această dăinuire a tehnologiei tradiționale a fost pusă în evidență de unele rezultate semnificative ale descoperirilor făcute și ale analizelor de laborator.

Dacă caracterul tradițional al utilizării fondanților în procesul de reducere a minereului de fier ar putea fi, eventual, contestat, acest procedeu fiind cunoscut și de alte populații sedentare cu care populația de pe teritoriul României a avut diferite contacte în decursul mileniului I e.n., unele particularități ale tipului de cuptor folosit nu mai lasă nici o îndoială asupra transmisiei cunoștințelor tehnice în cadrul aceleiași comunități de viață. Este vorba de dăinuirea în spațiul carpato-danubian a tradiției geto-dacă de utilizare a tipului de cuptor de redus minereul de fier prevăzut cu orificiu lateral amenajat la baza acestuia, pentru evacuarea încărcăturii și pentru folosirea foalelor manuale. După cum am observat mai sus, acest tip de cuptor, cu îmbunătățirea tehnică amintită, se întîlnește la daci, pentru prima oară, în secolele II—I î.e.n., la alte popoare el fiind atestat în secolele II—IV e.n.⁸⁴. Dăinuirea acestui tip de cuptor pe teritoriul României, atestarea utilizării lui, în continuare, după secolul al III-lea a fost pusă în evidență de descoperirile făcute la Fizeș și Soșdea (jud. Caraș-Severin) datînd din sec. IV. Este vorba de mai multe cuptoare de redus minereul de fier, asemănătoare ca manieră de construcție cu cele de la Doboșeni din secolele II—I î.e.n.. Particularitatea care asigură identitatea tehnologică a cuptoarelor de la Fizeș și Soșdea cu cele de la Doboșeni o constituie prezența în construcția lor a deschiderii laterale aflată la nivelul de călcare, deschidere care se astupa în timpul funcționării cu o placă discoidală perforată prin care se introducea fluierul foalelor manuale. După terminarea reducerii, încărcătura cuptorului se evacua prin acea deschidere laterală, cuptorul se putea pregăti pentru o nouă încărcătură, evitîndu-se astfel distrugerea acestuia⁸⁵.

Pe de altă parte, rezultatul analizelor de laborator efectuate asupra unor vestigii ale procesului de reducere descoperite la Ciurelu (București) datînd din secolul al VI-lea reprezintă o nouă dovadă a dăinuirii unor metodologii tehnice întîlnite la geto-daci. Am prezentat mai sus rezultatul analizelor efectuate pe vestigiile reducerii minereului de fier de la Ocnița din sec. I î.e.n. — I e.n., concretizat în cunoștințele tehnice pe care le posedau meșterii topitori daci în realizarea aceluși prag al temperaturii necesară separării, în condiții optime, a metalului propriu-zis de sterilul

⁸⁴ Sig. Dušek, *Eisenschmelzöfen einer germanischen Siedlung bei Gera-Tinz*, în *All-Thüringen*, Weimar, 1967, pp. 95 și urm.; M. A. Tihanova, în *Kratkie coobscenie*, 1974, nr. 140, p. 16.

⁸⁵ E. Iaroslavschi, R. Petrovski, *Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeș, jud. Caraș-Severin*, în „*Tibiscum*”, 1974, p. 147 și urm.; vezi și I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 35.

existent în minereu. Potrivit rezultatelor obținute prin analiza materiilor de la Ciurelu, topitorii din așezarea de aici posedau și ei aceleași cunoștințe tehnice ca și meșterii daci de la Ocnîța⁸⁶. Și într-un caz și în altul, este vorba de transmiterea cunoștințelor tehnice de-a lungul secolelor în cadrul aceleiași populații.

Terminologia minieră, așa cum ni s-a transmis până în zilele noastre, reflectă și ea vechile tradiții daco-romane ale acestei îndeletniciri. Terminologia esențială legată direct de producția propriu-zisă este în cea mai mare parte de origine latină. Așa, de pildă, vechiul termen al documentelor noastre medievale, faur, derivă din latinescul *faber*, fierul pe care acești meșteri, făurari sau fierari îl prelucrau provine din *ferrum*, iar aurul din *aurum*, cuptorul de redus minereul din *coctorium*; cărbunele din *carbo-carbonis*; zgura din *scoria*; foalele de la *foles* etc.

Așadar, câteva exemple concludente, mărturii incontestabile ale perenității culturii și civilizației celor două popoare (dac și roman), cultură și civilizație integrate deplin și în chipul cel mai firesc cu putință, în contextul societății de pe teritoriul României în secolele III—XI, al cărui curs continuu de dezvoltare a condus la făurirea culturii și civilizației românești.

Aceste dovezi demonstrează cu putere că poporul român, izvorit din împletirea a două mari civilizații a continuat să viețuiască statornic pe aceste meleaguri ducându-și mai departe vechile sale îndeletniciri, printre care și valorificarea bogățiilor miniere, moștenite din fondul dacic și roman și făurindu-și în decurs de secole propria sa istorie.

Cristalizarea și maturizarea raporturilor feudale în cadrul societății românești au provocat structurări importante și în domeniul valorificării bogățiilor miniere ale subsolului țărilor române. Exploatarea fierului datorită, pe de o parte, cerințelor din ce în ce mai crescînde pentru acest metal, pe de alta, progresului sensibil înregistrat în domeniul metalurgiei extractivo-reducătoare și al schimbului de produse, s-a concentrat în bazinele miniere primare bogate în minereuri de fier⁸⁷, renunțîndu-se, aproape total, la vechile practici cu randament economic scăzut și costisitor de valorificare a rezervelor sărace secundare de neformațiuni⁸⁸. Astfel Transilvania și Banatul rămîn principalele centre de exploatare a minereurilor de fier, de unde metalul respectiv va fi difuzat și în Țara Românească și Moldova.

Exploatarea celui alt metal, a aurului, se va intensifica atît în ceea ce privește extracția acestuia din filoane aurifere, cît și a celui aluvionar.

⁸⁶ Analizele asupra vestigiilor de la Ciurelu au fost efectuate de aceeași persoană, ing. chimist D. Șeclăman de la Muzeul de Istorie al R.S.R., care le-a efectuat și pe cele de la Ocnîța în laboratoarele Muzeului și ale Uzinelor 23 August.

⁸⁷ Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească în sec. X—XVII*, în „Studii”, 1966, nr. 5; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 99 și urm.

⁸⁸ Printre progresele cele mai reprezentative în domeniul extracției și reducerii mine-reului de fier menționăm folosirea prafului de pușcă pentru dislocarea minereului, a unor noi metode de înaintare în galerii și de transport a minereului în subteran, precum și noi tehnologii în procesul de tratare și reducere a minereului ca, de pildă, aplicarea forței hidraulice în acționarea foalelor de introdus acru în cuptorul-furnal (Șt. Olteanu, *op. cit.*; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 132 și urm.).

Cucerind Transilvania, regalitatea maghiară a procedat la aducerea unor mineri străini, care, alături de minerii români, să sporească bogăția în aur a cămării regale. Începând din secolul al XIII-lea exploatarea auriferă în Transilvania a fost mult extinsă, atât în suprafață, cât și în adâncime; în secolele următoare (XIV—XVII) se introduc în exploatarea auriferă procedee și mijloace perfecționate^{88b1a}. Raportul întocmit de doi comisari regali Wernher și Bornemisza în 1552 menționează, printre altele, că „În Transilvania se găsește mult aur și se obține mai ales prin spălare (loturis). Aproape că nu este loc în Transilvania ... în care să nu fie bogate spălătorii de aur ... Iar băieșii aurului — spun ei — sînt aproape toți români ...”⁸⁹. Asemenea spălătorii de aur existau și în Țara Românească și Moldova. În 1500 se importau de la Sibiu unelte de fier în valoare de 900 dinari pentru spălătorii de aur din Rimnic (aurilavatores de Rybnigt)⁹⁰. Diverși călători străini ca Jacques Bongars și Giovanni Botero care au vizitat în secolul al XVI-lea Țara Românească și respectiv Moldova arătau cum ...” aurul se scoate în mare cantitate din rîuri”⁹¹. Tehnica folosită la spălarea aurului este redată de vestitul explorator de mine, medicul Samuel Köleseri la începutul secolului al XVIII-lea. Enumerînd rîurile ale căror nisipuri poartă fluturași de aur, el arată cum „pe lângă aceste rîuri există cite un scaun de spălat aur, adică o tablă prelungă (hîrloste), cu un capăt mai inclinat, care în Transilvania este mai scurtă și mai lată decît în Țara Românească. Aceasta se acoperă cu un țol mișos sau de cînepă, peste care se toarnă cu coșurile nisipul aurifer. Metalul e reținut de țol, care este strîns și spălat în apă pentru a se curăți de nisip cu ajutorul șaitrocului. În acest mod se spală și aurul din mină, căci minereul e prefăcut în pulbere cu ajutorul săgeților (șteampuri); pulberea e dirijată prin niște canale la tăbliile așezate mai jos de pive acoperite cu țoluri. Șaitrocoul era în Transilvania mai lung, iar nu pătrat ca în localitățile miniere din Ungaria”⁹².

O altă descriere a acestor operațiuni ne-a lăsat un alt cunoscător al mineritului, J. Fridwaliszki. În descrierea sa el arată cum, mai cu seamă primăvara și toamna, după revărsarea apelor, minerii cercetau nisipul și îl spălau în vederea obținerii aurului. Ei își instalau scaunele de spălare lângă pîriiașele bogate în nisipuri aurifere; scaunele erau acoperite cu o zeghe poroasă numită țundră. Peste această țundră se răsturna nisipul aurifer cărat cu coșurile și căldările. Prin scufundări repetate ale acestui postav în hîrdaie, se alegeau firisoarele de aur care erau puse apoi în niște copăi. Aceste copăi, arată Fridwaldszchi, erau făcute din coaja arborilor

⁸⁸ bis Este vorba printre altele, de folosirea în galeriile aurifere de la Brad la finele sec. XVI a vagonetilor cu roți de lemn purtate pe șine, de asemenea de lemn. Uimește aici folosirea timpurie a schimbătorului de cale (ac și înimă) atestat pentru prima oară la această mină și este socotit ca cel mai vechi vehicol purtat pe șine cunoscut pînă acum (D. Leonida, *Din istoria formării și dezvoltării Muzeului tehnic*, în „Revista Muzeelor”, nr. 4, 1964, p. 351—354). De asemenea, de utilizarea crivacului la extracția minereului (Gepelschacht = puțul cu vîrtej), a steampurilor acționate de forța apei, a „mașinilor”, a operațiunilor tehnice de cupelare a metalelor etc. (N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 132 și urm.).

⁸⁹ Hurmuzaki, II, pp. 729—740, 75; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 124—125.

⁹⁰ *Quellen für Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. II, p. 293.

⁹¹ Hurmuzaki, XI, p. 190; Giovanni Botero, *La relationi universali*, I, Benese, p. 162 și urm.

⁹² S. Köleseri, *Auraria Romano-Dacica*, ed. a II-a, Bratislava, 1780.

și ele au stîrnit o „mare admirație” din partea vizitatorilor, deoarece pre-
veneau orice pierdere. „Aș crede, arată Fridwaleszki, că sînt mai bune
ca acelea pe care le numim scheitrog”⁹³. Așadar, unelte de lucru de veche
tradiție folosite de minerii români la spălarea nisipurilor aurifere, de ran-
dament superior în raport cu șaitocurile.

Epoca modernă și mai ales cea contemporană au dat un nou impuls
valorificării bogățiilor miniere, celor două metale „cheie” în special, din
subsolul României. Modernizările produse atît în domeniul extracției, cît
și al obținerii metalului propriu-zis au sporit sensibil randamentul economic
al acestei activități plasînd pe coordonate superioare întreaga muncă de
punere în valoare a acestor bogății⁹⁴.

Preluîndu-se această veche și neînteruptă tradiție a valorificării
bogățiilor miniere ale subsolului românesc, în special a punerii în valoare
a rezervelor aurifere din nisipurile diferitelor riuri din patria noastră,
se afirmă, astfel prin însăși măsurile luate recent, una dintre permanențele
fundamentale ale istoriei poporului român.

LA MISE EN VALEUR DES RICHESSES MINIÈRES PAR LE PEUPLE ROUMAIN PENDANT L'ANTIQUITÉ ET LE MOYEN-ÂGE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur les résultats de récente date de l'investigation
archéologique et historique, l'auteur relève le caractère permanent de la
mise en valeur des richesses minières du sous-sol de la Roumanie, depuis
l'époque géto-dace jusqu'à celle contemporaine.

Les derniers résultats des analyses de laboratoire physico-chimiques
concernant certains vestiges archéologiques appartenant à la société
géo-dace, ainsi qu'au I-er millénaire de notre ère ont démontré l'utili-
sation dans l'exploitation aurifère et du minerai de fer de certains pro-
cédés technologiques depuis les Géo-Daces, jusque tard dans la période
féodale.

Dans le même temps, la mise en valeur des gisements métallifères
(des métaux précieux et du fer, considérés en tant que métaux „clef”)
mais surtout de ceux alluvionnaires et de néoformation, met en lumière
la pérennité, tout au long de la période mentionnée, de cette occupation
transmise dans le cadre de la même population de père à fils, d'une gé-
nération à l'autre, des connaissances concernant l'identification de l'endroit
d'extraction, de réduction et de coupellation des métaux, phénomènes
qui confèrent à la communauté de vie qui les pratiquaient le caractère
d'une population stable, phénomènes incompatibles avec le nomadisme.

⁹³ J. Fridwaldski, *Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, trad. efectuate la
Inst. de Istorie „N. Iorga”, București, p. 93.

⁹⁴ Vezi N. Maghiar, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 207 și urm.

TENTATIVE DE CONSOLIDARE A SOCIETĂȚII NAȚIUNILOR (1922—1925)

DE

ELIZA CAMPUS

Cronica istorică a relațiilor internaționale, dintre anii 1922—1925, consemnează numeroase fapte care indică, fără de tăgadă, că încă în primii săi ani de funcționare, Societatea Națiunilor a fost nevoită să treacă la unele acțiuni destinate consolidării propriului său statut.

Ilustrative în acest sens, sînt amplele discuții cu caracter juridico-politic ca și minuțioasele lucrări ale unor comisii specializate, organizate de forul de la Geneva, care au îngăduit elaborarea documentelor intitulate : *Tratatul de Asistență mutuală și Protocolul de la Geneva*.

Cauzele multiple și deosebit de complexe, care au determinat apariția acestor documente destinate consolidării Societății Națiunilor, necesită investigații atît în domeniul relațiilor interstatale cît și în cel legat atît de rolul Societății Națiunilor cît și de conținutul Pactului care suferise pe parcurs unele modificări ce puteau periclita — într-un anumit fel — însăși esența sa.

Chiar și o scurtă trecere în revistă a evenimentelor internaționale vădește, pe deplin, că deși războiul se încheiase și că tratatele de pace fuseseră semnate, atmosfera continua să fie totuși poluată de tentative de violență sau de amenințare cu violența ; de contradicțiile dintre învinși și învingători, aceasta dacă nu am evoca decît controversele ridicate de problema reparațiilor ¹, de opoziția punctelor de vedere dintre Franța pe de o parte și Marea Britanie și Statele Unite, pe de altă parte, privind unele principii referitoare la relațiile economice postbelice ² ; de neliniștea rezultînd din mișcările social-politice ce aveau loc în unele state, îndeosebi

¹ Ema Nastovici, *Unele implicații ale problemei reparațiilor germane în anii 1919—1924 în Relații internaționale în perioada interbelică*, Edit. politică, București, 1980, p. 79—130.

² Yves-Henri Nouailhat, *Français, Anglais et Américains face au problème de la réorganisation de commerce internationale*, „Relations Internationales”, nr. 10 1977, p. 97—114. Evocă planul lui Etienne Clementel care, încă din 1916, dorea un acord anglo-franco-american privind organizarea economică a Europei postbelice. Americanii, de acord cu englezii, s-au situat pe poziția porților deschise și cu evidentă hotărîre de a favoriza refacerea rapidă a Germaniei. Vezi în acest sens și Bertrand de Jouvenel, *D'une guerre à l'autre, De Versailles à Locarno*, p. 223, 224; vezi și modul cum unii oameni politici, martori oculari, vedeau refacerea economică, îndeosebi a Europei: J. Caillaux, *Où va la France? Où va l'Europe?* Ed. À la Sirène, Paris, 1924, p. 273—275. Arată necesitatea unei federalizări economice a statelor.

europene³; de instaurarea regimului fascist în Italia⁴; de tensiunile provocate de asperitățile anglo-franceze în problema securității Franței, dacă nu ne-am referi decât la Conferința anglo-franceză de la Cannes din ianuarie 1922⁵; de contradicțiile fundamentale dintre statele capitaliste și U.R.S.S., scoase la iveală, odată mai mult, în aprilie 1922, la Conferința de la Genova și de neliniștea produsă la 16 aprilie 1922 din pricina semnării, la Rapallo⁶, a cunoscutului tratat sovieto-german.

Dealtfel, motive de neliniște continuau să persiste, pentru că apăreau și unele focare de violență, dacă relevăm problema ocupării de către Franța a regiunii Ruhr; sau incidentele de la Corfu și Fiume, dacă ne limităm doar la Europa.

Cu atât mai mult, într-un asemenea climat, atenția se îndrepta spre Societatea Națiunilor care purta încă aureola tuturor speranțelor.

În primii săi ani de funcționare, Societatea Națiunilor căpătase o evidentă autoritate izbutind să-și îndeplinească, într-o anumită măsură, obligațiile ce-i fuseseră atribuite. În mod practic, ea reușise, de pildă, să administreze, teritoriul Saar*, în ciuda poziției de mare putere a Franței. Este destul să reamintim că în februarie 1920, Consiliul Societății Națiunilor organizase Comisia de guvernare pentru Saar⁷, compusă din cinci membri, care avea ca președinte pe francezul Rault. Încă de la bun început, Rault a monopolizat cele mai importante sarcini⁸, impunând întregii

³ Jaime Vicens Vives, *Approaches to the History of Spain* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1970, p. 146-150; Milică Moldoveanu, *Polonia în Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. II, Edit. militară, București, 1980, p. 28, 29.

⁴ Maria Covaci, *Italia, în Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. I, Edit. Militară, București, 1979, p. 82-166; *The place of fascism in European History*, ed. by Gilbert Allardyce, Englewood Cliffs, New Jersey, 1971; Ernst Nolte, *Die Faschistischen Bewegungen*, în *Weltgeschichte des 20 Jahrhunderts*, Deutschen Taschenbuch Verlag, München 1971; Pierre Milza, *Fascismes et idéologie réactionnaire en Europe (1919-1945)*, Armand Colin, Paris, 1969.

⁵ Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 256, 257; Henry Wickham Steed, *Mes Souvenirs*, vol. II, Plon, Paris, 1927, p. 354-358.

⁶ Gustav Hülger, *Wir und der Kreml, Deutsch-Sovietische Beziehungen (1918-1941)*, Athenäum Verlag, Frankfurt an Main, Bonn, 1964; p. 112; Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 269-281; E. M. Chossudovsky, *Chicherin and the Evolution of Soviet Foreign Policy*, Graduate Institute of International Studies, Geneva, 1973, Collection „Conferences”, nr. 10.

* Prin Tratatul de la Versailles, se hotărâse ca acest teritoriu să fie administrat de Societatea Națiunilor, pînă în anul 1935, cînd trebuia să aibă și a avut loc, plebiscitul prin care teritoriul Saar a trecut la al III-lea Reich. Franța, conform Tratatului, avea dreptul să exploateze minele de cărbuni și avea deplină libertate în toate chestiunile legate de producția de cărbuni.

⁷ Frances Kellor, Antonia Hatvany, *Security against War*, The Macmillan Company, New York, 1924, vol. I, p. 97. Președintele (Rault, francez); membri: 1 belgian (maior Lambert), 1 danez (contele von Moltke Hultfeld), 1 canadian (Waugh), 1 membru născut în Saar von Boch.

⁸ *Ibidem*, p. 97.

Tabloul sarcinilor

Președ. francez	membrul belgian	membrul danez	membrul canadian	membrul din Saar
Afaceri externe Afaceri interne Securitate Comerțul, Industria și munca Asigurări sociale	Lucrări Publice Căi ferate Poștă și telegraf	Educație Justiție Culte	Finanțe Aprovizionare	Agricultura Sănătate publică Tarife, impozite, taxe

administrației punctul de vedere al Franței. Din această cauză, s-au produs nenumărate incidente, îndeosebi în primele luni ale anului 1923⁹, ceea ce a provocat în iulie 1923 o anchetă a Societății Națiunilor, anchetă care s-a soldat cu o decizie în favoarea revendicărilor locuitorilor din Saar, cu aplanarea diferendelor, dar și cu expresii de deosebite aprecieri pentru eforturile depuse de Comisia de guvernare¹⁰. În orice caz, rezultatul a fost o evidentă creștere a rolului Societății Națiunilor.

De asemenea, acțiunea de protecție a orașului liber Danzig¹¹, în conformitate cu articolele 102, 103, 104 ale Tratatului de la Versailles, a relevat pe deplin, că Societatea Națiunilor posedă o capacitate efectivă de a conduce, ea mînuind cu dexteritate pîrghiile tenacității, dar și pe cele ale flexibilității. Aceasta, dacă nu am evoca decît faptul că situația juridico-politică a orașului Danzig se bizuia pe prevederile Tratatului de la Versailles, pe cele ale Pactului forului de la Geneva, pe Convenția cu Polonia, pe Constituția orașului ca și pe guvernarea lui de către Senatul din Danzig.

Rolul crescînd al Societății Națiunilor al cărui țel suprem era organizarea și apărarea păcii universale și indivizibile reiese și din faptul că atît marile puteri cît și micile state au recurs în acea vreme, de multe ori, în cazuri deosebit de dificile, la ajutorul Societății Națiunilor.

Astfel, în chestiunea liniei de demarcație între Germania și Polonia, în Silezia Superioară, marile puteri aliate au cerut Consiliului să rezolve problema, angajîndu-se să respecte decizia luată de acest for*.

Pentru a multiplica exemplele în acest sens, nu este lipsit de interes nici referirea la diferendele albanu-iugoslav și albanu-grec din anii 1921—1923, cînd părțile au simțit nevoia să se adreseze Societății Națiunilor în ciuda faptului că disputa lor era de competența Conferinței Ambasadorilor, care a avut de altfel, ultimul cuvînt în soluționarea acestor spinoase probleme de frontieră.

Autoritatea Societății Națiunilor a atins însă un record efectiv în disputa atît de spinoasă dintre Finlanda și Suedia pentru insulele Aaland**. Comitetul de juriști¹², numit de Consiliu în iulie 1920, a examinat problema luînd în considerare interesele generale cu caracter internațional și a atribuit apoi Consiliului Societății Națiunilor jurisdicția și deci autoritatea necesară de a se pronunța. Prin decizia¹³ de la 24 iunie 1921 s-a

⁹ *Ibidem*, p. 115—118.

¹⁰ *Ibidem*, p. 115—118.

¹¹ *Ibidem*, p. 127—128.

* Decizia Consiliului a avut un caracter ambiguu, așa cum tot ambiguu a fost și plebiscitul din Silezia Superioară, din martie 1921; votul general apărea ca favorabil pentru Germania; votul pe comune apărea ca favorabil pentru Polonia, astfel încît Comisia internațională nu putuse determina frontiera.

** Grup de insule în Marea Baltică, la gura golfului Botnic, separate de Suedia prin îngusta mare Aaland și legate de Finlanda printr-un lanț de stînci și mici insule. Insulele Aaland au o mare importanță strategică. Cînd Finlanda și-a declarat în 1917 independența, poporul din insulele Aaland, pe baza aceluiași principiu al autodeterminării, și-a exprimat dorința de a se reun' cu Suedia, deoarece vorbea limba suedeză și avea tradiții și sentimente patriotice legate de Suedia.

¹² Frances Kellor and Antonia Hatvany, *op. cit.*, vol. I, p. 284—298; Comisia juridică era formată din: F. Larnaude, decanul facultății de drept din Paris; prof. A. Struycken, consilier de stat-Olanda; Max Huber, consilier al departamentului politic — Elveția.

¹³ *Ibidem*, p. 292. Minuta celei de-a 13-a sesiuni a Consiliului Societății Națiunilor.

recunoscut suveranitatea Finlandei asupra insulelor Aaland, dîndu-se concomitent, foarte largi drepturi de autonomie populației. De asemenea, la 20 octombrie, același an, a fost semnată, la Geneva o Convenție referitoare la demilitarizarea insulelor Aaland¹⁴. Hotărîrea indiferent de nemulțumirea unora sau altora a fost acceptată și pusă imediat în aplicare. Desigur, autoritatea de atunci a Societății Națiunilor a atins un punct maxim, dar mulți s-au întrebat dacă încălcarea principiului autodeterminării în favoarea unei reglementări internaționale oricît de echitabilă ar fi fost ea, nu lăsa totuși porți deschise spre compromisuri cu mult mai grave. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît între anii 1920—1923 principiile de echitate și de egală îndreptățire, înscrise în Pact, fuseseră sporadic încălcate de către marile puteri. Astfel, în 1920, așa cum se știe, Polonia, stat membru al Societății Națiunilor a invadat Vilna *, capitala Lituaniei, sfidînd Societatea Națiunilor, care izbutise nu numai să traseze o linie de demarcație între cele două state, dar prezidase și la semnarea unui acord între ele. Dacă Polonia nu s-ar fi bucurat, așa cum se știe, de protecția nemijlocită a Franței¹⁵, incontestabil că acest act nu ar fi avut loc și prestigiul Societății Națiunilor nu ar fi fost atins.

Oricum, în anul 1923, se putea constata că în ciuda respectului ce inspira, Societatea Națiunilor nu putea, concret, să stăvilească unele acțiuni arbitrare. Or, tocmai în acest an 1923, dorința de a pune capăt arbitrariului era omniprezentă sperîndu-se că forul de la Geneva va putea să impună urbi et orbi forța dreptului.

Numai că tocmai în 1923, opinia publică asista la un incident—invazia insulei Corfu de către Italia fascistă** — incident care atesta,

¹⁴ *Ibidem*, p. 297, autorul constată că astfel Societatea Națiunilor continua politica de demilitarizare stabilită de marile puteri în 1856.

* În februarie 1918, Consiliul de Stat al Lituaniei a proclamat independența statului. În timpul războiului sovieto-polonez, Polonia a ocupat Vilna. În iulie 1920, forțele poloneze au fost obligate să evacueze Vilna. Guvernele sovietic și lituanian au încheiat tot în 1920 un tratat, stabilind liniile de frontieră. Vilna rămînea capitala Lituaniei. Polonia a arătat atunci Societății Națiunilor că intervine în Lituania, din multiple considerente; guvernul lituanian a arătat la rîndul său Societății Națiunilor, la 20 august 1920, că a propus Poloniei o linie de demarcație. Disputa polono-lituană a fost luată imediat în dezbatere de Consiliul Societății Națiunilor. Paderewski și Valdemar au arătat la Geneva punctele lor de vedere. Consiliul a numit în sept. 1920 o comisie militară, care trebuia să pună capăt ostilităților polono-lituaniene. În octombrie 1920, Comisia aceasta a fixat o linie de demarcație. În urma acestei decizii, reprezentanții polonezi și lituanieni s-au întîlnit la 30 septembrie pentru a negocia un acord. La 7 octombrie ei semnau acordul. În acest timp, sfidînd hotărîrile Societății Națiunilor, sfidînd tratatele, generalul polonez Zeligowski a ocupat, în fruntea unei armate de 20.000 oameni, orașul Vilna.

¹⁵ David W. Wainhouse and. ... *International Peace. Observation*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1966, p. 9.

** Factologic, invadarea insulei Corfu se prezintă astfel: 27 august 1923, membrii italieni ai Comisiei pentru delimitarea frontierei greco-albaneze sînt asasinati pe teritoriul grec, lângă Ianina, de asasini necunoscuți; 31 august 1923, Conferința ambasadorilor ordonă Greciei să facă o anchetă și să dea reparații Italiei; 31 august 1923, flota Italiană bombardează Corfu și ocupă insula; 1 septembrie 1923, Grecia acceptă dispozițiile Conferinței ambasadorilor; note din 5, 8, 9 septembrie 1923 ale Conferinței ambasadorilor în care se concretizează toate obligațiile materiale și spirituale ale Greciei față de Italia; 17—21 septembrie 1923, Comisia interaliată face o anchetă la Ianina; 26 septembrie 1923, Conferința ambasadorilor ordonă Greciei să execute în întregime obligațiile ce i s-au cerut; 27 sept. 1923, Grecia acceptă și Corfu este evacuat de trupele Italiei fasciste; Constantin Svolopoulos, *La politique exterieure de la Grèce après le Traité de Lausanne*, Institut de Droit International public et des Relations Internationales, Salonique, 1977, p. 174.

pe deplin, că marile puteri nu numai că desconsiderau recomandările Consiliului, dar împiedicau, prin diferite forme, Adunarea, de a lua în discuție actul de violență, comis de Italia. Aceasta, se știe, invadase insula Corfu înainte ca vinovăția Greciei să fi fost stabilită de forurile de justiție internaționale. În orice caz, din corespondența între Consiliul Societății Națiunilor și Conferința ambasadurilor se poate constata că recomandările Consiliului au fost prea puțin luate în seamă¹⁶, iar Adunarea, care și-a deschis lucrările la 3 septembrie 1923, nu a putut, din cauza presiunilor la care a fost supusă, să includă pe ordinea de zi chestiunea Corfu¹⁷.

Dezamăgirea era cu atât mai mare, cu cât la 31 august, în momentul când invadea Corfu, Italia dădea și un ultimatum Regatului sârbilor, croaților și slovenilor pentru schimbarea statutului orașului liber Fiume*. Societatea Națiunilor, unde fuseseră înregistrate tratatele iugoslavo-italiene, referitoare la statutul orașului liber Fiume, nu a fost însă capabilă să oprească acest diferend dintre două state membre. Este firesc deci să se ridice întrebarea: de ce nu a putut să-și exercite Societatea Națiunilor rolul său primordial? De ce nu a putut apăra pacea universală și indivizibilă?

Un singur răspuns, desigur, nu se putea și nu se poate da acestei esențiale întrebări. Exista, incontestabil, o continuă luptă dintre noile principii înscrise în Pact și vechile formule utilizate în trecut: Balanța forțelor, Concertul european ș.a. Poziția de mare putere continua să persiste, căci, „capacitatea de a impune voința sa altora” era și este mereu prezentă iar faptul, invocat de Duroselle ca „o mare putere este un stat capabil, în anumite circumstanțe, de a modifica voința indivizilor, a grupelor sau a altor state”¹⁸, este actual azi, ca și în anul 1923. Se poate afirma deci că existența opoziției ireductibile între vechile formule de guvernare, care operau pe plan internațional paralel cu noile principii, bazate pe Pactul Societății Națiunilor, influența în mod negativ deciziile forului de la Geneva. De asemenea, în ciuda faptului deosebit de meritoriu că la Societatea Națiunilor funcționa principiul deplinei egalități între statele mari și mici, marile puteri aveau totuși posibilitatea să-și exercite influența prin membrii permanenți din Consiliu, prin faptul că toate comisiile și comitetele erau în genere numite de Consiliu și că în multe

¹⁶ Frances Kellor and. . . *op. cit.*, p. 218—222; autorul reproduce în întregime note din 29 august, 30 august 1923 și din 6, 8, sept. 1923.

¹⁷ Din 4 pînă în 10 septembrie 1923, lucrările Adunării au fost suspendate, iar la 10 septembrie, deoarece Conferința ambasadurilor își redactase deciziile, s-a considerat că Adunarea nu are de ce să mai discute problema.

* Chestiunea orașului Fiume a fost reglementată prin tratatul de la Rapallo, între Italia și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, din 12 noiembrie 1920. Fiume era recunoscut ca oraș liber sub obligația solemnă de a-l respecta a ambelor state; în mai 1922, convenția de la Santa Margherita dintre cele două state confirma, în mare, Tratatul de la Rapallo. În august 1923, Mussolini, care reluase discuțiile despre Fiume, voia noi aranjamente. A făcut propuneri iugoslaviei, care trebuia să se decidă pînă la 31 august. Iugoslaviai au obținut prelungirea termenului pînă la 15 septembrie 1923. La 16 septembrie, Mussolini și-a luat „libertatea de acțiune” și a anexat Fiume. La 25 ianuarie 1924, a fost semnat la Roma un acord iugoslavo italian, care a dat unele compensații iugoslaviei și a consfințit anexarea orașului Fiume.

¹⁸ Jean-Baptiste Duroselle, *Qu'est-ce [qu'une grande Puissance, „Relations internationales”, nr. 3/1977 p. 3; Bengt Broms, The doctrine of equality of states as applied in international organizations, University of Helsinki, Helsinki, 1959, p. 2, 123, 124.*

posturi-cheie funcționau reprezentanți ai marilor state¹⁹. Adunarea însă prin structura sa putea stăvili arbitrariul marilor puteri iar procedura — regula unanimității — asigura egalitatea în drepturi a statelor. Nu se putea așadar opri activitatea statelor mici cu interese așa-zise „limitate”. Totuși, așa cum am arătat mai sus, în problema invaziei din Corfu, se puteau exercita presiuni. Așadar, iată un nou aspect care poate constitui o explicație la întrebarea pe care ne-am pus-o. Apoi, trebuie să mai constatăm că în pofida marii mutații consemnate în relațiile internaționale prin crearea, pentru prima oară în istoria omenirii, a unei organizații mondiale destinate să apere pacea, Societatea Națiunilor avea serioasa carență, de a nu fi pe deplin universală. Retragera Statelor Unite a lărgit, incontestabil, această carență. Unii istorici consideră chiar că această acțiune de izolare a Statelor Unite a dăunat pină într-atita forului de la Geneva, încât discuțiile care au dus la o anumită slăbire a Pactului au constituit o consecință directă a acestei retrageri²⁰. Astăzi însă, analiștii, istoricii au ajuns la concluzia că mitul izolaționismului Statelor Unite trebuie înlăturat, că în ciuda declarațiilor, Statele Unite au continuat să fie prezente și în Europa și la Societatea Națiunilor²¹. Nu se poate contesta însă faptul că în anii 1922—1925, de care ne ocupăm, retragera Statelor Unite a avut o anumită influență negativă asupra Societății Națiunilor. Dacă lăsăm la o parte aceste constatări, care pot constitui și un răspuns parțial la întrebarea noastră și trecem nemijlocit la lucrările propriu-zise ale Societății Națiunilor, trebuie, din nou, să relevăm că în cadrul marilor pași făcuți pentru o reală democratizare a vieții internaționale, apăreau fisuri neliniștitoare.

Încă de la prima sesiune a Adunării s-a produs o acțiune care avea să aibă largi și nefaste consecințe. La 4 decembrie 1920, Canada a cerut ca art. 10 al Pactului Societății Națiunilor să fie eliminat²².

Chiar din momentul elaborării Pactului și apoi a adoptării sale de către Conferința Păcii, articolul 10 a fost considerat ca fiind coloana vertebrală a statutului²³, căci în conformitate cu conținutul său, integritatea teritorială și independența statelor membre erau garantate, ele fiind astfel asigurate că forța sau amenințarea cu forța putea fi stăvilită. Canada, care încă în timpul lucrărilor Conferinței de Pace, ceruse exclu-

¹⁹ Bengt Broms, *op. cit.*, p. 150, 151, 152, 153.

²⁰ Edgard Milhaud, *La France avait raison. Sécurité collective*. Ed. de la Baconnière, Neuchâtel Suisse, 1945, p. 101—117. Capitolul *Le Canada contre l'article 10*.

²¹ D. Artaud, *Aux origines de l'Atlantisme: la recherche d'un équilibre européen au lendemain de la première guerre mondiale*. „Relations Internationales”, no 10 1977, p. 117, 118, 122. Autorul ajunge la concluzia că prin planul Young este marcat momentul reconcilierii dintre învinși și învingători grație arbitrajului american — bazele comunității Atlantice de astăzi. S-ar putea însă replica autorului că Acordurile de la Locarno din 1925 și intrarea Germaniei în 1926 la Societatea Națiunilor sînt tot atitea fapte, anterioare planului Young, și care pot marca reconcilierea dintre învinși și învingători. Pentru ideea mitului izolaționismului, Artaud citează, o mulțime de istorici americani, dintre care cel mai important ni se pare a fi Gordon Levin, *Woodrow Wilson and World Politics*, New York, 1968.

²² Edgar Milhaud, *op. cit.*, p. 101.

²³ Gustav Pordea, *Organisme de securitate internațională*, Cartea Românească, Cluj, 1946. *Pactul Societății Națiunilor*, p. 323—339. Conține 26 articole. Conținutul art. 10, p. 328, 329: Membrii Societății se obligă a respecta și menține împotriva oricărei agresiuni exterioare integritatea teritorială și independența politică actuală a tuturor membrilor societății. În caz de agresiune, Consiliul va aviza asupra măsurilor ce pot asigura executarea acestei obligațiuni.

derea art. 10, revenea asupra acestei probleme, arătînd că din cauza garanțiilor incluse în art. 10, „o națiune se putea găsi angajată într-un război, pentru care ea nu avea nici un interes”²⁴. Discuțiile în jurul acestei chestiuni au fost aprinse și de multe ori violente. Procedura a fost lungă²⁵, deoarece în fond, prin art. 10, se stabileau în mod necondiționat pentru toți membrii Societății drepturi cît și îndatoriri absolute. Joseph Barthélemy, delegatul Franței a caracterizat în mod magistral art. 10 ca „fron-tonul marelui templu al organizației noastre internaționale; drapelul, deviza noastră, Declarația noului drept internațional”²⁶. Acest articol unic care avea o reală forță intrinsecă și căruia evident nu i se puteau aduce modificări, a fost însă efectiv slăbit prin soluția ce s-a găsit de a lega funcționarea sa de aparatul juridic general al altor articole din Pact²⁷. După îndelungi discuții, la a IV-a sesiune a Adunării din 1923, proiectul de rezoluție privind modul cum trebuie aplicat, art. 10, a fost votat, cu un amendament propus de Marea Britanie²⁸, amendament care, fără să modifice textul propriu-zis al art. 10, îl slăbea, dîndu-i forme cu totul aleatorii de interpretare. Totuși, Adunarea a votat proiectul cu 29 voturi pentru, 1 contra * și 13 abțineri. Nu este de mirare că state ca Polonia, Cehoslovacia, România, Regatul sîrbilor, croaților și slovenilor, Estonia, Finlanda, Letonia, Lituania ș.a., s-au abținut și nu din curtoazie”²⁹, cum afirmă Edgard Milhaud, ci pentru că se simțeau direct lovite atît de slăbirea art. 10 cît și de faptul că pînă și Franța, care avea interese similare cu ale lor, votase pentru.

Chiar și această scurtă referire la controversatele discuții și la deciziile luate în jurul art. 10 relevă, în mod vădit, că Pactul suferise o modificare, care putea avea cele mai imprezibile consecințe.

În această atmosferă, s-a impus necesitatea făuririi unor noi instrumente politico-juridice menite nu numai să înlătore efectivele carențe ale statutului Societății Națiunilor, ci s-o și întărească. Astfel, și-a făcut apariția *Tratatul de asistență mutuală*. Origina și ideile sale conducătoare se găsesc în mod evident, în Rezoluția a XIV-a a celei de-a treia sesiuni a Adunării³⁰ din octombrie 1922³¹. Aceasta conține, în esență, prin-

²⁴ Reprodus după Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 103, care citează în întregime cele 4 puncte ale Memorandumului delegației canadiene din actele Comisiei de amendamente a Pactului (C 215.M.154. 1921.A.C 28, p. 6).

²⁵ La prima sesiune din decembrie 1920, Adunarea a constituit o Comisie de amendamente. Aceasta a cerut ajutorul unei comisii de juriști, care a arătat că nu se poate face vreo schimbare în art. 10, fără a-i atinge esența. Discuțiile au continuat în comisia și subcomisia pînă la sesiunea a IV-a a Adunării din 1923.

²⁶ Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 105. Citează procesul verbal al sesiunii Adunării din 23 sept. 1922.

²⁷ A fost legat de articolele 16 și 17, astfel încît s-a ajuns la interpretarea că orice stat era liber de a executa sau nu recomandările Consiliului.

²⁸ Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 115, se arăta: Aparține corpului constituțional al fiecărui stat de a decide, în ceea ce privește menținerea independenței și integrității teritoriale a statelor membre, în ce măsură acest stat este obligat de a asigura executarea numitei obligații prin utilizarea forțelor sale militare.

* Persia.

²⁹ *Ibidem*, p. 116.

³⁰ Rezoluția a XIV-a și lucrările sesiunii a treia a Adunării Societății Națiunilor în Journal Officiel de la Société des Nations, Novembre 1922, p. 1210 ș.a. (J.O.S.D.N.).

³¹ Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 124, arată că Rezoluția a XIV-a s-a inspirat în mod substanțial din Proiectul prezentat la 3 iulie 1922, Comisiei temporare mixte, de către lordul Robert Cecil, reprezentant al Africii de Sud.

cipiile, pe baza cărora a fost elaborat Tratatul de Asistență mutuală și anume: 1) Nici un plan de reducere a armamentului nu poate reuși decât dacă este general. 2) Nu s-ar putea lua responsabilitatea dezarmării decât în schimbul unei garanții de securitate ³². O asemenea garanție poate oferi un acord defensiv accesibil tuturor statelor care s-ar angaja să dea asistență efectivă și imediată victimei, în conformitate cu un plan prestabilit. În genere, ajutorul va fi limitat la statele situate în aceeași parte a globului. 4) Condiția primă pentru realizarea tratatului este consimțământul prealabil al statelor, de a trece la o reducere a armamentului.

Textul acestei rezoluții a fost trimis de Consiliu statelor membre ale S.D.N. pentru a-și formula opiniile. Cîteva luni mai tîrziu, la cererea Comisiei temporare mixte, documentele privitoare la Tratatul de Asistență mutuală au fost înaintate și altor state din afara S.D.N., ca U.R.S.S. Statele Unite ș.a.

În genere, lucrările care au precedat elaborarea Tratatului au fost de lungă durată și discuțiile din Comisii au avut uneori un caracter net controversat.

Concomitent cu sosirea răspunsurilor guvernelor ³³, privitoare la rezoluția a XIV-a, Comisiile specializate ale S.D.N. lucrau la elaborarea proiectului de Tratat.

Încă de la bun început, răspunsurile în problema primordială a reducerii armamentului au scos la iveală o oarecare neîncredere în eficacitatea acestei măsuri de majoră importanță. România, de pildă, a răspuns la 18 decembrie 1922, arătînd ³⁴ că, în principiu, consideră reducerea armamentului ca foarte necesară date fiind și dificultățile economice prin care trec toate statele Europei. De aceea, ea și-a redus și în circumstanțele actuale, contingențele și cheltuielile pentru armament la minimum compatibil. Regretă că situația sa geografică nu-i permite să procedeze la reducerea ce-ar dori; reducere pe care nu o va face decât atunci cînd va obține garanții eficace pentru securitatea sa ³⁵. În fond, răspunsul României constituia miezul întregii dezbateri, care se ducea în a treia comisie a Adunării între Henry de Jouvenel și lordul Robert Cecil, cu privire la clauzele Tratatului de Asistență mutuală. Diplomatul francez arăta cu toată tăria: „Este de la sine înțeles că mari națiuni, la adăpostul frontierelor lor fortificate din punct de vedere militar sau la adăpostul frontierelor lor maritime, pot gîndi că este primejdios pentru ele de a da garanții statelor tinere, a căror viață este încă incertă și a căror securitate nu este bine organizată. Da este adevărat, dar o spun cu singuranța că vorbesc în numele țării mele, ale cărei sentimente și tradiții le cunosc: tocmai acest lucru trebuie făcut. Este datoria celor puternici de a veni în ajutorul celor slabi” ³⁶. Deci, necesitatea garanțiilor trebuia, în spiritul

³² J.O.S.D.N. Février 1923, p. 174. Lettre circulaire aux membres de la S.D.N. le 23 Octobre 1922, semnată G. Da Gama, Președintele Consiliului. Conține rezoluția a XIV-a.

³³ J.O.S.D.N., Février 1923, p. 175. Réponse du gouvernement de la Roumanie, le 18 décembre 1922, Bucarest.

³⁴ Ibidem.

³⁵ J.O.S.D.N., Mars 1923, p. 295, Rapport de M. Viviani et résolutions adoptés par le Conseil. S-a hotărît 1 iunie 1923, ca dată ultimă pentru primirea răspunsurilor.

³⁶ S.D.N., Assemblée 1922, 3e Commission, p. 32, 33, Reproduit după E. Milhaud, *op. cit.*, p. 130.

multor state mari și mici, să fie prioritară, pentru ca Tratatul de Asistență mutuală să poată cuprinde clauze privind o reală dezarmare.

Din răspunsurile guvernelor, de altfel, se degajau și alte mari controverse, care minau politica de securitate, punându-și amprenta pe tentativele de a o consolida. În acest sens, răspunsul guvernului bulgar³⁷ este ilustrativ. Considera că Bulgaria a fost injust tratată. Cereea de aceea, între altele, ieșire la Marea Egee, aplicarea dispozițiilor privind dreptul minorităților și o mărire a armatei³⁸, făcând concomitent o serie de considerente care, ca și răspunsul guvernului ungar³⁹, vădeau rezerve față de noul instrument de securitate, în curs de elaborare, la S.D.N. Răspunsurile altor state mici ca Panama⁴⁰, Columbia⁴¹, Bolivia⁴², Finlanda⁴³, Letonia⁴⁴ ș.a., relevând nivelul scăzut de armament al acestor state, explica și interesul lor pentru Tratatul de Asistență mutuală. Răspunsul negativ al Canadei însă, dominion britanic, atesta interesul permanent al acestui stat pentru nevoile generale ale imperiului⁴⁵. Între timp, comisiile specializate ale S.D.N. terminaseră aproape lucrările proiectului de Tratat⁴⁶, arătând că primiseră și proiecte, ca cel al lordului Cecil, și sugestii, ca acelea ale Biroului Internațional al Muncii privind necesitatea de a grăbi dezarmarea morală, printr-o reală cooperare a națiunilor⁴⁷. Cereau, dată fiind importanța instrumentului ce elaborau, extensiunea examinării lui și de state care nu erau membre ale Societății Națiunilor⁴⁸. Faptul acesta trebuie subliniat, în mod deosebit, căci el demonstrează netă tendință de a depăși carența referitoare la universalitatea Pactului.

În iulie 1923, proiectul de Tratat de Asistență mutuală a fost discutat în cadrul Comisiei permanente consultative, care a întocmit Avizul⁴⁹ referitor la acest tratat, trimițându-l apoi Consiliului. Discuțiile din Comisie s-au concentrat asupra : condițiilor generale necesare unui tratat de garanție ; asupra valorii, și inconvenientelor inerente unui atare tratat, ca și asupra acordurilor particulare și a celor regionale, probleme inserate în articolele proiectului. De la bun început, trebuie remarcat că delegația britanică nu a luat parte la discuții, deoarece ea nu primise indicații de la guvernul său. În genere, și-au dat părerea state membre ale comisiei ca

³⁷ J.O.S.D.N., Février 1923, p. 176. Réponse du Gouvernement bulgare, Sofia le 30 Décembre 1922, semnat P. Janoff, ministrul Justiției, ad interim la Externe.

³⁸ Ibidem, Indica cifra 33.000 inclusă în Tratatul de la Neuilly.

³⁹ J.O.S.D.N., Avril 1923, p. 431. Réponse du gouvernement hongrois. Budapest, le 12 Février 1923, semnat Geza de Daruvary.

⁴⁰ Ibidem, Juillet 1923, p. 721. Réponse du gouvernement de Panama, le 7 April 1923.

⁴¹ Ibidem, p. 430. Réponse du gouvernement de la Columbie, Bogota, le 19 Janvier 1923, semnat Jorgo Vetez.

⁴² Ibidem, p. 721, Réponse du gouvernement de Bolivie, le 16 Mai 1923.

⁴³ Ibidem, p. 723, Réponse du gouvernement de la Finlande, semnat C. N. Wennolu.

⁴⁴ Ibidem, p. 723, Réponse du gouvernement de la Lettonie, le 19 Mai 1923.

⁴⁵ Ibidem, p. 720. Réponse du gouvernement canadien, le 15 Mars 1923.

⁴⁶ Ibidem, Avril 1923, p. 426, 427, 428, Travaux de la C.T.M. entre 9—12 Février 1923.

⁴⁷ Ibidem, Avril 1923, p. 428. Traité de garantie mutuelle. Travaux de la Commission Temporaire Mixte (C.T.M.), le 31 Janvier 1923, vezi și J.O.S.D.N., Junii 1923, p. 680, 681. Neuvième Seance publique du Conseil, le 21 Avril 1923, Genève, asistă și secretarul general Sir Eric Drummond.

⁴⁸ Ibidem, p. 428.

⁴⁹ Ibidem, Août 1923, p. 969—978, Avis de la Commission permanente Consultative. Quatrième séance publique, le 3 Juillet 1923.

Franța, Brazilia, Belgia, Suedia, Spania, Italia, Japonia. Acordul a fost unanim că, în cadrul condițiilor generale, un tratat de garanție trebuie să împiedice războiul și nu „să pună progresiv în mișcare forțele destinate să-l cîștige”⁵⁰. De asemenea, un efectiv consens a existat și cu privire la ideea că „orice sistem, care nu ar plasa imediat pe agresor în fața unei forțe net superioare, suferă de un viciu fundamental și anume, în loc să înăbușe încă de la început conflictul lasă timp ca el să se dezvolte, ajungându-se la războiul de durată, cu pierderi ireparabile de vieți umane și ruine”⁵¹. De aceea, concepția sistemului pentru un tratat de garanție, trebuie să-l pună pe agresor în situația de a nu putea măcar să-și inchipuie că ar fi capabil să înfrunte un atare sistem⁵². De asemenea, a fost accentuată ideea că asistența, pentru a fi reală și imediată, trebuie să se exercite, conform prevederilor rezoluției a XIV-a, printr-un plan prestabilit, plan care trebuie să constituie o parte integrantă a tratatului de asistență mutuală⁵³. În cadrul discuțiilor din Comisia permanentă consultativă, opiniile au fost diferite însă în legătură cu problema tratatelor particulare și a acordurilor regionale. Delegatul Suediei, de pildă, a declarat că asemenea tratate duc la organizarea unor grupuri de puteri, ceea ce nu este favorabil menținerii păcii⁵⁴. Delegații Belgiei, Braziliei și Franței au considerat însă că, deoarece tratatul general nu aduce decît o asistență progresivă și relativ condiționată, cu o eficacitate limitată la unele domenii, tratatele particulare între state hotărîte să se ajute reciproc, într-o ipoteză determinată, sînt susceptibile de a aduce garanții⁵⁵. Ei au cerut, în consecință, combinarea acordurilor particulare cu obligațiile generale, ajungînd și la o foarte interesantă concluzie: „Pactul Societății Națiunilor ar putea să-și completeze insuficiența în special, din punct de vedere militar, prin tratate particulare de asistență mutuală. Extinderea acestora ar conduce poate la crearea edificiului atît de dorit al unui acord general, mai eficace decît Pactul S.D.N., în forma sa actuală și decît a oricărui Tratat general ce i s-ar juxtapune”⁵⁶. Această ultimă teză este demnă de reținut, căci pe de o parte, vădește tendința de a consolida și de a completa Pactul S.D.N., dar pe de altă parte dezvăluie și îngrijorări permanente cu privire la garanțiile efective oferite de acest Pact. În septembrie 1923, cu prilejul celei de-a patra sesiuni a Adunării Societății Națiunilor⁵⁷, proiectul Tratatului de Asistență mutuală a fost prezentat de Edouard Beneș. Omul de stat cehoslovac a relevat, în primul rînd, strînsele legături dintre Tratat și Pactul S.D.N.; în al doilea rînd, a subliniat că dezarmarea nu s-ar putea efectua decît sub obediența unor garanții de securitate și că

⁵⁰ Ibidem, p. 969.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, p. 970.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, p. 976.

⁵⁵ Ibidem, p. 975, 977. Se mai adăuga că: poate avea loc o reducere de armament; poate fi definită agresiunea și distinsă de amenințarea cu agresiunea; trebuiesc prevăzute posibilități ca aceste tratate să rămîină deschise și pentru alle state; adăugîndu-se însă și ideea că: este posibil ca aceste tratate particulare să împună sarcini suplimentare, în ciuda reducerii armamentului.

⁵⁶ Ibidem, p. 977.

⁵⁷ A.M.A.E., fond Societatea Națiunilor, dosar 3, Rapport de la troisième Commission à la quatrième Assemblée, rapporteur: Edouard Beneș, le 23 Septembre 1923.

Tratatul de asistență mutuală se bizuie tocmai pe interdependența dintre aceste garanții și dezarmare⁵⁸. Făcînd elogiul noului document, raportorul a propus ca textul proiectului să fie trimis spre examinare guvernelor, pentru ca ele să-și dea avizul. Astfel, în octombrie 1923, tratatul de asistență mutuală a fost trimis tuturor guvernelor de Secretariatul general al S.D.N.⁵⁹.

Preambulul definește, de la bun început, țelurile tratatului; stabilirea unei baze de asistență mutuală, pentru „a facilita aplicarea articolelor 10 și 16 din Pactul S.D.N. și reducerea sau limitarea armamentelor naționale conform cu art. 8”^{59bis}. Este deci limpede că se urmărea consolidarea acelor articole privitoare la garanțiile oferite de Pact. Printre ideile valoroase incluse în cele 19 articole ale proiectului, trebuie să stăruim, îndeosebi, asupra aceleia cu care începe articolul 1 și anume: „războiul de agresiune constituie o crimă internațională”⁶⁰, părțile semnatare urmînd să-și ia angajamentul solemn de a nu se face culpabile de o atare crimă. Pentru prima oară, așadar, războiul era calificat drept „crimă internațională”, această concepție fiind codificată într-un tratat elaborat de forul mondial care era S.D.N. În ceea ce privește obiectivul major al Tratatului, adică asistența, articolul II prevedea că ea va fi acordată oricărui stat, victimă a unui război de agresiune, dacă acesta s-a conformat dispozițiilor cu privire la dezarmare, incluse în Tratat (art. 11, 12, 13). Iar art. 3 indica, în forme cu totul aleatorii cazurile cînd s-ar putea produce un război de agresiune: dacă o parte apreciază că o alta trece peste limitele fixate reducerii armamentului sau se teme de ostilitatea și de politica agresivă a altei părți, care face sau nu face parte din acest tratat⁶¹. Se indica în continuare, în același articol și procedura greoaie ce urma să aibă loc: statul victimă trebuia să anunțe Secretariatul S.D.N.; acesta convoca Consiliul; urmau discuțiile în acest for, care dacă considera că este vorba de o reală agresiune, lua măsurile prevăzute în alineatele a, b, c, d, e, paragraful 2, art. 5 din tratat. În orice caz, Consiliul trebuia, în termen de 4 zile de la primirea notificării, să arate cine este victima agresiunii (art. 4)⁶² apoi, același Consiliu decidea: aplicarea sancțiunilor economice prevăzute de art. 16 al Pactului S.D.N.; desemnarea părților ce trebuiau să acorde asistența (aflate pe același continent); determinarea forțelor de asistență, luarea celor mai adecvate măsuri pentru prioritatea transporturilor privind operațiile decise; pregătirea planului financiar referitor la fondurile necesare acestor operații, desemnarea comandantului șef, stabilirea obiectivului și natura misiunii acestuia (articolul 5 al Tratatului)⁶³. Chiar și numai simpla enumerare a noilor atribuții ce se acordau Consiliului, dominat prin membrii permanenți de către marile puteri,

⁵⁸ Ibidem, raport publicat, p. 3.

⁵⁹ J.O.S.D.N., Décembre 1923, p. 1520, 1521, 1522, 1523, 1524. Lettre circulaire, le 25 Octobre 1923, du Secrétariat général aux gouvernements membres de la S.D.N. semnată Eric Drummond. Este anexat *Traité d'assistance mutuelle*. Conține: un preambul și 19 articole.

^{59 bis} Ibidem.

⁶⁰ Ibidem; *William Martin, Un grand journaliste à Genève, 50 ans de la Société des Nations, Centre européen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, Genève, 1970, p. 107-113.*

⁶¹ J.O.S.D.N. Decembre 1923, p. 1521.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, p. 1522.

scoate în evidență faptul că prin Tratatul de Asistență mutuală, acest organ al S.D.N. devenea forța conducătoare, forța supremă, care putea lua cele mai dictatoriale, cele mai arbitrare măsuri.

Analizînd în continuare celelalte articole ale tratatului, constatăm că problema acordurilor complementare defensive, inclusă în art. 6, 7 din document, lăsa deschise unele porți, căci statele puteau încheia între ele tratate de asistență, fie sub auspiciile Pactului S.D.N., fie fără aceste auspicii (art. 6)⁶⁴. Or, dacă Tratatul de Asistență mutuală trebuia să constituie, în primul rînd, un instrument de consolidare a Pactului, prevederile menționate nu serveau în nici un caz acestui obiectiv.

Pe de altă parte, chestiuni spinoase ridicau și art. 11, 12, 13 privind dezarmarea⁶⁵, aceasta deoarece reducerile de armament, în raport cu securitatea adusă de noul tratat sau de acordurile defensive complementare, constituiau un act cu totul subiectiv. Numai fiecare stat în parte putea aprecia limitele dezarmării sale, astfel încît operația de reducere a armamentului nu putea avea criterii obiective.

Aceste carențe ale Tratatului de Asistență mutuală nu puteau fi înlăturate prin liniștitorul conținut al art. 15, care sublinia validitatea tuturor celorlalte tratate înscrise la Secretariatul S.D.N. sau prin cel al art. 16, care reconfirma înalta competență a Curții de Justiție internaționale de la Haga⁶⁶. De asemenea, nu era încurajator nici conținutul art. 17, care prevedea posibilitatea unei adeziuni doar parțiale la noul tratat⁶⁷. Cu totul dezamăgitoare era însă aserțiunea, inserată în art. 19, care prevedea că Tratatul devenea *inexistent* din momentul în care un stat, membru permanent al Consiliului, l-ar fi denunțat⁶⁸. Așadar, din nou apărea arbitriul, din nou apărea poziția de forță a marilor puteri. De ce, așadar, s-ar mai fi angajat micile state să participe la un tratat, care în orice clipă ar fi încetat să existe, dacă nu ar mai fi convenit unei mari puteri?

Proiectul tratatului, trimis guvernelor de Consiliu, la 25 octombrie 1923, a fost întîmpinat cu mari rezerve de mai toate statele membre ale S.D.N. și de către alte state din afara S.D.N. Fapt este, că la 11 martie 1924, nu se primiseră decît trei răspunsuri, ceea ce a determinat Consiliul să adreseze guvernelor o nouă scrisoare, în care le cerea să-și dea avizul⁶⁹.

Răspunsurile⁷⁰ au început apoi să sosească, vădind, în genere, o stare de spirit negativă față de conținutul tratatului de Asistență mutuală. Astfel, chiar printre țările care, în genere, își exprimaseră acordul, existau serioase rezerve. Franța, de pildă, arăta că nici o țară nu se poate lipsi de măsuri proprii de securitate și că reducerea armamentului nu putea să se efectueze, decît după luarea măsurilor de asistență mutuală. Accentua, de asemenea, necesitatea combinării tratatului general cu acordurile particulare, care ele singure avînd atribute precise, puteau justifica o redu-

⁶⁴ *Ibidem*, p. 1522.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1523.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 1524.

⁶⁹ *Ibidem*, Avril, 1924, p. 514. Troisième séance publique du Conseil, le 11 Mars 1924.

⁷⁰ 19 răspunsuri negative; 9 pozitive, dar cu foarte multe rezerve; 3 pozitive, dar numai pentru o parte a tratatului; 2 arătau o stare de expectativă.

cere a armamentului ⁷¹. Guvernul francez mai cerea ca dezvoltarea asistenței generale, prevăzută în proiect, să se aplice concomitent și imediat cu acțiuni de asigurare „a securității statelor, în mod special amenințate, din cauza unor rațiuni istorice, geografice sau a altora ⁷² de natură similară. Italia își dădea adeviziunea, dar cerea eliminarea ⁷³ acordurilor particulare. În schimb, Polonia ⁷⁴, Grecia ⁷⁵ ș.a. optau mai ales, pentru acordurile particulare și regionale. Unele state mici ca Finlanda ⁷⁶, nu respingeau proiectul de tratat, dar nici nu-l aprobau, avînd serioase rezerve.

Cît privește răspunsurile negative, ele proveneau din multiple și complexe motive. România, de pildă, respingea proiectul de tratat pentru că, în ultimă instanță, acesta nu oferea garanții suficiente pentru a asigura „veritabilul succes” al unei politici de dezarmare generală ⁷⁷. „Am ajuns la această concluzie, se arăta în răspunsul guvernului, pentru că proiectul nu este de natură de a ne da garanții reale și eficace” ⁷⁸. Aceasta, pentru că alături de țări care dezarmează se vor găsi mereu țări care se înarmează. Or, se sublinia în nota română, așa cum reiese din art. 8 al Pactului S.D.N., dezarmarea nu poate izbuti, decît dacă este generală ⁷⁹. În răspunsul negativ al României se găsesc, dealtfel, și observații, care sînt relevante și de alte țări, doritoare, ca și România, de a consolida Pactul S.D.N. Astfel, în același răspuns se constata ambiguitatea art. 17, care îngăduia fie o adeviziune condiționată, fie una parțială, golind astfel Tratatul de eficacitatea sa reală ⁸⁰. Documentul menționat mai scotea în evidență și marea carență referitoare la definirea agresiunii care era lăsată la aprecierea Consiliului, deschizîndu-se astfel drumul spre arbitrar. Subliniind primejdia, de a atribui Consiliului prea multe drepturi, răspunsul României se oprea, în mod critic, asupra greoaiei și lungii proceduri necesare pentru luarea unei decizii în caz de agresiune și mai ales asupra primejdiei ce decurgea din faptul că tot Consiliul stabilea contingentele militare necesare asistenței. În sfîrșit, punctul 6 al notei românești respingea categoric articolul 19 al proiectului, din care rezulta caducitatea generală a tratatului, în cazul că o mare putere, membră permanentă a Consiliului S.D.N., l-ar denunța ⁸¹. În fond, obiecțiile ridicate de România scot la iveală gravele lipsuri ale Tratatului de Asistență mutuală al cărui conținut nu corespundea obiectivului său major, adică nu servea la consolidarea Pactului S.D.N.

⁷¹ Ibidem, Septembrie 1923, p. 1078, Réponse du gouvernement français, le 15 Juin 1923, semnat Poincaré, cu privire la Rezoluția a XIV-a; Septembre 1924, p. 1160, Réponse du gouvernement français le 19 Août 1924, semnat Herriot.

⁷² Ibidem, p. 1161.

⁷³ Ibidem, p. 1163, Réponse du gouvernement italien, le 25 Août 1924, semnat Mussolini.

⁷⁴ Ibidem, p. 1166, Réponse du gouvernement polonais, le 16 Août 1924, semnat Skrzynski.

⁷⁵ Ibidem, p. 1162, Réponse du gouvernement Héliénique, le 12 Août 1924, semnat Roussos.

⁷⁶ Ibidem, Mars 1924, p. 454, Réponse du gouvernement finlandais, le 18 Janvier 1924, semnat Wennola.

⁷⁷ Ibidem, Septembrie 1924, p. 1169, Réponse du gouvernement roumain, le 25 Août 1924, semnat I. G. Duca.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, p. 1169.

⁸¹ Ibidem.

Dacă mai stăruin o clipă și asupra altor răspunsuri negative și anume ale Germaniei, Uniunii Sovietice și Statelor Unite, o facem pentru a arăta o stare de spirit care apărea ca nefavorabilă și tentativei de a înlătura carența universalității forului de la Geneva. Germania refuza categoric aderarea la Tratat, arătând că prin prevederile referitoare la acordurile complimentare, el constituia un regres față de Pactul S.D.N., sancționând actualul sistem de alianțe și grupări*. În continuare, cerea cu insistență o nouă procedură juridică pentru a-i satisface doleanțele privind rectificările de frontieră. Încheierea constituia chiar o amenințare deschisă pentru cei care nu înțelegeau evoluția „ireductibilă” spre revizuirea tratatelor, evoluție, ale cărei valori vor sfârși prin „a nimici, prin a răsturna toate obstacolele”⁸². Desigur, poziția Germaniei dădea mult de gândit, încordând în mod evident atmosfera. În ceea ce privește răspunsul U.R.S.S. acesta era negativ⁸³. Totuși, faptul că această mare putere era dispusă să colaboreze la problema dezarmării dădea unele speranțe. Și răspunsul negativ al Statelor Unite⁸⁴ lăsa uși deschise căci și acest mare stat voia să colaboreze la problema dezarmării, în ciuda faptului că evita să aibă relații oficiale cu S.D.N.

Incontestabil, că dintre răspunsurile negative, cel care a avut o influență decisivă ducând în fond la respingerea proiectului de Tratat, a fost cel al Marii Britanii⁸⁵. Guvernul acestui stat, după o analiză temeinică a proiectului, a arătat că nu poate adera la un tratat care „furnizând garanții mai mult decît precare nu putea obține aprobarea unei reduceri sensibile de armament de la nici un guvern responsabil.

În consecință, se arăta în notă britanică, proiectul nu corespundea scopului urmărit. Trebuie, desigur, adăugate la cele de mai sus și motivele subiective ale Marii Britanii, care pe de o parte, nu voia să-și ia obligații mai largi de asistență față de statele continentului și pe de altă parte, era cu totul ostilă ideii acordurilor particulare, atît de apreciate de Franța și de aliații ei.

În asemenea condiții, în septembrie 1924, la a 5-a Adunare a S.D.N., nimeni nu a mai luat cuvîntul în sprijinul Tratatului de asistență mutuală. Trebuie totuși să-i recunoaștem acestui document eșuat, marele merit de a fi proclamat războiul de agresiune drept crimă internațională și de a fi proclamat voința fermă a popoarelor de a nu se face culpabile de o astfel de crimă.

Dealtfel, la această faimoasă a 5-a sesiune**, ideea a fost reluată pe un plan superior, căci tocmai la această sesiune a fost votat în unanimitate

* Este o referire directă la alianțele Franței și la gruparea Mica Înțelegere, care promovau principiul antirevizioniste.

⁸² Ibidem, Septembre 1921, p. 1155, 1156, 1157. Réponse du gouvernement allemand, le 24 Juillet 1924, semnat Gustav Stresemann. Se trimite, de fapt avizul experților desemnați de guvern și de el însuși.

⁸³ Ibidem, mai 1924, p. 752, 753, 754, Réponse de l'Union des Républiques Socialistes et Soviétiques, le 12 Mars 1924, semnat Georges Tchitcherine; Donald Buzinkai, *Soviet-League Relations*, „East European Quarterly”, nr. 1/1979, p. 25-45.

⁸⁴ J.O.S.D.N., Août 1924, p. 1035, 1036, Réponse du gouvernement des Etats-Unis d'Amérique, le 16 Juin 1924.

⁸⁵ Ibidem, p. 1036, 1037, 1038, Réponse du gouvernement britannique, le 5 juillet 1924.

** Sesiunea a V-a a Adunării s-a desfășurat între 4 septembrie — 2 octombrie 1924.

tate Protocolul de la Geneva ⁸⁶, document considerat ca un triumf atît al conceptului de arbitraj cit și celui de securitate colectivă.

Era momentul cînd se considera că după eliberarea Ruhrului, Germania putea fi atrasă spre Societatea Națiunilor; cînd întîlnirea de la Londra între Herriot și MacDonald vădea o netezire a asperităților anglo-franceze; cînd U.R.S.S. începuse să fie recunoscută de statele Europei; cînd planul Dawes angaja din ce în ce mai mult Statele Unite spre problemele Europei și spre cele ale S.D.N., unde S.U.A. își trimisese observatori. Începea să se spere că va fi depășită în curînd carența universalității forului de la Geneva și că se va crea, pas cu pas, adevăratul spirit internațional.

În orice caz, la a 5-a Sesiune a Adunării ⁸⁷, s-a statornicit ideea — care a fost punctul de sprijin al Protocolului — că războiul, că agresiunea sau amenințarea cu agresiunea trebuie înlăturate cu ajutorul forței dreptului. Astfel, soluția de bază a Protocolului a fost găsită prin utilizarea obligatorie și necondiționată a Arbitrajului obligatoriu. Ideea a fost propusă și argumentată de primul ministru al Marii Britanii, Ramsay MacDonald, care a cerut, concomitent, și pregătirea unei Conferințe de dezarmare. La aceeași sesiune, se știe, că Edouard Herriot, primul ministru al Franței a cerut ca Protocolul să conțină în afară de arbitraj, pe care îl elogia, ideea de securitate, fără de care Protocolul nu putea constitui un instrument utilizabil și corespunzător marilor obiective urmărite de S.D.N. A apăsător, din nou și deosebit de convingător asupra necesității de a lega în mod solidar cele trei mari concepte: *arbitraj, securitate, dezarmare*. Mici state, ca Cehoslovacia și Grecia, prin reprezentanții lor Edouard Beneș și Nicolas Politis, au sprijinit cele trei principii, adăugînd că ideea de sancționare a agresorului căpăta, în lumina arbitrajului, noi dimensiuni. De asemenea, Politis a ținut să accentueze, în concluziile sale, enorma importanță a conceptului de securitate: „Splendidului templu, pe care noi toți voim să-l ridicăm în serviciul Păcii, nu-i sînt suficient doar frumosele, largile fundamente ale justiției. Îi trebuie, pentru a suporta greutatea armelor pe care într-o zi le vom depune în acest lăcaș, zidurile solide construite cu granitul securității” ⁸⁸.

În lumina acestor nobile principii, Comisiile specializate au trecut la redactarea finală a Protocolului, la care, în afară de Beneș și Politis ș.a., și-a dat contribuția și Nicolae Titulescu. El a arătat, referindu-se la conceptul de securitate, că dacă ea este „o stare de spirit, principala securitate pentru un stat care acceptă acest protocol este de a ști că frontierele sale nu pot alcătui obiectul unei discuții” ⁸⁹. Omul de stat român

⁸⁶ Gustav Pordea, *op. cit.*, *Protocolul de la Geneva*, p. 68—72; Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 140 157, 158 168; Dimitrie Gusti, *Protocolul în Politică Externă a României*, Cultura națională, București, 1925, p. 369 375; A.M.A.E., fond Societatea Națiunilor, dos. 3, Proiect. Protocole pour le Règlement pacifique des differends internationaux. Présentée à l'Assemblée le 1er Octobre 1924 — par la première et la troisième Commission; Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 26.

⁸⁷ Société des Nations, *Sécurité et Réduction des Armements*, Genève, 1924. Cuprinde și dezbateri ale sesiunii a V-a a Adunării.

⁸⁸ Reprodus după Edgar Milhaud, *op. cit.*, p. 151.

⁸⁹ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, sub redacția lui George Macovescu, Edit. Politică, București, 1967., p. 158, *Intervențiile lui N. Titulescu la cea de-a 5-a sesiune a Adunării S.D.N.*

a propus, în consecință, ca cel de-al doilea paragraf al art. 4, să fie redactat astfel : „se stabilește, de asemenea, că dispozițiile prevăzute de articolele 2 și 3 nu se aplică la diferendele care au drept obiect revizuirea unui tratat sau a unei convenții sau la modificarea integrității teritoriale actuale a diferitelor state semnatare ale Protocolului de față, avînd în vedere că numai Adunarea are competența de a se ocupa de aceasta în baza art. 19 al Pactului”⁹⁰.

La 27 septembrie 1924, a fost astfel înaintat Adunării Protocole pour le règlement pacifique des différends internationaux, cunoscut mai mult sub numele de Protocolul de la Geneva.

Examinarea succintă a Protocolului de la Geneva * relevă, de la bun început, că fusese reluat înaltul principiu, conform căruia războiul de agresiune constituia „o infracțiune față de solidaritatea internațională și o crimă internațională”. Sub obediența acestei deșize, se găsea de altfel, întregul conținut al documentului. În acest sens, nerecurgerea la război, ca instrument de rezolvare a litigiilor, era prevăzută în art. 2 ; pentru punerea în practică a acestui nobil principiu, art. 3 prevedea angajamentul tuturor părților de a recunoaște jurisdicția Curții Permanente de Justiție internațională ; în timp ce articolele 4, 5, 6, ofereau reglementarea de judecată sau arbitrală a Consiliului sau a Adunării în cazul că înaltul for menționat în art. 2 nu ar fi izbutit să satisfacă părțile în litigiu. Concomitent, pentru prevenirea ca și pentru definirea agresiunii, Protocolul considera că extinderea zonelor demilitarizate putea constitui un mijloc de prim rang (art. 9) ; în timp ce, prin art. 10 căuta să dea o definiție cit mai adecvată agresorului, înlăturînd în acest fel carențele Pactului S.D.N. În acest timp, prin prevederile articolelor 11, 12, 13 din Protocol, sancțiunile incluse în art. 16 al Pactului Societății Națiunilor deveneau imediat operative. Era așadar, limpede că Protocolul urmărea, pas cu pas, întărirea statutului forului de la Geneva, căci articolele menționate favorizau întocmirea mai rapidă a planurilor economice, financiare și militare, destinate sancționării agresorului. De asemenea, prin art. 16, Protocolul prevedea măsuri și în cazul unei agresiuni efectuate de un stat care nu era membru al Societății Națiunilor, ceea ce, incontestabil, mărea ponderea clauzelor destinate apărării păcii și securității. De asemenea, dînd curs voinței tuturor națiunilor care cereau în mod imperios dezarmarea, s-a luat, prin art. 17, hotărîrea de a se convoca o Conferință internațională cu toate statele lumii, consacrată reducerii armamentului, conferință, care trebuia convocată de Consiliul, la Geneva, la 15 iunie 1925. Protocolul, după ce fixa o procedură cu mult mai operativă, decît aceea a Pactului Societății Națiunilor, reafirma prin art. 19, că stipulațiile sale nu afectau în nici un caz drepturile și obligațiile membrilor Societății Națiunilor, așa cum ele erau prevăzute în Pact. Noul document, elaborat în spiritul consolidării efective a Pactului S.D.N., organizase în mod clar arbitrajul, ca mijloc de înlăturare a litigiilor, dar dăduse forme precise și conceptului de securitate. De ase-

⁹⁰ *Ibidem*, p. 158, 159.

* Titlul complet: *Protocol pentru regularea pașnică a nelnțelegerilor internaționale în Politică Externă a României*, Cultura Națională, București, 1925, p. 404—409. Cuprinde 21 articole și un Preambul; Gh. Matei, *op. cit.*, p. 28—31; Sally Marks, *The Illusion of Peace International Relations in Europe 1918—1933*. St. Martin's Press, New York, p. 61, 63; William Martin, *op. cit.*, p. 104, 106.

menea avea meritul de a fi făcut pregătiri concrete pentru începerea unei Conferințe a dezarmării.

În entuziasmul general, la 2 octombrie 1924, Protocolul prezentat de N. Politis⁹¹ a fost votat în unanimitate de cele 48 de state prezente*. Cu acest prilej, lordul Parmoor, delegatul Marii Britanii a salutat acest eveniment, afirmând că noul instrument de pace și securitate, „este o mărturie a credinței pe care am avut-o în noi înșine, este o mărturie a credinței în umanitate, în puterea justiției și a adevărului, în destinul omenirii și în triumful definitiv al păcii și bunăvoinței”⁹².

Numai că, imediat, la 5 octombrie, guvernul MacDonalld a fost răsturnat, iar noul guvern britanic, condus de conservatorul Stanley Baldwin și avînd la Externe pe Austen Chamberlain nu a mai păstrat aceeași poziție favorabilă față de Protocolul de la Geneva. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît consultîndu-se cu Washington-ul, britanicii și-au dat seama că nici Statele Unite nu erau mulțumite de conținutul Protocolului⁹³. În asemenea împrejurări, la sesiunea Consiliului, din martie 1925, Austen Chamberlain a respins Protocolul, sub motivul că aplicarea simultană a unor sancțiuni economice generale, de către toate statele împotriva statului agresor, ar duce la mari complicații și riscuri, dat fiind că puternice colectivități economice există în afara S.D.N.⁹⁴. „Nu ar fi imprudent, arătau britanicii, de a mări obligațiile deja contractate, fără să se țină seama de faptul că Pactul S.D.N. este deja slăbit prin absența unor mari state?”⁹⁵.

Chiar dacă la acea sesiune a Consiliului, Protocolul nu a fost încă oficial respins, în urma poziției luate de Marea Britanie, soarta sa era pecetluită. A șasea sesiune a Adunării, din septembrie 1925, a sancționat această stare de fapt. Din nou, marile puteri au impus Societății Națiunilor propria lor voință.

Tentativele de a consolida în anii 1922—25 Pactul, prin crearea unor noi instrumente juridico-politice au eșuat, în primul rînd, din cauză că o adevărată democratizare a vieții internaționale nu se realizase. În ciuda faptului, că oficial, la Societatea Națiunilor, principiul egalității în drepturi a statelor funcționa efectiv, în ciuda faptului că se crease cadrul democratic unic, de la tribuna căruia toți puteau să-și exprime liber orice opinie, totuși marile puteri aveau posibilitatea de a-și impune

⁹¹ Arh.M.A.E., fond Societatea Națiunilor, dosar 8, Rapport général présenté à la cinquième Assemblée au nom de la 1ère Commission par N. Politis et au nom de la 111e Commission par E. Benés.

* România se afla printre aceste state.

⁹² După Edgard Milhaud, *op. cit.*, p. 155.

⁹³ Frances Kellor and ... *op. cit.*, vol. II, p. 752 779. Vezi capitolul XXXVIII; M. W. M. Jordan, *Great Britain, France, and the German Problem 1918 1939*, Royal Institut of International Affairs, London, 1943, p. 210—212.

⁹⁴ J.O.S.D.N., Mars 1925, p. 447. Session du Conseil, les 9 14 Mars 1925.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 447. Este limpede că această referire la S.U.A. nu era decît un pretext pentru că Memorandumul britanic conține și idel care răstoarnă această teză: „Dacă Statele Unite păstrează o amicală rezervă, americanii, cu titlu personal și-au oferit concursul simpatia, activitatea lor, în timp ce generozitatea publicului american a adus un ajutor prețios unor cauze ce interesau S.D.N.”. Am putea adăuga că interesul Statelor Unite pentru Europa s-a manifestat atunci prin planul Dawes și că deci nu putea fi vorba de o izolare a Statelor Unite nici față de S.D.N., nici față de treburile continentului.

voința. În al doilea rând, conținutul însăși al documentelor a avut carențe, nesatisfăcând pe deplin interesele tuturor statelor. Chiar și Protocolul de la Geneva, care fusese votat în unanimitate, deoarece izbutise să insereze cele trei principii majore : arbitraj, securitate, dezarmare, s-a izbit pînă la urmă de interesele particulare ale marilor puteri, trebuind, din această cauză să dispară de pe eșichierul Societății Națiunilor.

Această scurtă schiță istorică a tentativelor de consolidare a Pactului vădește, sîntem incredințați, existența în relațiile internaționale a două concepții, care operau de pe poziții diametral opuse. Pe de o parte, Societatea Națiunilor care lupta pentru statornicirea unor raporturi interstatale, bazate numai pe forța și pe respectul dreptului; iar pe de altă parte, voința, arbitrariul Marilor puteri, care voiau să-și păstreze toate privilegiile utilizînd de aceea și principiile înscrise în Pact, atunci cînd aceste principii le puteau servi.

În pofida acestei stări de fapt, multe dintre ideile incluse în cele două documente abandonate și-au croit drum, ele fiind de o acută actualitate și astăzi, dacă nu ne-am referi decît la concepțiile referitoare la calificarea războinului de agresiune drept crimă internațională.

TENTATIVES DE CONSOLIDER LA SOCIÉTÉ DES NATIONS (1922—1925)

RÉSUMÉ

Peu après sa constitution, la Société des Nations s'est vue forcée à différentes actions visant à consolider son statut. Le traité d'Assistance mutuelle et le Protocole de Genève, élaborés et discutés dans cet organisme reflètent pleinement cet état de faits.

Dans le première partie de l'étude, l'auteur examine la situation internationale de la Société des Nations ainsi que l'activité déployée par celle-ci durant l'étape 1920—1923 afin de préciser les causes qui ont déterminé l'apparition des deux instruments diplomatiques mentionnés, instruments destinés à remédier aux carences du Pacte de la Société des Nations dans certains problèmes d'intérêt majeur, tels le désarmement, la sécurité et l'arbitrage.

Après avoir présenté les succès de la Société des Nations sur divers plans, dont l'administration de la Sarre, la protection de Danzig en tant que ville libre, la ligne de démarcation entre la Pologne et l'Allemagne en Silésie supérieure, la dispute opposant la Finlande à la Suède pour les île d'Aaland etc., l'auteur relève aussi les échecs de la Société, insistant sur le passage de Vilna en possession de la Pologne, l'invasion de l'île de Corfou par l'Italie, le problème de la ville libre Fiume et autres.

L'incapacité de la Société des Nations de mettre un terme à ces violations du statut, d'endiguer l'arbitraire maintes fois exercé par les grandes puissances, membres fondatrices de l'organisme international, ont impérieusement imposé des mesures visant à consolider le Pacte. Et ce, d'autant plus que la valeur de l'article 10, la colonne vertébrale du Pacte, s'était vue diminuée, comme suite des propositions du Canada

et des solutions aléatoires qui avaient mis fin aux débats concernant l'application de l'article.

L'auteur expose ensuite amplement la manière dont fut préparé et discuté le Traité d'Assistance Mutuelle, soulignant le grand mérite de celui-ci d'avoir qualifié la guerre de crime international, mais aussi les insuffisances et carences de sa teneur. La conséquence logique en fut le rejet du traité par la majorité des Etats membres. L'autre instrument de sécurité — le Protocole de Genève — contenait en échange tous les desiderata se rattachant aux problèmes du désarmement, de l'arbitrage et de la sécurité, étant adopté avec enthousiasme par tous les Etats membres de la Société des Nations. Si ce nouvel instrument diplomatique élaboré avec minutie et sens des responsabilités est tombé, ce fut encore l'effet de l'arbitraire des grandes puissances.

En dépit de cet échec effectif, les précieuses idées contenues dans les deux documents abandonnés se sont frayé leur voie, demeurant toujours actuelles, s'il n'était que prendre en considération celle qui qualifie la guerre de crime international.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TERITORIUL COMUNEI
DRIDU, PUNCTUL „LA METEREZE”

DE

VIORICA ENĂCHIUC-MIHAI

În cadrul colectivului de cercetare al Muzeului județean Ilfov, alcătuit — cu aprobarea Comisiei arheologice din cadrul Academiei de Științe Sociale și Politice și de Consiliul Culturii și Educației Socialiste — pentru salvarea vestigiilor arheologice amenințate cu distrugerea parțială sau totală ca urmare a amenajării unui lac de acumulare în zona Dridu — Fierbinți Tîrg, am primit conducerea efectuării săpăturilor arheologice în punctele XXVI și XXXI începînd cu anul 1979.

Săpăturile arheologice de salvare pe care le-am condus în campaniile 1979 și 1980 au dus la obținerea unor rezultate care fac noi precizări în legătură cu viața materială și spirituală a poporului român și a strămoșilor săi în Cîmpia Română pe o perioadă eșalonată între neoliticul timpuriu (5600 î.e.n.) — sec. XVII e.n.

Punctul XXXI numit de localnici „La Metereze” este un pînten de terasă pe malul drept al râului Ialomița mărginit în partea de est și nord-est de pante abrupte cu adîncime de cca. 12—25 metri. Pîntenul este situat la nord-vest de satul Dridu, comuna Dridu, în imediata apropiere a confluenței râului Prahova cu Ialomița și la cca. 250 m. în aval de barajul viitorului lac de acumulare.

Cele opt secțiuni și casetele adiacente cercetate de noi au pus în evidență șapte nivele de locuire :

Cel mai vechi nivel aparține unei necropole de inhumatie din neoliticul timpuriu, cultura Dudești. Trupurile defuncțiilor au fost așezate pe spate cu rotirea ușoară a corpului spre stînga sau dreapta și picioarele întinse sau chircite. Orientarea lor este nord-vest-sud-est. În două morminte orientate în șir pe aceeași direcție s-a identificat ritualul decapitării cu depunerea pe loc a craniului. Într-un singur caz unealta, o dălțiță confecționată dintr-o rocă dură de culoare roșie, cu care s-a efectuat decapitarea a fost pusă perpendicular pe sutura din spate a craniului. Ritualul decapitării defuncțiilor se întîlnește pe o arie largă din Europa Centrală și pînă în Orientul apropiat încă din mezolitic, dar în această perioadă mai veche craniile erau inhumate separat.

La Metereze în același nivel s-au descoperit și o groapă circulară în care se aflau 2 schelete ce pun în evidență un ritual în cadrul căruia

se făceau sacrificii omenеști legate de cultul Soarelui. Alături au fost depuse ofrande : canini de cîine și un cap de oaie.

Al doilea nivel arheologic pune în evidență o întinsă așezare (pe cca. 2,5 ha) a purtătorilor culturii Babadag, faza I—II, din Hallstattul timpuriu. Bordeele ovale cu diametrul de cca. 5,5 m conțin bogate resturi ceramice, osteologice, unelte și podoabe. Încă la această dată se mai foloseau lamele de silex. În cadrul bordeelor am descoperit ace de bronz pentru confecționarea îmbrăcămintei și încălțămintei din piele, o săgeată de bronz și diferite obiecte de podoabă : ace de păr din bronz și un fragment de fibulă de fier. Ca ocupații casnice sînt puse în evidență în afara confecționării îmbrăcămintei, torsul, țesutul, olăritul și confecționarea uneltelor din silex.

Lipsa rîșnițelor de mînă și prezența în bordeie și așezare a resturilor osteologice care aparțin ovi-caprinelor și cornutelor mari domestice atestă ca ocupație principală păstoritul. Existența oaselor de animale sălbatice, în special ale mistreților, demonstrează că împrejurimile erau masiv împădurite. Această concluzie este subliniată și de culoarea stratului brun roșcată și frecvența melcilor care atestă un climat cald și umed.

Cel de-al treilea nivel aparține unei așezări din sec. VI—V î.e.n. În această perioadă locuințele sînt de suprafață cu vetrele amenajate cu piatră. Frecvența rîșnițelor de mînă demonstrează că preocuparea principală a fost agricultura. În locuințe și gropi menajere s-au descoperit săgeți de bronz în trei muchii cu tub de mînușare și material ceramic. Resturi osteologice atestă folosirea calului în activitățile zilnice.

Următorul nivel (IV) atestă existența unei cetăți din sec. IV—III î.e.n. situată în partea de nord-vest și nord-est a pîntenului de terasă. În partea de sud singurul loc accesibil spre cetate a fost amenajat un șanț și val de apărare.

Din acest nivel au fost cercetate numai părți inferioare a gropilor menajere care tăiau nivelurile anterioare deoarece așezarea propriu-zisă a fost distrusă în mare parte în urmă cu 3 ani prin decaparea pîntenului de terasă pînă la o adîncime de 1—1,50 m. pentru construcții edilitare.

Nivelul V aparține unei așezări geto-dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. ale cărei urme materiale au fost surprinse în cadrul secțiunilor în solul agricol. În porțiunea secționată această așezare care avea o extindere mai mare ca cea fortificată din nivelul anterior a fost distrusă de decapare și de lucrările agricole.

Nivelul VI pune în evidență descoperirea pentru prima dată în Cimpia Română a unei așezări fortificate cu șanț de apărare din sec. XI—XIII e.n. cu două faze de locuire ce aparține populației românești.

Prima fază de locuire se datează între jumătatea sec. XI și jumătatea sec. XII e.n. Locuințele rectangulare erau de suprafață așa cum o demonstrează fragmentele de lipitură în care se remarcă impregnarea formei parilor și a nuielilor. Din inventarul caracteristic amintim : fragmente de căldări de lut, frecvente, cu decor canelar, asociate cu fragmente din vase borcan post Dridu decorate cu striuri paralele sau ușor văluite. Tot din aceeași fază provin și două vîrfuri de săgeți de fier și un fragment ceramic dintr-un ulcior cu smalt de culoare verde-măsliniu executat

cu roata rapidă. Asocierea materialelor prezentate se întâlnește și în descoperirile din Dobrogea ¹ și Transilvania ² în sec. XI—XII.

În cea de-a doua fază (sec. XII—XIII) așezarea își restrânge aria în partea de nord-est a promontoriului. În partea de sud-vest în cadrul secțiunii VI am descoperit necropola acestei faze a așezării. Unul dintre morminte taie o groapă menajeră din prima fază. În această perioadă șanțul de apărare este adâncit.

Locuințele sînt în formă de semibordeie. Materialul ceramic descoperit în unul din semibordeie și într-o groapă menajeră în cursul cercetării este identic cu cel de pe fundul șanțului de apărare adâncit ceea ce demonstrează contemporaneitatea lor.

Căldările de lut nu mai au decor canelat, ci format din linii incizate, paralele. Căldările sînt asociate cu vase borcan care se întîlnesc în descoperiri arheologice pînă la jumătatea sec. XIII. O verigă de fier de la o centură descoperită în șanțul de apărare adâncit este de același tip cu cele descoperite în două morminte din cadrul necropolei.

Dacă unele obiecte din inventarul mormintelor cum ar fi nasturii de bronz sferici se întîlnesc într-o perioadă mai largă (sec. X—XIII ³) lipsa cataramelor în formă de liră caracteristice pentru sec. X—XI ⁴ (vezi descoperirile de la Dinogetia—Garvăn, Noviodunum—Isaccea, Păcuilui lui Soare, și de pe teritoriile Bulgariei, Cehoslovaciei, Ungariei și U.R.S.S.) și prezența cataramelor circulare cu spin median sau ovale cu o bază dreaptă ce se întîlnesc pînă în prima jumătate a sec. XIII ⁵ ne obligă la datarea necropolei și așezării din cea de-a doua fază, începînd cu a doua jumătate a sec. XII și prima jumătate a sec. XIII e.n. Tot pentru asemenea datare pledează și descoperirea unei săgeți în formă de coadă de rîndunică cu manșonul scurt și a unor cercei cu pandantiv în mormintele XII, XVI și V. În cadrul necropolei se întîlnește ritualul creștin și reminiscențe ale unui ritual strămoșesc de inhumație întîlnit pe teritoriul țării noastre între sec. IV î.e.n. — sec. IV e.n.

Descoperirea în mormîntul XIV a unei seceri depuse pe mîinile defunctului împreună pe bazin, precum și a resturilor osteologice a cornutelor mari din groapa menajeră, precizează locuirea unei populații autohtone românești sedentare care aveau ca ocupație principală agricultura și păstoritul. Tot în acest sens pledează și rezultatele antropologice în urma consultării la fața locului a scheletelor de către antropologii Dardu Nicolaescu-Plopșor, Irina Rîșeuția și Cantemir Rîșeuția de la Institutul de Antropologie „Victor Babeș”. Un singur schelet care prezintă

¹ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, Bucur Mitrea, *Săpăturile de la Garvăn*, fig. 14, 7, p. 640; fig. 8, p. 635 în *Materiale VI*, 1959; Grigore Florescu, Radu Florescu, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *Materiale VI*, 1959, p. 623. Autorii datează căldările de lut încă din prima jumătate a sec. XI. Pentru fragmentul de uclor cu smalț verde măsliniu: Dumitru Vlăceanu, *Păcuilui lui Soare. Cetatea bizantină I*, Edit. Academiei, 1972, p. 91—102.

² Informații dr. Radu Popa, Institutul de arheologie, București.

³ A. Dankamills, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciunbrud*, în *Materiale VI*, fig. 3/2, p. 608; Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (II)*, în *Materiale II*, fig. 83/12, p. 129; Pelu Gatev, *Nakitt ot pogrebeniata ot XI—XII v*, Arheologija, Kniga I, 1977, fig. 2, II.

⁴ Petre Diaconu, *Păcuilui lui Soare. Cetatea bizantină I*, Edit. Academiei, 1972, fig. 62, 11 și p. 154—156.

⁵ Pelu Gatev, *op. cit.*, fig. 2, III—I; fig. 2, III—II, p. 32.

trăsături evidente antropologice oriental-mongoloide aparține unui morfotip situat izolat în afara necropolei și a șanțului de apărare.

Pentru a înțelege utilitatea fortificării așezării de la Dridu punctul „La Metereze” considerăm că sînt necesare cîteva precizări de ordin istoric.

Încă de la sfîrșitul sec. al X-lea o primejdie reală pentru așezările de la Dunărea de Jos o constituie invazia pecenegilor. Aceștia au atacat în 1036 Dinogetia, Garvăn, Păcuiul lui Soare, Dervent și Capidava. În anul 1048 împăratul bizantin Constantin Monomahul așează triburile pecenege conduse de Kegenes⁶ în Dobrogea dîndu-le pămînt și 3 cetăți în schimbul asigurării pazei frontierei dunărene. Cronică Notarului Anonim⁷ relatează că regele ungarilor Ștefan I (997—1038) s-a luptat cu pecenegii. Grupuri de pecenegi și cumani care devastaseră Panonia în 1068 sînt distruse la întoarcere prin Transilvania de regele Solomon la cetatea Dobica⁸. În același an pecenegii și Cumanii sînt aliați ai principeului Ladislau împotriva regelui Solomon. După anii 1067—1071 cumanii pătrund în Muntenia pînă la Olt⁹. I. Kniezsa¹⁰ precizează că la mijlocul sec. XI o numeroasă populație pecenegă s-a așezat pe teritoriul actual al Ungariei.

Coroborînd faptele relatate mai sus ajungem la concluzia că fortificarea așezării de la Dridu cît și a unora din Transilvania din aceeași perioadă (dacă ne referim la Moldovenești, Dăbica, Morești¹¹ etc.) a fost necesară ca urmare a apărării populației românești de primejdia invaziei pecenege și cumane.

Unii cercetători bazîndu-se numai pe izvoare narrative consideră că teritoriul dintre Carpați și Dunăre era locuit din cea de-a doua jumătate a sec. XI și în sec. XII de cumani care ar fi dominat populația românească aflată aici¹².

Așezarea de la Dridu, care este fortificată nu numai începînd cu mijlocul sec. XI, cînd cumanii pătrund în Cîmpia Română, dar pe tot parcursul sec. XII și începutul sec. XIII, pledează asupra faptului că cel puțin nordul Munteniei nu era sub dominație cumană. Diferite alte izvoare întăresc această concluzie. Astfel dr. armean Vardan relatează că în a doua jumătate a sec. XII românii locuiesc în vecinătatea rușilor¹³. Nicetas Choniates¹⁴ precizează că pe la anul 1164 Andronic Comnenul, în fuga sa spre granițele cnezatului de Halici a fost prins de niște români. Tot același autor relatează că în anul 1187 Asan amenințat de o nouă armată bizantină¹⁵ trece Dunărea și cere ajutor conducătorilor din nordul Dunării ca să impună „domnia vlahilor și a bulgarilor precum a fost odinioară”. Deci Asan cere ajutor de la vlahi și nu de la cumani. Ioniță a folosit ajutorul

⁶ *Istoria României*, vol. II, p. 68.

⁷ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 136.

⁸ *Istoria României*, vol. II, p. 68.

⁹ *Ibidem*, p. 69.

¹⁰ I. Kniezsa, *Ungarns Völverschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938, p. 107—109.

¹¹ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Edit. Academiei, 1958, p. 140—145; *Istoria României*, vol. II, p. 67.

¹² *Ibidem*, p. 109.

¹³ *Ibidem*, p. 111.

¹⁴ *Ibidem*, p. 110.

¹⁵ *Ibidem*.

trupelor de la nord de Dunăre formate din români și cumani împotriva bizantinilor și mai târziu a cruciaților.

Menținerea fortificației așezării de-la Dridu pe întreg parcursul sec. al XII-lea se datorează și formării celui de al doilea țarat bulgar cît și a expansiunii statului ungar pe la 1150 pînă la Olt și Valea Secașului și de-a lungul Carpaților răsăriteni în jurul anului 1200¹⁶.

Ca urmare a expansiunii statului ungar este explicabilă participarea unui mare număr de români în armata împăratului bizantin Manuel Comnenul ce se pregătea să atace pe unguri în 1166¹⁷. Faptul că Manuel Comnenul în 1148 în lupta împotriva cumanilor de-la nord de Dunăre ucide pe conducătorul lor Lazăr considerat a fi băștinaș poate să sugereze prezența cumanilor în teritoriile sudice ale Munteniei unde au fost asimilați de băștinași.

Încetarea locuirii așezării de „La Metereze” Dridu pe la mijlocul sec. XIII poate fi pusă în legătură cu slăbirea puterii celui de-al doilea țarat bulgar și poate chiar cu invazia tătarilor.

Rezultatele cercetărilor din nivelul VI de la Dridu punctul Metereze (jumătatea sec. XI — jumătatea sec. XIII e.n.) implică reevaluarea unor concluzii asupra unor descoperiri anterioare pe teritoriul Transilvaniei și dateate în sec. XI—XII.

Cercetătorul Dorin Popescu după ce încheie lucrările în cadrul necropolei de la Vârșand emite printre altele și ipoteza atribuirii ei unei populații românești. În sprijinul acestei ipoteze aduce următoarele argumente :¹⁸

— bazîndu-se pe izvoarele vechi precizează că ungurii la venirea lor în Transilvania au găsit pe *vlahi* și slavi ; că Gelu a fost vlah și că ungurii la venirea lor în Panonia au găsit aici pe slavi, bulgari și *vlahi*, păstorii romanilor. Mai amintește și de cronica rusească din sec. XII zisă a lui Nestor care vorbește de alungarea *volohilor* din Panonia de către unguri. Mai departe se precizează că toponomia și onomastica confirmă existența românilor pe tot teritoriul Transilvaniei pe care sînt răspîndite cimitirele din sec. XI.

În sprijinul unei apartenențe românești a necropolelor din sec. XI pot veni și observațiile altor cercetători¹⁹. Astfel arheologul maghiar J. Hampel precizează că torquesurile răsucite întilnite în aceste cimitire sînt purtate încă înainte și după e.n. de daci și carpi. Martin Roșca referîndu-se la cimitirul de la Moldovenesti precizează că colierele, brățările și inelele constituie o supraviețuire a lumii clasice care s-a păstrat pînă în epoca dinastiei arpadiene.

După ce trece în revistă toate argumentele prezentate mai sus, Dorin Popescu nu împărtășea atribuirea mormintelor din sec. XI din Transilvania, populației românești pe motiv că asemenea descoperiri nu s-au efectuat în Cîmpia Română.

¹⁶ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 135.

¹⁷ *Istoria României*, vol. II, p. 111.

¹⁸ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 138 și urm.

¹⁹ *Ibidem*, p. 137.

Cercetările de la Dridu confirmă atribuirea cimitirelor din sec. XI din Transilvania românilor fără a exclude ca în cadrul lor să fi fost înmormîntați și membrii ai altor populații.

Ultimul nivel (VII) taie umplutura șanțului de apărare și aparține unei așezări care se extinde pe o perioadă eşalonată între sec. XIV—XVII e.n. Resturile unei locuințe cu temelie de piatră care taie umplutura șanțului de apărare a așezării din sec. XI—XIII sînt datate în a doua jumătate a secolului XIV prin monede emise de voievodul Vladislav Vlaicu. Așezarea sec. XIV—XVII a fost distrusă aproape în întregime de lucrările agricole și în special de amenajarea lacului de acumulare din zona Dridu-Fierbinți.

Săpăturile arheologice ce urmează să fie continuate în anii 1981—1982 impun cercetarea exhaustivă a tuturor nivelelor ținînd cont de importanța majoră a rezultatelor celor două campanii pentru istoria poporului român și a strămoșilor săi.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MEȘTEȘUGURILOR MEDIEVALE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

RADU LUNGU

Istoria evului mediu — astfel cum apare în cronică — nota ceea ce „rupea monotonia cotidiană, uneltirile și bătăliile, deplasările principe-lui, soliile, miracolele, intemperiiile, foametea. Pe scurt, evenimentele, dacă se cade de acord să se numească astfel tot ceea ce iese din obișnuit”¹. Oamenii de rînd, țărani sau meșteșugari, erau menționați arareori „și cu un anumit dispreț, că au îndrăznit să se revolte”².

De aici necesitatea de a ne sprijini pe surse care completează textele scrise, totul fiind clarificat și prelungit prin ele. Se poate contura astfel o imagine neclară, trecută cu vederea în cronică, „istoria țerii prin cei mici”³.

Cunoștințele despre activitatea meșteșugarilor în evul mediu s-au bazat, mult timp, exclusiv pe analiza de text⁴. Săpăturile arheologice vin să îmbogățească în mod considerabil materialul documentar pus la dispoziție de istorie. Se creează astfel un flux între analiza de text și analiza săpăturilor arheologice, asocierea informațiilor parcelare oferite de cele două discipline contribuind la crearea unei imagini mai bine conturate. Se depășesc în acest fel limitele impuse de insuficiența textelor scrise și de „răceala” faptelor arheologice.

Etnografia, la rîndul ei, contribuie la completarea tabloului. Menționăm faptul important că „în nici o parte în toată zona pontobaltică, comunitățile sătești nu cunoscuseră forme tardive așa de tipice ca în România, mai ales în Moldova și Țara Românească”⁵.

În studiul de față ne propunem prezentare unui meșteșug medieval practicat la Orașul de Floci, folosind din plin colaborarea pe care istoria o cere arheologiei și etnografiei.

¹ K. Pomian, *L'histoire de la science et l'histoire de l'histoire*, în „Annales”, 1975, nr. 5, p. 940.

² G. Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Flammarion, Paris, 1971, p. 19; Fl. Constantin, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în „S.M.I.M.”, VII, 1971, p. 77, n. 21.

³ N. Iorga, *Istoria țerii prin cei mici*, în „Revista istorică”, VII (1921), nr. 1—3, p. 26.

⁴ Idem, cap. „Meșteșugurile la Români”, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, III, București, Minerva, Socec, 1906, 192—203; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1954; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească în evul mediu*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1969.

⁵ H. H. Stahl, în *Aujourd'hui l'histoire*, Editions sociales, Paris, 1974, p. 41.

Utilitatea unui studiu de istorie locală, care „adăugă o piatră la un edificiu”, rezidă din faptul că, „plecînd de la realitățile locale”, cercetarea istorică „poate în același timp demara și progresa”⁶.

Săpăturile arheologice de la Orașul de Floci au evidențiat existența, alături de olărit, a unei activități meșteșugărești precis delimitate și specializate: prelucrarea osului în vederea obținerii bumbilor pentru îmbrăcăminte.

Cercetările din anii 1976—1977 au contribuit la dezvelirea unui atelier de meșteșugar⁷, care punctează unele aspecte ale vieții economice a Orașului de Floci în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În forma actuală atelierul constă dintr-un pavaj de pietre și o mare concentrare de oase în diferite stadii de prelucrare, aflată atît pe pavaj, cît și în pămîntul bătut din afara lui. Obiectele recoltate ilustrează diferitele operații pe care le executa meșteșugarul pentru obținerea obiectului finit (fig. 1). Materia primă o constituiau oasele mari de vită (femure) (fig. 1/a), marea cantitate de deșeuri provenite din prelucrarea lor constituind dovada existenței unui număr însemnat de cornute mari pe teritoriul orașului. Diferitele stadii de prelucrare, terminînd cu obiectele finite (bumbi de formă sferică, cu ureche poliedrică găurită la mijloc) (fig. 1/h), presupun stăpînirea precisă a unor procedee tehnice în succesiune: pregătirea materialului în vederea prelucrării, cioplirea, strunjirea, găurirea, lustruirea.

Precizăm de la început că prelucrarea osului se apropie foarte mult de aceea a lemnului⁸. Duritatea deosebită a materialului impune însă o tratare prealabilă. Modalități de înmuiere a osului sînt documentate atît arheologic, cît și în scris. La Dinogetia, în secolele X — XII, oasele erau fierte în apă sau se afumau în leșie fierbinte⁹. Rețete de tratare a osului ne oferă și erminile care circulau în prima jumătate a veacului al XIX-lea în Țara Românească, dar, prin caracterul lor conservator, cuprind o tradiție cu mult anterioară. În textul de bază al erminiei de la 1841 a lui Gheorghe zugrav scrisă în maniera tradițională atoniană¹⁰ se indică următoarea rețetă: „Să iei oțet tare și rădăcină de mandragoare, adică buruiana ciobanului, să șadă 6 ceasuri în oțetul acela și se va înmuia, și poți să lucrezi din el ori ce vei vrea. Într-alt chip așa: să faci leșie de cenușă de salcie să moi osul și de cît se va muia”¹¹. Remarcăm, la depărtare de secole, folosirea aceleiași tehnologii, un progres în acest sens fiind greu de sesizat.

Cioplirea (fig. 1/b, c) în lung și lat se executa cu cuțitul, pe pavajul atelierului recoltîndu-se mai multe fragmente de lame din fier.

Strunjirea (fig. 1/d, e, f, g), operația cea mai delicată, presupune utilizarea unor unelte specializate. Documentele vremii amîntesc exis-

⁶ P. Leuillot, *Histoire locale et politique de l'histoire*, în „Annales”, 1974, nr. 1, p. 139 și urm.

⁷ Cercetările arheologice în această direcție au fost efectuate de N. Conovici (1976) și R. Lungu (1976—1977).

⁸ I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Gârvan (sec. X—XII)*, în „S.C.I.V.”, VI (1955), nr. 1—2, p. 110.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ghenadie, episcop al Rîmnîcului, *Iconografia. Artă de a zugrăvi biserică și icoane bisericești*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1904, p. 38—39; V. Grecu, *Verșuntle românești ale erminților de pictură bizantină*, în „Codrii Cosminului”, I, Cernăuți, 1924, p. 50.

¹¹ Ghenadie, episcop al Rîmnîcului, *op. cit.*, p. 287—288.

tența unor meșteșugari — strungari în Țara Românească și Moldova¹² și a unor bresle specializate de strungari în Transilvania¹³. Strunguri primitive cu roată și fringhie erau folosite pînă nu demult la Oltenița, pe Dunăre¹⁴. La Marsilieni (com. Albești, jud. Ialomița), pe riul Ialomița, a fost achiziționat în 1973 un strung simplu „cu arcuș”¹⁵, un strung asemănător funcționînd pînă de curînd în Balta Călărașilor¹⁶.

Pentru găurirea (perforarea) „urechii” bumbilor (fig. 1/h) se foloseau, probabil, într-o tehnică de tradiție mai veche, cuie înroșite în foc¹⁷, găsite în mare cantitate în săpătură.

În sfîrșit, obiectele finite se ungeau cu grăsime și se lustruiau cu o bucată de piele¹⁸.

Datarea atelierului s-a făcut cu ajutorul monedelor de argint și a unui fragment de ceramică orientală descoperite pe podea sau la nivelul ei. Dintre monede, în marea majoritate denari ungurești din secolul al XVI-lea, cea mai tîrzie aparține lui Rudolf al II-lea (1579)¹⁹. Fragmentul de semifaianță orientală este decorat cu motivul semilunii închise folosit în ceramica de Isnik de la mijlocul secolului al XVI-lea²⁰. Ambele elemente de datare permit plasarea în timp a atelierului în a doua jumătate, poate ultinul sfert, al secolului al XVI-lea.

Întreaga descoperire este, pînă în prezent, singura de acest fel din nivelul arheologic de veac XVI al evului mediu românesc. Pe teritoriul Orașului de Floci astfel de bumbi au fost găsiți și în inventarul unor morminte, pentru unele fiind element de datare²¹, în cazul altora, acolo unde au fost însoțiți de monede, confirmînd o dată în plus datarea atelierului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea²². Cîte un bumb, unul de os, celălalt din fildeș, provine din săpăturile de la Gogoșari²³ și Retevoești²⁴.

Caracterul inedit al descoperirii ne face să credem că bumbii sferici din os sînt o replică în alt material al bumbilor sferici din metal răspîndiți pe o întinsă arie geografică începînd încă de la sfîrșitul mileniului I e.n.²⁵. Semnificativ în acest sens este descoperirea cîtorva bumbi sferici din plumb și bronz chiar pe pavajul atelierului.

¹² Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 131.

¹³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 188.

¹⁴ I. Chelcea, *Meșteșugul rotăritului în unele sate de pe valea Dunării (Între cursul inferior al Oltului și Mostișteea)*, în „Cibinium”, 1969-1973, p. 241-242, fig. 1.

¹⁵ Muzeul de Etnografie — Slobozia, nr. inv. 418.

¹⁶ Informație R. Ciucă.

¹⁷ I. Barnea, *op. cit.*

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Muzeul de Arheologie-Călărași, nr. inv. 15.467.

²⁰ A. Lane, *Later Islamic Pottery. Persia, Syria, Egipt, Turkey*, London, Faber and Faber, 1971, p. 51-52, și Pl. 34 A.

²¹ Informație N. Conovici.

²² Informație Anca Păunescu.

²³ B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Gogoșari*, în „S.C.I.V.”, VI (1955), nr. 3-4, p. 636, fig. 10.

²⁴ D. Popescu, D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoești*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VI, 1959, p. 713, fig. 14 7.

²⁵ D. V. Rosetti, *Vestigiile feudale de la Suslănești (jud. Argeș)*, în „Bul. Mon. Ist.”, XLI (1927), nr. 2, p. 36; Lia Milencovici-Bătrîna, *Podoabe din necropola fostei mănăstiri Comana*, în „Bul. Mon. Ist.”, XVII (1973), nr. 2, p. 15; P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcutul lui Soare*, II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 121.

Ateliere specializate de confecționat bumbi din metal datează dintr-o epocă anterioară. La Suceava, în nivelul arheologic de la sfârșitul secolului al XVI-lea, a fost descoperit un atelier care producea obiecte mărunte din metal, printre care și bumbi²⁶. Specializarea îndeletnicirii confecționării bumbilor în țările române se va adînci atît de mult în secolul următor, încît, în documentele din secolul al XVII-lea din Moldova, vom întîlni termenul de „năsturar”²⁷.

Lîngă atelierul de la Orașul de Floci a fost descoperită o locuință cu două încăperi. Identitatea materialului, ceramic în special, ne face să susținem existența unui complex de locuire. Și aici, la fel ca la Suceava, atelierul se afla în însăși locuința meșteșugarului, fiindu-i rezervată o încăpere specială²⁸.

Existența în apropierea descoperirii prezentate mai sus a unui atelier mai mic (?), precum și a unei aglomerări de oase în diferite stadii de prelucrare constituie un argument în susținerea unei practicări destul de largi a acestui meșteșug la Orașul de Floci, poate chiar în cadrul unui cartier meșteșugăresc. Punerea în circuitul comercial a mărfurilor odată realizate s-ar fi putut face în localuri special amenajate, de felul „dughene-lor” amintite într-un document din 1625²⁹.

Înflorirea economică a orașului în secolul al XVI-lea oferea condițiile unei astfel de specializări. Pînă în veacul al XVII-lea așezarea de la gura Ialomiței s-a dezvoltat neîntrerupt, cu excepția anului expediției lui Ștefan cel Mare din 1470³⁰. Orașul de Floci figurează la loc de frunte în registrele vamale ale Brașovului din prima jumătate a secolului al XVI-lea³¹. Dintre mărfurile comercializate de locuitorii orașului — negustori de felul celor amintiți în registrele Brașovului sau într-un document de la începutul secolului al XVII-lea³² — la loc de frunte se situează peștele (somn, crap, știucă), o mențiune specială meritînd morunul³³. Preponderența negoțului cu pește în cadrul activității economice a Orașului de Floci în secolul al XVI-lea o indică folosirea peștelui drept mobilă a

²⁶ M. D. Matei, Șt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava medievală*, în „S.C.I.V.”, XII (1961), nr. 1, p. 128; Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 100—101.

²⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, V, București, Socec, 1903, p. 74; Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*

²⁸ M. D. Matei, Șt. Olteanu, *op. cit.*

²⁹ *D.I.R.*, B., veac XVII, vol. IV, doc. 595.

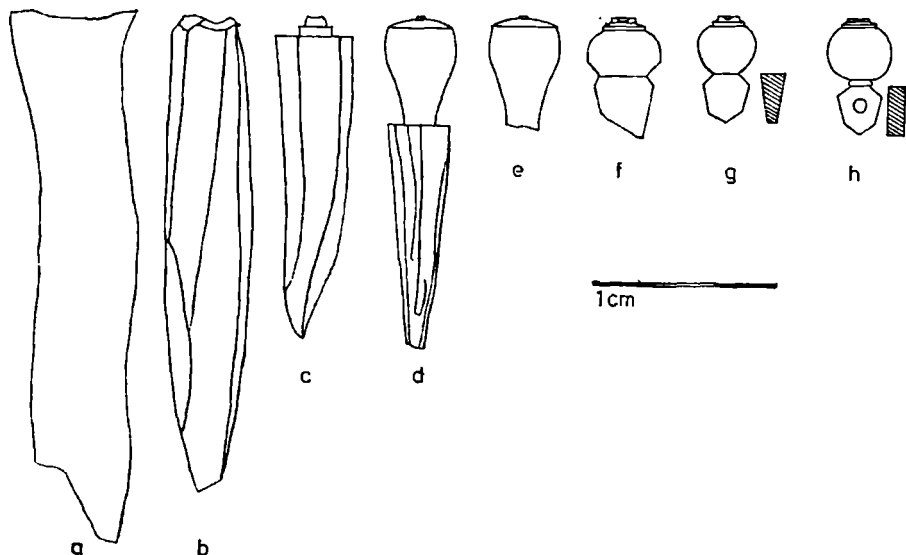
³⁰ M. Costăchescu, *Arderea Țirgului de Floci și a Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu Muntenii*, Iași, „Brawo”, 1925, p. 1—3; N. Conovici, *Declinarea Orașului de Floci în vederea ocrotirii vestigiilor arheologice*, în „Rev. Muz. Mon. Seria Muzeu”, XII (1975), nr. 2, p. 66.

³¹ *Quellen zur Geschichte Kronstadts*, I, p. 2—4, 11, 17, 23, 27, 28, 32; II, p. 174—175, 216, 218, 223—226; III, p. 190, 195, 198, 201—205, 207—212, 239, 245, 249, 295, 298, 300—304; R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „S.M.I.M.”, II, 1957, p. 185—191 și p. 201, anexa 5; idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Edit. științifică, București, 1965, p. 259—304; N. Conovici, *op. cit.*

³² Într-un document din /1607/ (7115), iulie 20, emis în Oraș, se pomenește de un „neguțătoriu anume Stanciul Voicăi de aici din oraș de Floci”, *D.I.R.*, B., veac XVII, vol. I, doc. 254.

³³ *Quellen*, III, p. 195—207; N. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, III, p. 98; R. Manolescu, *op. cit.*, în „S.M.I.M.”, II, 1957, p. 193; C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 65, 74—75 și passim; N. Conovici, *op. cit.*

scutului pe peceților documentelor emise de oraș în secolul următor ³⁴. Marea varietate a monedelor descoperite (ungurești, polone, otomane) probează înflorirea economică a orașului de la gura Ialomiței în această perioadă, pentru mărfurile tranzitate pe aici percepiindu-se vamă ³⁵. Într-un firman, prin care sultanul Suleiman Magnificul poruncește lui Petru cel Tânăr (1559—1568) să ia măsuri urgente pentru transportarea și predarea unor vase de orz la Nicopole, se pomeneste de schela Felo-

udji (Floci) pe unde se scurgeau o parte din mărfurile schimbului valaholevantin ³⁶. Martor al dezvoltării așezării de pe Ialomița în secolul al XVI-lea îl constituie și adoptarea, după cum indică un document din 27 decembrie 1534 de la Vlad Vintilă, a numelui generic de „oraș” (Bapom) ³⁷, pe lângă cel de „Floci” folosit până atunci ³⁸, fapt care ar putea echivala cu o recunoaștere a creșterii importanței economice a vechiului târg. Faptul devine mai evident după 1540 când, odată cu transformarea Brăilei în raia otomană, orașul preia o parte din sarcinile comerciale ale brăilenilor. Și pentru a sublinia stadiul de diversificare a activității economice a „varosului” la cumpăna secolelor XVI-XVII credem a fi suficientă simpla enumerare, alături de meșteșugul confecționării bumbilor, a celorlalte activități perfect delimitate, așa cum o demonstrează documentele vremii,

³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 606; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 310; Lia Lehr, *Dezvoltarea orașelor din Țara Românească în secolele XVI—XVII* (în manuscris).

³⁵ N. Conovici, *op. cit.*

³⁶ A. M. Ionescu, *Un ep'sod din lupta împotriva jugului otoman, după un firman inedit (cca. 31 oct. 1559)*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, I, 1950, p. 243—245; M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, D.G.A.S., 1960, p. 29, doc. 3.

³⁷ *D.R.H.*, B., III, doc. 187.

³⁸ Pentru denumirile așezării în diferite epoci, vezi D. Iliescu, *Un vechi oraș dispărut: Celatea de Floci (Incercare de monografie)*, București, 1930, p. 3—9.

și cercetările arheologice: olăritul, prelucrarea pietrei³⁹, jocăritul⁴⁰, negoțul, lor adăugându-li-se mai târziu meșteșugul prelucrării pîslei⁴¹, cizmăria și croitoria⁴².

Bumbii „năsturarului” de la Orașul de Floci constituiau unul dintre elementele veșmîntului feudal. Replică a bumbilor din metal întilniți în costumul de curte și boieresc din secolul al XVI-lea din Țara Românească și Moldova, atît în veșmintele bărbătești (cămăși, anterie, caf-tane, dulame, cojoace, șube)⁴³, cit și în cele femeiești (ii sau cămăși, caf-tane, șube)⁴⁴, bumbii din os serveau, probabil, unor categorii sociale mo-deste, „flocenilor” (tîrgoveților de la Orașul de Floci) de rînd. Este demn de relevat faptul că o serie dintre veșmintele de curte și boierești (dulama, de exemplu) au trecut în materiale mai ieftine și la tîrgoveți⁴⁵. Amintind că Orașul de Floci a fost unul dintre centrele importante ale comerțului cu lînă (activitate care va fi dat numele orașului⁴⁶), presu-punem marea cantitate de piei și blănuri care serveau la confecționarea cojoacelor și șubelor. Pentru primele decenii ale secolului al XVII-lea documentele menționează prezența aici a unor jocări, lucru care reflec-tă și o realitate anterioară. Astfel, un document din 15 octombrie 1605 amintește printre martori pe Constantin și Nedelco jocăcarul⁴⁷, iar altul din 26 decembrie 1625, trimițînd la perioada anilor 1618—1619, mențio-nează printre martori pe jocării mai sus numiți⁴⁸, fapt care demonstrează o activitate neîntreruptă pe mai multe decenii a acelorași meșteri și bunul renume de care se bucurau aceștia.

Am insistat asupra acestui aspect pentru a reliefa specializarea la Orașul de Floci, la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, a unor meșteșuguri complementare, prelucrarea pieilor și con-fecționarea bumbilor din os, activități care vin să se adauge nu numai imaginii vechiului oraș de la gura Ialomiței, ci și nivelului de dezvoltare al meșteșugurilor din Țara Românească în această perioadă⁴⁹.

³⁹ D.I.R., B., veac XVII, vol. IV, doc. cit.

⁴⁰ Lia Lehr, *Dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească între anii 1501—1650*, în „Studii Ref. Ist. Rom.”, 1954, partea I, p. 669.

⁴¹ Acad. R.S.R., CCCLXVIII-133 (transcriere la Inst. „N. Iorga”).

⁴² Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, XXVII/5 (transcriere la Institutul „N. Iorga”).

⁴³ Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în fările române. Secolele XIV—XVIII*, Edit. științifică, București, 1970, p. 112—113, 116—117, 130—132, 142, 210, fig. 31 și pl. XCII, CXX b; Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, Edit. Meridiane, București, 1971, p. 162—163, 229, fig. 99.

⁴⁴ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 157, 165, 166, 202, 204, 236 și pl. 15 color; Al. Alexianu, *op. cit.*, p. 178, 181, 188, 193 fig. 114, 126.

⁴⁵ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁶ D. Iliescu, *op. cit.*, p. 7—9; N. Conovici, *op. cit.*, p. 63.

⁴⁷ D I R, B., veac XVII, vol. I, doc. 192.

⁴⁸ D I R, B., veac XVII, vol. IV, doc. cit.

⁴⁹ Pentru dezvoltarea jocăritului în Țara Românească, în scolul al XVI-lea, vezi Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 84—85.

DEMERSURI DIPLOMATICE ALE ROMÂNIEI ÎN VEDEREA RECUNOAȘTERII INDEPENDENȚEI SALE DE STAT PE LÎNGĂ STATELE DIN ASIA, AFRICA ȘI AMERICA LATINĂ

DE

NICOLAE STANCU

Activitatea diplomatică a României pentru a-și face cunoscut pe plan internațional statutul de stat național independent și suveran cucerit în anul 1877 pe cîmpul de luptă împotriva imperiului otoman și în dialogul deosebit de intens cu marile puteri europene a vizat toate statele lumii din perioada respectivă, indiferent de mărime sau situare geografică, dîndu-se astfel conținut și formă practică principiului egalității suverane între state*.

Independența României, avînd un important ecou internațional, a deschis largi perspective și orizonturi raporturilor tînărului stat național independent român cu țări din Asia, Africa și America Latină, cu care pînă atunci avusese numai relații sporadice și în cea mai mare parte neoficiale.

La începutul ultimului pătrar al secolului trecut, configurația politică a lumii se caracteriza prin stabilizarea sistemului colonial al capitalismului, ca urmare a împărțirii diverselor regiuni între marile puteri. Cîteva puteri impuneau popoarelor asupra lor prin forță și dominație, exploatîndu-le în interesul marelui capital. În cele trei mari zone ale lumii — Asia, Africa și America Latină — care reprezentau cea mai mare parte a sistemului colonial atît ca suprafață, cît și ca populație, — existau numai 30 de state, între care multe semidependente. Popoarele asiatice, africane și latino-americane se aflau astfel angajate într-un profund proces de

* *Diplomația română în slujba independenței*, lucrare apărută la Edit. Politică în anul 1977, cuprinde o amplă descriere a demersurilor diplomatice ale tînărului stat român pe lîngă toate statele europene și cu privire la misiunile speciale trimise în S.U.A., Brazilia și Persia în vederea obținerii recunoașterii. Cu privire la demersurile diplomatice pe lîngă celelalte state, lucrarea menționează doar următoarele la p. 256: „Diplomația românească a declanșat o vastă acțiune pentru stabilirea de legături pe multiple planuri cu statele de pe celelalte continente, din America Latină, Africa și Asia. Pentru realizarea acestei importante sarcini, s-a făcut apel la metoda notificării prin scrisori adresate șefilor statelor independente în aprilie 1880 și la trimiterea de misiuni speciale. (Se are în vedere Brazilia și Persia, n.a.). Într-un interval relativ scurt, pînă în prima parte a anului 1881, la București se primiseră scrisori de răspuns de la majoritatea statelor cărora li se adresase notificarea privind independența României. Prin acest schimb de mesaje s-a făcut începutul stabilirii de contacte oficiale între România și numeroase state ale lumii, manifestîndu-se dorința de cunoaștere și cooperare reciprocă”.

luptă fie pentru cucerirea independenței de stat, fie pentru consolidarea ei — proces care avea să continue încă multe decenii, pînă în zilele noastre.

Nutrind aceleași aspirații de independență, libertate, pace și prosperitate ca și aceste popoare, întreprinzînd deja, cu toate vicisitudinile istorice și ale distanțelor geografice mari, legături cu unele dintre ele, intuind rolul pe care îl vor avea de jucat în viitor toate popoarele care au cunoscut asuprirea străină, România acționează în mod conștient din primii ani ai existenței sale independente și suverane în direcția stabilirii contactelor oficiale cu țările din Asia, Africa și America Latină.

În acest sens, încă din 1873, pe baza unei noi legi *, erau organizate în Ministerul Afacerilor Străine servicii care să se ocupe de aceste zone și se pregăteau activitățile diplomatice menite să ducă la recunoașterea internațională a independenței României, stabilirea de relații politico-diplomatice și dezvoltarea schimburilor în diverse domenii cu toate țările. Imediat după cucerirea independenței de stat, în anii 1878—1879, aceste servicii culegeau date la zi privind numele șefilor de stat din aceste continente, modalitățile practice de efectuare a notificărilor oficiale diplomatice.

În anul 1880, în afara trîmterii misiunilor speciale în state extra-europene ca Persia, Brazilia și S.U.A., s-a desfășurat o acțiune diplomatică de mare amploare în vederea transmiterii notificărilor oficiale privind proclamarea independenței de stat a României în capitalele statelor din Asia, Africa și America Latină.

Așa cum reiese din cercetarea documentelor vremii, prințul Carol I și ministrul afacerilor străine, Vasile Boerescu, au semnat notificările în două serii, la 8/20 aprilie 1880 și, respectiv 10/22 mai 1880. Textul notificărilor, deosebindu-se numai în adresare, în funcție de rangul șefului statului, era următorul: „România proclamînd solemn independența sa ca stat liber și suveran în cursul războiului din 1877—1878 și acest act fiind consacrat prin tratatul de la Berlin din 13 iulie 1878 și recunoscut de toate puterile europene, sîntem fericiți de a putea să notificăm acest eveniment care constituie o garanție a progresului și securității intereselor generale pe Dunărea de Jos. Sîntem convinși că . . . , interesată ca toate celelalte puteri într-o dezvoltare pașnică și normală a afacerilor europene, se va bucura de a vedea astfel încununată de succes eforturile și sacrificiile generoase ale unui popor care și-a cucerit locul său în marea familie a statelor suverane. Ca și celelalte puteri, . . . va binevoi să ne acorde prietenia sa care ne este de preț și vom fi fericiți să vedem stabilindu-se relații de bună și cordială înțelegere între . . . și România . . .”¹.

În lunile mai — iunie 1880, ministrul de externe Vasile Boerescu a transmis prin scrisorile nr. 9052, 11680 și 11991 indicații precise, cum să acționeze, lui Mihail Kogălniceanu și Emil I. Ghica, la Paris, însoțite de originalele notificărilor princiare adresate șefilor statelor din Asia, Africa și America Latină. Ulterior, în perioada sfîrșitului lunii iulie — începutul lunii septembrie 1880, reprezentanți ai marii majorități a acestor țări confirmau primirea notificărilor și informau despre transmiterea lor la destinație. Unele dintre notificări, avînd în vedere că nu toate țările vizate

* „Monitorul oficial al României”, nr. 61, 21 martie 2 aprilie 1873.

¹ Arh. MAE, fond Paris, vol. 8/1880 1881.

aveau reprezentanți diplomatici în Franța, au fost retransmise la Bruxelles sau alte capitale ².

La rîndul lor, șefii statelor contactate au răspuns imediat la notificările primite, astfel că spre sfîrșitul anului 1880 actul schimbului de scrisori era încheiat cu aproape toate țările pe lângă care s-au întreprins demersuri.

Prin conținutul și semnificația sa, acțiunea diplomatică întreprinsă de tînărul stat român pe lângă țările extra europene constituie, pe lângă notificarea solemnă a proclamării independenței, o largă campanie de afirmare a dezideratului de veacuri al poporului român de a fi în raporturi amicale, de pace și cordialitate cu toate popoarele. Totodată, realizarea schimbului de note oficiale cu numeroase state din Asia, Africa și America Latină semnifică și expresia dorinței comune de a-și consolida independența națională, de a diminua dominația pe care o exercitau în relațiile internaționale marile puteri.

Un rezultat de o mare însemnătate al demersurilor diplomatice întreprinse cu prilejul proclamării independenței de stat l-a constituit oficializarea contactelor cu cele aproape 20 de state independente latino-americeane. Desigur, acțiunea de notificare tuturor acestor țări nu a fost întimplătoare. Între poporul român și popoarele acestei părți a lumii existau o serie de legături tradiționale, afinități de cultură și limbă. Proclamarea independenței statelor latino-americeane, în deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea, s-a bucurat de un larg ecou în România și a însuflețit lupta pentru unitate și independență a poporului român. Privind proclamarea independenței de stat a României prin prisma perspectivelor largi ce se deschideau în fața diplomației române pe plan mondial, era și firesc ca exponenții acesteia să întreprindă acțiunile corespunzătoare de notificare a tuturor țărilor latino-americeane despre acest eveniment.

Promptitudinea răspunsurilor, ca și conținutul lor, denotă interesul pe care l-a suscitat proclamarea independenței de stat a României și acțiunea sa diplomatică în rîndul acestor țări. Iată mai jos extrase din răspunsurile unor șefi de stat latino-americeani, în ordinea cronologică a adresării lor :

Marco A. Soto, președintele Republicii Honduras, la 29 iulie/10 august 1880, transmitînd felicitările sale „pentru faptul notabil de a se fi realizat independența României aceasta constituindu-se ca stat suveran”, exprima dorința de „a cultiva cu guvernul său cele mai prietenești și cordiale relații” ³.

— Nicolás de Pierola, președintele Republicii Peru, la 26 august/7 septembrie 1880, felicitînd poporul român căruia îi ura prosperitate își exprima dorința ca relațiile „de bună și cordială prietenie dintre cele două țări să fie tot mai strînse” ⁴.

I. Rufino Barrios, președintele Republicii Guatemala, la 113 septembrie 1880, după ce exprimă satisfacția sa privind evenimentul no-

² Idem.

³ DGAS, fond Casa regală, dosar 55/1880.

⁴ Arh. M.A.E., fond Războiul de Independență vol. 93, f. 232.

tificat, se arată gata „de a menține relații de sinceră prietenie cu noul stat care s-a constituit”⁵.

— Guzman Blanco, președintele Republicii Venezuela, la 5/17 septembrie 1880, împărtășind dorința ca între cele două state să se stabilească relații de prietenie, arată că țara sa „cunoaște bine ce însemnează efortul de a deveni națiune suverană și nu poate decît să aplaude rezultatele obținute pe aceeași cale și salută intrarea României în familia statelor” și îi urează „pace și progres”⁶.

— Nicolas Avellaneda, președintele Republicii Argentina, la 15/27 septembrie 1880, releva că țara sa „nu numai că recunoaște România ca stat independent, liber și suveran, dar este chiar onorată de a-i acorda prietenia cea mai sinceră și nu va precupeți nici un efort pentru ca relațiile ce se vor dezvolta să fie durabile și cordiale”⁷.

— Rafael Zaldivar, președintele Republicii El Salvador, la 7/19 octombrie 1880, împărtășind aprecierile exprimate în notificarea părții române, arată că evenimentul „a dat o nouă viață unui popor demn de toate virtuțile pentru a ocupa un loc în marea familie a națiunilor”⁸.

— Joaquin Zavala, președintele Republicii Nicaragua, la 21 octombrie/2 noiembrie 1880, exprimîndu-și sentimentele de sinceră bucurie, releva că se va face totul ca relațiile între cele două țări „pe care de azi le putem considera inițiate ... să se dezvolte și să se întărească”⁹.

— Anibal Pinto, președintele Republicii Chile, la 4/16 noiembrie 1880, aprecia evenimentul ca fiind „remarcabil”, ura „prosperitate României și împărtășea dorința ca între cele două țări” să se stabilească „relații bune și cordiale”¹⁰.

— Fernando A. de Merino, președintele Republicii Dominicane, la 17/29 noiembrie 1880, sublinia că evenimentul îl interesa „în mod deosebit și pentru faptul că este vorba de România, care are un popor de origine latină” și că dorea să strîngă „relațiile de sinceră și cordială prietenie existente de azi între România și Republica Dominicană”¹¹.

— Profirio Díaz, președintele Statelor Unite Mexicane, la 18/30 noiembrie 1880, arăta că evenimentul „nu a putut să fie decît în mod deosebit salutat de guvernul unei țări care, ca și România, a susținut repetate și singeroase lupte pentru a-și cuceri și asigura independența sa”¹².

— Rafael Nuñez, președintele Statelor Unite ale Columbiei, la 18/30 decembrie 1880, împărtășind cele comunicate în notificare își exprima „bucuria de a vedea încununată de succes eforturile și sacrificiile generoase ale unui popor care și-a recucerit locul de care, prin strămoșii săi, prin bogățiile și schimburile sale comerciale, prin dragostea pentru libertate și poziția sa geografică era demn, în familia statelor suverane”¹³.

— Louis Félicité Salomon, președintele Republicii Haiti, la 27 decembrie 1880/8 ianuarie 1881, exprimîndu-și satisfacția privind „feri-

⁵ Idem, f. 216.

⁶ Idem, f. 228.

⁷ Idem, f. 230.

⁸ Idem, f. 246.

⁹ Idem, f. 254.

¹⁰ Idem, f. 256.

¹¹ Idem, f. 261.

¹² Idem, f. 263.

¹³ Idem, f. 279.

citul eveniment", releva că guvernul său „nu va neglija nici un prilej de a menține și dezvolta relații bune . . . între România și Republica Haiti”¹⁴.

— Ignacio de Veintemilla, președintele Republicii Ecuador, la 26 iunie/8 iulie 1881, arăta că „guvernul Ecuadorului interesat ca toate celelalte într-o dezvoltare pașnică și normală a relațiilor europene, se bucură în a vedea încununate de succes eforturile și sacrificiile generoase ale unui popor care și-a cucerit locul său în marea familie a statelor suverane și se grăbește în a exprima dorința sa de a stabili relații cordiale de prietenie între România și Ecuador”¹⁵.

Poporul român a nutrit dintotdeauna dorința de cunoaștere și apropiere directă cu popoarele afro-asiatice, a căror contribuție la tezaurul culturii mondiale era binecunoscută de înaintașii noștri. Interesul viu al românilor față de aceste popoare a crescut odată cu extinderea posibilităților de a se realiza schimburi directe. În acest context, stabilirea primelor contacte oficiale veneau să întregescă cadrul raporturilor bilaterale cu țări din Asia și Africa.

Astfel, schimbul de scrisori efectuat în contextul demersurilor diplomatice întreprinse în 1880 între România și China, poate fi socotit începutul relațiilor oficiale româno-chineze. La 10/22 iulie 1880, din poziția ministrului afacerilor străine român, reprezentantul României în Franța, Mihail Kogălniceanu, a remis reprezentantului chinez scrisoarea princiară prin care se făcea cunoscut împăratului că România și-a dobândit independența de stat și se exprima dorința de a „vedea stabilindu-se relații de bună și cordială înțelegere”¹⁶ între cele două țări. Răspunsul, transmis prin Petersburg, la 13/25 ianuarie 1881, venea, din partea unchiului împăratului, acesta fiind minor, și odată cu exprimarea satisfacției față de conținutul notificării primite se transmiteau „urări fierbinți pentru prosperitatea și bunăstarea țării și a poporului României”¹⁷.

Cu prilejul proclamării independenței de stat s-au transmis notificări pe diverse canale diplomatice și șefilor celorlalte state asiatice și africane cum ar fi Siam, Annam, Japonia, Hawaii, Liberia, Madagascar, Maroc, Orange și Zanzibar. Pentru unele dintre acestea actul tinărului stat român avea o semnificație deosebită, avînd în vedere că ele se aflau în ajunul colonizării sau al pătrunderii dominației unor mari puteri ca rezultat al luptei pentru împărțirea sferelor de influență.

Pentru a ilustra satisfacția cu care era primită proclamarea independenței de stat a României de către popoarele unor state aflate la mari depărtări geografice redăm mai jos unele exemple.

În scrisoarea de răspuns din 15/27 iunie 1881, regele Siamului, Chulalongkorn R. S. își exprima „bucuria față de succesul României care constituie pentru întreaga lume o nouă dovadă și cel mai bun exemplu de curaj al unui popor unit”¹⁸.

— Kalakaua, regele statului Hawaii, la 10/22 octombrie 1880, exprimîndu-și satisfacția față de conținutul notificării, menționa că „a

¹⁴ Idem, f. 281.

¹⁵ Idem, f. 296.

¹⁶ Arh. MAE, fond Paris, vol. 8/1880 1881.

¹⁷ Arh. MAE, fond Războiul de Independență, raport nr. 62 al legației României la Paris, vol. 93, f. 269.

¹⁸ Idem, vol. 133, f. 717.

urmărit cu interes evenimentele războiului din 1877—1878”, transmitea felicitări pentru obținerea independenței și își exprima convingerea că „românii vor avansa pe calea progresului material”¹⁹.

Demersurile diplomatice ale României independente pe lângă statele din Asia, Africa și America Latină au constituit, în marea lor majoritate, stabilirea primelor contacte oficiale între România și țările respective, dând expresie aspirațiilor poporului român și ale popoarelor din aceste țări de a se cunoaște mai bine, de a întreține raporturi directe, element deosebit de important în consolidarea poziției lor pe plan internațional. Numai lipsa posibilităților materiale ale tînărului stat român explică de ce nu au fost trimise mai multe misiuni diplomatice în străinătate, de ce nu au fost create imediat misiuni consulare sau diplomatice în capitalele statelor extraeuropene, așa cum ar fi dorit fruntașii diplomației românești.

Proclamarea României ca stat independent a fost salutată de toate popoarele din Asia, Africa și America Latină și acestea au apreciat justetea luptei și victoriei poporului român asupra jugului otoman, ele fiind interesate în dezvoltarea raporturilor prietenești cu poporul român. Aceasta s-a concretizat ulterior în noi demersuri diplomatice, inițiate de o parte sau de alta, pentru stabilirea de relații și de schimburi în diverse domenii de activitate.

Ideile înaintate ale unor iluștri diplomați români ai perioadei revoluției de la 1848, unirii principatelor și independenței naționale de stat, concentrate într-o adevărată concepție diplomatică de o largă viziune în perspectivă și reală valoare universală și-au adeverit valabilitatea atît în practica imediată cît și peste decenii.

Redînd prin cuvinte simple, dar pline de semnificație și demnitate, sensul politicii externe a României, dorința de veacuri a poporului român de a întreține relații apropiate cu toate celelalte popoare de la egal la egal, marele diplomat, om politic și scriitor, Vasile Alecsandri, arăta : „Dorința noastră este de a trăi în liniște . . . , de a ne bucura de drepturile ce am redobîndit cu mari sacrificii, de a dezvolta izvoarele noastre de avuție materială și intelectuală, *de a menține cele mai amicale legături cu toate statele mari sau mici*”²⁰ (subl. ns.).

¹⁹ Arh. MAE, fond Războiul de Independență vol. 93, f. 244, 251.

²⁰ Arh. M.A.E., fond Paris, vol. 239, f. 47.

ADUNAREA GENERALĂ A ACADEMIEI DE ŞTIINŢE
SOCIALE ŞI POLITICE

În ziua de 15 decembrie 1980 a avut loc în Capitală adunarea generală a Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România. La lucrările ei au participat Suzana Gădea, preşedintele Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, Mihai Florescu, ministru secretar de stat la Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, Stan Soare, adjunct al şefului Secţiei propagandă a C.C. al P.C.R., Gheorghe Mihoc, preşedintele Academiei Republicii Socialiste România, Petre Constantin, adjunct al ministrului educaţiei şi învăţământului, preşedintele şi vicepreşedinţii Academiei de ştiinţe sociale şi politice, membrii Academiei, cadre de conducere din unităţile de cercetare şi învăţământ, activiştii de partid şi de stat, cercetătorii ştiinţifici, cadre didactice, redactorii ai publicaţiilor din domeniul ştiinţelor sociale, alţi specialişti.

Adunarea generală a fost consacrată analizei modului în care au fost îndeplinite sarcinile trasate de partid, programul de cercetare în domeniul ştiinţelor sociale şi politice pe perioada 1976—1980, precum şi definirii obiectivelor principale ce stau în faţa Academiei, în perspectivă, în vederea sporirii contribuţiei ştiinţelor sociale la activitatea politică şi ideologică a partidului.

În raportul asupra îndeplinirii Programului de cercetare în ştiinţele sociale şi politice pe perioada 1976—1980, document de bază prezentat Adunării generale de prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei, se face o amplă analiză a activităţii desfăşurate de secţiile Academiei, a realizărilor şi succeselor înregistrate în domeniul ştiinţelor sociale cit şi a lipsurilor care s-au manifestat în perioada la care ne referim.

S-a subliniat importanţa de inestimabilă valoare teoretică şi practică a ideilor şi tezelor fundamentale apărute în volumele din seria *Operele* tovarăşului Nicolae Ceauşescu, preşedinte de onoare al Academiei noastre, care oferă un strălucit model de dezvoltare creatoare a concepţiei ştiinţifice despre lume a clasei muncitoare, prin generalizarea teoretică a experienţei revoluţiei şi construcţiei socialiste în România, prin analiza şi interpretarea principalelor fenomene şi procese caracteristice lumii contemporane.

Relevând contribuţiile secretarului general al partidului în sectorul ştiinţelor economice, în sfera problematicii filozofice, în domeniul politicii internaţionale, al gândirii istorice, raportul a menţionat că tezaurul de învăţăminte acumulat în milenara curgere a timpului constituie un factor indispensabil al progresului, că istoria este în concepţia secretarului general al partidului, un factor viguros de edificare a conştiinţei de sine a poporului, de întărire a coeziunii naţiunii noastre, de formare şi consolidare a unor adânci sentimente de dragoste pentru ţară şi popor. Sînt cunoscute concepţiile preşedintelui României în caracterizarea unor momente şi etape ale dezvoltării ţării noastre, în relieffarea rolului ţărănimii, al clasei muncitoare în viaţa patriei, tezele şi recomandările sale date la întilnirea din mai 1980 cu cadrele din domeniul istoriei sau cele cuprinse în mesajul adresat Congresului internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti din august 1980, în care istoria este chemată să contribuie la adîncirea cunoaşterii între popoare, să sprijine, prin concluziile sale, aşezarea pe baze noi a relaţiilor dintre state şi naţiuni, să argumenteze nevoia conlucrării şi cooperării între toate popoarele lumii.

Activitatea de cercetare pe perioada la care ne referim a fost orientată spre elaborarea temelor stabilite prin documente ale partidului, îndeosebi din problematica pusă în faţa ştiinţelor sociale de Congresele al XI-lea şi al XII-lea ale Partidului Comunist Român, de secretarul general al partidului, de cerinţele concrete ale dezvoltării societăţii în actuala etapă.

O direcţie prioritară a cercetării a fost elaborarea într-o concepţie unitară a tratatelor şi altor lucrări teoretice fundamentale indicate în expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Congresul educaţiei politice şi al culturii socialiste, consacrate, în principal, istoriei, dezvoltării

social-economice, politice și culturale a țării noastre dintre care menționăm: *Istoria României* în 10 volume, *Istoria Partidului Comunist Român* în 5 volume, *Istoria mișcării revoluționare și muncitorești internaționale*, 1 volum, *Istoria mișcărilor de eliberare națională, antiimperialistă*, în 2 volume, *Istoria universală* în 6 volume.

Apariția acestor lucrări și altor tratate din domeniul științelor sociale, alcătuite pe baza unor ample cercetări pluridisciplinare, de pe pozițiile programului partidului nostru, a trecutului istoric și cultural al poporului român va permite o informare și documentare mai eficientă a opiniei publice din țară și de peste hotare. Ele vor contribui la combaterea prezentării denaturate a pozițiilor partidului și statului nostru, a istoriografiei românești contemporane, asigurând concomitent integrarea istoriei României în istoria universală, relevând mai pregnant aportul poporului român la dezvoltarea civilizației și culturii mondiale.

În ce privește activitatea frontului istoric, raportul apreciază că cercetările din domeniul istoriei și arheologiei au cuprins toate laturile fundamentale ale istoriei patriei, aducând la lumină informații, date și interpretări care au permis un salt calitativ în științele istorice.

În domeniul istoriei vechi s-a acordat atenție perioadei traco-geto-dacice, organizării și civilizației în timpul lui Burebista și Decebal, a relațiilor geto-dacilor cu cultura romană, iar cercetările arheologice au relevat că retragerea Imperiului roman de la nordul Dunării și apariția prinelor valuri ale populațiilor migratoare nu au afectat continuitatea de viață a populației dacoromane, procesul de romanizare exprimat prin unitate etnică și culturală a poporului român de pe întreg cuprinsul fostei Dacii.

Mergând pe firul timpului, în epoca medie și modernă, investigația istorică s-a oprit asupra formării statelor feudale românești, a luptei poporului român, sub conducerea unor încreați domnitori și voievozi, pentru eliberare socială și națională, a formării și dezvoltării națiunii și statului național român, asupra revoluției de la 1821 și a celei de la 1848, a Unirii Principatelor, a cuceririi independenței în 1877 și desăvârșirii unității statului în 1918.

Cercetările privind istoria mișcării muncitorești, a partidului clasei muncitoare și a luptei desfășurate pentru progresul poporului român în țara noastră au fost amplificate și adăugate.

Ample procese, momente și fenomene ale epocii moderne și contemporane au fost elaborate în contextul de idei și al desfășurărilor istorice general europene îndeosebi al convergenței istoriei popoarelor sud-est europene. S-a acordat o atenție sporită istoriei universale, ca urmare a evoluției istoriografiei românești actuale cit și în vederea pregătirilor pentru al XV-lea Congres internațional de științe istorice care a avut loc la București, accentul fiind pus pe istoriografie și asupra studiilor și sintezelor de istoria culturii.

În raport, președintele Academiei de științe sociale și politice s-a oprit și asupra celorlalte activități ca: dezbaterile științifice, unele cu caracter interdisciplinar sau interinstituțional, colocviile, sesiunile de comunicări din Capitală și provincie, manifestări aniversative sau comemorative, relațiile științifice externe ș.a.

Membrii academiei, cercetătorii din unitățile sale au participat la manifestările științifice internaționale sau cu participare internațională organizate în țară, cit și la cele de peste hotare unde ei au situat pe prim plan afirmarea gândirii social-politice românești în circuitul internațional de idei, au prezentat peste hotare marile prefaceri și înfăptuiri revoluționare din anii construcției socialiste, a trecutului istoric, a științei și culturii poporului român. S-a urmărit dezvoltarea în continuare a raporturilor științifice cu instituțiile academice din țările socialiste, din țările capitaliste și în curs de dezvoltare, cu asociațiile științifice internaționale, cu organismele specializate din sistemul U.N.E.S.C.O. și cu alte organisme neguvernamentale, continuarea investigării peste hotare a unor noi surse privind istoria, cultura și civilizația poporului român. În același cadru s-a reliefat activitatea comisiilor mixte de istorie constituite cu academiile de științe din țările socialiste și care organizează sesiuni anuale cu teme de interes comun.

Raportul s-a oprit, în încheiere, asupra unor lipsuri și neîmpliniri care s-au manifestat în activitatea de cercetare, în unele lucrări sau studii elaborate care au încă un caracter descriptiv, conțin puține elemente de nouitate și originalitate și nu vin cu propuneri și soluții concrete în sprijinul practicii sociale, nu au contribuit în suficientă măsură la aprofundarea gândirii social-politice originale a partidului nostru, așa cum se sublinia în raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al XII-lea.

Unele dificultăți s-au manifestat prin nesoluționarea unor probleme organizatorice de mare importanță pentru realizarea deplină a integrării învățămîntului cu cercetarea și practica social-politică. Mai persistă greutăți în procesul de valorificare prin publicare a rezultatelor cercetării din științele sociale, în editarea volumelor de documente în domeniul cercetării istorice, pe motivul că nu răspund criteriului de eficiență economică.

În final s-a relevat că realizările obținute pînă în prezent în activitatea de cercetare în științele sociale și politice constituie premiza intensificării eforturilor în vederea eliminării lip-

surilor, pentru perfecționarea întregii activități de cercetare în viitorul cincinal pe baza hotărârilor Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român, a recentelor documente de partid.

În continuare, prof. univ. dr. Roman Moldovan, vicepreședinte al Academiei, a prezentat sinteza proiectului programului de cercetare în științele sociale și politice pe perioada 1981—1985 întocmit pe baza sarcinilor cuprinse în Programul-directivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și introducere a progresului tehnic, precum și în celelalte documente și hotărâri adoptate de Congresul al XII-lea al P.C.R.

Programul cuprinde, în principal, patru direcții de investigație și anume: cercetări economice, cercetări social-politice (științe politice și juridice, filozofie, sociologie, psihologie, pedagogie), cercetări de istorie-arheologie, cercetări de teoria și istoria artei și literaturii, istoria limbii, etnografie.

Eforturile în domeniul istoriei și arheologiei vor fi concentrate în viitor spre aprofundarea problemelor privind evoluția străvechilor civilizații care s-au succedat pe teritoriul patriei noastre, cultura materială și spirituală a traco-geto-dacilor, procesul de etnogeneză a românilor, factorii interni și externi care au influențat dezvoltarea sa de-a lungul timpului, continuitatea poporului român, relațiile dintre țările române în evul mediu.

Investigația istoriografică se va opri asupra tradițiilor luptei poporului nostru pentru libertate, independență și unitate națională, locul și rolului românilor în dezvoltarea istorică a Europei de sud-est, contribuției lor la cauza generală a progresului și civilizației universale.

În domeniul istoriei moderne și contemporane se vor adânci studiul principalelor aspecte ale dezvoltării mișcării muncitorești și revoluționare din România în anii 1893—1918, 1918—1921, 1921—1944. Se va continua cercetarea etapelor revoluției și construcției socialiste în țara noastră, pentru a reliefa mai argumentat profundele transformări revoluționare în toate domeniile vieții politice, economico-sociale și culturale, realizările excepționale obținute în perioada de după Congresul al IX-lea al P.C.R., experiența și originalitatea soluționării de către P.C.R. a problemelor edificării societății socialiste multilateral dezvoltate.

Pentru elaborarea unor noi instrumente de lucru, în scopul îmbogățirii bazei documentare a investigației istoriografice se vor intensifica cercetările în arhivele, bibliotecile și muzeele din țară și din străinătate.

Activitatea la alcătuirea corpusului național de izvoare și documente ale culturii și istoriei poporului român va continua, publicindu-se noi volume ale cunoscutelor colecții: Documenta Romaniae Historica; Fontes Historiae Daco-Romaniae; Colecția Hurmuzaki; Călători străini despre țările române ș.a.

Vor trebui amplificate cercetările cu caracter interdisciplinar pe probleme majore ale istoriei patriei (antropologie, etnologie, lingvistică ș.a.) precum și studii comparate privind istoria poporului român și a popoarelor vecine.

Se vor dezvolta cercetările în domeniul bizantinologiei și turcologiei, al științelor auxiliare ale istoriei și se va extinde utilizarea metodelor moderne în cercetarea arheologică și istorică.

A luat apoi cuvântul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele secției de istorie și arheologie a Academiei, care a prezentat planul unitar de cercetări arheologice pe perioada 1981—1985 întocmit pe baza orientărilor și indicațiilor reieșite din cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la întâlnirea cu reprezentanții oamenilor de știință din domeniul istoriei și din mesajul adresat participanților la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, prevederilor Programului prioritar de cercetare în științele sociale și politice pe anii 1981—1985.

Planul prevede obiective arheologice, a căror cercetare urgentă este impusă de desfășurarea lucrărilor pe marile șantiere de construcții, hidroenergetice, hidroameliorații sau obiective care fac parte din patrimoniul cultural național și urmează să fie restaurate, precum și obiectivele arheologice care decurg din temele prioritare ale Programului Academiei de științe sociale și politice.

Structura planului pe marile probleme și direcții de cercetare se referă la salvări în zona șantiierelor de importanță națională, are în vedere studierea antropogenezei și evoluția comunităților primitive pe teritoriul țării noastre (paleolitic și neolitic), cultura materială și spirituală a traco-geto-dacilor, civilizația romană în Dacia și simbioza daco-romană. Ele se referă de asemenea, la continuitatea elementului romanic și etnogeneza poporului român, pentru a dezlega tainele așa-zisului mileniu al tăcerii, la constituirea cnezatelor, vovodadelor și a statelor feudale românești.

Pentru viitor s-a asigurat un grad mai mare de concentrare a potențialului de specialitate pe obiective de importanță majoră la care vor participa un mare număr de arheologi, din institutele și catedrele universitare de profil, din sistemul muzeal și profesori din învățământul gimnazial și liceal, cu preocupări în domeniul arheologiei.

Prin Comisia arheologică a Academiei de științe sociale și politice și prin Comisia centrală a patrimoniului cultural național, se va îndruma desfășurarea cercetărilor de teren și valo-

rificarea materialelor și rezultatelor cercetării, atât pe etape, prin studii parțiale, cit și prin lucrări de sinteză sau monografice, întocmindu-se totodată, informări periodice asupra rezultatelor obținute.

Vorbitorul s-a referit de asemenea la unele măsuri ce trebuiesc adoptate pentru remedierea unor lipsuri în informația științifică și dotarea tehnică a Institutelor de specialitate, pentru desfășurarea unei activități de înalt profesionalism, pentru a ne putea încadra cu adevărat în fluxul istoriografiei mondiale. S-a relevat necesitatea adâncirii cunoașterii limbilor în care sînt scrise izvoarele, ca și a limbilor moderne, de circulație internațională. Pentru a ne integra mai bine în cadrul amplelor confruntări de idei, trebuie să fim prezenți în mai mare măsură la manifestările științifice de peste hotare.

La dezbateri, printre alți vorbitori au luat cuvîntul: acad. Em. Condurachi, șeful catedrei de istorie universală de la Facultatea de istorie-filozofie din București, acad. Ștefan Pascu președintele Comitetului național al istoricilor, M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, Ludovic Demeny, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, Alexandru Duțu, redactor șef adjunct al „Revistei de studii sud-est europene”, Constantin Preda, președintele Consiliului științific la Institutul de arheologie, Dumitru Tudor, profesor universitar.

Discuțiile au relevat însemnătatea plenei largite a Comitetului național al istoricilor din decembrie 1980, a măsurilor și hotărîrilor adoptate în vederea impulsivării activității în vederea definitivării textelor la tratatul de Istoria României, necesitatea unei coordonări mai eficiente între colectivele care lucrează la elaborarea tratatelor, importanța învățămintelor celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice pentru dezvoltarea istoriografiei românești. S-au subliniat realizările obținute de istorici în cincinalul precedent și măsurile care se impun pentru noi succese în perioada viitoare, situația în care se află anumite șantiere arheologice, necesitatea studiilor interdisciplinare, a elaborării unor lucrări de istorie comparată, urgentarea editării izvoarelor istoriei naționale, a instrumentelor de lucru indispensabile ca: bibliografii, cronologii, dicționare, atlase, valorificarea în mai mare măsură a studiilor privind naționalitățile conlocuitoare ș.a.

Adunarea generală a Academiei de științe sociale și politice a adoptat programul de activitate pe perioada 1981—1985, inclusiv planul național unic de săpături arheologice pe aceeași perioadă, care asigură investigarea principalelor vestigii ale trecutului istoric al patriei și poporului român, în vederea punerii în lumină a momentelor de seamă ale istoriei României, elaborate în lumina obiectivelor cuprinse în Programul-directivă de cercetare științifică și în celelalte documente adoptate de Congresul al XII-lea al Partidului.

Ion Apostol

SESIUNI ȘTIINȚIFICE CONSACRATE ANIVERSĂRII BĂTĂLIEI DE LA POSADA

La 9—12 noiembrie 1980 s-au împlinit 650 de ani de la lupta zisă de la Posada, prima mare biruință cunoscută din lupta multiseculară de apărare a independenței statelor medievale românești. Evenimentul a fost sărbătorit în câteva orașe ale patriei noastre unde s-au organizat sesiuni speciale de comunicări în care s-au evocat cauzele, desfășurarea, localizarea și semnificația istorică a marelui victorii din 1330.

Aniversarea acestei strălucite biruinți românești a prilejuit, de asemenea, reluarea în discuție a întregului complex de factori care au dus la formarea statelor feudale românești ce și-au consolidat independența în sec. XIV¹, ca și apariția unei micromonografii dedicate bătăliei din 1330².

Prima sesiune a fost organizată la 6—8 octombrie 1980 de Consiliul orașenesc de educație politică și cultură socialistă din Curtea de Argeș, fosta capitală a Țării Românești în vremea luptei din 1330. Intitulată „Arc peste timp”, sesiunea a fost dedicată în același timp și aniversării a 650 de ani de atestare documentară a orașului Curtea de Argeș, amintit cu numele de „Castrum Argyas” cu prilejul luptelor din 1330.

¹ Institutul de istorie „N. Iorga”, *Constituirea statelor feudale românești*, redactor coordonator N. Stoicescu, Edit. Academiei, București, 1980, 327 p.

² N. Stoicescu — Florin Tucă, *1330 Posada*, Edit. militară, București, 1980, 227 p.

Sesiunea a început în ziua de 6 octombrie cu simpozionul „Contribuția secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la îmbogățirea tezaurului materialismului dialectic și istoric”, în cadrul căruia au luat cuvîntul: Mihail Florescu, vicepreședinte al C.N.S.T., deputat de Curtea de Argeș, și prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”.

Sesiunea de comunicări dedicată aniversării a 650 de ani de la victoria din 1330 s-a desfășurat în zilele de 7-8 octombrie, cînd s-au ținut următoarele comunicări: Șerban Papacostea, *Intemeierea Țării Românești în contextul istoriei sud-est europene*; Constantin Reza-chevici, *Războiul din 1330 în lumina izvoarelor vremii*; N. Stoicescu, *Semnificația istorică a luptei de la Posada, 1330*; Cornel Irimia, *Date despre bătălia de la Posada — Țara Loviștei*; Radu Stefan Ciobanu, *Curtea de Argeș în politica lui Vlad Dracul și Vlad Țepeș*; Panait I. Panait, *Semnificația reședințelor voievodale ale Țării Românești*; Dumitru Almaș, *Prezența Curții de Argeș în conștiința poporului român* și C. Mocanu, *Contribuții la problematica majoră a istoriografiei românești contemporane*.

Cea de a doua sesiune a avut loc la Rîmnicu-Vilcea în ziua de 8 noiembrie 1980, fiind organizată de Muzeul județean Vilcea sub titlul „Posada 650 secole de continuitate istorică pe meleagurile vilcene”.

S-au ținut următoarele comunicări: Dumitru Tudor, *Toponimie antică pe valea Oltului mijlociu*; Liviu Ștefănescu, *Bătălia de la Posada ca moment important a luptei bimilenare a poporului nostru împotriva cuceririi străine*; N. Stoicescu, *Semnificația bătăliei zisă de la Posada (probleme controversate și nelămurite)*; Cristian Vlădescu, *Armele oastei din Țara Românească la mijlocul secolului al XIV-lea*; Dumitru Bălașa, *Strategia străbună în lupta de la Posada*; Mircea Gherman, *Considerații privind localizarea Posadei*; Maria Deaconu, *Argumente toponimice privind localizarea bătăliei de la Posada la Clîneni*; Costea Marinolu, *Posada, argumente toponimice și folclorice*; Sorin Șerbănescu, *Posada 1330, localizarea bătăliei*; Dem. Moțoc și Doru Moțoc, *Argumente noi în sprijinul unei ipoteze de localizare a bătăliei din 9-12 noiembrie 1330*; Virgil Joița, *Intemeierea statului feudal Țara Românească în cuprinsul unui memoriu politic de la începutul sec. XIX*; Onorlu Stoica, *Date arheologice privitoare la fortificația medievală de pe dealul mărginit de Valea Băiașului*; Dinică Ciobotea, *Circulația monetară în Oltenia în preajma constituirii statului feudal Țara Românească*.

Cei mai mulți dintre vorbitori au dezbătut problema atît de controversată a localizării bătăliei din 1330, aducînd argumente pentru plasarea ei în Țara Loviștei. În încheierea discuțiilor a luat cuvîntul N. Stoicescu, care a subliniat cîteva concluzii ce s-au degajat din această laborioasă sesiune, menită să contribuie la rezolvarea unela din problemele cele mai controversate ale medievisticii românești.

La 11 noiembrie 1980 Direcția Generală a Arhivelor Statului a organizat la București o altă sesiune dedicată aceleiași aniversări. S-au ținut comunicările: Sergiu Iosipescu, *Situația internațională din sud-estul Europei din preajma anului 1330*; N. Stoicescu, *Semnificația istorică a luptei din 1330*; Manole Neagoe, *Marți bătăliei ale poporului român pentru neafîrnare*.

La 20 noiembrie 1980, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Arad a organizat un simpozion dedicat luptei din 1330 la care s-a citit comunicarea *Semnificația istorică a luptei zisă de la Posada*, de N. Stoicescu.

Sesiunea centrală s-a desfășurat la 28 noiembrie 1980 la Tîrgoviște, vechea capitală a Basarabilor; ea a fost organizată de Academia de științe sociale și politice, Comitetul județean Dimbovița al P.C.R., Institutul de istorie „N. Iorga” și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

În cuvîntul de deschidere, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, a vorbit despre *Bătălia de la Posada, eveniment de seamă în lupta poporului român pentru libertate și independență*. În continuare s-au ținut comunicările: Șerban Papacostea, *Crearea statelor românești în contextul internațional al vremii*; N. Stoicescu, *Cauzele, desfășurarea și importanța bătăliei de la Posada*; Ilie Ceaușescu, Gh. Romanescu, *Strategia și tactica românilor în lupta de la Posada*; Nicolae Constantin,

Lupta pentru libertate, unitate și independență națională, permanență a istoriei poporului român; Constantin Toderășcu, Tradițiile militare înaintate ale poporului român în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu.

În încheierea sesiunii, Florea Ristache, prim-secretar al Comitetului județean Dimbovița al P.C.R., a prezentat comunicarea *Cinstirea memoriei și faptelor înaintașilor — expresie a politicii partidului și statului nostru de educație patriotică a maselor.*

Comunicările au fost urmărite cu deosebit interes de un numeros public, format din profesorii de istorie și științe sociale din orașul Tîrgoviște și județul Dimbovița, muzeografi etc.

La încheierea sesiunii a avut loc lansarea celor două cărți amintite la începutul acestei prezentări.

Sesiunile de comunicări dedicate aniversării acestui moment luminos din istoria patriei au subliniat faptul că biruința din 1330, apoi luptele glorioase duse în secolele următoare împotriva tuturor celor ce căutau să supună poporul român, au asigurat libertatea patriei noastre, au făcut să putem trăi astăzi într-o țară liberă și independentă.

N. Stoicescu

A XVIII-A SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A ACADEMIEI MILITARE — SECȚIA: ISTORIA ARTEI MILITARE

În zilele de 18 și 19 noiembrie 1980 a avut loc a XVIII-a sesiune de comunicări științifice în cadrul Academiei Militare.

Ședința plenară a avut loc marți 18 noiembrie 1980, în prezidiu luînd loc: Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice, general de armată Ion Tutoveanu, Comandantul Academiei Militare, profesor dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, generali și ofițeri superiori.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de general de armată Ion Tutoveanu, Comandantul Academiei Militare, care a expus tematica generală a sesiunii a XVIII-a și nuanțarea acestei tematici pe diferitele secțiuni între care urma să se împartă sesiunea.

Au fost expuse apoi, tot în ședința plenară, patru substanțiale comunicări și anume: *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei — componentă a gîndirii militare românești interbelice*, de colonel doctor Tudor Gheorghe; *Mutațiile produse în structura și pregătirea populației active și implicațiile lor asupra întăririi capacității de apărare a populației*, de colonel doctor Grosu Mircea și colonel Gh. Niculescu; *Cooperarea forțelor participante la lupta armată în războiul întregului popor*, de general-locotenent Logofătu Gheorghe și colonel doctor (r) Stănescu Bogdan; *Caracterul interacțiunii între știință, tehnică și domeniul militar, în condițiile actuale*, de general-maior doctor-inginer Angheloiu Ioan.

■

După aceste comunicări s-a procedat la împărțirea sesiunii pe mai multe secțiuni.

Secția a 3-a, în cadrul căreia s-au desfășurat lucrările consacrate istoriei artei militare, a avut un prezidiu în frunte cu colonel dr. Victor Atanasu, ca președinte, colonel dr. Leonida Loghin, colonel Anton Marinescu, dr. Paul Cernovodeanu și Dan A. Lăzărescu. Bogatul program alcătuit pentru această secție a cuprins comunicări de polemologie, politică și pregătire militară, funcționalitate militară și istorie militară.

Prima comunicare a fost susținută de căpitan Căpășină Dan Mircea, care, pe baza numeroaselor și atît de rodnicelor lucrări de excavații pe care le practică în cadrul unei echipe pe solul cetății medievale a Giurgului, a expus constatările extrem de interesante și concluziile extrem de pertinente care se degajă pe baza ultimelor rezultate ale acestor excavațiuni.

În esență, cetatea Giurgului a fost edificată, din porunca lui Mircea cel Bătrîn, în partea de sud-vest a actualului oraș, la confluența riului Veriga cu canalul Camel, pe o fostă insulă depărtată de malul românesc cu apr. 100 m. Prima mențiune documentară privind cetatea Giurgului datează de la 23 septembrie 1403, dar construcția cetății începuse foarte probabil înainte de 1396. Turcii au cucerit prin luptă cetatea în 1417, denumind-o Yer-Kökü. Dan II a recucerit-o în 1427 și i-a reîntărit fortificațiile, dar Alexandru Aldea a predat-o iarăși turcilor. Conferențiarul dă în continuare date privind expediția cruciată întreprinsă în vara anului

1445 împotriva Giurgului — în urma cruciadei de la Varna, 1444 — și acțiunea lui Mihai Viteazul în 1595 împotriva Giurgului; în continuare a fost expus planul de săpătură și istoricul cercetării arheologice actuale, prin diapozitive.

Dr. Paul Cernovodcanu, cercetător principal din cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, a dezvoltat o temă de istorie militară destul de puțin cunoscută și anume *Misiuni militare românești trinite peste hotare în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*. Patrioții români care duseseră la bun sfârșit acțiunea unității și autonomiei Principatelor române au fost în permanență conștienți de necesitatea indispensabilă a organizării unei „armate naționale” — așa cum preconizase Machiavelli în *Il Principe* — în stare să apere marile realizări politice obținute și puse — formal — sub garanția celor șapte puteri din 1856. Cum dintre aceste puteri-garante Franța lui Napoleon III a fost puterea care a jucat rolul substanțial în acoperirea externă a inițiativelor cutozătoare ale patrioților români, a fost cit se poate de firesc ca misiunile militare românești să caute, în marile instituții militare ale celui de-al doilea Imperiu (la școala de stat major din Paris, la școala de cavalerie de la Saumur, la școlile tehnice de la Saint-Cyr, Metz, Brest și Vincennes) modele de educație și tehnică superioară militară. Cum Italia jucase și ea un rol însemnat în diplomația europeană, în sensul apărării realizărilor politice românești, școlile militare ale noului regat unitar al Italiei au fost frecventate și ele de un mare număr de ofițeri români; în vreme ce alți ofițeri români își desăvârșeau pregătirea la școlile militare din Viena și Petersburg. Misiuni militare românești au fost trimise să se instruiască în cursul unor operații militare din lumea întreagă: pe teatrul de război dintre Spania și Maroc; în Algeria; în cadrul operațiilor întreprinse de armata regatului italian pentru înlăturarea monarhiei Bourbonilor din regatul celor Două Sicilii; în Mexic, unde începuse punerea în acțiune a ceea ce un istoric recent a denumit „la grande pensée du règne de Napoléon III”, dar care de fapt a eșuat din clipa în care a luat aspectul brutal al unui adevărat război colonial; în sfârșit, în războiul de secesiune. Mulți ofițeri români trimiși în aceste misiuni îndepărtate vor face ulterior să se vorbească mult de ei, fie ca autori de lucrări militare (George Bibescu, Eustațiu Pencovici, Ion Algiu), fie ca eroi și comandanți deosebiți în campania de la Plevna (maiorul Dimitrie Giurescu, colonelii Gh. Slăniceanu, Gh. Anghelescu, D. Lecca, D. Borănescu, maiorul C. Pruncu, etc.). Concepția trimiterii ofițerilor români pe toate teatrele de luptă din lume, între 1860—1866, aparține domnitorului Alexandru Ion Cuza și șefilor săi militari, generalii Ion Emanoil Florescu și Savel Manu. Rezultatul a depășit toate așteptările.

Lt. col. Nicolae Ciobanu, din cadrul Academiei Militare, a înfățișat *Elemente ale artei militare românești într-o lucrare de tactică și strategie elaborată de colonel Gheorghe Slăniceanu în anul 1874*. Este vorba de tipărirea a 25 de lecții ținute de viitorul ministru de război al României în preajma dezlănțuirii războiului ruso-româno-turc, lecții în care au fost abordate — într-o concepție surprinzătoare de modernă — principalele probleme ale strategiei, tacticii și psihologiei militare, inclusiv ale războiului de partizani.

Unele aspecte ale fortificației românești au fost înfățișate de col. dr. Nicolae I. Niculae, care a făcut un istoric succint al condițiilor în care a fost fortificată capitala țării, în a doua jumătate a secolului trecut, pe baza unor planuri dintre care cel dintâi a fost elaborat încă din 1882, paralel cu alte lucrări de apărare strategică (linia Dunării, linia Oltului, capul de pod de la Cernavoda și frontul întărit Focșani—Nămolosa—Galați, 1887—1900). Fortificarea capitalei țării a comportat un perimetru de 72 km, cuprinzând 18 forturi și 18 baterii intermediare, dislocate la o distanță de 11—11,5 km față de centrul capitalei și având asigurate căi de comunicații pentru aprovizionare și ajutor. Memoriul asupra fortificării generale a țării a fost întocmit de o comisie militară condusă de generalul de artilerie Gheorghe Manu, viitor președinte de consiliu și unul din eroii de la Plevna. Cu toate acestea, faptul că lucrările de fortificare a capitalei țării nu au fost modernizate a făcut ca obiectivul urmărit să nu fie realizat în 1916, piesele de artilerie fiind folosite pe alte fronturi de luptă. Conferențiarul apreciază această situație ca fiind o eroare strategică, datorită căreia a fost compromisă soarta campaniei românești din anul 1916.

Colonel dr. Vasile Alexandrescu și-a intitulat comunicarea: *Contribuții la studiul politicii militare externe a României în ultimul deceniu al secolului XIX*. Este vorba de opera de echilibru între blocurile de alianță constituite de marile puteri europene curînd după Congresul de la Berlin, mai ales după îndepărtarea de la putere a cancelarului Bismarck (martie 1890). Lipsită de garanția colectivă asigurată ei prin tratatul de la Paris (1856), România a fost silită să ducă o politică externă extrem de precaută, asigurîndu-și, provizoriu, în 1883, o nouă protecție europeană, aceea a Triplei Alianțe, dar înțelegînd să-și mențină nealterate bunele relații cu toate statele europene. Această prudentă în politica externă a îndemnat conducerea politică a României să respingă insidioasa propunere a unui tratat militar secret între Turcia

și România, propunere transmisă, prin ministrul Trandafir Djuvara, de către sultanul Abdul Hamid în primăvara anului 1897. Misiunea încredințată colonelului Alexandru Averescu, trimis în 1899 la Odessa și Kiev, se explică prin aceeași preocupare constantă a guvernelor române de a-și menține bunele relații cu toate puterile continentului.

Aspecte ale pregătirii armatei și ale întregului popor pentru apărarea patriei, în viziunea doctrinarilor români, la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX a fost titlul comunicării col. dr. Popa Costică, care s-a ocupat în principal de atitudinea P.S.D.M.R. față de politica externă, pregătirea militară și structura armatei române în epoca respectivă. Se analizează, de asemenea, unele lucrări românești ale epocii privind strategia și tactica, datorite unor profesori și publiciști militari, ca maiorul I. Popovici, generalul C. N. Hirjeu (viitorul ministru de război în guvernul Marghiloman), colonel D. Cocorăscu, generalii Gheorghe Angheliescu și C. I. Brătianu.

Lt. major Dan C. Rădulescu a expus o serie de *Considerații privind evoluția funcțiilor armatei române în deceniul al treilea al secolului XX*, scoțind în evidență unanimitatea publiciștilor români ai epocii în a considera drept funcție principală a armatei române funcția de apărare a teritoriului patriei. Armatei i s-au atribuit însă, frecvent, și funcțiuni economice, de refacerea țării, de lucrări publice, etc. Dar armata română a înțeles întotdeauna să rămână, mai presus de toate, „un organism atașat idealului păstrării neştirbite a independenței naționale, a suveranității și a integrității teritoriale a României”.

Pe baza cercetărilor efectuate în ultima vreme în arhivele străine, col. Anton Marinescu a înfățișat *Problemele referitoare la istoria țării noastre în arhivele din R.F.G.* (Coblentz, Frankfurt am Main, Freiburg, Bonn, Stuttgart etc). Informațiile respective privesc întreg trecutul istoric al poporului român, începând cu prezența populației românești atestată incontestabil în Transilvania la începutul sec. XIII și încheind cu rapoartele atașajilor militari germani în România, în preajma și în cursul celui de-al doilea război mondial, culminând cu rapoartele generalului SS Pfeffer Wildenbruch consemnând acțiunile vitejești desfășurate de trupele române în bătălia de la Budapesta (iarna 1944-45).

Dan A. Lăzărescu a schițat o tipologie a calculului, complex și subtil, pe care trebuie să-l facă autoritățile politice și militare ale unui stat înainte de a-l angaja într-un război ofensiv. Acest calcul trebuie să pună în ecuație cit mai corect o serie de date și anume: ideea călăuzitoare și mobilizatoare; potențialul moral, militar și economico-material al țării agresoare, al aliaților ei, al adversarilor direcți și al adversarilor potențiali; modul cum funcționează alianțele și formulele propagandistice susceptibile să galvanizeze propriile energii și să destrame, eventual, coerența morală a adversarilor. Aplicând această schemă pentru un număr de 12 războaie mai recente (începând cu războiul de șapte ani — 1756—1763 și încheind cu cele două războaie mondiale), se constată că numai în cinci cazuri calculul puterii agresoare s-a dovedit în final corect. E vorba de două războaie dezlănțuite de Franța (războiul din 1778 — 1783 pentru asigurarea independenței coloniilor americane împotriva Angliei, și războiul din 1859 pentru libertatea și unitatea Italiei împotriva Austriei) și de cele trei războaie admirabil regizate de Bismarck (în 1864, 1866 și 1870). Celelalte șapte cazuri (printre care campania lui Napoleon în Rusia, în 1812, ultimele războaie ruso-turce și cele două războaie mondiale) au înverdat punerea în ecuație de către puterile agresoare a unor date eronate, și a unor previziuni insuficiente, pe lângă alte date corect ponderate și integrate în calculul politico-strategic.

Insistând precumpănitor asupra celui dintâi război mondial — considerat ca înfiat mai plin de învățăminte strategice, politice și psihologice decît brutalul al doilea război mondial — conferențiarul a arătat că toate calculele și avertismentele lui Bismarck lăuate moștenire succesorilor săi: evitarea unui război cu o mare coaliție și pe prea multe fronturi; interzicerea unui război „profilactic” (preventiv); evitarea provocării necugetate a Marii Britanii printr-o imprudentă politică navală și printr-o *Weltpolitik*; în sfârșit, evitarea acordării inițiativelor, în Orientul apropiat și în Balcani, aliatei de la Viena, au fost, absolut toate, disprețuite și încălcate de conducătorii politicii și militari ai Germaniei wilhelmiene. Aceste calcule greșite privind o serie de elemente — pe lângă alte elemente foarte corect puse în ecuație — explică prăbușirea finală a Germaniei în 1918.

Col. doctor Victor Atanasiu a prezentat și comentat *Un document inedit referitor la relațiile ruso-româno-turce în perioada neutralității României (1914—1916)*. Reîluind o temă pe care a expus-o, într-o altă perspectivă, și în cadrul celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București (august 1980), conferențiarul s-a folosit de un document pînă acum inedit, și anume de o filă provenind din arhiva personală a generalului D. Iliescu, fostul șef-adjunct al statului major al armatei române între 1914—1916 și principalul responsabil strategic al angajării României în primul război mondial. Documentul menționează o anumită

ipoteză, denumită convențional „B.V-4” și este însoțit de o hartă foarte detaliată privind gruparea armatelor de operații ruso-române care ar fi urmat să acționeze împotriva monarhiei austro-ungare pentru salvarea Serbiei. Harta indică precis căile ferate române — cu prelungirile lor pe teritoriul Transilvaniei — care ar fi urmat să fie puse la dispoziția armatelor țariste, pe două direcții de înaintare, în vreme ce armatelor române li se indicau alte cinci direcții de înaintare, astfel încât, în a 27-a și a 28-a zi de la mobilizare, urma să se atingă aliniamentul de coordonare Dej—Cluj—Alba Iulia. Aluziile, foarte transparente, făcute de presa occidentală în 1915, mai ales de cunoscutul ziarist Francis Charnes în foarte influenta „Revue des Deux Mondes”, privind o eventuală acțiune militară ruso-română în favoarea Serbiei, răspundeau astfel unor planuri politice și strategice precise ale guvernului român și ale conducerii militare românești, planuri care urmăreau în spiritul tratatului de pace de la București — salvarea Serbiei.

Lt. major Zodian Vladimir a înfățișat *Bătălia de la Mărășești, după documentele germane ale grupului de armate Mackensen* și a avut astfel prilejul să analizeze iluziile și deziluziile conducerii superioare de război a Puterilor centrale în vara anului 1917, conducere care urmărea incontestabile țeluri expansioniste, imperialiste și anxioniste. Realizarea echilibrului de forțe pe frontul de Vest, prin retragerea frontului german din Franța pe o formidabilă linie fortificată cu grijă, și dezlănțuirea războiului submarin total pe frontul Atlanticului, trebuiau să prilejuiască o acțiune hotărâtoare de lichidare a statelor adversare de pe frontul de Est.

Acest plan cutezător a fost în cele din urmă realizat cu titlu provizoriu, ca urmare a evenimentelor care au dus la încheierea tratatelor de pace de la Brest-Litovsk și București. Dar, pe parcurs, planul a avut numeroase consecințe defavorabile Puterilor centrale: a determinat intrarea în război a Statelor Unite; a făcut cunoscută lumii întregi voința de putere și de anexare a acestor puteri militarizate; în sfârșit, prin eroica, și nescontata de adversar, victorie defensivă a armatei I-a române, la Mărășești, ostașii români au înscris în cartea de aur a vitejiei României una din paginile cele mai glorioase, întrerupând reputația de invincibilitate a „spărgătorului de fronturi”, cum era supranumit feld-mareșalul german August von Mackensen, și determinând în acel „*année trouble*” cum numește Raymond Poincaré, în *Memoriile* sale, anul de război 1917, o întorsătură neașteptată, de care Antanta ar fi putut beneficia mai bine. Planul strategic al inamicului a fost astfel total dejucat și „în pofida lui au putut rămâne pe teritoriul Moldovei forțe și capacități umane de luptă care au reținut o parte însemnată a trupelor Puterilor centrale în continuare în stare de alertă, și care au fost capabile să intervină din nou în conflict, în faza finală a războiului mondial”.

Relațiile militare externe ale României, în perioada iulie 1940 — iunie 1941 au fost analizate de col. dr. Dumitru Tuțu, în contextul ascuțirii conflictului dintre puterile revizioniste și anti-revizioniste din Europa. Realizând, la sfârșitul lui august, 1940, o dublă lovitură diplomatică și strategică, prin al doilea *Diktat* de la Viena, Germania, prilejuind garanția teritorială dată României după acest *Diktat*, a căutat să-și asigure dominația militară, economică și politică asupra statului român dictatorial și angajarea României pe lăua politicilor militare germane, mai ales prin acțiune complexă a misiunii militare germane trimise în România în octombrie 1940, și prin aderarea forțată a guvernului dictaturii militaro-fasciste la Pactul tripartit, la 23 noiembrie 1940. „Allanța României cu puterile Axei a fost astfel dictată de împrejurările politico-militare ale vremii și nu de interesele naționale ale poporului român” este concluzia cunoscutului istoric militar.

Acoperirea frontierelor în arta militară românească a fost tema aleasă — și tratată cu multă competență — de colonel Vasile Pricop. Domnitorii români și nobilimea română din Transilvania și Banat au avut în permanență grija să-și asigure din vreme un sistem suplu de apărare a hotarelor țării și de informare asupra mișcărilor numeroșilor inamici virtuali. După afirmarea autonomiei României, în a doua jumătate a secolului trecut, conducerea politică și militară a țării s-a străduit să asigure acoperirea frontierelor țării astfel încât să se poată face față oricăror agresiuni. Sarcina era, evident, foarte dificilă, dată fiind întinderea excepțională a granițelor de apărare, și numărul, virtual foarte ridicat, al inamicilor potențiali. Doctrina militară românească a oscilat, până în secolul nostru, între două concepții strategice nuanțate privind strategia acoperirii frontierelor.

Monica Andone, cercetător științific la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, a scos în relief semnificația politico-militară a ultimei întvederi dintre Hitler și Antonescu, la 5 august 1944, în contextul previzibil al destrămării potențialului militar german. Sosit la Wolfschanze împreună cu Mihai Antonescu și cu generalul Ilie Șteflea, șeful Marelui stat major, Ion Antonescu a purtat convorbiri cu Hitler, Keitel și Ribbentrop, culminând cu o

intrevedere finală, dramatică, de cinci ore și jumătate, cu Hitler personal. Acesta a pus între-barea precisă dacă, față de defecțiunile din ultima vreme, „România, și în special conducătorul ei, mareșalul Antonescu, sint deciați să urmeze Germania pînă la sfîrșit”. Șeful statului român și-a condiționat atunci răspunsul de patru probleme majore, privind intențiile strategice ale comandamentului german în sectorul sudic al frontului de răsărit, capacitatea Germaniei de a asigura apărarea antiaeriană a teritoriului român, perspectiva angajării în război a Turciei — și deci deschiderea Strimtorilor pentru forța anglo-americană — și atitudinea aliaților Germaniei vecini ai României. Răspunsurile conducătorului Germaniei au fost incoerente, invederind o informație lacunară și, ceva mult mai grav, o vizibilă tendință de a substitui realităților in-exorabile ale războiului, o voință exacerbată axată pe feluri himerice. Rezultatele întîlnirii s-au dovedit cu totul nesatisfăcătoare pentru ambele părți, dar, revenit în țară, conducătorul României a ezitat să mai întreprindă vreo acțiune hotărîtă pentru a dezangaja România dintr-un război vizibil pierdut, ceea ce a făcut absolut necesar actul salvator de la 23 August.

Colonel dr. Leonida Loghin, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, a urmărit *Dinamica efectivelor armatei române în luptele pentru eliberarea deplină a teritoriului național și războiul antihitlerist, între 23 august 1944 și 9 mai 1945*. Angajînd împotriva forțelor germane 37 de divizii, însumînd aproape 540.000 de ostași, armata română a pierdut pe cimpurile de luptă 169.822 luptători, dintre care 21 035 morți (13,1% din pierderile totale). Conducerea strategică și tactică a unităților românești angajate în campania antihitleristă a fost la înălțime și vitejia și spiritul de sacrificiu al trupelor angajate au corespuns și chiar depășit așteptările, dovada cea mai pertinentă fiind faptul că „peste 300 000 de militari români au fost în această perioadă relativ scurtă a celui de-al doilea război mondial decorați cu diferite ordine și medalii de război românești, sovietice și cehoslovace, pentru faptele de arme săvîrșite în luptele contra dușmanului”.

Referindu-se la aceeași perioadă, col. dr. Constantin Toderașcu s-a ocupat de *Formele activității culturale desfășurate în armata română în timpul luptelor purtate pentru eliberarea întregului teritoriu național de sub dominația fascistă (septembrie—octombrie 1944)*, cînd s-au înscris „noi pagini glorioase în epopeea națională, petecîtuindu-se încă o dată prin jertfe dreptul străbun asupra întregii vetre strămoșești”. Acțiunea educațională s-a desfășurat atunci la toate nivelele armatei, pentru ca nici un ostaș să nu ignoreze caracterul just și eliberator al războiului antihitlerist și antihortyst. Toate mijloacele au fost folosite în acest scop, de la presă la radio, foto, cinema și teatru, editîndu-se, între altele, revista „La arme”, cu un tiraj de 50 000 exemplare, de cite două ori pe săptămînă, ca și un mare număr de broșuri de propagandă și de istoria eroilor patriei, citite în numeroase ședințe educative național-patriotice. Pe aceste multiple căi „s-a contribuit la sădirea încrederii în justețea cauzei pentru care luptau ostașii români, la sădirea încrederii în victorie”.

O foarte importantă problemă de dotare, și anume „Aprovizionarea și consumul de muniții la armata 4 română în timpul luptelor pentru eliberarea teritoriului național (septembrie—octombrie 1944) a fost minuțios analizată de căpitan Alexandru Dușu. Determinînd precis cadrul general de desfășurare a luptelor, conferențiarul a indicat condițiile dotării cu muniții a unităților angajate în lupte, de la bazele înaintate, mai ales de la aceea de la Urziceni (lingă Carei) înființată la 25 octombrie 1944. Consumul de muniții, redat foarte minuțios, pe calibre, a fost excesiv de ridicat, uneori chiar, după cum s-a putut aprecia cu competență, chiar exagerat, fiind aproape constant în raport invers proporțional cu cadențele de tragere ale diferitelor elemente ale armamentului artileristic, ceea ce — alături de marea varietate a materialului de dotare — a putut pricinui unele dificultăți de aprovizionare. S-au putut astfel obține prețioase învătăminte.

Despre unele aspecte ale acțiunilor C. 7 A. român în luptele de la Budapesta s-a ocupat lt. col. (r) Ion Dăscălescu, fost combatant de elită în aceste lupte, sub comanda generalului N. Șova, comandant al C.7 A. Conferențiarul a analizat condițiile în care a putut fi respins cu eroism contraatacul inamic dezlănțuit la 4 ianuarie 1945 pe străzile Budapestei. La 10 ianuarie, divizia 9 de cavalerie română și regimentul român 31 Infanterie au fost angajate în lupte violente în fața cazărnilor Franz-Joseph și s-au acoperit de glorie prin vitejia lor. Concluzia comunicării a subliniat importanța psihologică a „trăirii oamenilor care au dat viață evenimentelor”, ceea ce îngăduie îmbinarea cit mai justă, de către specialiștii în istorie militară, „a faptului și a trăirilor celor care le-au creat”, expunerea comportînd astfel prețioase adîncimi sufletești.

Tot în contextul campaniei antihitleriste s-a încadrat ampla și documentata expunere a col. dr. Constantin Ucrain, comportînd *Considerații privind folosirea artileriei române în lupta în localități*. Armata română a eliberat pe frontul de Vest un număr de 3.831 localități (872 românești, 1 237 maghiare și 1 722 cehoslovace), în multe cazuri ca urmare a unor manevre îndrăznețe și rapide, cum a fost cazul cu localitățile Banovce, Kromeríc, Selesovce, Vajani, etc.

Folosirea focului centralizat al artileriei a fost de mare folos în aceste lupte, și precizia și eficiența focului artileriei au prilejuit infanteriei române și vinătorilor de munte să obțină mari succese tactice. În afara acțiunilor de sprijin al infanteriei, artileria română a mai efectuat și importante trageri de neutralizare a inamicului, ieșind în relief faptul că tragerile prin ochire directă au avut o pondere mai mare decât tragerile executate de pe poziții acoperite. Focul artileriei a fost concentrat mai cu seamă pe obiective bine delimitate în teren, pentru a se îngădui astfel folosirea de unități mici și se face o economie cit mai substanțială de muniții. Experiența a dovedit că acțiunile de cucerire de localități obțin mai mult succes de surpriză și se soldează cu pierderi înal reduse atunci cînd sint efectuate în timpul nopții.

Cea de pe urmă comunicare din cadrul secțiunii a treia a sesiunii a fost expusă de cercetătorul științific Ștefan Păslaru și a înfățișat rolul jucat de armată în viața politică a țării, în primii ani ai revoluției și construcției socialiste. De la început, Partidul Comunist Român a înțeles să acorde o atenție deosebită asigurării unei legături trainice între organismul militar al țării și popor, prin realizarea unui climat prielnic osmozei între popor și oștire. În cadrul acestei politici s-a acordat drept deplin de vot tuturor militarilor și s-a desfășurat în cadrul armatei o intensă muncă politică și o largă activitate culturală. Deputații militari (11 în cadrul Marii Adunări Naționale din 1948) au constituit o prezență activă în dezbaterile și adoptarea diferitelor proiecte de legi — mai cu seamă generalul Iacob Teclu și sergentul Matei I. Tănase, care au luat parte la discutarea noii Constituții.

Armata a fost în permanență o prezență activă în miezul evenimentelor politice interne, participînd în ziua de 3 decembrie 1950 la primele alegeri pentru sfaturile populare regionale, raionale, orășenești și comunale. Ca o dovadă vie a prestigiului de care se bucură armata în rîndul poporului, au fost aleși în aceste consilii sute de deputați militari. Tot astfel, la cea de-a XIII-a sesiune a Marii Adunări Naționale, în luna septembrie 1952, ofițerii, sergenții și soldații Forțelor Armate ale Republicii Populare Române au participat activ la discutarea proiectului noii Constituții. În alegerile pentru Marea Adunare Națională, efectuate la 30 noiembrie 1952, au fost aleși și 16 reprezentanți ai armatei române; iar în alegerile pentru sfaturile populare, efectuate la 20 decembrie 1953, au fost aleși 295 militari în sfaturile populare comunale, 221 în sfaturile populare raionale, 46 în sfaturile populare regionale și 311 în sfaturile populare orășenești, în total deci 873 de militari.

De atunci și pînă astăzi armata a rămas aceeași prezență vie în întreaga viață politică a patriei, participînd în mod activ și intens la dezbaterile și adoptarea deciziilor și la înfăptuirile politicii interne și externe a statului român.

Prin acest bilanț atît de impresionant au luat sfîrșit astfel lucrările secțiunii a 3-a, consacrate istoriei artei militare, din cadrul celei de-a XVIII-a sesiuni de comunicări științifice a Academiei Militare. Toate comunicările s-au situat la o înaltă înălțime științifică și patriotică, au lămurit numeroase probleme importante, au adus elemente, documente și perspective noi în polemologie, astfel încît bilanțul acestei sesiuni rămîne pe deplin pozitiv.

Dan A. Lăzărescu

COLOCVIU COMEMORATIV NICOLAE IORGA LA BOTOȘANI

Din inițiativa conducerii Muzeului județean Botoșani, sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă și a Comisiei pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice ale județului Botoșani s-au desfășurat la Botoșani, în orașul natal al marelui dispărut, în zilele de 21—22 noiembrie 1980, un colocviu comemorativ „40 de ani de la moartea marelui savant”.

Lucrările la care au participat cercetători științifici, arhiviști, muzeografi și cadre didactice de la București, Iași, Suceava, Sibiu, Galați, Vălenii de Munte, precum și numeroși oameni de cultură din orașul care a găzduit această manifestație științifică, s-au desfășurat la Casa științei și tehnicii pentru tineret și la Muzeul județean. La deschiderea lucrărilor, care au fost onorate de prezența tovarășului Mihail Gere, membru supleant în Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R., a luat cuvîntul Haralambie Alexa, prim secretar al comitetului județean P.C.R. Botoșani, care a evocat personalitatea savantului Nicolae Iorga.

În continuare au fost prezentate, în ordine, următoarele comunicări: Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga și America*; Alexandru Zub, *Nicolae Iorga în evoluția spiritului critic*; Manole Neagoie, *Nicolae Iorga — istoric al evului mediu timpuriu românesc*; Aurel Dorin, *Contribuția lui Nicolae*

Iorga la desăvârșirea statului național; Eugenia Greceanu, *Nicolae Iorga și patrimoniul urbanistic arhitectural al Botoșanilor*; Ion Agrigoroaie, *Nicolae Iorga și reforma agrară din 1921*; Gh. I. Florescu, *Începuturile activității parlamentare ale lui Nicolae Iorga*; Mihai Maxim, *Contribuții turcologice ale lui Nicolae Iorga*; Traian Udrea, *Nicolae Iorga în conștiința neamului românesc*; Adrian Pricop, *Nicolae Iorga — factor al conștiinței naționale, Iași — 1917*; Valeriu Dobrinescu, *Probleme ale politicii externe ale României oglindite în memoriile lui Nicolae Iorga*; Mihai Iacobescu, *Primul război mondial în opera lui Nicolae Iorga*; Ștefan Dragomir, *Poporul — factor de bază al istoriei României în opera lui Nicolae Iorga*; Frasin Muntean-Rânnic, *Oratorul Nicolae Iorga*; Rodica Anghel, *Înființarea celei dintâi biblioteci pentru poporul din Iași de către Nicolae Iorga*; Iosif Naghiu, *Nicolae Iorga și cei mici*; I. A. Marin, *Nicolae Iorga și Botoșanii*; Ioan Aldea, *Nicolae Iorga și Galații*; Elena Dima, *Permanența lui Nicolae Iorga în bibliotecile arhivelor statului*; Vasile Ciobanu, *Nicolae Iorga și naționalitățile din Ardeal*; Nicolae Ursulescu, *Problema formării poporului român în opera lui Nicolae Iorga*; Virgil Catargiu, *Nicolae Iorga despre specificul cunoașterii istorice*.

Au mai fost prezenți cu comunicări: Maria Bucătaru, *Nicolae Iorga despre personalități botoșănene*; Vasile Binzar, *Locul nașterii lui Nicolae Iorga*; Gabriela Corobnic, *Observații asupra unor monumente botoșănene de artă medievală în lucrările lui Nicolae Iorga*; Stela Giosan, *Nicolae Iorga și Liga culturală*; Violeta Budal, *Contribuții moldovene la promovarea ideii unității naționale pînă la 1859 în viziunea lui Nicolae Iorga*; Lucian Valea, *Nicolae Iorga — istoric al literaturii moderne și contemporane*; Silvestri Ailenei, *Nicolae Iorga — publicistul*; Ștefan Cervatiuc, *Nicolae Iorga și începutul Universității populare din Botoșani*; Zenovia Pavlică, *Contribuția lui Nicolae Iorga la sprijinirea luptei popoarelor cătropite de nazism*; Ionel Bejenaru, *Nicolae Iorga: chipuri botoșănene*; Gh. Median, *Iorga și Botoșanii*.

Ca un omagiu adus ilustrului savant un grup de artiști ai colectivului teatral din Botoșani au lecturat scenariul *Ultimele* evocare artistico-literară a împrejurărilor asasinării lui N. Iorga de legionari.

Lucrările colocviului comemorativ vor fi editate într-un volum memorial Nicolae Iorga.

Cu prilejul colocviului s-a organizat, pe baza unor documente de arhivă locală și a unor donații ale familiei Pippidi, o expoziție documentară Nicolae Iorga realizată de Muzeul județean în colaborare cu Filiala Arhivelor Statului Botoșani.

Traian Udrea

SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE LA ORADEA

În organizarea Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, Muzeul de Istorie al R. S. România, Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Complexul muzeistic Iași, Revista Muzeelor și Monumentelor, în zilele de 14 și 15 noiembrie 1980, s-a desfășurat la Oradea simpozionul „*Muzeul contemporan — factor activ în realizarea educației socialiste a oamenilor muncii*”, cu următoarele secțiuni: I. Contribuția muzeelor la educația ateist-științifică a tineretului generației; II. Valorificarea patrimoniului muzeal prin activitatea cultural-educativă; III. Arheologie și Istorie; IV. Istorie modernă și contemporană; V. Istoria culturii; VI. Etnografie și artă; VII. Aspecte din natura și civilizația munților Apuseni.

În cadrul ședinței plenare din dimineața zilei de 14 noiembrie, prezidată de Ana Benedek, vicepreședinte al Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, Ioan Vulturar, șeful secției de propagandă a Comitetului județean P.C.R. Bihor a făcut un interesant expozeu asupra dezvoltării contemporane a județului și a adresat un cald salut participanților, acad. Ștefan Pascu a prezentat expunerea *Confruntări în domeniul istoriografiei pe plan internațional*, cu ample referiri asupra lucrărilor celui de-al XV-lea Congres internațional al istoricilor desfășurat la București, iar prof. univ. dr. doc. Kovacs Iosif, prorectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca a comunicarea *Rolul jucat de orașul Oradea în luptele antiotomane din secolul al XVII-lea*, după care reprezentanții instituțiilor organizatoare au rostit scurte alocuțiuni de salut. Tot în plen, în după amiaza aceleiași zile, s-au desfășurat și lucrările primei secțiuni, menite a constitui un schimb de experiență util pe marginea susținerii rapoartelor din partea redacției „*Revistei Muzeelor și Monumentelor*” (Ion Grigorescu), Muzeul de Istorie al R. S. România, (Gelcu Maksutovici), Complexul Muzeistic Iași (Eugenia Ursescu, Elena Cocuz) și Muzeul Țării Crișurilor Oradea (Nicolae Chidoșan, Mircea Pâna, Aurel Chiriac) urmate de ample dezbateri. Fiind prima manifestare de acest gen pe planul muzeografiei naționale, ea a demonstrat rolul însemnat pe care-l pot avea muzeele și muzeografiile în răspîndirea cu-

noștințelor cultural-științifice, în lumina concepției materialismului dialectic și istoric, folosirea exponatului de muzeu ca material vizual ajutător în susținerea și argumentarea tezelor expuse.

Lucrările secțiunii a II-a, cuprinzând teme ca: *Din experiența colaborării dintre Școala interjudejeană de partid Oradea și Muzeul Țării Crișurilor, în activitatea de formare a cadrelor în spirit revoluționar, Rolul expozițiilor de istorie naturală în educarea materialist-științifică a tineretului din județul Arad, Mărturiile ale spiritualității românești valorificate pe plan educațional în cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, Utilizarea machetelor în prezentarea perioadei socialiste în Muzeul de Istorie al R. S. România mijloc important de educare revoluționar-științifică a tinerii generații și altele, au completat în mod strălucit rapoartele din prima secțiune, aducând noi argumente de ordin practic în susținerea problemelor ridicate de raporturi.*

La secțiunea „Arheologie și Istorie”, s-au prezentat teme ca *Mărturiile despre epoca neolitică pe teritoriul orașului Oradea, Materiale de epocă postromană descoperite la Biharea (sec. V—VI și Tezaurul de monede grecești de la Dieci — contribuții la problema imitațiilor de tip Apollonia și Din rachiom din Dacia, Istoricul telegrafiei din țara noastră, Un important fond muzeistic, ilustrând istoria aviației românești . . ., Mărturiile emoționante ale luptelor duse de armata română pentru eliberarea patriei de sub dominația fascistă . . . și altele, comunicări ce au adus în circuiul științific date și informații noi, interesante.*

Secțiunea „Istorie modernă și contemporană” s-a axat pe contribuții locale sau teme cu caracter limitat la o anumită problemă, ca de exemplu: *Ioan Lupaș — istoric al vieții financiar-bancare românești din Transilvania, Șase scrisori inedite ale lui Vasile Goldiș, Alexandru Romanu militant în slujba unității naționale, Noi documente și memorii despre luptele pentru eliberarea Crișanei și Banatului în toamna anului 1944, Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, în viziunea istoriografeiei marxiste maghiare, Aspecte ale mișcării memorandiste în județul Satu Mare s.a., bine documentate și la obiect. Teme asemănătoare, dar cu altă tentă, s-au prezentat la secțiunea „Istoria culturii”, dintre care cităm *Atmosfera de epocă în muzeul memorial, Cartea română de învățură de la 1643, Universitatea „Emanuil Gojdu” din Oradea, Din istoricul bibliotecii „Dr. Alexandru Bogdan” „Astra” Brașov, și ele contribuții meritorii la subiectele tratate.**

Secțiunea „Etnografie și artă” a cuprins teme de strictă specialitate cu unele elemente de ordin cultural-educativ cum ar fi: *Considerații asupra raportului iradiției populare cu religia, Șezători populare prilej de valorificare în contemporaneitate a etnografiei și folclorului, Considerații asupra statutului patrimoniului de artă din muzeele de profil istoric, Elemente de tradiție geto-dacică în portul popular din Țara Vrancei etc.*

De o largă participare s-a bucurat și secțiunea „Aspecte din natura și civilizația munților Apuseni” cu teme deosebit de valoroase, ca: *Vegetația forestieră — patrimoniu natural al rezervațiilor din sud-vestul României, Noi cercetări de speologie fizică în Munții Pădurea Cratului, Interferențe fitosociologice în Munții Apuseni, Exploatarea pădurilor din sudul Bihorului în cursul secolului al XVIII-lea, Contribuții la cunoașterea colectivităților umane din Munții Apuseni, Opinii privind rolul cercetării științifice interdisciplinare în optimizarea măsurilor de protecție împotriva poluării zonelor montane de interes turistic și altele.*

Cu toată varietatea subiectelor puse în discuție, sesiunea științifică de la Oradea a avut o unitate și un țel comun în ceea ce privește slujirea omului, educarea lui în spiritul celor mai nobile idealuri ale lumii contemporane, pregătirea lui pentru viață și în folosul ei, în lumina științei și a progresului, împotriva tendințelor retrograde, a misticismului și obscurantismului. Temele de istorie ar putea fi puse sub genericul „Historia militans” pentru modul combativ și îndrăzneț în care au abordat problemele, secundate îndeaproape de celelalte discipline ale secțiunilor, remarcându-se voința tuturor participanților de a-și aduce contribuția, pe cât posibil cât mai originală, într-o dezbatere deschisă asupra unei tematici dintre cele mai actuale. Organizatorii merită felicitări pentru felul în care s-au achitat de asigurarea celor mai bune condiții în vederea desfășurării cu succes a acestei sesiuni, înscrisă în cadrul Festivalului Național „Cin-tarea României”.

Gelcu Maksutovici

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARTĂ DIN ZALĂU

Sub titlul *Unitate, continuitate și independență. Contribuția sălăjenilor la înfăptuirea acestor deziderate fundamentale ale poporului român*, a avut loc la Zalău, în ziua de 6 decembrie 1980, sesiunea anuală de comunicări științifice a muzeului din Zalău. Au fost prezentate în total

53 de comunicări — dintre care 17 de arheologie, 16 de istorie (la care se pot alătura alte 6 din secția de istoriografie-muzeologie), 11 de etnografie și istoria artei.

Prima parte a sesiunii s-a desfășurat sub forma unei ședințe plene, deschisă de Grigore Beldeanu, secretar al Comitetului județean Sălaj al P.C.R. Au urmat comunicările prezentate de: Marin Ciurumaru, *Locul paleoliticului din jud. Sălaj în cronostatigrafia României și cea europeană*; Eugen Chirilă, *Aspecte ale vieții daco-romane pe teritoriul Sălajului*; Paul Abrudan, *Documente inedite privind participarea sălăjenilor la evenimentele anului 1918 și unirea Transilvaniei cu România*; Vasile Vetișanu, *Permanența originilor și valorilor străvechi de cultură în spațiul sălăjean*; Vasile Ciubăncan, *Contribuția opiniei publice la întărirea apărării frontierei de vest a României în perioada interbelică*.

Partea a doua a zilei a fost consacrată ședințelor de comunicări pe secții.

Tematica secției de istorie veche și arheologie a cuprins un număr important de comunicări, variate și bogate în conținut, acoperind o vastă perioadă de timp din istoria străveche și veche a României: Gheorghe Lazarovici, Eva Lakó, *Săpăturile de la Zăuan — campania 1980* (raport preliminar); Doina Ignat, *Așezarea aparținând culturii Baden de la Fegernte, jud. Bihor*; Nicolae Chidioșan, *Despre complexul cultic Coșofeni descoperit în peștera Moanei, jud. Bihor*; Tudor Soroceanu, Eva Lakó, *Depozitul de bronzuri de la Sig, jud. Sălaj*; Florea Costea, *Așezarea dacică de la Copăcel, com. Hârșeni, jud. Brașov*. Epoca romană a fost prezentă în comunicările secției, mai întâi prin raportul prezentat de Nicolae Gudea despre săpăturile din *principia* castrului de pe Pomet, de la Porolissum; apoi au urmat: Amalia Landes, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului de la Buciumi* (barăcile militarilor); Ana Cătinaș, *Opaițele descoperite în castrul roman de la Potaissa*; Alina Soroceanu, *Ceramica glazurată de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (secolele II—III e.n.); Constantin C. Petolescu, *Reprezentări ale anotimpurilor în Dacia romană* (monumente figurate); Dan Isac, *Considerații asupra importurilor de sigilate la Porolissum*; Alexandru Diaconescu, *Aspecte ale artei romane provinciale la Gilău* (monumente funerare); Coriolan Opreanu, *Ceramica dacică din castrul roman de la Gilau*; Alexandru V. Matei, *Așezările dacilor liberi (secolele II—IV e.n.) de pe teritoriul județului Sălaj*. În continuare, Mihai Blăjan a prezentat comunicarea *Căminul prefeudal de la Berghin, jud. Alba*; rezultatele comunicate au suscitat un viu interes și discuții aprinse cu privire la atribuirea etnică a complexului arheologic cercetat.

Mai puțin unitară a fost tematica secției de istorie (medie, modernă și contemporană): Rudolf Wolf, *Cetatea Șimleului — schiță monografică*; Adrian Andrei Rusu, *Arhiva familiei Wesselenyi din Gircei*; Grațian C. Mărcuș, *Considerații noi privind durata unirii lui Mihai Viteazul*; Ionel Penea, *Din ecurile războaielor lui Horea peste hotare*; Géza Kovács, *Situația iobăgimii din Sălaj la începutul secolului al XIX-lea*; Ernest Wagner, Doru E. Goron, *Anul 1848 în valea Almașului*; Valentin Dărăban, 1861, *anul Memorandumului sălăjean*; Cornel Grad, *Documente privind activitatea consilierilor și gărzilor naționale române din comitatele Sătmar, Sălaj și Bihor în perioada decembrie 1918 — aprilie 1919*; Claudia Cerchez, *Ajunerea generală a ASTREI de la Zalău (1926)*; Ioan Ivănescu, *Cîteva aspecte din lupta antirevizionistă a sălăjenilor în perioada 1933—1940*; Ernest Wagner, *Aspecte ale reorganizării aparatului administrativ românesc în jud. Sălaj și ale refacerii economice (noiembrie 1944 — martie 1945)*. Mai amintim iarăși pe Doru E. Goron, cu comunicarea *Publicații și periodice agrare din Sălaj*; Ioan Nicoricl, *Unele aspecte demografice referitoare la Zalău în perioada 1553—1980*; Gheorghe Robescu, *Aspecte privind dezvoltarea industriei carbonifere sălăjene între cele două războaie mondiale*.

Alte comunicări au fost înscrise în tematica secției istoriografie—muzeologie; amintim: Ana Cinda, *Date privind răsădirea Cărții românești de învățătură de la 1643 în Sălaj*; Florian Dudaș, *O carte care trebuie atribuită lui Samuil Micu*; Lazăr Ureche, *Contribuția fondurilor grănicerești născându-se la dezvoltarea învățămîntului românesc din Transilvania*; Valer Hosu, *Organizări școlare în Transilvania pînă la Gheorghe Șincal*; Radu Ardelean, *Din activitatea lui Ioan Lupăș în anii studenției*; Stelian Mindruț, Grațian C. Mărcuș, „*Gazeta de Duminecă*”, Șimleu, 1904—1911; apariție, program, ziaristi și tipograf.

De asemenea, secția de etnografie și istoria artei a prezentat, din programul întocmit anterior, alte nouă comunicări, dintre care amintim pe cele prezentate de: George Manea; *Inventar viticol din podgoria Șiria, jud. Arad*; Valer Pop, *Sisteme de păstori în Munții Căltman*; Ioan Goia, *Considerații privind păstoriul agricol-local în zona Meseș*; Maria Csizsár, *Forme vechi de exploatare a pămîntului în zona centrală a Sălajului istoric*. Mai amintim, cu specială referire la istoria artei, comunicările susținute de: Ștefan Bajusz, *Lucrări ale argintarilor clujeni în jud. Sălaj*; Alexa Tiberlu, *Inițiative culturale ale artistului Aurel Popp*; Ana Martin, *Jean Alex. Steriadi în colecția de grafică a muzeului Țării Crișurilor*.

Comunicările prezentate urmează să apară în anuarul Muzeului de istorie și artă din Zalău: „Acta Musei Porolissensis”, V, 1981.

Constantin C. Petolescu

A V-A SESIUNE A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-POLONE DE ISTORIE

Cea de a V-a sesiune a Comisiei mixte de istorie româno-polone s-a desfășurat la Varșovia în zilele de 2-4 noiembrie 1980. Delegația română a fost compusă din: prof. dr. Pompiliu Teodor, șeful delegației, dr. Șerban Papacostea, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”, dr. Milică Moldoveanu, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., dr. Veniamin Ciobanu, cercetător principal la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, dr. Ioan Chișer și dr. Florin Constantiniu, cercetători principali la Institutul de Istorie „N. Iorga”.

Partea polonă a fost reprezentată de o delegație alcătuită din: prof. dr. Tadeusz Jedruczszak, redactor-șef al revistei „Kwartalnik Historyczny”, șeful delegației, prof. dr. Alexander Geysztor de la Universitatea din Varșovia, prof. dr. Henryk Samsonowicz, rectorul Universității din Varșovia, prof. dr. W. Balcerak, director adjunct al Institutului de istorie al țărilor socialiste, și dr. A. Zakrzewski, secretar general al Asociației istoricilor poloni.

La lucrările sesiunii au participat numeroși cercetători și cadre didactice de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe Polone și, respectiv, Universitatea din Varșovia.

La primul punct al ordinii de zi, prof. dr. Alexander Geysztor și prof. dr. Henryk Samsonowicz au prezentat rapoarte despre *Evul mediu polon în istoriografia polonă*, iar prof. dr. Pompiliu Teodor, dr. Șerban Papacostea și dr. Fl. Constantiniu au susținut raportul *Evul mediu în istoriografia română postbelică*. În cursul discuțiilor care au urmat au fost abordate și aprofundate problema editării surselor privind istoria secolelor XIV—XV și, îndeosebi, relațiile româno-polone în perioada amintită ca și aceea a noilor direcții de cercetare în medievistică.

La al doilea punct al ordinii de zi au fost audiate rapoartele prof. dr. W. Balcerak, *Europa centrală și de sud-est în cercetările istorice polone*, dr. Ioan Chișer, *Statele naționale în Europa centrală și de sud-est și eforturile lor de apărare a independenței și integrității teritoriale*, și dr. Milică Moldoveanu, *Revoluțiile populare în Europa centrală și de sud-est; trăsături comune și deosebiri*. Rapoartele au suscitat un viu interes reflectat în fecunde discuții privind aspecte ale relațiilor internaționale în perioada interbelică, mai ales în ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial precum și a raportului dialectic dintre factorii interni și externi în declanșarea și desfășurarea revoluțiilor populare din Europa centrală și de sud-est.

Informările despre lucrările de istorie apărute în România și Polonia de la ultima reuniune a comisiei au fost făcute de prof. dr. Tadeusz Jedruczszak și dr. Veniamin Ciobanu.

În ziua de 4 noiembrie, delegația română a făcut o vizită la Gdansk, unde a fost primită de prof. dr. Edmund Cieslak și de colaboratorii săi la sediul Societății de istorie din Gdansk. În cursul discuțiilor s-a făcut un schimb de păreri despre politica pontică a Uniunii polono-lituaniene, despre rolul comerțului de grâne în geneza folwark-ului și despre determinările socială, națională și confesională a omului medieval.

Desfășurate în spiritul stimei reciproce și călăuzite de efortul comun de stabilire a adevărului istoric, lucrările Comisiei mixte româno-polone de istorie au contribuit la consolidarea relațiilor dintre istoriografiile celor două țări și la dezvoltările rodnice ale colaborării dintre ele, pusă în slujba unei mai bune cunoașteri a trecutului istoric și a apropiierii dintre cele două țări și popoare.

Florin Constantiniu

DEZBATERE PRIVIND EVOLUȚIA UNELTELOR ÎN SUD-ESTUL EUROPEAN ÎN EVUL MEDIU

În zilele de 6 și 7 noiembrie 1980 a avut loc la *École des Hautes Études en Sciences Sociales* din Paris o dezbatere pe tema „*Forme et Nomenclature des outils chez les peuples de l'Europe de Sud-Est*”, în scopul perfectării unor probleme metodologice privind elaborarea unei lucrări cu colaborarea unor echipe de istorici din Grecia, Bulgaria, Iugoslavia, Italia, România, precum și din țara organizatoare Franța.

Lucrarea, începută cu aproape doi ani în urmă, din inițiativa grupului de lucru de la *École des Hautes Études en Sciences Sociales* sub conducerea lui A. Guillou, director de studii la E.H.E.S.S., privește sud-estul Europei și are ca punct de plecare, în principal, secolul al

XIII-lea, mergînd pînă în preziua epocii industriale, cadru cronologic care poate fi, după caz, devansat. Lucrarea se concentrează asupra uneltelor de producție din domeniul transformării materiilor prime de bază: unelte ale *vieții agricole* (din sfera cultivării plantelor cerealiere, a creșterii animalelor etc.) utilizate în lucratul ogoarelor, al cimpurilor destelenite sau despădurite, al grădinilor etc.; unelte și utilaje din domeniul *extrației și prelucrării bogățiilor minere*; unelte și utilaje din *economia de transformare* (construcții, industrie textilă, prelucrarea pieilor, olărie etc.); utilaje întrebunțate în *viața cotidiană* (în industria alimentară, de pildă etc.).

La elaborarea lucrării colaborează, în afara echipei franceze, echipe din țările mai sus amintite, alcătuite din istorici, arheologi, etnografi etc. Din partea țării noastre colaborează, în baza protocolului încheiat între *Centre Notional de la Recherche Scientifique* din Franța și *Academia de Științe Sociale și Politice* a R. S. România, o echipă alcătuită din Zamfira Mihail de la Institutul de studii sud-est europene și Ștefan Olteanu de la Institutul de Arheologie care au participat la dezbaterile amintite din zilele de 6 și 7 noiembrie de la Paris. La dezbateri a participat, de asemenea, și Eugen Stănescu aflat atunci în capitala Franței într-o vizită științifică.

Scopul acestei anchete științifice este, mai întii, acela de a reuni, pe cît posibil, toată sau aproape toată documentația scrisă și figurată referitoare la evoluția uneltelor de producție medievale din spațiul pomenit, în vederea elaborării unei lucrări a cărei formă rămîne a se definitiva ulterior, precum și de a se proceda la o tratare informatică adecvată. În această lumină, problemele discutate s-au referit în primul rînd la unele dificultăți în realizarea documentării propriu-zise (întocmirea fișei informaționale tipizate care urmează a fi codificată, realizarea materialului ilustrativ etc. Alte probleme dezbătute au fost cele referitoare la fixarea limitelor cronologice ale lucrării, sincronizarea tratării începuturilor evului mediu în istoria țărilor din sud-estul Europei, posibilitatea urmării evoluției dezvoltării uneltelor de producție, a mijloacelor de producție de-a lungul evului mediu, de marcarea a momentelor de perfecționare a lor în această vreme (înlocuirea energiei primare cu cele hidraulică, eoliană, animală și generalizarea aplicării lor în sectoarele productive de bază etc.).

S-a căzut de acord ca întreaga documentație să fie elaborată sub forma unor fișe tipizate care să faciliteze operația de codificare, pînă la finele lunii aprilie 1981, urmînd ca apoi să se treacă la elaborarea propriu-zisă a lucrării, după ce în prealabil se va stabili forma corespunzătoare de publicare. Indiferent de forma pe care o va lua lucrarea, spațiul românesc medieval își va găsi locul corespunzător, pe măsura gândirii și creației tehnice-științifice a poporului nostru mediu, ca o contribuție importantă la tezaurul culturii și civilizației medievale europene.

Ștefan Olteanu

CREAREA COMISIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIE A ISTORIOGRAFIEI

Comisia internațională de istorie a istoriografiei s-a constituit la 12 august 1980, cu ocazia Congresului internațional de științe istorice desfășurat la București. S-a concretizat astfel o mai veche propunere românească, lansată încă din anul 1977. Această prioritate a fost recunoscută prin alegerea unui istoric român ca secretar general al comisiei.

Încă de la început, succesul s-a dovedit mai mare decît cel scontat, printr-o participare record, mărturie a interesului de care se bucură studiile de istoriografie în numeroase țări. La ședința inaugurală au fost de față circa 80 de istorici, printre care K. D. Erdmann, președintele Comitetului internațional de științe istorice și Michel François, secretarul general al comitetului. Biroul provizoriu, ales la Paris la 11 februarie 1980 și alcătuit din Lucian Boia, Charles-Olivier Carbonell și Georg G. Iggers a prezentat un raport asupra genezei și scopurilor proiectului. Au fost puse în discuție o serie de propuneri concrete privind activitatea viitoare, s-au votat statutele și s-a ales, în unanimitate, pe o durată de cinci ani (pînă la următorul congres internațional de istorie), biroul comisiei. Acesta este compus astfel: președinte — Charles-Olivier Carbonell (Franța); vicepreședinți — K. G. Faber (R.F.G.), A. F. Grabski (Polonia), Georg G. Iggers (S.U.A.); secretar general — Lucian Boia (România); secretar trezorer — Bianca Valota Cavalotti (Italia); secretar — Hans Schleier (R.D.G.).

În ce privește componența comisiei, la sfîrșitul congresului, o statistică a aderiunilor obținute consemna 106 istorici din 26 de țări. Pe printele locuri se înscriu istoricii din Italia — 15 înscrieri, România — 14, Franța — 13, R.D.G. — 11, S.U.A. — 8, Olanda — 6, R.F.G.

5. Urmează Argentina, Spania, Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Cuba, Belgia, Canada, China, Egipt, Elveția, Israel, Iugoslavia, Marea Britanie, Nigeria, Senegal, Suedia, U.R.S.S. Istoricii din fiecare țară urmează să fie reprezentați prin cite un corespondent național; biroul și corespondenții naționali alcătuiesc comitetul lărgit al comisiei.

Dintre proiectele de activitate, trei prezintă o importanță deosebită:

1. Editarea unei *reviste internaționale de istoriografie* (semestrială și redactată în trei limbi: engleză, franceză și germană). Ar fi prima publicație de acest gen și ar reprezenta un mijloc excelent de colaborare între specialiștii din diferite țări, de creare a unei imagini globale asupra evoluției istoriografiei pe plan mondial.

2. Organizarea unor colocvii periodice de istoriografie, cu ocazia congreselor internaționale de istorie, precum și în intervalul dintre congrese. S-a hotărât ca primul dintre ele să aibă loc în anul 1983, la Montpellier, urmînd să dezbătă tema: *Istoriografia universală la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. Tema a fost aleasă ținînd seama de marile mutații care s-au petrecut în știința istorică în perioada respectivă; ea prezintă o deosebită importanță și pentru istoriografia românească, reprezentată în acea epocă de nume și de opere de prestigiu.

3. Elaborarea și publicarea unui *Anuar internațional de istoriografie*, urmînd să reflecte situația actuală a studiilor de istorie a istoriografiei în întreaga lume. Redactarea lucrării a fost încredințată lui Lucian Boia, iar editarea ei va reveni Centrului de studii istoriografice de pe lângă Universitatea din Montpellier. Un chestionar a fost deja elaborat, urmînd să fie trimis corespondenților naționali.

Comisia și-a propus, de asemenea, să colaboreze la redactarea capitolului de istoriografie al bibliografiei internaționale de științe istorice (*International Bibliography of Historical Sciences*). Un proiect pe termen lung este și acela al elaborării, după lucrările pregătitoare necesare, a unei vaste și complete sinteze de *Istorie generală a istoriografiei*.

Lucian Boia

VIZITA UNUI ISTORIC ITALIAN

Recent ne-a vizitat țara tînrului istoric italian, dr. Lauro Grassi, asistent la Universitatea din Milano și cercetător la Centrul Italo-Român de studii istorice din același oraș. Oaspete e este în egală măsură un excelent cunoscător al istoriei poporului român și al literaturii de specialitate română și străină — ce i-a fost consacrată. *Enciclopedia Europei*, în curs de tipărire la marea editură Aldo Garzanti a apelat la el pentru redactarea articolelor *Moldova, România și Transilvania* (sub tipar), al căror conținut coincide în cea mai mare parte cu punctele de vedere ale istoriografiei noastre. Teza sa de licență, elaborată în cursul unui stagiu de cercetare în România a fost consacrată pătrunderii ideilor iluministe în Principatele dunărene, esența vederilor sale fiind cuprinsă în studiul *Per una storia della penetrazione dei „lumi” nei Principati danubiani (1740—1802) Note e appunti*, în „Nuova Rivista Storica”, LXIII (1979), fasc. I—II, p. 1—32.

Insemnătatea temei alese de autor este evidentă: ea răspunde dublului interes al investigației aprofundate a fazei de tranziție spre capitalism în țările române și al stabilirii raportului dintre intern și internațional în desfășurarea procesului de modernizare a societății romanesti. Astăzi, la reeditarea cărții lui Nicolae Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, al cărei titlu închide un întreg program de cercetare, necesitatea perspectivei universale în cercetarea aspectelor istoriei românești apare mai mult ca oricînd — drept o condiție fundamentală a anchetei istorice. Dialogul cu specialiștii străini, interesați de trecutul poporului nostru, se integrează ca o componentă majoră a acestei anchete, confruntarea obiectivă și argumentată a punctelor de vedere, pornite din orizonturi de investigație — filozofice, metodice și naționale — diferite, fiind chemată să contribuie deopotrivă la o mai bună cunoaștere reciprocă și la atingerea adevărului istoric.

Același gînd de a face cunoscută istoria poporului român în cercurile specialiștilor străini l-a calăuzit și pe Lauro Grassi, care afirmă la începutul studiului său că a considerat util „să aducă o contribuție, fie și limitată, la cunoașterea în Occident a unei istorii neglijată intrucivta și, poate, considerată prea marginală în raport cu marea mișcare iluministă și reformatoare care a străbătut Europa pînă la începutul secolului al XIX-lea”, prin urmărirea procesului de difuzare a „luminilor” în Moldova și Țara Românească de la începutul activității reformatoare a lui Constantin Mavrocordat (1740) și pînă la apariția proiectului moldovean de instaurare a unei republici „aristo-dimocraticești” (1802).

Întemeiat pe stăpînirea integrală a surselor și istoriografiei românești — în cadrul căreia contribuția înnoitoare și hotărîtoare a lui Alexandru Dușu se cuvine viguros subliniată — ca și a lucrărilor fundamentale consacrate iluminismului, autorul reconstituie în datele esențiale viața culturală a Moldovei și Țării Românești în amintita perioadă și înregistrează minuțios contactele culturale ale societății românești cu Occidentul, și îndeosebi cu cel iluminist. Specialistul străin, ca de altminteri și cel român dispun astfel de o imagine amplă a canalelor prin care ideile iluministe au pătruns în țările române (autorul precizează că stăpînirea habsburgică a creat în Transilvania un alt context pentru aceste contacte diferit de cel de peste Carpați generat de dominația otomană). Autorul împărtășește opinia lui N. Iorga, că în absența unei burghezii dezvoltate, ideile Revoluției franceze nu puteau găsi un teren social propice germinării lor; boierimea a reținut din programul revoluționar acele elemente care favorizau lupta ei împotriva autorității domnești — reprezentată la acea dată de fanarioții și emancipare națională. Rezervelor autorului față de existența unui iluminism românesc i se opune însă constatarea pertinentă a lui Al. Dușu potrivit căreia „Modelul cultural român din epoca Luminilor nu este identic celorlalte modele elaborate în societățile acestei vremi” (Al. Dușu, *Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală*, în „Revista de istorie”, t. 28, 1975, nr. 7, p. 1059). Mai mult ca oricînd se impune necesitatea de a studia și iluminismul — ca de altminteri și alte probleme ori aspecte ale istoriei universale — din punct de vedere tipologic. Atunci și numai atunci „tirania” unor modele absolutizate va putea fi înlăturată pentru a se pune în adevărata-i lumină unitatea în diversitate a procesului istoric.

Pentru elaborarea acestei (acestor) tipologii, conlucrarea tuturor istoricilor este indispensabilă. Vizita istoricului italian este o verigă a acestei colaborări și ea se înscrie într-un amplu program de activitate bilaterală, căreia Centrul italo-român de studii istorice de la Milano îi oferă un excelent cadru organizat.

Florin Constantin

CRONICA

În zilele de 28—30 octombrie 1980, la Facultatea de limbi și literaturi străine a Universității din București, s-a desfășurat simpozionul „Relații culturale româno-polone”. În cadrul simpozionului au prezentat comunicări: Prof. dr. George Ciucu, rectorul Univ. din București — *Cuvînt de deschidere*; Prof. dr. Vasile Drăguț — *Relații artistice româno-polone în secolele XIV—XV*; Prof. dr. I. C. Chițimia — *Jan Kochanowski și ecoul lui în literatura română*; Lect. dr. Mihai Mitu — *Studii și cercetări românești în Cracovia*; Dr. Răzvan Teodorescu — *Manierism și „prim baroc” postbizantin între Polonia și Istanbul: Cazul moldav (1600—1650)*; Lect. dr. Dan Horia Mazilu — *„Versurile la stemă” în poezia barocă română și polonă*; Dr. Eugenia Ștefan — *Cazania în literatura română și polonă*; Conf. dr. Valentin Chelaru — *Iluminismul șlonez și iluminismul sud-est european*; Conf. dr. Henryk Mistowski — *Jan Kochanowski și Dosoftei (Considerații lingvistice și stilistice)*; Prof. dr. Pandelescu — *Opera scriitorului polon Szymon Starowolski în literatura ucraineană și română*; Conf. dr. Stanislaw Widlak — *Studiul limbii române la Universitatea Jagiellonă din Cracovia*; Conf. dr. Florian Dimitrescu — *Correspondențe româno-polone ale scrierii în sec. al XVI-lea*; Lect. dr. Stanislaw Gogolewski — *Problema trăsăturilor balcanice ale structurii gramaticale a graiurilor poloneze din România*; Conf. dr. Elena Doboveanu-Terpu, conf. dr. Janina Wojtowicz — *Unități frazeologice de intensitate în limbile română și polonă*; Asist. Elena Timofte — *Toponime și antonime românești în sudul Poloniei (Formanți)*; Prof. dr. Emil Vrabie — *Aspecte ale graiului polonezilor din Vicșani*; Prof. dr. Juliusz Demel — *Trăsăturile caracteristice ale viziunii polonezilor asupra României în sec. al XIX-lea*; Dr. Leon Volovici — *Imaginea polonezului în literatura română*; Dr. Constantin Rezachevici — *Asediul Cetății Neamului de către Jan Sobieski (1691): De la Dimitrie Cantemir la Costache Negruzzi la realitatea istorică*; Conf. dr. Paul Cornea — *Mickiewicz și pașoptiștii români*; Dr. Marin Bucur — *Prezența revoluționarilor polonezi în corespondența pașoptiștilor români*; Lector dr. Gheorghe Călin — *Semnificații metaforice în poezia lui Mihai Eminescu și Adam Mickiewicz*; Lect. dr. Laura Fotiade — *Scrierile lui T. T. Jez în context român și bulgar*; Conf. dr. Elena Lința — *Români — cunosători ai limbii polone*; Lect. dr. Stanislaw Borawski — *Imaginea lui Julian Lukaszewski în scrisorile lui Z. Milkowski*; Prof. dr. Gheorghe Mihăilă — *Polonica în opera științifică a lui Ioan Bogdan*; Lect. dr. Victor Jegliński — *Meșterul Manole și Lucian Blaga în Polonia*; Lect. dr. Cornelia Cârstea, Ion Deaconescu — *Ecouri poloneze în presa craioveană interbelică*; Conf. dr. Ion Petrică — *Literatura polonă pe teritoriul României*

În timpul celui de al doilea război mondial; Asist. dr. Maria Vârcioroveanu — Kazimiera Illakowiczowna și România; Dr. Stan Velea — Sadoveanu și Reymont; Asist. Krystyna Wadowka — Copacul — simbol în poezia contemporană română și polonă; Asist. Constantin Geambașu — Receptarea operei Mariei Dabrowska în România.

★

În serla evenimentelor consacrate împlinirii a 650 de ani de la memorabila luptă de la Posada, care a consacrat independența statală a Țării Românești sub conducerea lui Basarab I, în ziua de 13 noiembrie 1980 a avut loc la Facultatea de istorie-filozofie din cadrul Universității București lansarea lucrării *Constituirea statelor feudale românești* apărută la Editura Academiei.

Publicat sub egida Academiei de științe sociale și politice, volumul reunește studii care își propun să evidențieze, pe baza unor bogate surse istoriografice românești și străine, permanența multimilenară, latinitatea și unitatea de neam a românilor, condițiile istorice interne și externe care au favorizat afirmarea statală românească în zorii secolului al XIV-lea, precum și înaltul nivel de dezvoltare a societății noastre din perioada formării statale, care s-a înscris prin valori remarcabile în contextul civilizației medievale europene.

★

În ziua de 6 decembrie 1980 s-au desfășurat în Capitală lucrările unui simpozion științific, dedicat marcării celei de-a 25-a aniversări a intrării României în Organizația Națiunilor Unite, manifestare desfășurată sub auspiciile Asociației pentru Națiunile Unite din România și Asociației de drept internațional și relații internaționale.

După cuvîntul de deschidere, rostit de prof. univ. dr. docent Alexandru Balaci, președintele ANUROM, au fost prezentate următoarele comunicări: dr. Romulus Neagu, director în Ministerul Afacerilor Externe — *Semnificația intrării României la O.N.U.*; prof. dr. Constantin Vlad, directorul Institutului de științe politice și de studiere a problemei naționale — *România și negocierile de dezarmare*; dr. docent Alexandru Bolintineanu, consilier la Consiliul Legislativ — *Contribuția României la creșterea și întărirea rolului O.N.U.*; prof. dr. Dumitru Mazilu, secretar al ANUROM — *Un sferl de veac de activitate în slujba promovării scopurilor și principiilor Națiunilor Unite*; Sorin Stanciu, secretar al Asociației tineretului și studenților din România pentru Națiunile Unite — *Tineretul și Națiunile Unite — inițiative românești.*

În comunicări au fost relevate ampla și intensă activitate desfășurată de România, de președintele Nicolae Ceaușescu, pentru îmbunătățirea activității O.N.U., contribuția țării noastre la creșterea rolului acesteia în soluționarea democratică și echitabilă a problemelor majore cu care este confruntată omenirea, la promovarea politicii de pace și destindere, de respect al independenței tuturor popoarelor.

Au fost subliniate inițiativele României în cadrul O.N.U. în direcția realizării dezarmării, și în primul rînd a dezarmării nucleare, a instaurării noii ordini economice internaționale, a soluționării tuturor diferendelor dintre state exclusiv prin mijloace pașnice, pentru democratizarea relațiilor internaționale, extinderea cooperării între toate statele lumii și consolidarea încrederii între națiuni.

La simpozion au luat parte reprezentanți ai Ministerului Afacerilor Externe, ai altor instituții centrale, specialiști în domeniul relațiilor internaționale, cadre didactice universitare, un numeros public, ziaristi.

★

În organizarea Comitetului județean Timiș al Partidului Comunist Român, Academiei de științe sociale și politice, Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Timiș, Muzeului Banatului, în zilele de 27 decembrie 1980 la Timișoara s-au desfășurat lucrările Simpozionului științific „175 de ani de la nașterea lui Eftimie Murgu”. După *Cuvînt de deschidere rostit* de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, au fost susținute următoarele comunicări: *Revoluționarul Eftimie Murgu și făurirea României moderne* — dr. docent Cornelia Bodea, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; *Unitatea revoluției românești de la 1848* — dr. Anastasie Iordache, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; *Eftimie Murgu, exponent al dreptului poporului la lupta armată în timpul revoluției de la 1848* — col. Constantin Ucrain, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Strădanii de unire a forțelor revoluționare române și măghiare la 1848—1849* — dr. Egedy Acatiu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca; *Presa și istoriografia bănățeană despre Eftimie Murgu* — dr. Mihai Fătu, director al Muzeului Banatului.

Cuvînt de închidere: *Semnificația istorică a revoluției române de la 1848 în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, — Iordache Marin, secretar al Comitetului județean Timiș P.C.R.

ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României. 1913 — 1947*, Edit. politică, București, 1980, 636 p.

O îndelungată activitate de cercetare științifică concretizată într-o suită de studii și lucrări care au văzut lumina tiparului în ultimele două decenii¹ situează pe Eliza Campus printre specialiștii de frunte din țara noastră în domeniul istoriei politicii externe a României și relațiilor internaționale. Scrierile Elizei Campus în domeniul amintit, pun în lumină coordonatele majore ale politicii externe românești de-a lungul unei îndelungate perioade istorice (1913-1947) axate pe două principii fundamentale: lupta poporului român pentru înfăptuirea unității statale; și eforturile sale în direcția apărării și consolidării independenței și suveranității naționale a țării. Aceste două coordonate stau și la baza lucrării monografice cu titlul de mai sus, o reușită sinteză a problemelor fundamentale care jalonează diplomația românească în etapa istorică menționată și, totodată, o încununare a stăruitoarelor eforturi de investigare și cercetare științifică ale autoarei în arhivele și bibliotecile din țară și străinătate consacrate acestei problematice.

Întemeindu și concluziile pe un bogat material documentar, posesoare a unei metode moderne și eficiente de cercetare, cea materialist dialectică, Eliza Campus s-a străduit, cu rezultate, după părerea noastră, remarcabile, să ofere o imagine de ansamblu asupra politicii externe românești din etapa istorică dată în trăsăturile ei cele mai sintetice și mai generalizante. Raportarea permanentă a evenimentelor din politica externă românească la relațiile internaționale și circumscrierea lor într-un cadru geo-politic mai larg balcanic, european și chiar mondial — sint elemente ce sporesc, incontestabil, valoarea științifică a lucrării.

¹ Amintim printre acestea cele două monografii consacrate Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, prima publicată de Edit. științifică în 1968, cea de-a doua de Edit. Academiei, în 1972, sinteza *Politica externă a României în perioada interbelică*, publicată de Edit. politică în 1975 și multe altele.

Ca orice lucrare de sinteză, cartea Elizei Campus nu-și propune să facă o prezentare exhaustivă a principalelor momente din evoluția diplomației românești, nici să îmbrățișeze toate laturile politicii externe a României din perioada menționată, ci, așa cum însuși autorul mărturisește în cuvântul introductiv, „să prezinte lupta politico-diplomatică pentru desăvârșirea unității statale și activitatea pentru apărarea și menținerea acestei unități” (p. 8). Împărțirea lucrării pe părți, capitole și subcapitole este făcută în funcție de aceste două obiective. Prima parte este afectată eforturilor diplomației românești de a obține recunoașterea pe plan internațional al dreptului legitim al poporului român la unitate național-statală, ceea ce a și fost realizat în cursul anilor 1918-1920, în timp ce părțile a doua și a treia cuprind analiza căilor și mijloacelor politice folosite de statul român pentru păstrarea și consolidarea unității, independenței și integrității sale teritoriale în perioada ce a urmat primului război mondial.

Pentru realizarea primului obiectiv autoarea a considerat necesar să prezinte concomitent și pe etape relațiile politice ale României cu cele două blocuri de state rivale constituite la pragul dintre cele două secole — Tripla Alianță și Tripla Înțelegere (Antanta) — evidențiind tenacitatea și abilitatea diplomației românești în efortul de a impune pe plan internațional dreptul poporului român la autodeterminare și unitate națională. Și aceasta într-un cadru internațional dominat, pe de o parte, de contradicțiile și rivalitățile dintre marile puteri imperialiste pentru împărțirea și reimpărțirea lumii în sfere de influență, pe de altă parte, de afirmarea tot mai viguroasă, în special la dimensiunile continentului european, a luptei popoarelor ce se aflau sub dominație străină pentru constituirea lor în state unitare, libere și suverane. Războaiele balcanice au marcat din acest punct de vedere prima manifestare a micilor state din această zonă de a scăpa de controlul marilor puteri. În lucrare este marcat efortul statelor balcanice, încununat în cele

din urmă cu succes, de a impune marilor puteri o pace negociată de ele înșile, de data aceasta la București și nu la Londra, Paris sau Petersburg ca pînă acum, o pace în conformitate cu interesele lor proprii, ceea ce și explică supraviețuirea ordinii stabilite de ea în urma convulsiilor provocate de primul război mondial.

În toată perioada premergătoare marii conflagrații, așa cum reiese din lucrare, România a desfășurat pe plan extern o politică menită să-i asigure independența de stat cucerită cu grele sacrificii și să pregătească terenul pentru înfăptuirea statului național unitar. Folosind ca bază documentară corespondența dintre guvernul român și guvernele de la Berlin, Viena și Budapesta, autoarea reușește să pună în lumină adevărata semnificație a alianței secrete dintre România și Puterile Centrale din 1883, alianță concepută de București ca mijloc de contracarare a încercărilor externe de a transforma statul independent român într-un obiect al tranzațiilor dintre marile puteri și nicidecum ca o soluție finală a politicii externe românești, ca o renunțare la idealul înfăptuirii statului național unitar român. Refuzul României de a se alătura Puterilor Centrale în războiul pe care-l declanșaseră în 1914 și intensificarea acțiunilor diplomatice cu puterile Antantei tocmai în vederea realizării aspirațiilor de unitate națională ale poporului român sint concludente pentru elucidarea scopurilor urmărite de statul român prin alianța sa cu Puterile Centrale.

În șirul acțiunilor diplomatice pentru desprinderea României de Tripla Alianță, în lucrare se accentuează asupra celor întreprinse în perioada neutralității (1914–1916), (acordurile cu Rusia și Italia din toamna anului 1914, respingerea presiunilor exercitate de Puterile Centrale, tratativele pentru semnarea convențiilor politice și militare dintre România și Antanta), acțiunii prin care guvernul român s-a străduit să obțină recunoașterea de către puterile Antantei a drepturilor sale legitime asupra teritoriilor românești subjugate de Austro-Ungaria și să asigure pregătirea militară în vederea participării la război. Semnarea la 4-17 august 1916 a convențiilor politice și militare, în virtutea cărora România a intrat în război alături de puterile Antantei, marchează, după părerea autoarei, sfârșitul unei etape ce cuprinde toate acele elemente și valori ce aveau să stea la baza eroicelor lupte ale întregii națiuni române pentru înfăptuirea aspirațiilor de unitate și independență.

În cadrul relațiilor internaționale din anii primului război mondial autoarea stăruie asupra încercărilor făcute în cursul anului 1917 de țările Antantei de a ajunge la o pace separată cu Austro-Ungaria, perspectivă ce ar

fi prejudiciat în mod grav interesele României. Pacea fără învinși și învingători, așa cum se subliniază în lucrare, avea drept scop să salveze Imperiul austro-ungar de la prăbușire și să compromită pentru o perioadă de timp cauza autodeterminării popoarelor asuprite de dubla monarhie. În ce privește România, prin această pace, Austro-Ungaria aspira la „anexarea Valahiei și a Moldovei de vest” în schimbul libertății ce acorda Germaniei în Rusia (p. 135). De remarcat faptul că demersuri pentru o pace separată cu Austro-Ungaria s-au făcut nu numai din partea guvernelor de la Londra și Paris, cum lasă să se înțeleagă autoarea, ci mai ales din partea guvernului Statelor Unite ale Americii, care la 6 aprilie declarase război numai Germaniei în speranța că Austro-Ungaria putea fi scoasă din luptă pe calea unei păci separate. Chiar după ce S.U.A. au declarat război Austro-Ungariei, în decembrie 1917, guvernul de la Washington și mai ales președintele Woodrow Wilson, au continuat să creadă în supraviețuirea Monarhiei austro-ungare. De aceea nu credem că „la începutul anului 1917” se poate vorbi de „o mare bunăvoință exprimată și de guvernul Statelor Unite” față de cauza României, cunoscut fiind faptul că abia în iulie 1918 cind lupta de eliberare a popoarelor asuprite de anacronica monarhie nu mai lăsau nici o speranță în privința viitorului imperiului, guvernul de la Washington s-a pronunțat clar, fără echivoc, în sprijinul dreptului românilor și italienilor din Austro-Ungaria „de a reveni în patriile lor de baștină”. Prin urmare, schimbul de telegrame dintre suveranul României și președintele S.U.A. din cursul anului 1917, menționat la p. 139 și 140, are o semnificație pur protocolară, iar în ce privește promisiunile de ajutor financiar ele denotă intenția — devenită apoi realitate — a cercurilor de afaceri din această țară de a-și consolida pozițiile în economia României.

Pe bună dreptate autoarea a considerat necesar să consacre un subcapitol din lucrare împrejurărilor interne și internaționale de la începutul anului 1918 care au condus la încheierea păcii separate între România și Puterile Centrale, în mai același an. Prezentînd dezbaterile din cadrul celor două consilii de coroană care au precedat acest eveniment, evoluția operațiunilor militare de pe celelalte fronturi de război, urmările păcii separate dintre Puterile Centrale, pe de o parte, și Rusia Sovietică și Ucraina, pe de altă parte, corespondența dintre miniștrii țărilor aliate și asociate acreditați la Iași cu guvernele respective, autoarea oferă suficiente și întemeiate argumente pentru a justifica acest act politic din partea forurilor de decizie românești. În împrejurările critice din primăvara lui 1918 cind România se găsea într-o evidență stare de izolare de aliații săi, tratatul

cu Puterile Centrale constituia singura alternativă de care depindea supraviețuirea statului român. Totodată, autoarea ține să facă precizarea că acest tratat care aducea România într-o stare de completă subordonare față de blocul Puterilor Centrale nu însemna nicicum o abandonare a obiectivelor pentru care România intrase în război. Așa cum se arată în lucrare, guvernele aliate au considerat de la început clauzele păcii de la București ca „nule și neavenite”, iar șeful delegației române la Conferința de pace de la Paris afirma, la rîndul său, că pentru guvernul român pacea de la București a însemnat „un arr'êt de lutte” prin care s-a urmărit păstrarea forței armatei române „pentru a reincepe o acțiune atunci cînd condiții mai favorabile o vor face posibilă” (p. 197). Într-adevăr, la 4 noiembrie același an, România ia lua decizia reintrării în război, iar sfîrșitul ostilităților o găsea în luptă, alături de aliații săi, pentru realizarea idealului unității naționale. În atmosfera de elan revoluționar și patriotic ce cuprinsese întreaga națiune română au avut loc actele plebiscitare din 27 martie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918 în urma cărora s-a făurit statul național uni ar român (p. 180—181). Se deschidea a „um o nouă etapă în evoluția politicii externe românești și anume: recunoașterea pe plan internațional și consacarea în tratatele de pace a operei patriotice a poporului român din cursul anului 1918, etapă căreia în mod justificat autoarea îi consacră un întreg capitol din lucrare. Prezentînd șirul arăuntențelor și al acțiunilor întreprinse de delegația română la Conferința de pace pentru a convinge pe reprezentanții marilor puteri de justețea revendicării României, Eliza Camajus face judicioase observații cu privire la tratamentul discriminatoriu la care au fost supuse țările mici și mijlocii de către „mai marii” Conferinței, eforturile delegației române de a atrage laolaltă pe reprezentanții acestor țări pentru ca uniți să-și poată impune punctul de vedere în problemele ce-i interesau, încercările marilor puteri de a li se recunoaște de către Conferință dreptul de a se amesteca în treburile interne ale statelor nou constituite sau reintregite. În pofida greutăților întimpinate de România, ca și de alte state mici și mijlocii, hotărîrile Conferinței de pace, așa cum se precizează în lucrare, n-au putut să nu țină seama de realitățile existente în Europa la sfîrșitul războiului, realități a căror expresie o constituiau statele naționale și unitate făurite pe ruinele imperiilor naționale din centrul și răsăritul continentului. Prin urmare, tratatele de pace au sancționat această realitate, care era opera popoarelor înșiși, conformă cu aspirațiilor lor legitime la autodeterminare și unitate națională și cu principiile de echitate și dreptate care

Data fiind importanța crucială a evenimentelor și a reglementărilor internaționale din anii 1918—1920 pentru popoarele din centrul și sud-estul Europei, și avînd în vedere tendința istoriografiei din unele țări de a le nega caracterul progresist printr-o interpretare neștiințifică și tendențioasă, credem că ar fi fost mai bine dacă în locul prezentării cronologice a datelor și faptelor care au premers semnarea fiecărui tratat s-ar fi insistat mai mult asupra conținutului și caracterului tratatelor de pace — ale fiecăruia separat și în ansamblul lor, — cum au influențat ele evoluția ulterioară a relațiilor internaționale și a fiecărui stat în parte. De asemenea, pentru înțelegerea cit mai exactă a poziției României la Conferința de pace, pentru ca cititorul să poată aprecia cit de grav lezau suveranitatea statului român prevederile art. 60 din Tratatul cu Austria, ca și cele din preambulul și art. 10 și 11 din Tratatul minorităților” se impunea dezvăluirea conținutului acestor articole, făcîndu-se precizarea că în spatele așa zisei „protecții a minorităților” din România se ascundeau interesele marilor bancheri și industriași din țările occidentale, în special din S.U.A., care urmăreau să acapareze pozițiile cheie din economia României postbelice. În sfîrșit, cunoscînd vastul material documentar de care dispune autoarea, credem că lucrarea putea oferi un prilej de a se face o apreciere, conformă cu adevărul istoric, asupra acțiunii armatei române în cursul anului 1919, problemă asupra căreia încă mai stăruie o seamă de incertitudini cu privire la cauzele care au determinat-o și la obiectele urmărite.

În partea a doua a lucrării autoarea analizează tratatele bilaterale și multilaterale pe baza cărora cercurile conducătoare de la București au conceput realizarea obiectivului fundamental al politicii externe; apărarea și consolidarea statului național unitar, asigurarea condițiilor de pace necesare dezvoltării normale a poporului român în noile fruntării ale statului. Cunoscînd bine perioada interbelică sub toate aspectele, autoarea a desprins cu multă precizie din hățișul de contradicții și rivalități ce o caracterizează, interesele statelor mici și mijlocii care, asemenea României, doreau să-și apere ființa națională și unitatea lor statală. „Aceste state, se arată în lucrare, luptau pe plan politic și diplomatic pentru statuarea unor norme de conduită internațională care să le îngăduie o dezvoltare pașnică, într-o atmosferă poluată încă de ideea forței sau a amenințării cu forța, în ciuda existenței Societății Națiunilor” (p. 248). Refacerea potențialului economic și militar al puterilor învinse, planurile acestora de a revizui ordinea politică și economică în centrul și sud-estul Europei,

ceea ce ar fi afectat și integritatea teritorială a României, au determinat guvernele de la București să se orienteze spre o politică de colaborare pe multiple planuri în primul rând cu statele interesate, ca și România, în menținerea status-quo-ului politic și teritorial postbelic. În acest context tratatele bilaterale semnate de România în deceniul 1920—1930 cum sînt cele cu Cehoslovacia (aprilie 1921) și Iugoslavia (iunie 1921) pentru fondarea alianței defensive Mica Înțelegere, cu Polonia (martie 1921), cu Franța (iunie 1926) și cu Italia (septembrie 1926) erau destinate, așa cum se precizează în carte, „să ofere un plus de garanție statutului său teritorial” (p. 250). Ca și tratatele bilaterale, tratatele multilaterale la care a aderat România în perioada interbelică sînt considerate tot instrumente politico-juridice destinate a contribui la sporierea securității statului român în măsura aportului lor la consolidarea păcii postbelice, la realizarea securității și dezarmării în Europa și în lume. Prin prisma acestui interes major, în lucrare este analizată activitatea României la Societatea Națiunilor, fondată în 1919 în scopul menținerii păcii și securității mondiale, aderarea la pactul Briand-Kellogg (27 ianuarie 1929) menit să înlăture războiul din relațiile dintre state, și la protocolul de la Moscova (9 februarie 1929) pentru punerea imediată în vigoare a acestui pact, semnarea convențiilor de la Londra de definire a agresiunii (3-4 iulie 1933), inițierea pactului Înțelegerii Balcanice (9 februarie 1934) ș.a.

După venirea fascismului la putere în Germania (30 ianuarie 1933) și proclamarea de către guvernul hitlerist a politicii revizioniste ca politică oficială a statului german, a luat naștere în centrul Europei un focar de război ce constituia o primejdie reală pentru integritatea teritorială a statelor din centrul și sud-estul Europei. Politică revanșardă și revizionistă a guvernului de la Berlin, actele consecutive de încălcare a prevederilor Tratatului de la Versailles sub privirile îngăduitoare ale marilor puteri occidentale au încurajat forțele fasciste și revizioniste internaționale care vedeau în politica celui de-al treilea Reich un exemplu și un punct de sprijin pentru propriile revendicări revizioniste.

În condițiile în care între marile puteri învingătoare în război continuau să se manifeste puternice contradicții și rivalități, între statele revizioniste în frunte cu Germania hitleristă se conturează tot mai mult un front comun, capabil să creeze drum liber politicii de forță și dietat și să doboare stabilitatea frontierelor existente. În lumina noilor realități, sînt analizate toate actele diplomației românești din perioada 1933-1939 menite să apere pacea și securitatea României. Pactul de organizare a Micii Înțelegerii (9 februarie

1933), stabilirea de relații diplomatice cu Uniunea Sovietică (9 iunie 1934) și tentativa guvernului de la București de a încheia un pact de asistență mutuală cu U.R.S.S. (1936), pozițiile adoptate de Mica Înțelegere și Înțelegera Balcanică față de acțiunile agresive ale statelor revizioniste, elaborarea unui nou statut al Strimtorilor la Conferința de la Montreux (iunie—iulie 1936), acordul de la Salonic (31 iulie 1938) dintre statele Înțelegerii Balcanice și Bulgaria — toate aceste acțiuni diplomatice, la care România a avut o mare contribuție, reprezintă, după cum rezultă din lucrare, tot alțiia pași pe calea unei colaborări trainice între statele mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei pentru a asigura pacea și status quo ul teritorial într-o Europă bulversată de profunde și multiple contradicții și rivalități. Merită relevat efortul autoarei de a caracteriza succint, însă destul de argumentat, pe bază de documente de primă importanță, semnificația, locul și rolul României și al celorlalte țări aliate cu ea în menținerea păcii și securității europene, astfel încît concluzia formulată la sfîrșitul acestei părți apare firească, logică: „Unele state mici și mijlocii, serie autoarea, s au strădui să găsească noi și noi mijloace destinate să apere pacea și securitatea într un moment în care marile puteri occidentale faceau concesii peste concesii agresorilor, subminnd, implicit, toate instrumentele ce se construiseră pentru a opri sau pentru a împiedica, într-o anumită măsură, drumul acestor agresori” (p. 379).

Considerăm că chiar dacă lucrarea este consacrată domeniului relațiilor externe ale României, în partea referitoare la perioada interbelică se impunea inserarea la început a unui capitol în care, sub forma cea mai sintetică și mai generalizantă, să fie prezentate viabilitatea statului român, liniile esențiale ale evoluției sale pe multiple planuri după desăvîrșirea unității naționale. Prezența unui atare capitol ar fi oferit autorului posibilitatea unor motivații mai consistente activității pe plan internațional, în așa fel încît politica externă a statului român n-ar mai apare oarecum „suspendată”, ruptă de contextul problemelor economice, politice, sociale și militare ale României interbelice, probleme a caror emanație era.

Ultima parte a lucrării este consacrată prezentării împrejurărilor deosebite de complexe din anii 1938-1940, perioada în care sistemul de alianțe ale României s a prăbușit și odată cu acesta statul a suferit grave amputări teritoriale, precum și luptei duse de poporul român în perioada care a urmat pentru refacerea unității statale. Autoarea aduce o serie de argumente pentru a explica procesul de izolare a României pe plan internațional, situație în care a fost nevoită să

consimtă la actele de forță și dictat ce i-au fost impuse în cursul anului 1940 în urma cărora integritatea și independența națională a statului erau lezate în cel mai înalt grad. În multitudinea de evenimente și interese din acești ani, autoarea încearcă să descifreze cauzele care au condus la un asemenea deznodământ tragic. „Sintem convingși, scrie autoarea, că situația de la finele lunii august 1940 nu s-ar fi putut produce dacă România nu s-ar fi găsit izolată, dacă instrumentele internaționale prin care se recunoscuse unitatea sa de stat, dacă tratatele bilaterale și multilaterale de alianță și de garanție încheiate în perioada interbelică ar fi funcționat, dacă Societatea Națiunilor ar fi acționat în conformitate cu statutul forului de la Geneva. Factorul extern, internațional, a jucat, după părerea noastră, precizează autoarea în continuare, un rol preocupăntor, creînd, în fond, situația juridică și politică de izolare care a permis desfașurarea cunoscutelor, dramaticelor, evenimente din această perioadă” (p. 379). În sprijinul acestei concluzii autoarea aduce o multitudine de date și fapte ce reies din documentele ce vorbesc despre evenimentele din acești ani. În ce ne privește, fără a minimaliza importanța factorilor de ordine externi, credem că evenimentele din 1940 sunt consecința unor greșeli grave de concepție și orientare săvârșite de către cercurile conducătoare ale burgheziei românești cu privire la apărarea integrității statului național unitar. Politică de apărare a securității și integrității țării a supraevaluat importanța și va oarea alianțelor politice și militare în detrimentul potențării forțelor proprii ale națiunii române, alianțe care, așa cum practica a demonstra-o, și cum bine se arată și în lucrarea de față, la primele confruntări cu forța celor mai moderne și agresive armate s-au năruit una după alta. Au lipsit din politica de apărare a statului român totemii acele măsuri ferme cu caracter economic și militar, menite să sporească capacitatea de apărare a țării, să asigure și la nevoie să salvgardeze integritatea și independența națională prin forțele proprii ale poporului român.

Datorită unei asemenea politici, România în 1940 era departe de a dispune de un potențial militar care să-i permită o rezistență eficientă și de lungă durată în fața unei eventuale agresiuni din partea statelor fasciste. Și aceasta în pofida enormelor sacrificii materiale făcute de popor pentru apărarea națiunii. Demarajul industriei naționale de război singura în stare să întărească capacitatea de apărare a țării — s-a declanșat abia la mijlocul deceniului al patrulea, prea târziu pentru a recupera terenul pierdut în cei 15 ani de la terminarea războiului. Astfel că pentru evenimentele din anul 1940 și din anii următori o mare răspundere, după părerea

noastră, revine celor care au condus destinele României în anii interbelici.

Ultimele două capitole din lucrare pun în evidență aspecte ale politicii externe a României în perioada 1940—1944, și, respectiv, importanța internațională a actului istoric de la 23 August 1944. În toată această perioadă, cum reiese din lucrare, România, formal un stat independent, s-a aflat în permanență sub presiunea, amenințarea și șantajul celui de-al treilea Reich care sub paravanul promisiunilor privitoare la reîntregirea statului român, a determinat regimul de dictatură militară al lui Ion Antonescu să consimtă la o serie de acte economice, politice și militare ce echivalau cu subordonarea României față de Germania hitleristă, să angajeze potențialul material și uman al statului român în acțiuni de război străine intereselor poporului, ducînd astfel țara pe marginea prăpastiei. Relevînd poziția și atitudinea forțelor politice din țara față de această politică, în lucrare se arată: „În această frământată perioadă a anilor 1940—1944, P.C.R. a fost singurul partid politic care a elaborat și a publicat, încă la 6 septembrie 1941, un program realist, intitulat *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională*. Platforma-program a C.C. al P.C.R., propunea, pe baza unui larg front patriotic antihitlerist, unitatea de luptă a tuturor forțelor politice, a tuturor forțelor democratice antifasciste și patriotice” (p. 568—569). Sînt arătate, în continuare, împrejurările internaționale în care s-au desfășurat evenimentele ce aveau să se concretizeze prin victoria revoluției de eliberare națională și socială de la 23 august 1944, amplele aprecieri din partea a numeroase personalități politice și militare, care au subliniat în mod just implicațiile politice și militare, interne și internaționale ale acestei victorii, precum și participarea poporului român, alături de popoarele din coaliția antihitleristă, la lupta pentru înfrîngerea definitivă a fascismului. Ultimul paragraf din carte este dedicat Conferinței de pace de la Paris din 1946—1947 ale cărei hotărîri, deși au adus României serioase prejudicii economice și militare, prejudicii ce decurgeau din nerecunoașterea dreptului ei de cobeligerant, a anulat odiosul dictat de la Viena, recunoscînd și validînd pe plan internațional dreptul legitim al poporului român asupra Transilvaniei.

Așa cum am afirmat la începutul acestei recenzii, lucrarea se întemeiază pe o amplă documentare, autoarea folosînd din abundență nu numai documentele de arhivă, ci și o bogată literatură de specialitate. Din acest punct de vedere se constată o predilecție a autoarei pentru studiile de specialitate scrise de istorici străini, în timp ce unele lucrări ale istoricilor români sînt utilizate într-o

mică măsură, iar altele sînt trecute total sub tăcere.

Alcătuîtă după toate rigorile științifice, cartea Elizei Campus se recomandă ca o valoroasă sinteză în domeniul studierii politicii externe românești. Ne exprimăm convin-

gerea că ea se va bucura de o largă audiență atît în rindul publicului larg, cit și în rindul specialiștilor, audiență pe care o garantează reușita deplină a acestei colaborări.

Constantin Boloran

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Edit. Eminescu, 1980, 295 p. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Răpeanu.

Reeditarea lucrării lui G. I. Brătianu cu titlul de mai sus, apărută în 1945, și repunerea ei în circulație în luna august 1980, cînd se întrunea la București forumul mondial al istoricilor, a reprezentat, fără îndoială, nu numai un luminos act de cultură, dar și un omagiu postum adus unuia dintre cei mai mari istorici români ai secolului nostru.

Beneficiind de un întins studiu introductiv semnat de Valeriu Răpeanu (p. V-LXXVI), ca și de unele note și comentarii sumare (p. 281-291), noua ediție permite o înțelegere mai profundă a uneia din lucrările fundamentale privind perioada de început a organizării statale românești, alcătuită de un savant eminent, creator de școală în istoriografia noastră.

Cu excepția unor referiri sau caracterizări sumare și sporadice¹, studiul lui Valeriu Răpeanu reprezintă prima exegeză întreprinsă asupra vieții și activității lui G. I. Brătianu, relevînd contribuția remarcabilă adusă de el în domeniul cunoașterii istorice, locul operei sale în istoriografia românească, pe care a reprezentat-o cu strălucire, sau în cadrul mai larg al istoriei gîndirii și culturii românești.

După cum arată autorul (p. V), G. Brătianu „a deschis ochii la viață și a trăit adolescența sub semnul marilor înflăcărări și al pateticelelor chemări pe care poezii și oratorii le adresau unui popor din ce în ce mai conștient că ziua făuririi unității naționale trecuse din domeniul visului în acela al iminenței”. Această atmosferă de înălțător patriotisme îl va marca pentru toată viața.

¹ E. Turdeanu, *L'oeuvre de G. I. Brătianu* („Revue des études roumaines”, VII-VIII, 1961, p. 137-152); Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 334-339; idem, *Gh. Brătianu, 1898-1953* („Studii și articole de istorie”, XXXVII-XXXVIII, 1978, p. 169-173); idem, *L'historiographie roumaine et l'école des Annales. Quelques interférences* („Analele Universității din București”, Istorie, XXVIII, 1979, p. 31-40).

Prezentarea vieții, a genzei și evoluției gîndirii politice a lui G. Brătianu dă prilejul autorului să arate că acesta a fost un reprezentant al liberalismului democratic și că toată viața a avut o moralitate ireproșabilă; deși prezent în viața politică dintre cele două războaie mondiale, istoricul s-a ținut departe de banca ministerială (p. XXII), cu toate că ocaziile și tentațiile nu au lipsit. G. Brătianu „nu a fost demnitar nici unui guvern din perioada prezenței sale în viața publică românească și nu a îndeplinit nici o funcție în stat” (p. XI). El nu a admis (ca atîția alții!) să devină un pion în manevrele și jocurile regale de cullse. „Om de o aleasă integritate morală, el n-a urmărit ca prin activitatea lui politică să parvină în viața socială, în ierarhia științifică, în cariera universitară” (p. XVI). Autorul conturează astfel cu înțelegere și căldură personalitatea politică și profilul moral al marelui istoric și aceasta permite înțelegerea mai amplă a activității sale științifice, căreia îi este dedicată partea a doua a studiului introductiv.

Autorul arată că, sub raportul formării profesionale și al metodei de lucru, G. Brătianu s-a aflat sub influența a două școli strălucite: pe de o parte, cea tradițională, românească, reprezentată de puternica și fascinantă personalitate a lui N. Iorga (față de care G. Brătianu a nutrit întotdeauna o profundă stimă și a avut o atitudine de o probitate morală exemplară, spre deosebire de alți emuli ai marelui istoric), iar pe de altă parte școala novatoare de la revista „Annales d'histoire économique et sociale” a lui Marc Bloch și Lucien Febvre. Primul dintre aceștia, ucis de nașiști, a avut — ca și N. Iorga — o puternică influență asupra lui G. Brătianu.

Opera marelui istoric este deosebit de bogată și variată, trecînd de la istoria medie românească, cu accentul pus pe ceea ce a fost și a însemnat începutul statelor feudale, la istoria modernă și chiar la evenimentele politice pe care le-a trăit, iar pe plan universal de la epoca de tranziție de la antichitate la feudalism, la istoria Bizanțului și la rolul comerțului orașelor italiene în regiunea Mării

Negre în secolele XIII XIV. După cum s-a arătat de curând, G. Brătianu a fost un deschizător de drumuri în aceste domenii ale istoriei universale².

Opera istorică a lui G. Brătianu se remarcă prin câteva trăsături definitorii: o viziune de ansamblu asupra dezvoltării societății românești și integrarea ei în cadrul mai larg al sud-estului european; o amplă deschidere spre fenomenele istoriei universale; prezența cu prioritate a problemelor social-economice și instituționale, ca și tratarea lor prin prisma istoriei comparate. „Savant de o riguroasă metodă de cercetare, pentru care cunoașterea plină la ultimele detalii a faptelor reprezintă o condiție esențială a marilor sinteze, el nu s-a mărginit la domeniul comunicării de fapte, ci le-a situat în ansamblul lor și în perspectiva rolului avut în determinarea evoluției umanității, le-a explicat în lumina evoluției civilizației, a vieții economice pe care el n-a înțeles-o ca pe o simplă adăugare de cifre și date umane, procedând fără nici o urmă de dogmatism la stabilirea factorilor care au intrat într-o epocă sau alta evoluția omenirii” (p. X).

Nu trebuie să uităm, desigur, nici preocuparea permanentă a lui G. Brătianu de a prezenta „istoria trăită”, istoria vie a oamenilor care au făcut-o, dincolo de analiza rece a faptelor și fenomenelor. Toate acestea demonstrează o concepție nouă și o metodă modernă de cercetare. „Noutatea și modernitatea concepției și metodelor sale explică faptul că numeroase lucrări de istorie aparținând unor autorități în materie, ca și cărți valoroase despre problemele tratate de el citează scrierile lui Gheorghe I. Brătianu drept contribuții fundamentale” (p. XLVI). De aceea se poate spune că opera lui G. Brătianu „își păstrează și astăzi viabilitatea datorită unei perspective de o largă deschidere către toate orizonturile istoriei, civilizației, a unei metode de investigație caracterizată prin subtilitatea interpretărilor, a ipotezelor, a noilor relații și explicații date fenomenelor istorice văzute în conexiunile lor economice, sociale, politice, culturale și spirituale” (p. IX).

La toate acestea trebuie să adăugăm faptul că G. Brătianu a fost un istoric patriot care a combătut cu argumente temelnice opiniile greșite sau răuvoitoare ale unor istorici străini îndoeșbi în problema continuității³; în plus, „Ideea unității naționale constituia un ax cardinal al operei lui” (p. XXIX).

Analizând relațiile dintre metoda și concepția istorică a lui N. Iorga și G. Brătianu, V. Răpeanu arată că magistrul l-a influențat pe mai tânărul istoric în două domenii: Ideea de „istorie vie”, de care am amintit, și aceea legată de „relația dintre personalitatea în istorie și viața mulțimilor” (p. XL XLI).

Nu ar fi fost lipsit de interes dacă autorul — reputat critic literar — ar fi vorbit și de calitățile stilistice ale operei lui G. Brătianu, de limpezimea formei și, mai ales, de ironia fină, înmuită cu o rară pricepere la adresa adversarilor.

Trecând la tradiția istorică — ce formează obiectul lucrării lui G. Brătianu — autorul face o largă analiză a modului în care a fost înțeleasă tradiția ca izvor istoric, domeniu în care V. Răpeanu se dovedește foarte bine informat.

Sînt momente și probleme în istoria noastră care se cer a fi lămurite prin munca neînteruptă a citorva generații de istorici. Înțelegerea statelor feudale românești este o astfel de problemă care a implicat un efort de analiză invers proporțional cu cantitatea informațiilor de care dispunem. Mulți istorici s-au ocupat, într-un fel sau altul, de această problemă începînd cu Nicolae Bălcescu, continuînd cu B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu, Gheorghe Brătianu și Constantin C. Giurescu pentru a-l menționa numai pe cei mai mari⁴, dar cercetările continuă și astăzi. Indiferent pe ce poziție s-au situat, fie ca partizani ai „descălecatului”, cum au fost A. D. Xenopol și Gh. Brătianu, sau ca adversari ai lui, cum au fost ceilalți — D. Onciul criticînd cel mai vehement această teorie — toți și-au adus contribuția la o mai bună cunoaștere a acestei perioade.

Autorul actualii ediții, prezentînd felul în care mitul, tradiția au fost receptate la nivelul istoricilor și al unor filozofi ca Lucian Blaga sau Freud, luminează cadrul în care lucrarea lui Brătianu apare ca un element de sinteză și de noutate în domeniul înțelegerii relației dintre tradiție și istorie prin trecerea de la *confruntarea* tradiției cu documentele contemporane la *interpretarea* ei. El a pornit deci de la premisa că: „a respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșală tot alit de vădită ca și însușirea

² Ștefan Ștefănescu, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 73.

³ Despre meritele sale în acest domeniu vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 62, 63, 68, 69, 86, 180.

⁴ Pentru istoriografia problemelor vezi pe larg N. Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, p. 97-123.

ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuție la spiritul critic" (p. 12)⁵.

Coroborând rezultatele obținute din critica tradiției cu cele realizate de cercetările lingvistice și arheologice, folosind analogiile cu situații oarecum similare din centrul și apusul Europei, G. Brătianu își propune să demonstreze esența istorică a „descălecatului”, așa cum îl înțelegea el, ca expresia politică a realizării unei unități existente în fapt.

Autorul își propune, și reușește în bună măsură, să reazeze „într-o lumină mai favorabilă tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, a cărei cercetare a înregistrat de un secol încoace fazele afirmării și negației, ale tezei ce îi dădea deplină încredere și ale antitezei care o respingea aproape în totalitatea ei. Ele face acest lucru convins fiind că venise momentul „să ajungem la sinteza, care ... să găsească echilibrul între părțile opuse și să arate în limite mai exacte, ceea ce trebuie să păstrăm și ce putem lăsa la o parte” (p. 45).

Lucrarea însumează mai multe studii independente, realizate pe parcursul a câțiva ani, referitoare la începuturile statului feudal în cele trei provincii istorice românești. Ordonaarea materialului s-a făcut după criteriul cronologic al întreprinderii cercetării”, spre a se putea urmări mai bine firul gândirii”, după cum mărturisește însuși autorul.

În ce privește scopul urmărit, acesta prezintă două aspecte: repunerea în valoare a tradiției istorice despre „descălecatul” din Transilvania, valabilă nu numai pentru Moldova dar și pentru Țara Românească — în jurul căreia s-au purtat cele mai vii discuții — și, pe de altă parte, sublinierea paralelismelor care au existat în dezvoltarea istorică a acestor țări pornind de la micile formațiuni politice locale, preexistente întemeierii, trecând la condițiile interne și externe similare care au favorizat realizarea unității statale și mai ales înfăptuirea acesteia prin „descălecare” din Transilvania.

Prima parte a lucrării, intitulată *Introducere; valoarea tradiției ca izvor istoric*

⁵ Chiar unul din cel mai redutabili adversari ai „descălecatului”, C. C. Giurescu, în recenzia făcută lucrării lui G. Brătianu a recunoscut că „tradiția populară e mult mai veche decât cea cultă, alcătuită, aceasta din urmă, la vreo trei secole după evenimentul pe care pretinde că-l redă și apoi fiindcă o serie de elemente istorice ale acestei tradiții populare se verifică prin acte și mărturii autentice” („Rev. istorică română”, XVII, 1947, p. 107—113). Vezi reluarea discuției, cu un plus de informație, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 123—159.

(p. 9—48) îngăduie lui G. Brătianu o amplă analiză a atitudinii pe care oamenii de cultură au avut-o de-a lungul timpului față de această tradiție, începând cu acceptarea ei totală, înregistrându-se apoi, în secolele XVIII—XIX, odată cu critica severă a textelor, un fenomen de respingere, pentru ca, în prima parte a veacului XX, să se ajungă la o repunere în discuție într-un cadru mai larg și mai nuanțat.

Pentru a demonstra că tradiția este de fapt depozitară, într-o formă desigur coruptă, a unui sîmbure de adevăr, G. Brătianu porcede la prezentarea din perspectiva istoriei universale a principalelor monumente literare pornind din antichitate de la Biblie. Iliada și Odiseea sau de la întemeierea Romei pentru a se opri mai pe larg asupra poemelor epice medievale.

Chanson de Roland, Cantar del mio Cid sau Nibelungenlied, după ce au parcurs și ele fazele acceptării sau respingerii, au sfîrșit prin a fi considerate purtătoarele unor elemente istorice chiar dacă din punct de vedere strict cronologic sau evenimential acestea se prezintă într-o textură extrem de complexă ca urmare a lungii evoluții pe care au cunoscut-o pînă la versiunea finală. E. Mi-reaux, analizînd epopeea franceză, concluează că Chanson de Roland rezumă trei secole din istoria Franței și a Europei.

Așadar, dacă nu se respinge *a priori* tradiția, ci se procedează la o minuțioasă critică a textului, se pot obține noi date care, coroborate cu cele provenite din alte surse, pot aduce completări la cunoașterea unor evenimente mai puțin lămurite de istorie.

Capitolul al II-lea — *Asăneștii* (p. 49—83), deși iese puțin din sfera tradiției ca izvor istoric, care este ideea centrală a cărții — deoarece în acest caz nu ni s-au păstrat legende ci documente —, este un prilej pentru autor de a-și expune părerea în legătură cu originea Asăneștilor și cu evoluția imperiului lor.

Considerînd rezultatele cercetărilor lui N. Bănescu „definitive”, G. Brătianu susține originea valahă a Asăncștilor și arată ca nu poate fi tăgăduită contribuția valahilor la întemeierea imperiului⁶.

Pornind de la primele mențiuni documentare ale vlahilor balcanici, prezintă apoi cele trei importante grupuri așezate în partea de apus, pe coasta Dalmației, în regiunea dintre Dunăre și Balcani sau la sud, în munții Pind, Thesalia și Acarnania ajungînd pînă în Al-

⁶ Vezi mai nou Stelian Brezeanu, „*Imperator Bulgariae et Vlachieae*”. În jurul g nezei și semnificației termenului „Vlachia” din titulatura lui Ioniță Asan („Revista de istorie”, t. 33, 1980, nr. 4, p. 651—671).

bania. Urmărește apoi răscoala lui Petru și Asan din momentul izbucnirii, deslușindu-i cauzele și locul de desfășurare: munții Balcani. Este de aceeași părere cu C. C. Giurescu și în contradicție cu N. Iorga care considera că mișcarea a început din Thesalia. Evenimentele tulburi care au avut loc în zonă în secolele XII XIII au generat frecvente deplasări de populație în diferite direcții ale peninsulei.

G. Brătianu nu scapă prilejul de a combate unele opinii greșite ale istoriografiei maghiare a anilor '40. De pildă, după L. Makkai, valahii ar fi trecut la nordul Dunării goniți de răscoala bulgară din 1185. Cum însă răscoala a fost opera Asăneștilor iar aceștia au fost valahi, este greu de înțeles cum puteau fugi valahii de o răscoală pornită de ei înșiși; „misterul acestei atitudini atât de ciudate ramne nedeșlegat, cel puțin pentru d-l Makkai” (p. 68).

În sfârșit, analizând schimbarea intervenită în titulatura țărilor, de la „împărat al bulgarilor” și „valahilor” la cel de „împărat al bulgarilor”, valahii nemai fiind menționați, demonstrează esența ei politică.

Susținător al teoriei că poporul român s-a format pe ambele maluri ale Dunării, G. Brătianu subscrie, în legătură cu Asăneștii, la parerile exprimate anterior de Constantin von Hoffer și N. Banescu. Sintetizate în încheierea capitoului, ele au fost sau sint susceptibile de unele reinterpretări. Același lucru este valabil și pentru teoria sa referitoare la etnogeneza poporului nostru⁷.

În capitolul al III-lea — *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești* (p. 86-115) se redeschide una din cele mai controversate probleme ale istoriografiei române. Subcapitolul I *Descălecatul în istoriografia română modernă* sintetizează părerile unor mari istorici care s-au declarat unii pro, alții contra „descălecatului”, așa cum s-a arătat și la începutul acestor rânduri.

Analizând opiniile expuse de D. Onciul, N. Iorga, I. C. Filitti, Al. Lapedatu etc., G. Brătianu arată că „elementul esențial în interpretarea istoricilor noștri este caracterul *autohton* al întemeietorului. Coborîrea din Ardeal este o legendă, întemeierea prin baștinași este istoria” (p. 90-91).

În subcapitolul II, *Critica și tradiția istorică*, Brătianu arată că dacă este privită dintr-o perspectivă mai largă, universală, încadrată în evoluția generală a metodelor istorice cu privire la legende, tradiția poate servi ca izvor istoric. Pentru exemplificări

pornește de la întemeierea Confederației elvețiene și legenda lui Wilhelm Tell, realizând unele apropieri cu situația din Țara Românească în perioada întemeierii.

Subcapitolul III se intitulază *Temeiuri noi ale descălecatului: cercetări lingvistice*. Conștient, de la început că, readucînd în discuție această problemă, va trebui să înfrunte „opinia împărtășită de principalele autorități ale istoriografiei” aflîndu-se totodată și pe poziții opuse celor ocupate chiar de el în alte lucrări, Brătianu își asumă acest risc, convins că „discuția și critica constituie viața însăși a disciplinei noastre”.

În sprijinul teoriei „descălecatului” el vine cu argumentele lingvistice ale lui E. Gamillscheg, arătînd că tradiția întemeierii statului muntean este în concordanță cu cele mai noi teorii despre răspîndirea limbii române⁸.

Subcapitolul IV, *Temeiuri nouă istorice*, readeuce în discuție mult controversata problemă a „descălecatului”. Dacă cu cîțiva ani înainte Brătianu susținea această teorie numai pentru Moldova⁹, acum revine, încercînd să argumenteze posibilitatea existenței ei și pentru Țara Românească. Fără a dispune de noi date documentare, el propune și o reanalizare a tradițiilor culte avînd în vedere cadrul de politică internă și externă a Țării Românești și Ungariei — cu referiri speciale asupra situației din Transilvania.

În sprijinul ideii că Negru vodă ar fi venit din Transilvania, G. Brătianu aduce argumentul că această provincie, fiind „țara de margine a regatului” se numea „neagră” și explică apoi împrejurările în care Negru vodă a fost confundat cu Radu Negru.

În capitolul următor, dedicat Moldovei, G. Brătianu mai aduce două argumente în sprijinul „descălecatului” în Țara Românească, argumente furnizate de I. Moga într-o conferință ținută în 1944, și anume: existența unei tradiții despre Negru-vodă în Făgăraș și „restringerea reală a drepturilor populației românești” din Transilvania la data presupusă a „descălecatului” (p. 119)¹⁰, ultima cauză fiind valabilă și în cazul Maramureșului (p. 138).

⁸ Argumentul a fost respins de Z. Pichianu ca fiind fără legătură cu „descălecatul” („Revista istorică română”, XV, 1945, p. 512).

⁹ *O enigmă și un miracol: poporul român*, București, 1940, p. 112, unde se arată că tradiția „descălecatului” „dispare tot mai mult în fața realității istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede un principat autohton... adunînd micile voevodate din Mica și Marea Valahie”.

¹⁰ Despre această problemă vezi pe larg discuția de la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 134-141.

⁷ Vezi mai nou Dan Teodor, *Probleme actuale ale etnogenezei poporului român* („Anuarul Institutului de istorie”, Iași, 1980, p. 105-115).

G. Brătianu nu combate opinia lui L. Elekes despre conștiința că românii ar fi venit din sudul Dunării, conștiință existentă în sec. XVII și înregistrată de cronica țării (p. 107). În realitate, unele grupe de manuscrise ale cronicii necunoscute lui G. Brătianu adaugă după pribegirea românilor spre miazănoapte: „și fiind lor căpetenie mare Traian și fiul său Siverie”. Această completare arată că este vorba în realitate de întinderea stăpînirii romane la nord de Dunăre și nicidecum de o alungare ulterioară a românilor de la sudul Dunării.

În concluzie, el arată că „unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rîndul ordinilor privilegiate, să-și fi încercat norocul dincolo de munți, sub conducerea unui «descălător» îndrăzneț, rămîne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei nouă și adîncite discuții și cercetări” (p. 114).

Asupra părerilor lui G. Brătianu s-au exprimat, la apariția primei ediții, istorici români și străini—(Zenobie Pclișanu în „Revista istorică română”, XV, 1945, p. 511—515¹¹; C. C. Giurescu în aceeași revistă XVII, 1947, p. 107—114 sau Louis Elekes, în „Revue d'histoire comparée”, XXV, 1947, tome V, nr. 1, p. 69—80) ultimul considerînd-o, sub raportul cunoașterii istorice, o reîntoarcere la ideile lui A. D. Xenopol.

Credem însă că importantă în lucrarea lui G. I. Brătianu este metoda de cercetare, de la cea interdisciplinară (coroborarea rezultatelor arheologice, lingvistice și documentare) la aceea comparativă (analogiile cu Confederația elvețiană și legenda lui Wilhelm Tell) ca și viziunea amplă asupra istoriei acestei regiuni sud-est europene acestea permițîndu-i avansarea unor noi ipoteze — și sub acest aspect ea reprezintă, de fapt, un pas înainte.

În ultimii ani întemeierea Țării Românești a stat din nou în atenția istoricilor noștri (Șt. Pascu, David Prodan, N. Stoicescu, Șt. Ștefănescu etc.), făcînd obiectul unor studii speciale. De aceea nu este în intenția noastră să reluăm întreaga problemă. Dorim numai să relevăm faptul că, punîndu-se un accent sporit pe cercetările demografice, s-a putut constata existența unor emigrări de proporții diferite din Transilvania în Țara Românească. Nu se exclude astfel ideea ca tocmai aceste deplasări de populație să stea

la baza tradiției „descălătorului” care ar corespunde, poate, unui moment de intensificare a lor¹².

În plus, cercetările lui D. Prodan au subliniat unitatea de viață social-politică de pe ambele versante ale Carpaților, deosebi între Făgărașul legat de problema „descălătorului” și regiunea de la sudul Carpaților¹³, unitate de viață dovedită și pe cale arheologică¹⁴. „Descălătorul” poate fi astfel înțeles ca mutarea „scaunului”, a centrului politic dintr-o parte în alta a Carpaților în cadrul aceleiași comunități și al aceleiași formațiuni politice cu tradiții străvechi pe ambele versanțe carpatine.

Se înțelege că despre această problemă se pot spune multe, dar nu acesta este scopul recenziei noastre. Ar mai trebui, totuși, amintit că, în ultima vreme, problema lui Bezerembam (despre care vorbește autorul la p. 115) a fost lămurită de Aurel Decei, care a arătat că episodul în cauză nu privește istoria noastră, astfel încît nu mai poate fi invocat pentru vechimea dinastiei lui Basarab în Țara Românească, așa cum au susținut mulți istorici din trecut^{14bis}.

În capitolul al IV-lea, *Tradiția istorică a descălătorului Moldovei* (p. 117—152), avînd ca subcapitole: I. Tradiția ca izvor istoric; II. Descălătorul Moldovei istoric și legendă; III. Interpretări noi ale descălătorului; IV. Întemeierea statelor românești în dezvoltare paralelă, după ce reia discuția asupra unor aspecte ale tradiției, prezentate și în capitolul anterior fapt explicabil prin aceea că inițial au fost studii separate Brătianu trece la reconstituirea evenimentelor care au avut ca urmare crearea statului feudal

¹² Ștefan Ștefănescu, *Mișcări demografice în fărțile române pină în sec. al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1968, p. 191—192.

¹³ D. Prodan, *Boterți și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII* („Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, VI, 1963, p. 162, 300).

¹⁴ L. Chișescu, *O formațiune politică românească la nord și la sud de munții Făgăraș în secolul al XIII-lea* („Revista de istorie”, 28, 1975, nr. 7, p. 1057—1066).

^{14bis} A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241—1242 dans nos régions selon la Djami ot Tevarikh de F'aze Ollah Rasid' ed-Din* („Revue roumaine d'histoire”, 1973, nr. 1, p. 103—111); și în limba română în vol. aceluiași, *Relații româno-orientale*, Edit. științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 193—208).

¹¹ Autorul amintit susținea că argumentele aduse de G. Brătianu „fac descălătorul numai posibil, fără însă a dovedi realitatea lui”.

moldovenesc. El observă că, spre deosebire de Țara Românească, tradiția despre întemeierea Moldovei „nu a înflorinat nici o obiecțiune esențială în istoriografia noastră critică din ultimele decenii” (p. 126) și arată că cel care a făcut o deosebire categorică între modul cum s-au format cele două state feudale românești a fost C.C. Giurescu care a admis „descălecatul” în Moldova dar l-a respins în cazul Țării Românești. Spre deosebire de C. C. Giurescu, G. Brătianu consideră că formarea ambelor state feudale românești a avut loc în același mod datorită unor „împrejurări comune” și că „descălecatul” Moldovei mai bine cunoscut poate contribui la mai bună înțelegere a procesului de formare a Țării Românești.

Firește, legenda lui Dragoș i-a atras și lui atenția. Dacă Ronul Vuia o considera ca o variantă a unei teme mult mai largi de origine poate, indiană, Brătianu vede în ea influența directă a legendelor maghiare privitoare la cucerirea Panoniei și Transilvaniei.

Relativ recent, Mircea Eliade, analizându o și el, arată că există mari diferențe între legenda lui Ilunor și Magor și aceea a lui Dragoș. Apropierile ce se pot face sînt numai de ordin stilistic. De aceea „trebuie să presupunem existența unei legende *autohtone* comportînd vinătoarea și sacrificiul unui zîmbru ca probă de tip „eroic”. Elementele constitutive ale legendei românești, remarcă el, sînt „nu numai autohtone dar și arhaice; ceea ce este foarte important”¹⁵. Referindu-se la relația dintre tradiție și mit, Eliade constată că „este vorba de două moduri diferite de a exista în lume, de două dimensiuni diferite ale spiritului în interpretarea lui; moduri de existență și activități ale spiritului care, dealtfel, nu se exclud”¹⁶.

Cu excepția unor corectări și completări care se mai pot aduce¹⁷, acest capitol al

¹⁵ Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis han*, Edit. științifică enciclopedică, București, 1980, p. 162.

¹⁶ *Ibidem*, p. 136.

¹⁷ Vezi, de pildă, Ștefan Ștefănescu, „*Întemeierea” Moldovei în istoriografia românească* („Studii”, XII, 1959, nr. 6, p. 42-43); Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1970, p. 240-247; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, Edit. militară, București, 1973; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV* („Anuarul Inst. de istorie”, Iași, 1980, p. 117-138).

Menționăm că în ultima vreme și cronologia primilor domni ai Moldovei a fost revizuită. Vezi Ștefan S. Gorovei, *Cu privire*

cărții lui G. Brătianu își păstrează actualitatea. Interesantă este ideea dezvoltării paralele a celor două țări române care a fost preluată de istoriografia noastră actuală ca și aceea referitoare la rolul și importanța drumurilor comerciale în această regiune¹⁸.

De asemenea merită a fi reținută observația cu caracter general că „tradiția noastră istorică este exclusiv *politică* [...] Factorul *economic* atît de important în procesul dezvoltării celor două țări românești, nu află în ea nici o mențiune” (p. 148).

Capitolul al V-lea: *Moldova înainte de descălecat* (p. 153-186) înglobează două studii de mai mici proporții. În primul, intitulat *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, autorul, pornind de la mențiunea lui Giovanni de Plano Carpini în legătură cu ducii ruteni Roman și Vlachata (Olahă)¹⁹, li consideră ca fiind două personaje reale, doi eroi eponimi.

După cum s-a arătat însă recent, ei reflectă, în fapt, o anumită stare de spirit populară, un anumit fond legendar comun Europei antice și medievale: așezarea la originea popoarelor a doi frați — Romulus și Remus, Cech și Lech — fond pe care-l regăsim astfel și în societatea românească²⁰.

la cronologia primilor voievozi ai Moldovei („Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 2, p. 337-345); idem, *L'état roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle* („Revue roumaine d'histoire”, 1979, nr. 3, p. 473-506).

¹⁸ Vezi Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxembourg* („Revue roumaine d'histoire”, XV, 1976, nr. 3, p. 436 și urm.).

¹⁹ Identificarea propusă de G. Brătianu a fost respinsă de A. Boldur, *Întemeierea Moldovei* („Studii și cercetări istorice”, XIX, 1946, p. 176 și urm.).

²⁰ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1972, p. 69.

După opinia lui P. P. Panaitescu, cei doi eroi trebuiau să explice existența dualismului politic românesc în evul mediu (*Interpretări românești*, București, 1947, p. 143).

Cît despre ducele Ramunc despre care vorbește mai departe G. Brătianu — și acesta a făcut de curînd obiectul unui studiu atent al lui A. Armbruster, *Nochmals „Herzoge Râmunc über Vlâchen Lant”* („Revue roumaine d'histoire”, 12, 1973, nr. 1, p. 83-100).

Pentru întreaga problematică a izvoarelor din sec. XI-XIV relative la românii de la estul Carpaților a se vedea V. Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească*

Deosebit de valoroasă este cea de-a doua parte a capitolului *Q nouă mărturie despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*, care, folosind informații din mai multe izvoare dar mai ales cronică lui Thomas Tuscus, vine să demonstreze existența pe la 1277 a unui voievodat în partea de nord a Moldovei, cuprinzând ceea ce se va numi mai apoi țara Șipeniului și ținutul Bucovinei; fiind anterior descălecatului din Maramureș, el va fi înglobat cu timpul în hotarele Moldovei medievale.

În ultimul capitol, al VI-lea — *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal* (p. 187—225) se analizează informațiile despre formațiunile politice românești din Transilvania transmise de unele cronici maghiare, cum ar fi Anonymus sau Simon de Keza și se demonstrează o dată în plus „prioritatea poporului român în regiunile care au ajuns în urmă sub stăpânire maghiară”.

O lungă analiză este întreprinsă asupra valorii cronicii atât de discutate a lui Anonymus, ca și a știrilor sale relative la vechimea românilor în Transilvania^{20 bis}. Folosind numeroase lucrări ale istoricilor maghiari, G. Brătianu arată că Anonymus „nu cunoaște decât colțul de nord-vest al Ardealului”, cucerit la început de unguri, iar faptul că nu-i pomenește în Transilvania de cit pe români, nu și pe sași, secui și maghiari, arată că aceștia din urmă au pătruns tîrziu în partea centrală și sudică a Transilvaniei.

A fost o preocupare constantă a lui Gheorghe I. Brătianu aceea de a aduce noi și noi date în sprijinul continuității noastre pe aceste meleaguri, de a respinge hotărît denaturările aduse istoriei românești; tonul totdeauna ironic, niciodată virulent polemic, era însoțit de o puternică argumentație.

Ocupîndu-se apoi de instituția voievodatului transilvan care este „o realitate politică străveche autohtonă” (p. 223), consideră ca și Ion Lupaș că între organizarea lui și a celui muntean și moldovean nu era deosebire de esență, numai una de grad²¹. Continuînd, Brătianu avansează ideea că vechea organizare politică românească din Transilvania a fost dusă dincolo de munți de acțiunea descăleării²²; „identice în «esență» și

în origine, voievodatele „transalpine” ale Țării Românești și ale Moldovei s-au deosebit «în grad» de acel transilvănean numai din împrejurări politice diferite, care le-au înlesnit dobîndirea unei existențe de stat independente, în înțelesul relativ al cuvîntului, pentru epoca istorică și regiunea geografică în care s-a putut dezvolta” (p. 224—225).

Concluziile sintetizează, firește, ideile acreditate de-a lungul întregii lucrări în favoarea „descălecatului”, adăugîndu-le un argument în plus — mutarea succesivă a capitalelor Țării Românești și Moldovei din spre munte spre șes.

La sfîrșit, Brătianu strînge într-o anexă izvoarele istorice ale tradiției întemeierii statelor românești pe care le-a folosit, după care urmează o notă bibliografică și un rezumat cronologic.

Salutînd încă odată reeditarea lucrării lui G. Brătianu prin strădania criticului literar Valeriu Răpeanu, care a făcut astfel un mare serviciu istoriografiei românești, nu putem încheia prezentarea noastră fără cîteva observații. Mai întîi, considerăm că ar fi fost bine ca alcătuirea studiului asupra valorii istorice a lucrărilor lui G. Brătianu dedicate începuturilor statelor feudale românești să fi fost încredințată unui istoric medievist care ar fi fost în măsură să arate cititorilor mai puțin avizați care din afirmațiile lui G. Brătianu își mai păstrează valoarea după aproape patru decenii de la apariția lor, perioadă în care istoriografia noastră a făcut mari progrese, care sînt opiniile celor care l-au combătut pe G. Brătianu (îndeosebi P. P. Panaitescu și C. C. Giurescu)²³ și ce contribuții noi s-au adus în acest domeniu²⁴.

mureșului de la începutul veacului XIV reprezintă exemplul cel mai caracteristic pentru etapa care a precedat, cronologic și teritorial, apariția marelui voievod și a domniei în țările românești”. Este vorba de aceeași instituție pe întreg teritoriul românesc.

²⁰ Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 116—119.

Nu era lipsit de interes pentru a întregi contribuția lui G. Brătianu la lămurirea problemelor legate de începuturile statului feudal Țara Românească ca editorul să arate că această problemă a mai fost discutată de marele istoric în alte lucrări generale, de pildă în *Origine et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 113—118.

²⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 119—123. Dacă ar fi studiat aceste contribuții, autorul nu ar mai fi afirmat cu atîta certitudine că esența „descălecatului” așa cum era susținut de G. Brătianu „nu a fost contrazisă și se dovedește că intuițiile sale teoretice fundamentale, concepția sa generală a fost validată de istoricii, filozofii, sociologii conținu-

de la est de Carpați în secolle XI—XIV („Anuarul Inst. de istorie și arheologic”, Iași, XIV, 1977, p. 1—23).

^{20 bis} A se adăuga la bibliografie și studiul lui G. Brătianu, *Le thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois* („Acta Historica”, Monachii, X, 1972, p. 105—112).

²¹ Vezi mai nou Radu Popa, *op. cit.*, p. 193—205; Ștefan Păscu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 1972.

²² Opinie infirmată de Radu Popa, *op. cit.*, p. 204, care arată că „voievodatul Mara-

Apoi, ar fi trebuit ca editorul să știe că în 1975 a apărut un alt studiu al lui G. Brătianu dedicat problemei „descălecatului” intitulat *În jurul întemeierii statelor românești* („Ethos”, II, 1975, p. 8—66), studiu care nu este nici măcar amintit. În acest studiu G. Brătianu răspunde unor observații aduse de C. C. Giurescu (îndeosebi cu privire la lipsa de știri contemporane scrise despre „descălecat”) și face o serie de noi precizări cu

porarii” (p. LXXV—LXXVI). Ori, fie-ne îngăduit să arătăm, lucrurile nu stau chiar așa; după cum am menționat mai sus, problema așa-zisului „descălecat” este astăzi altfel înțeleasă decât în lucrările lui G. Brătianu.

* * * *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4—10 septembre 1976)*, I—II (*Histoire et archéologie*), édités par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, avec la collaboration de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Adriana Stoia, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980 462 + 470 p.

În perioada 4—10 septembrie 1976 a avut loc la București cel de-al doilea Congres internațional de thracologie (pentru organizarea și lucrările congresului, vezi Dacia, N. S., XXI, 1977, p. 5—12). Desfășurat sub înaltul patronaj al președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu (vezi mesajul publicat în vol. I, p. 7—8), congresul s-a impus prin tematica sa vastă și variată: arheologie și istorie, lingvistică, etnografie, folclor și antropologie. S-au prezentat aproape 200 de rapoarte și comunicări, reflectând rezultatele cele mai noi ale studiilor civilizației traco-dacilor din cele mai vechi timpuri până în antichitatea târzie.

Anul apariției celor două volume a coincis cu desfășurarea celui de-al treilea congres internațional de thracologie de la Viena (2—6 iunie), precum și cu cel de-al XV-lea Congres mondial al istoricilor de la București (10—17 august). Momentul a coincis totodată cu sărbătorirea în țara noastră a 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent condus de Burebista.

În legătură cu acest eveniment, „Revista de istorie” a publicat o serie de studii și articole privind istoria și civilizația geto-dacă¹. Pe linia acestei constante atenții acor-

privire la istoriografia mai nouă privind problema „descălecatului” în Țara Românească. Editorul operei lui G. Brătianu ar fi făcut un serviciu imens istoricilor români dacă ar fi inclus în acest volum și studiul amintit, studiu greu accesibil. În plus, studiul apărut în 1975 ne dă o imagine mai completă a evoluției concepției lui G. Brătianu în această problemă.

Cu aceste mărunte observații, remarcăm încă odată utilitatea deosebită a reeditării operei lui Gheorghe Brătianu, ca și valoarea studiului introductiv al editorului ei, Valeriu Râpeanu, care merită toată grațitudinea istoricilor români.

Iolanda Micu și Nicolae Stoicescu

date evenimentelor și problemelor istorie noastre vechi în paginile acestei reviste, se înscrie și prezentarea primelor două volume dedicate congresului de thracologie ce a avut loc în țara noastră cu patru ani în urmă.

Volumul I publică mai întâi raportul prof. Radu Vulpe, președintele congresului, cu titlul *25 années d'études thracologiques en Roumanie*. După sinteza monumentală a lui V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (București, 1926), orizontul studiilor privind epoca străveche în țara noastră a cîștigat în profunzime; dar cei mai rodnici ani au fost ultimele trei decenii, cînd activitatea de cercetare arheologică a atins un nivel care nici măcar nu putea fi bănuț înainte. Ele au permis realizarea, încă acum două decenii, a unei mari sinteze, tratatul de *Istoria României* (I, 1960).

Apoi, Alexandru Fol, directorul Institutului de Thracologie din Sofia, a prezentat raportul *Les grandes périodes de l'histoire thrace* (p. 19—23), așa cum deja le prezentase în cartea sa *Histoire politique des Thraces* (Sofia, 1972). Autorul distinge șapte perioade,

e.n. în „Revista de istorie”, t. 33 (1980), nr. 3, p. 443—469; Dumitru Berciu, *Burebista și tradiția statală*, în „Revista de istorie”, t. 33 (1970), nr. 6, p. 1027—1042 și Constantin C. Petolescu, *Dacii în armata romană*, în *ibidem*, p. 1043—1062.

¹ Gh. Bichir, *Opinii și clarificări în problema dacii, romani, români* în „Revista de istorie”, t. 32 (1979), nr. 9, p. 1767—1773; Gh. Bichir, *Dacii liberi în secolele II—IV*

Începând cu procesul etnogenezei thracilor, încă din eneolitic, ultimele două perioade fiind reprezentate de dominația romană în sud-estul Europei (sec. I—III) și de antichitatea trzie (plină la venirea slavilor).

În continuare, Ivan Ivanov a prezentat câteva rezultate ale săpăturilor din necropola chalcolitică de la Varna, din anii 1972—1976 (p. 25—28) — care au aruncat o nouă lumină asupra preistoriei sud-est europene. Descoperirile de excepțională valoare științifică și muzeistică i-au permis autorului să tragă concluzia: „Toate acestea ne permit a afirma că în această epocă a avut loc cea de-a doua mare diviziune socială a muncii în rândul populației indigene și că au fost create condițiile pentru descompunerea societății primitive” (p. 28).

Eugen Comșa, *Contribution à la connaissance du processus d'„indoeuropéanisation” des régions carpatho-danubiennes* (p. 29—33), urmărește acest proces care s-a petrecut în mod diferit de la o regiune a continentului nostru la alta (mai rapid în părțile de răsărit); prin poziția sa geografică, la confluența a numeroase curente culturale, teritoriul țării noastre a fost și el cuprins în formele complexe ale acestui proces și pentru o perioadă mai lungă. În concluzie, se arată că populația regiunilor carpatho-danubiene a suferit acest proces începând cu etapa finală a fazei Cucuteni A și s-a încheiat la începutul epocii bronzului; „din acest moment se poate vorbi de prezența tracilor pe teritoriul României de azi”. Același fenomen istoric este tratat în comunicarea lui Marin Dinu, *Le complexe Horodîștea-Foltești et le problème de l'indoeuropéanisation de l'espace carpatho-danubien* (p. 35—48), iar originea neamului căruia li este dedicat acest congres în comunicarea lui Sebastian Morintz, *Über die Abstammung der Thraker* (p. 49—56; vezi lucrarea aceluiași, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978).

Prof. D. Berciu prezintă *Quelques problèmes de l'âge du bronze thrace dans l'espace carpatho-danubien* (p. 57—61; vezi încheierea: „Dans la région carpatho-danubienne, l'âge du bronze se présente donc comme une étape de véritable progrès dans tous les domaines, une étape durant laquelle la civilisation matérielle et spirituelle des Thraces a connu un remarquable épanouissement et s'est affirmé comme une unité solide, destinée à permettre l'avènement ultérieur de Gétodaces”). Această perioadă pe teritoriul țării noastre este abordată în comunicările prezentate de Petre I. Roman (despre mișcări etno-culturale în perioada bronzului trac, p. 63—68), Ersilia Tudor (unele aspecte etno-culturale ale perioadei vechi a bronzului în spațiul carpatho-dunărean, p. 69—72), Marilena Florescu (observații cu privire la

riturile și ritualurile comunităților de la Monteoru, în lumina săpăturilor de la Cîn dești, jud. Vrancea; p. 73—88); și Marin Nica (contribuții la cunoașterea culturii Verbișoara în Oltenia (p. 89—93)).

Epoca bronzului la sud de Dunăre este abordată în comunicările lui R. Katlnčarov, *Les civilisations en Bulgarie du sud-est pendant l'âge du bronze* (p. 95—103) și Ivan Panajotov, *Problems of Metallurgy of the Late Bronze Age in the Bulgarian Lands* (p. 105—111).

Cu orizont mai larg, comunicarea prof. Kurt Horedt, *Die Thraker und die Mittelmeerwelt* (p. 113—119), tratează relațiile cu lumea din spațiul mediteranean în epoca antimită, iar Vladimir Popov prezintă *Les Thraces en Asie Mineure* (p. 121—125). De asemenea, Aleksandr Bonev a prezentat unele probleme ale relațiilor traco-miceniene (p. 127—131), iar Gabriela Bockisch a vorbit despre noutăți în privința tehnicii militare în helladicul trziu (*Zu Neuerungen in Kriegstechnik und Bewaffung während der Perioden Späthelladisch III B und III C*, p. 133—135).

După comunicarea de caracter mai restrins, local, a lui Gheorghe I. Petre, pe tema sfârșitului bronzului și începutul primei epoci a fierului în nord-estul Olteniei (p. 137—142), au urmat comunicările prezentate de Tocho Spiridonov, pe tema *La géographie historique des terres entre les Carpates et la mer Égée pendant la période du XIIIe et au IIIe s. av. n.ère* (p. 143—145); Heinz Geiss, *Gedanken zur Einführung des Eisens im östlichen Mittelmeerraum und auf dem Balkan* (p. 147—150); autorul explică preferința termenului folosit în loc de „probleme”, cu privire la introducerea fierului în spațiul Mediteranei de est și în Balcani); Mihail Vasilescu, *Les Thraces dans les épopées homériques* (p. 151—164).

Un vast raport a prezentat prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița, *La contribution des recherches archéologiques à l'histoire des Thraces nord-danubiens* (p. 165—180; epoca bronzului și începutul epocii fierului), iar Attila László, *La région extracarpatique orientale à la fin du IIe millénaire et dans la première moitié du Ier millénaire avant notre ère* (p. 181—187). Pe baza descoperirilor arheologice, Goranka Tončeva a vorbit despre unitatea etno-culturală a triburilor din regiunea de la Dunărea de jos în secolele XI—X î.e.n. (p. 189—194), iar Milan Milanov despre unele fortificații trace din nord-vestul Bulgariei actuale (p. 195—197).

De caracter mai tehnic, de punere în valoare a descoperirilor arheologice, dar cu numeroase idei și încercări de sinteză, sînt comunicările prezentate de: D. Gergova-Dommaradzka, *Some remarks on the origin*

and development of the double-looped fibulae in Thrace (p. 199 202); Mihai Blăjan, Eugen Stoicovici și Paul Georoceanu, *Contributions à la connaissance de la vie économique de la population hallstattienne de la zone de Mediaș (dép. de Sibiu, Roumanie)* (p. 203—214); Jiří Hrala, *Zur Frage der ethnischen Zusammensetzung der Karpatenbecken-Bevölkerung um die Mitte des 1. Jahrtausend v.u.Z.* (p. 223 227, despre etnicul populației din spațiul carpatic pe la mijlocul ultimului mileniu al erei vechi); G. I. Smirnova (p. 235 251, despre legăturile zonei mijlocii a Nistrului cu teritoriul din vest în secolele VI—V î.e.n.). Se remarcă de asemenea sinteza lui Alexandru Vulpe, *Problèmes actuels de la préhistoire thrace* (p. 215 220), iar două comunicări privesc problematica scîților pe teritoriul țării noastre: Amel Lang, *Zur Chronologie frühskythischen Funde in Karpatenbecken und an der unteren Donau* (p. 229 233) și V. Vasiliev, *La thracisation du groupe scytho-iranien de Transylvanie* (p. 253 258).

Printru descoperirile cele mai importante care au urmat publicării necropolei hallstattiene de la Feriștile, jud. Vilcea (București, 1967), se numără grupul de tumuli care se succed pe malul Topologului; pe această temă, Eugeniia Popescu și Alexandru Vulpe au prezentat comunicarea *Sur la culture des Gêto-Daces de la zone sous-carpatique: la nécropole de Cepari* (p. 259 265).

Probleme de arta prelucrării metalului sînt tratate în comunicarea lui A. Mantzevici, pe baza descoperirilor din curganul Oguz (U.R.S.S.) (p. 267 293), iar Georgi Kitov a comunicat despre piesele de harnașament la traci (p. 295 300).

În continuare, Chr. M. Danov a vorbit despre Thracia și Marea Neagră în scrierile lui Platon și Aristotel (p. 301—319), iar Tzvetana Lazova în legătură cu presupusa origine tracică a unui trib amintit mai tîrziu în *Iliada* (*Are the Halizones a Thracian Tribe? Some glances at the ancient Greek tradition*, p. 321 324). Mareînd pe trei hărți descoperirile arheologice, Bojidar Čaprov a vorbit despre drumul de la Abdera-Philippopolis la Dunăre în primul mileniu înainte erei noastre (p. 325 330).

Evoluția societății în a doua jumătate a mileniului dinaintea erei noastre este urmărită în comunicările prezentate de Kiril Jordanov, *Les formations d'État gètes de la fin du VIe jusqu'au milieu du IVe siècle avant notre ère* (p. 331 335) și Dimitar Popov, *L'institution royale dans la maison dynastique des Odryses* (p. 337 341).

Trei comunicări tratează problema fortificațiilor trace: Ath. Milčev, *Thrakische Festungen und Festungen in Bulgarien während*

des 1. Jahrtausend v.u.Z. (p. 343 364); Tzvetana Dremsizova-Nelcheimova și N. Guisdova, *Fortresses thraces dans les Rhodopes* și Ivan Balkanski, *La forteresse thrace „Ostar Kamak”, près du village d'Oustra, département de Kărdjali* (p. 375 376).

Problemele multiple și complexe ale artei traco-gețice sînt prezentate în mai multe comunicări, începînd cu cea susținută de prof. D. Berciu și Florentina Preda, *À propos de l'art traco-gète* (p. 377—381), iar apoi cele prezentate de Emil Moscalu și Petre Voievozeanu (despre monumntul princiar getic și tezaurul de la Peretu, jud. Teleorman, p. 383—390), D. Ivanov (tezaurul de la Borovo, reg. Russe, p. 391—404); J. Griffith (unele remarci pe marginea amforei-rhyton de la Panaghiuriște, p. 405 411), L. Ognenova-Marinova (religia și arta în Thracia în mileniul I î.e.n. pe baza descoperirilor arheologice, p. 413—422), Ioan Horațiu Crișan (raporturi între cultura geto-dacă și cea celtică).

Ultimele comunicări din vol. I sînt axate pe cîteva probleme de arheologie în lumina ultimelor cercetări: Maria Caneva (cele mai noi cercetări în necropola de la Apollonia Pontică, p. 447 450), A. Dimitrova (date noi asupra riturilor funerare la traci în epoca elenistică, p. 451 458), A. Domaradzki (prezența celtică în Thracia la începutul epocii elenistice).

Volumul II cuprinde alle 55 de rapoarte și comunicări tratînd cu precădere istoria tracilor și geto-dacilor în epocile cunoscute pe plan de istorie generală sub numele de elenistică și romană.

Primul raport, cu care se deschide volumul, este cel al lui Mircea Babeș, care tratează despre unitatea și întinderea geto-dacilor începînd cu două secole î.e.n., pînă la cucerirea romană (*L'unité et la diffusion des tribus gèto-daces à la lumière des données archéologiques*) (*IIe siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è.*) (p. 7 23; vezi p. 23: „... on constate la diffusion de la culture archéologique des Gêto-Daces dans deux aires principales: d'une part, une aire centrale, parsemée de fortifications en pierre, d'oppida (davae), de tombes, de dépôts, et dans laquelle cette culture est indubitablement autochtone; d'autre part, une aire périphérique, où les découvertes gèto-daces apparaissent dans un milieu étranger...”). Într-o altă comunicare, N. Gostar a tratat despre populația Daciei înainte de cucerirea romană, în special pe baza informațiilor din *Geografia* lui Ptolemeu (III, 8, 3). De asemenea, Vlad Popescu, trece în revistă diferitele ipoteze cu privire la numele Dacilor (*À propos du nom des Daces*, p. 33 37).

Cercetarea civilizației getice în Bulgaria este tema comunicării Annei Balkanska (p. 39—42), iar Nicolae Conovici ne prezintă relațiile dintre geții de pe cele două maluri ale Dunării de jos în secolele IV—II î.e.n. pe baza descoperirilor arheologice și numismatice (însoțite de trei hărți privind așezările și necropolele din secolele IV, III și II—I î.e.n., o a patra cu răspândirea monedelor histriene în această zonă, cea de-a cincea cu descoperiri de anfore elenistice).

De caracter local, bazele pe cercetările arheologice efectuate de autori, sînt comunicările prezentate de Done Șerbănescu și George Trohani (traco-geto-dacii de pe valea Mostiștei, p. 55—59) și Vasile Ursache (principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Brad, p. 61—70).

H. Dalcoviciu (p. 71—75) face o trecere în revistă a fortificațiilor dacice din Munții Orăștiei și a semnificației lor istorice, iar din nou Wolfgang Schindler comunică pe tema Dio Cassius și reședința regală dacică (p. 77—28). Pe baza descoperirilor arheologice, I. Glodariu ne prezintă atelarele metalurgice de la Sarmizegetusa dacică (p. 83—92), iar Eugen Iaroslavski (p. 93—96) despre locuirea civilă la Sarmizegetusa (pe mai multe terase amenajate pe pantele colinelor).

Din nou, H. Dalcoviciu prezintă succesiunea regilor daci (*La continuité de l'État dace de Burebista à Décébale*, p. 97—103), pe baza surselor scrise antice; autorul se consideră îndreptățit a afirma că „les sources littéraires et les résultats des fouilles sont plus riches et plus significatifs pour la partie centrale, intracarpatique, de l'ancien État de Burebista. C'est grâce à eux que nous pouvons affirmer que le démembrément de ce vaste royaume ne signifie pas la disparition de l'État comme type de formation politique” (p. 98); „De toute façon, il est hors de doute que la vraie continuité de l'État dace s'est exprimée dans la persistance de l'État intracarpatique dont le centre se trouvait dans les Monts d'Orăștie. C'est cet État qui a rempli, peu à peu, le rôle du noyau unificateur dont sortira la puissance de Décébale” (p. 103).

Modul cum opinia publică romană lua cunoștință de problema dacă în preajma și primul secol al erei noastre sînt tratate în comunicările prezentate de Ruska Gandeva (în jurul versului *Occidit Daci Cotisonis agmen* din *Carmina* lui *Horatius* (p. 105—111) și de Adelina Piatkovski (*Le danger gëto-dace signalé par les poètes latins*, p. 113—117).

Spiritualitatea geto-dacă face obiectul comunicărilor prezentate de Ion Banu, *Zamolxis et le phénomène des sectes* (p. 119—126), Gabriel Mihăescu și Eugen Fruchter, *Interférences méditerranéennes dans la culture des Gëto-Daces* (p. 127—130) și de același

Pensée philosophique, instrument logique et code éthique chez les Thraco-Gëtes (p. 131—136). Un domeniu apropiat, pe baza descoperirilor din mormintele trace de inhumatie, abordează comunicarea prezentată de P. Balabanov, *Les petits objets de culte thrace* (p. 137—139).

Mai multe comunicări tratează probleme de numismatică. Astfel, Gh. Poenaru Bordea și Ernest Oberländer-Tirnovanu vin cu unele contribuții la problema așa-ziselor monede-virturi de săgeți, pe baza descoperirilor de la Jurilovca (jud. Tulcea) — fie piese izolate, fie tezaur (p. 141—150), iar Constantin Preda tratează probleme de numismatică geto-dacă (rezultate și perspective) (p. 151—158); J. Jouroukova comunică despre monedele grecești și emiterea monedelor trace în secolele V—IV î.e.n. (p. 159—163; vezi p. 159: „En réalité, la frappe des monnaies thracesse développe sous l'influence de deux facteurs, qui, bien que différents par la forme, ne diffèrent pas de par leur nature. Le premier facteur réside dans les colonies grecques, essaimées sur le littoral thrace, dont la frappe de monnaies, selon l'avis de la majorité des chercheurs, imprime la première impulsion à la frappe de monnaies thraces, tandis que le second réside directement la Thrace avec l'Est. — C'est précisément dans ce second facteur qu'il faut chercher l'explication du grand rôle de la frappe de monnaies phéniciennes, de celle des souverains lydiens et des villes grecques sur le littoral de l'Asie Mineure, dans la formation de la frappe de monnaies thraces”; p. 159); iar D. P. Dimitrov și K. Dimitrov prezintă monetăria regelui Seuthes III, pe baza descoperirilor din cursul cercetărilor arheologice de la Seuthopolis (p. 165—169).

O atenție deosebită merită studiul lui Mihail Lazarov, *Le commerce de Thasos avec la côte thrace du Pont à l'époque préromaine* (p. 171—187), pe baza descoperirilor de anfore (secolele V—II î.e.n.).

Urmează studiul lui Virgil Mihăilescu-Bîrliba despre circulația monedei romane — republicană și imperială (secolele I—III) — în Moldova (p. 189—205).

Probleme de importanță istorică deosebită pentru evoluția etnică în sud-estul european ridică comunicările prezentate de acad. Emil Condurachi, *La romanité orientale: genèse et évolution* (p. 207—209); Georgi Mihailov, *Le problème de l'hellénisation et de la romanisation des Thraces* (p. 211—218); D. Tudor, *Les rapports aux Ier—IIIe siècle de notre ère de la Mésie inférieure avec la Dacie inférieure* (p. 239—251); D. Protase, *Die Romanisation des innerkarpatischen Dakiens* (p. 253—257); Mihail Bărbulescu, *La culture spirituelle romaine et la romanisation*

des Duco-Gètes (p. 259—264); Zlatozara Gotchéva, *Romanisation orientale — prévisions et réalité* (p. 265—271); Iudita Winkler, *Über die ethnische Zugehörigkeit der Landbevölkerung in der Provinz Dakien* (p. 273—279); Emilia Doruțiu-Bollă, *Zur Romanisierung der thrakisch-getischen Bevölkerung der Dobrudscha im 1. bis 3. Jh. u. Z. Eine epigraphische Untersuchung* (p. 281—287).

Mai amintim câteva comunicări introduse de editori între contribuțiile tratând problemele romanizării (a căror unitate o sparg): Ludușil Getov — observații asupra riturilor funerare ale tracilor în epocile elenistică și romană (p. 219—222); Maria Kohler — despre măștile cu figuri din Thracia și Moesia (p. 223—233; prea puțin legată de problemele thr. cologice); M. St. Udrescu — unele date cu privire la vânătoare și creșterea vitelor la geto-dacii și daco-romanii din Cimpia Română, pe baza analizei resturilor osteologice din mai multe așezări explorate arheologic (p. 233—237).

O altă comunicare, prezentată de Alexandra Ștefan, tratează probleme de sincretism religios în epoca romană, avînd ca bază iconografia cavalerului trac pe monumentele descoperite în Dobrogea.

Istoria populației autohtone de pe teritoriul țării noastre, în plin proces de romanizare, este prezentă în mai multe comunicări; prezentate de Alexandru Suceveanu (despre localnici în economia Dobrogei romane, p. 301—308), Magda Tzony (așezările de tip Militari din secolele II—III de pe cuprinsul Bucureștiului; p. 309—315), Mircea Ignat (populațiile dace de la nord-est de Carpați în secolele II—III e.n.; p. 317—321); Gh. Bichir (dacii liberi în secolele II—IV; p. 323—329), Ion Ioniță (unele probleme privind continuitatea dacică la est de Carpați în secolele II—IV e.n.; p. 331—338); Silviu Sanie și Ioan T. Dragomir (aspecte ale conviețuirii dacilor cu romanii în sudul Moldovei aflat sub stăpînirea provinciei Moesia Inferior; p. 339—349), Sever Dumitrescu (despre dacii din Crișana în secolele II—IV e.n.; p. 351—357); Zoltán Székely (dacii și romanii în sud-estul Transilvaniei în secolele II—IV) și Mariana Marcu (din nou despre sud-estul Transilvaniei în secolul al IV-lea, în lumina cercetărilor arheologice; p. 363—369).

Un șir de comunicări, începînd cu cea a lui D. Nikolov, *Particularités des villes antiques en Thrace romaine* (p. 371—377), tratează probleme ale provinciilor sud-dunărene în epoca romană. Dintre acestea, amintim pe cea a lui Bogdan Sultov, care comunică despre centrele antice pentru producerea ceramicii din Moesia Inferioară (p. 379—388), iar Georgi Alexandrov despre extragerea aurului

în zona Montinei (azi Mihailovgrad, în nord-vestul Bulgariei), pe baza descoperirilor arheologice (p. 389—397).

Un număr de șapte comunicări privesc antichitatea tirzie. Prima în ordinea publicării este cea a lui Victor Stancu, *L'arc de triomphe de Galère à Salonique et ses métopes représentant des troupes de Daces* (p. 339—409). Cum se știe, acesta a fost ridicat în anul 304 în amintirea victoriilor repurtate în 297 de Galerius (pe atunci *Caesar*) contra perșilor. Dar afirmația autorului că dacii reprezentați pe acest monument ar fi cei veniți de la nord de Dunăre în ajutorul împăratului (căruia li atribuie o origine dacică) poate fi considerată, în cel mai bun caz, departe de a fi verosimilă; probabil că este vorba, așa cum arătăm nu de mult („Revista de istorie”, 33, 1980, 6, p. 1046, nota 24), de trupele auxiliare de daci create încă de Traian și așezate chiar pe frontiera orientală a imperiului — care desigur acum nu mai aveau nimic din etnicul dac în afară eventual de unele elemente de „decor” (ca stindardul *draco*).

Mai amintim comunicarea prezentată de Alexander Minčev și Petko Georgiev despre mormîntul cu pictură de la Osenovo (reg. Varna) din a doua jumătate a secolului al IV-lea (p. 411—423).

Alte două comunicări tratează probleme ale vieții religioase a secolului al IV-lea: N. Stanev, *Le concile de Sardique (343): étape nouvelle dans la lutte des idées au IVe siècle* (p. 425—433; prilej, totodată, de trecere în revistă a organizării bisericii creștine din Thracia) și Ioan Rămureanu, *Le christianisme chez les Thracio-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thracio-Géto-Daces de la Péninsule Balcanique* (p. 435—444). De asemenea, luînd în considerație numărul apreciabil de biserici paleocreștine (79), descoperite pe teritoriul actual al Bulgariei, Magdalena Stantcheva (*Le réseau des établissements thraces à la fin de l'antiquité à la lumière des données archéologiques*, p. 455—458) ajunge la importante concluzii de ordin demografic: „Le grand nombre des églises dans ces régions est une indication de la densité de la population. Ce ne sont ni des lieux de pèlerinage, ni des monastères isolés. On doit donc s'attendre à découvrir aussi le réseau des établissements humains, qui devaient subir l'influence de ces églises. Les études ultérieures dans ce sens de toutes sortes d'informations (sources écrites, toponymie, archéologie) permettront d'établir les relations qui existaient déjà entre telles tribus thraces et les églises déjà localisées” (p. 458).

De asemenea, problemele teritoriilor de la sud de Dunăre în antichitatea tirzie (urbanism, viață economică, populație) sînt abordate în comunicările prezentate de Velizar

Velkov, *Thrakien und die Thraker in der Antike* (p. 445—450) și D. Il. Dimitrov, (unele probleme etno-culturale ale istoriei populației de pe malul drept al Dunării de jos în secolele V—VII; p. 451—454).

Publicarea celor două volume — însumând 108 rapoarte și comunicări, — chiar dacă la mai mulți ani de la ținerea congresului, reprezintă un câștig pentru studiile de thracologie și în general de istorie veche. Considerăm totuși că ar fi fost util să se publice după fiecare contribuție discuțiile și intervențiile participanților, mai ales că unele materiale comportă luări de poziție critică (vezi în acest sens precizarea din *Avant-propos*: „Le Comité de rédaction tient à préciser qu'il

n'est intervenu que pour corriger les fautes évidentes et de détail des traductions" [ceea ce totuși nu s-a întâmplat totdeauna]. „On n'a pas procédé à une stylisation de celles-ci, afin de ne pas y altérer le sens donné par l'auteur. On a respecté ainsi la forme du manuscrit envoyé à la rédaction, la responsabilité pour les opinions exprimées revenant entièrement aux auteurs"). Colectivul de coordonare ar fi trebuit de asemenea să aibă în vedere o prezentare mai ordonată, tematică, a materialelor. Deosebit de acestea, subliniem condițiile grafice bune în care *Actele* au văzut lumina tiparului.

Constantin C. Petolescu

GYÖRGY SPIRA, *A Nemzetiségi kérdés, a negyvennyolcas forradalom magyarországon* (Problema națională în revoluția de la 1848 în Ungaria), Kossuth Könykiado, Budapesta, 1980, 241 p.

Înțelegerea deplină a stadiului actual al cercetării istorice maghiare vizînd demersul privind fenomenul revoluției din anii 1848—1849 necesită privirea retroactivă în timp — pînă după anul 1948 — cînd literatura istoriografică consemnează intense și considerabile activități, desfășurate în contextul aniversării conjugate a evenimentelor pe plan european. Cu această ocazie se elaborează primele studii cu caracter general, situate pe coordonatele concepției materialist-dialectice în privința analizei și interpretării faptului istoric respectiv. Dacă pînă la această dată știința istorică burgheză luminează cu precădere momentele politice și militare, lupta națională fiind analizată greșit și tendențios, disociată de aspectele sociale și conexată în exclusivitate conflictului dintre popoare, istoriografia marxistă cercetează cadrul economic și social, contradicțiile de clasă și naționale care conduc la derularea și acuitatea deosebită înregistrată de revoluție în Ungaria.

Noua concepție și metodă de lucru care situează comprehensiunea datului analizat la nivel superior, prin documentația și informația bogată, lărgită de dimensiunile actului de cercetare bazat pe depistarea și editarea corpusurilor de documente, ca și prin interpretarea novatoare în spiritul gîndirii materialist-istorice, posedă un rol definitoriu în propulsarea restudierii științifice a revoluției din 1848—1849. Demersul înfăptuit înregistrează rezultate meritorii în această direcție,

ilustrate de activitatea unui istoric de talia lui I. Tóth Zoltán, care realizează încetățenirea analizei globale a fenomenului revoluționar în ansamblul cercetării comparate din aria sud-est europeană. În mod treptat, locul lucrărilor și studiilor generale, de cuprindere orientativă pentru perioada focalizată, este luat, la peste două decenii distanță, de cele care problematizează și disecă din paletă de teme anumite. Compartimentarea și cercetarea aproape exhaustivă prin pendularea de la ipoteză-concepție la document și invers, devin etape esențiale în evoluția istoriografiei marxiste maghiare despre revoluția anilor 1848—1849.

Responsabilitatea în privința respectării permanente a adevărului istoric și convingerea subliniată față de necesitatea receptării critice a cercetării istorice străine ne îndrituiesc să rezumăm în continuare cîteva din concluziile privind revoluția din 1848—1849 în Transilvania așa cum transpar din lectura lucrării menționate în titlu. Încercăm să păstrăm ordinea cronologică indicată de autor și ne vom strădui să îmbinăm criteriul analizei pe un grupaj de probleme cu metoda desfășurării unitare a materialului recenzat. Racursul întreprins se axează pe raportarea continuă la fenomenul istoriografic românesc, pentru realizarea formulării critice și obiective care să acopere întrutotul realitatea istorică.

Deosebit de fecund și recunoscut exeget, realizator de studii și lucrări despre fenomenul

revoluției ungare¹, cu primat critic și interpretativ de necontestat în istoriografia autohtonă problemei, Gy. Spira ni se înfățișează în cartea prezentă cu versiunea inițială, extinsă fapt mărturisit în succintul cuvânt introductiv care a stat la baza întocmirii capitolului respectiv din volumul VI al „Istoriei Ungariei”². Situat cu obstința în siajul exemplului trasat în știința istorică maghiară de activitatea unor specialiști versași ai perioadei, cum au fost I. Tóth Z. și E. Arató, autorul recenzat de noi ne desătușie intenția urmărită în aceeași precăvintare citată: anume, de a redimensiona dezbătuta problemă națională, vitală în mersul revoluției ca și în cercetarea istoriei locale, noutate constând fără a fi în detrimentul datării revăzute cronologic prin apariția de alte evenimente în virtutea materialului depistat într-un alt gen de interpretare, mai conștientă și lipsită de prejudecăți. Tindem deci în cele de mai jos să admitem argumente sau să vehiculăm altele, constituite posibil în contrarii necesare, pentru întreprinderea executată de Gy. Spira care intenționează

coroborarea unor puncte de vedere trecute și prezente, uzitând de puțința analizei comparate pentru definirea manifestării plene politice la națiunile cuprinse în Ungaria istorică la momentul 1848—1849.

Capitolul prim, sugestiv intitulat „Apariția problemelor” introduce lectorul în atmosfera și intimitatea politică care frământau națiunile din centrul și sud-estul Europei după debutul furtunos marcat de revoluție în apus și la Pesta. Considerăm că problema influenței revoluției pestane asupra majorității popoarelor nemaghiare — teză vehiculată de autor în dese rânduri — suportă cu îndreptățire amendamentele cuvenite, deoarece adeziunea și receptivitatea afirmate-noțiuni între care nu putem pune semnul egalității și care ar trebui pătrunse în profunzime pentru realitățile complicate din Ungaria vremii, — manifestate față de caracterul democratic emanat de cele 18 puncte din programul revoluției maghiare vizau și reclauau trecerea de la faza teoretică la implicarea laturii practice. Or, aplicabilitatea nu se poate motiva numai prin înfăptuirea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, de exemplu, pentru că revoluția să reunească eforturile conjugate ale tuturor adeptilor, pentru că zona geografică și etnică în cauză să evadeze din starea de dependență! (p. 12) Să nu omitem totodată, cantonați în acest punct, stavila numită nobilimea conservatoare transilvană, care se împotriva ea însăși unirii, din motive obiective, asupra cărora nu zăbovim pentru cercetarea declanșării revoluției în Ungaria și Transilvania. Autorul constată și demonstrează posibilele surse de progres pentru saltul înregistrabil pe seama popoarelor nemaghiare prin aplicarea prevederilor revoluției, relevând în același timp crasele discrepante vizibile în structura evolutivă, politic, social, economic pentru fiecare națiune în parte, enumerând alte probleme și greutăți care se ratașează și se reconpun în realitățile existente la momentul sublimat și care împieteză în mod logic adeziunea exprimată „perfect unanimă”, mai cu seamă că starea de naționalitate cu justețe subliniată, se solicită garantată printr-o lege specială, fapt nelndeplinit de guvernul provizoriu compus în majoritate de politicieni liberali. Întrebarea imediată care decurge din expozeul de mai sus și la care istoricul oferă răspuns se fundamentează pe concepția de stat național, moștenit din evul mediu, care profesa existența nobilimii ca stăpînă unică a puterii în stat, cu limba oficială manevrată drept instrument, generalizat și impus, care nu suportă derogări în valoarea altor națiuni, chiar și majoritare, și chiar după izbucnirea revoluției. Existența grupării radicale la nivelul conducerii centrale în context determinat și circumscris unor obiec-

¹ *A magyar forradalom 1848 1849-ben* (Revoluția maghiară din 1848 1849), Budapesta, 1959; *1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a* (Széchenyi și 1848) Budapesta, 1964; *Auf der Suche dem besseren Verstehen des ungarischen Achtundvierzig*, *Acta Historica*, 1967, nr. 3 4; *The national minorities policy of the Pest revolution's left in March 1848*, *Studia Slavica*, 1970, nr. 1 2; *A 48-as nemzedek nyomában* (Pe urmele generației pașoptiste), Budapesta, 1973; cu Gy. Rózsa, *48 a kortársak szemével* (48-ul în opinia contemporanilor), Budapesta, 1973; *A Hungarian Count in the Revolution of 1848*, Budapesta, 1974; *Les journées critiques de la révolution hongroise en septembre 1848*, *Etudes historiques hongroises*, I, 1975; *A negyvennyolcas forradalom kérdései* (Probleme privind revoluția din 1848), Budapesta, 1976; *Szeged jegyében. A nemzetiségi kérdés rendezését célzó tervek és lépések 1849-ben* (În spiritul Seghediuului. Acțiuni și proiecte privind rezolvarea problemei naționale în 1849), *Történelmi Széle*, 1976, nr. 3; *A testvérharc küszöbén. A nemzetiségi mozgalmak kibontakozása a 48-forradalom Magyarországon* (În preajma războiului civil. Desfășurarea mișcării naționalităților în revoluția de la 1848 din Ungaria), *Szozadok*, 1977, nr. 4; *Petőfi napja* (Petőfi și revoluția), Budapesta, 1978; *Széchenyi a 48-as forradalomban* (Széchenyi în revoluția de la 1848), Budapesta, 1979; *Kossuth and Posterity*, *Etudes historiques hongroises*, I, 1980.

² *Magyarország története (1848 1890)*, I, Budapesta, 1979, p. 59—434.

tive puțin maleabile, cu toată tendința stângistă exprimată în înțelegerea necesității transformării burgheze ca punct de pornire pentru majoritatea nemaghiară în evoluția marcată de detașarea de feudalism — evidențiază Gy. Spira — sucombă în timp scurt, lipsită de baza adecvată, în pofida rezistenței extreme denotate.

Receptivitatea enunțată de autor tangentează pe mulți din frunzașii mișcării naționale române transilvane, Barițiu și Cipariu, liberali în conștiință și manifestare exprimând puncte de vedere concesive vizavi de uniunea proiectată și destrămarea relațiilor feudale. Aripa de stînga, reprezentată de tinerii intelectuali canceliști de la Tîrgu-Mureș reclamă pe cale petiționară înfăptuirea problemei naționale și agrare, aceleași deziderate fiind conținute în manifestul intelectualității radicale clujene, elaborat de Buteanu, care sollicită egalitatea înaintea legii, folosirea limbii materne și abolirea iobăgiei.

Evidențierea executată de istoric în privința caracterului programatic al petițiilor reprezentanților românilor transilvăneni se cantonează într-o analiză profundă în perimetrul „monumentului bărnățian”. Interpretarea permite semnalarea necesității de a se depăși inerția unor etichete, o atitudine mult mai elastică în judecarea rolului mentorului revoluției române din Transilvania. Bărnățiu lansează într-adevăr proclamația sa și îndeamnă la reclamarea de Congres național pentru români în condițiile în care nedispunînd de instituții politice, adunarea proiectată se constituia în unic for de decizie cu caracter permanent. Atitudinea exprimată față de unire se condiționează în funcție de recunoașterea ca națiune politică, de eliberarea și improprietărea iobagilor români, fără despăgubiri. Proclamația lui Bărnățiu constituie deci un program național politic, care este adevărat că nu devine rapid opinie dominantă, necesitînd lămuriri, conturări, propuneri și discuții vizînd finalizarea deplină în cadrul adunării naționale. Credem de cuviință să subliniem faptul că apartenența unui Dragoș sau Murgu, a românului din Banat și părțile vestice la cauza revoluției maghiare, în fața sa incipientă, nu se datorează numai diferendului confesional cu mitropolia srbă de la Carlowitz, aplanarea și lichidarea dependenței fiind sollicitate prin demersul maghiar! Trebuie mai mult curaj în discernerea nuanțelor și o mai mare lărgime de vederi care să cuprindă la unison realitățile și particularitățile pentru fiecare regiune geografico-etnografică în parte. Spira recunoaște cu justețe că guvernul liberal condus de premierul Batthyóny nu a reușit să aplice în întregime legile din martie, eliberarea din iobăgie și drepturile cuvenite pentru naționalități (p. 28). Afirmăția se continuă cu expunerea, faptului

că revoluționarul Kossuth nu intenționase nicicum să micșoreze sfera puterii nobilare — deosebi în Transilvania unde conservatorii și liberalii potrivit unor poziții divergente temporare realizează frontul comun pentru menținerea atributelor de clasă — ci să o extindă, admițînd libertăți culturale-religioase, dar nu etnice, tocmai datorită persistenței tezel integrității teritoriale care bîntuiea gîndirea politică a conducătorilor revoluției maghiare (p. 29). Autorul remarcă cu pertință că mecanismul puterii se vizualiza drept impenetrabil pentru naționalități (p. 31).

Temerea tot mai evidentă față de pericolul unei contrarevoluții din partea popoarelor nemaghiare, concordantă deciziei Vicinei, paralizază orice ascensiune față de dezideratul etnic vital, marcînd procesul îndepărtării totale de revoluția maghiară și cauzînd în final minimalizarea forței și importanței existenței și acțiunii mișcării naționale de către însăși implicatul guvern provizoriu pestan. Somnolența denotată în aprecierea mișcărilor țărănești pentru aplicarea decretelor din martie, și în cazul Transilvaniei, concurează la neremarcarea convenențelor dintre aspectul social și cel național, oficialitățile nefiind în stare să conceapă racordarea celor două tendințe evidente pretutindeni.

Marcat profund în continuare de rol și personalitatea lui Bărnățiu în prima adunare de la Blaj în scopul formulării revendicării națiunii române, autorul ridică totuși problema interferenței, a implantării, ca să folosim termenul uzitat, a idelilor și acțiunii naționale în mediul rural fapt identificat ca serios cîștig tocmai datorită tergiversării în direcția aplicării decretelor din martie. Cazul transilvan unde revoluția nu își instituise încă autoritățile, unde conduc Dieta și organele sale cu măsurii, porunci, amenințări, intimidări, atitudini și împotriviri care alimentau nemulțumiri, agitații, mișcări și răzvrătiri, accelerează interdependența dintre național și social, concluzionează specialistul ungar (p. 38—39). Recurgerea constientă la forța armată, indică cercetătorul, măsurile drastice și reacționare aplicate, staturii impus, maltratările, execuțiile militare punctează decisiv în conturarea opțiunii românilor transilvăneni de împotrivire la „binefacerile” revoluției (p. 39). Efectul constituției austriece din 25 aprilie 1848 se constituie în factor exterior situației create, nicidecum în corolar, cauzalitățile enumerate de autor (p. 40) devenind depistabile anterior validării separării și confruntării directe dintre națiunile nemaghiare și revoluție.

„Extinderea contradicțiilor” cuprinse în capitolul dol din lucrare trasează liniile evolutive pentru conflictul în manifestare pînă

la granița verii cu toamna anului 1848, când decizia militară se impune unanim. Este interesant de semnalat faptul că pentru durata de timp de până la sfârșitul lunii mai, Gy. Spira detectează improbabilitatea adevărului depline la cauza naționalităților, cu toate că enumeră comparativ stadiul adunării naționale la slovaci, croați, sârbi și români, exemple concludente după noi pentru momentul statuat în desfășurarea organizată a revoluțiilor naționale potrivit unui program politic unitar. Factorul etnic de dincolo de granițe, în cazul sârbilor și românilor, poate avea un efect posibil, consemnat corect și dezvoltat ulterior de autor tinzând la o creionare apriorică a identității naționale în teorie și practică.

Analizarea și interpretarea adunării românești de la Blaj din 3/15 mai 1848, de dorit sub toate aspectele sale, considerăm că poate facilita pentru viitor abandonarea unor puncte de vedere care vădesc tendințe unilaterale în cercetarea săvârșită, din unghiurile unei cauze anumite, stabilite cu precizie, fără a fi în concordanță cu realitatea istorică. Din motive de spațiu, timp și îngăduința cititorului nu intenționăm să intrăm în amănunte, argumentarea incriminată fiind deplăcutabilă între p. 47—50, unde se susține caracterul antirevoluționar al adunării, care proclamase națiunea română ca națiune de sine stătătoare și care în „Petițiunea națională” incluse revendicări antif feudale, democratice precum și cerința independenței naționale.

Ne declarăm de acord cu aserțiunea privind participarea unei părți a țărănimii maghiare la adunare, demonstrație viabilă pentru contracararea tezei „naționalismului exacerbat” vehiculată de autor, la fel cu aprecierea opțiunii conducerii și masei, nehotărâtă și încă neexprimată în totalitate, de vitalitatea factorului numit Bărnuțiu, dar nu ne putem permite să punem totul pe seama unor porniri ancestrale, potențate conștient, pe ațtarea dușmăniei față de națiunea vecină, pe impresia și calitatea de lider de necontestat, întruchipată de Bărnuțiu. Realitățile trecute, cele imediate și prezente, situația deplorabilă a națiunii majoritare române în Transilvania, politica totalmente greșită a politicienilor liberali de la Pesta și samavolnicile autorităților au concurat la impunerea glăsurii autohtone pe cîmpia de la Blaj unde se strigase „Vrem să ne unim cu Țara”, și nicicum nu dănuia dezinteresul față de soarta fraților din Țara Românească și Moldova.

Hotărârile de la Blaj, petițiile la Viena, apelurile redactate către popor condiționează ruptura definitivă dintre revoluție și nemaghiari, remarcă Gy. Spira, comprehensiunea Curții, voalată diplomatic, fiind condamnată și explicitată în ultimă instanță datorită

politicii generale a guvernului pestan, în particular de atitudinea oficialităților din Transilvania. Unirea votată de Dieta clujeană, realitățile dintre 29 mai — 18 iulie pogromurile împotriva țăranilor, petițiile rămase fără răspuns — vezi cazul edificator al lui Murgu din 27 mai — dreptul de vot inegal și discriminatoriu conturează iminența prăpastiei, a stării de beligeranță, pecetluind neîncrederea și îngustimea în vederea a guvernanților, în pofida tentativei radicalilor de contacte salvatoare, pentru debutul lunii iunie înregistrându-se întâlnirea dintre Iancu și Vasvári, rămasă nedecisă (p. 52—56). Spira constată că Congresul slav de la Praga încită la înarmarea generală, premiera în intervenție fiind de partea sârbilor. Situația limitată devine inevitabilă. Széchenyi speră, este unicul care face demersuri și reclamă necesara reconciliere, în timp ce Kossuth și în mod surprinzător, tandemul Deák-Eötvös înclină fără zăbăvă către adoptarea soluției finale. Intrebuințarea forței armate, politica de mână forte (p. 67).

Capitolul trei, denumit „Pe făgașul luptei armate” debutează cu enunțarea pildei sârbe și croate în declanșarea conflictului armat, cu relevarea tentativelor de mediere din partea guvernului Batthony, fapte neviabile în cazul românilor transilvăneni, Dieta clujeană manifestând o atitudine netă și ostilă, poțențînd astfel la maximum starea de surescitare de la începutul lunii septembrie (p. 73—74). Nepăsarea afișată de guvernul liberal maghiar în problema agrară, dreptul de vot și libertățile democratice-politice, exemplul militar sud-slav, diferendul tot mai vădit dintre Ungaria și Austria cauzează deznodămîntul în urma celei de-a treia adunări de la Blaj. Autorul derulează cu exactitate operațiunile militare cu amendamentul că opinia despre utilizarea „forței armate care reclamă forța armată” (p. 77) o interpretăm la modul invers față de originalul exprimat, deoarece incorporările forțate, măcelurile săvârșite împotriva țărănimii române care cerea un drept inalienabil (vezi Mihai și Luna), acțiunile represive purtate de gărzile cetățenești, de comitetele pentru păstrarea ordinii nobiliare au canalizat expulzarea pe cale violentă a energilor zăgăzuite, cu intenția inițială de a nu se angrena într-un război civil defavorabil cauzei progresului și de a rezolva în mod pașnic, democratic aspirația legitimă a națiunii majoritare transilvane.

Nararea războiului de eliberare, devenit de apărare pentru români după intervenția generalului Bem și explicitarea reacției produse de constituția „octroată” pentru totalitatea naționalităților deschid capitolul patru, care prin titlu „În căutarea deznodămîntului” își propune să reconsidere cumului de

tentative înregistrat pentru împăcarea și colaborarea între nemaghiari și guvernul revoluționar. În acest sens autorul consideră că momentul propice favorizat de înfringerile militare și surprinderea, dezamăgirea facilitată de situația de după admiterea constituției nu au fost suficient exploatare în tentative de contactare a naționalităților. Guvernul liberal și Kossuth devin mult mai reticenți în urma victoriilor raportate de Bem, intențiile radicalilor mărturisite în presă, acțiunile lui Vasvári, Perczel și Teleki la Paris rămânând fără ecou. Gy. Spira subliniază faptul că diriguitorii maghiari nu au acceptat ideea acordării de autonomie teritorială pentru naționalități, teză care se impusese cu de la sine putere în cadrul plenipotențelor mandatate neoficial (p. 100).

Tratatul dintre fruntașii revoluției române transilvane și emisarii pestani din aprilie 1849 prezintă aspecte distincte față de pertractările cu eroații și sîrbi, deoarece se discută de pe alte baze, românii fiind în apărare și manevrând cu abilitate factorul intermediarilor, mesajat chiar de o parte din emigrația română din Principate. Contextul militar intern și extern, conturat de ofensiva generalului Bem, eșecul imperial și reverberarea distructivă a constituției vieneze, evidențiază istoricul, propulsează episodul Abrud (p. 102). Eșichierul tentativelor însușește o gamă variată de modalități de exprimare, care se exprimă prin acțiunea lui Magheru și Bolliac, prin misiunea lui Bălcescu, aflat la Debrețin în contact nemijlocit cu Kossuth care se arată iarăși retardant în acceptarea și admiterea de drepturi, în afara celor stipulate pe tărîm confesional, școlar și administrativ (p. 104).

Debutul lunii iulie 1849 rezonând primejdia externă acută înglobată de ofensiva țaristă mobilizează ultimele resurse și eforturi, de ambele părți, lăncu etalînd receptivitate, Kossuth și guvernul postulînd axioma neacordării autonomiei teritoriale conced în privința legii naționalității, inaplicabilă datorită sfîrșitului tragic al revoluției maghiare (p. 106–108).

„După domolirea bătăliei”, în capitolul ultim al cărții sale, Gy. Spira intenționează să creioneze un bilanț onest, despre biruitorii și învinși, cu radiografii cauză-efect pentru fiecare națiune în parte. Se recunoaște acum îngemănarea aspirației sociale și naționale în lupta țărănimii române transilvane (p. 114), refluxul naționalismului în revanșă și teama permanentă de naționalități care vor potența compromisul din 1867. Analiza greșelilor săvîrșite de conducerea liberală a revoluției maghiare, inconsecvența politică denotată, cauzele interne intrinseci, condițiile social-naționale specifice, intangibilitatea pobilimii

din Transilvania temătoare pentru puterea posedată în raport cu dezideratul națiunii majoritare subjugate considerăm că primează în balanța argumentării față de vehicularea ideii privind idealul național care ar fi eradicat însemnătatea victoriei transformărilor burgheze avansate de revoluție (p. 118). Limitele de clasă și deficiențele înregistrate în manevrarea chestiunii naționale se recompun în înlăntuirea logică care conduce în final la „libertate și supremație”, numai de o parte, virtuți dorite, angrenate însă în contradictoriu de momentul pașoptist. Tendințele de împăcare și tatonarea colaborării sînt infructuoase și datorită intransigenței lui Kossuth și a guvernului, este foarte adevărat, dar și a măsurilor repressive adoptate de nobilimea maghiară transilvană, fapte care îngemănate au contribuit la turnura nefastă a evenimentelor. Misiunea pariziană a emisarului Teleki în scopul închegării alianței româno-maghiare, căutarea unui drum comun, presărat de încercări de împăcare și tratative pentru colaborare, intrarea în acțiune a lui Bălcescu, cu rezultatele cunoscute, sînt aspecte creionate cu judiciozitate, realism și simț critic de istoricul maghiar.

Nu ne propunem să continuăm detalierea fragmentului final din cartea recenzată. Apreciem cu deosebire stilul specific de redactare a notelor bibliografice care opinăm că suportă serioase aduceri la zi, mai ales că manuscrisul a fost elaborat cu cinci ani în urmă. Faptul se reclamează cu atât mai mult cu cît publicarea sa astăzi impune în bogăția fișierului documentar pentru reușita istoriografică deplină a autorului-exegeț. Lucrarea istorică considerabilă și consistentă posedă în adiacent un aparat esențial compus din reproduceri, ilustrații, tipărituri, menit să coloreze interpretarea, să illustreze atmosfera epocii descrise, să faciliteze comunicarea dintre lector și perioada lecturată. Sugerăm în cazul de față, după relevarea oportunității întreprinderii de un asemenea gen, grija mai atentă față de explicarea materialului ilustrativ, pentru evitarea unor inadvertențe, chiar și minime, care nu concordă cu realitatea istorică și care pot deruta pe nespecialist (cazul comentariului la imaginea reprezentînd adunarea din 3 15 mai de la Blaj). Anexele documentare, extrem de binevenite și totuși prea selectivă, deși cuprind articole programatice, manifeste, petiții, fragmente de corespondență pentru ansamblul manifestării națiunilor nemaghiare în intervalul 1848–1849, pot cuprinde într-o ediție viitoare revizua unor note de subsol care provoacă nedumeriri și ilaritate pentru specialist (n. 1, p. 141, n. 20, p. 150, n. 24, p. 170, n. 38, p. 184). Nu tîdem să intrăm în detalii și polemici ci facem referiri la rezultatele ultime ale cer-

cetării istorice românești, exprimate de primele două volume din corpusul documentar privind revoluția de la 1848 în Transilvania³.

Cumulul de remarci rostite după excursul pricinuit de lectura cărții cercetătorului Gy. Spira se canalizează către exprimarea constatărilor finale vizând munca și făuritorul ei. Larga paletă de probleme principale oferită prin activitatea susținută și temeinică, cu noi rezultate minuțios și atent cercetate nu reușesc întotdeauna să convingă prin bogăția materialului prezentat și analiza istorică

³ Șt. Pascu, V. Chereșteșu, *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, vol. I, 2 mart. - 12 apr. 1848*, București, 1977; Idem, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania, vol. II, 12-29 apr. 1848*, București, 1979.

lucidă. Surprinde adeseori tendința exagerării sau minimalizării în privința puterii de înțelegere și a capacității de sinteză politică de notate de naționalități la momentul respectiv. Încercarea rămâne totuși meritorie, necesară și binevenită pentru informarea și orientarea cititorului străin în privința opiniilor nou exprimate în știința istorică maghiară. Argumente mult mai viabile, vizând fenomenul revoluționar global dezbătut, considerăm că au puțința de a potența la maximum și de a oferi autenticitatea rivnită, caracterul științific unor asemenea angrenări temerare, care în pofida unor lipsuri și greșeli inerente exegezei nu pot decât să reprezinte un câștig notabil și să atenționeze în viitor pe cei care purced la elaborarea de studii de asemenea amploare în granițele veridicei și desăvârșitei probității cărturărești.

Stelian Mîndruț

ISTORIA ROMÂNIEI

I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 188 p.

Bazindu-se pe o largă documentație arhivistică, puțin sau deloc folosită de istoricii români, I. D. Suciul și-a făcut simțită prezența în domeniul culturii, în primul rând, prin înțelegerea corespunzătoare a necesităților istoriografiei românești; trecutul Banatului a fost insuficient cercetat, așadar își aștepta un specialist în istorie și literatură care să releve variatele aspecte ale luptei naționale a românilor bănățeni, să contribuie la semnarea unor prezențe românești remarcabile în momente de seamă ale istoriei universale¹; în proiectele sale, după cum însuși mărturiseste - există dorința de a rescrie o sinteză despre trecutul acestui ținut, o istorie care sa aibă mereu în vedere istoria poporului român.

Rezultatele sale confirmă acest lucru de la prima pînă la ultima carte². Ele devin cu atît mai merituose cu cît ne învederează aspecte noi, necunoscute, ne prezintă „fapte și o menț, instituții și așezăminte, credințe și datini, realizări materiale și spirituale fiecare puse la locul și în contextul propriu”³.

Vechile sinteze din secolul al XIX-lea, sau acelea de la începutul veacului nostru⁴,

sînt de mult depășite sub aspectul materialului documentar, dar și al interpretărilor.

Firesc, lectorul acestor rînduri s-ar putea întreba, de ce insistăm în probleme colaterale studiului propus spre analiză? Vom răspunde că nu este tocmai așa, motivînd că autorul volumului *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene* este unul din cei mai avizați istorici contemporani în problemele de *Banatică*, subliniind că toate cărțile sale (cu *Literatura bănățeană* începînd), formează un tot organic, fiind principalele instrumente de lucru în mina oricărui cercetător tentat să investigheze istoria acestei zone românești.

Desigur, în aceeași direcție, ar fi necesar să atragem atenția că în trecutul nostru literar și istoriografic, Banatul a avut o contribuție deosebită de aceea a Transilvaniei, dar arareori luată în seamă. Ca să fim mai expliciti, așa cum remarcase și I. D. Suciul, a existat o tendință unilaterală, dezvoltarea literaturii și istoriografiei românești în regiunea din vestul României „fiind totdeauna confundată cu contribuția Ardealului”⁵. Evident, contribuția deosebită nu însemna o negare a legăturilor dintre provinciile românești, ultima lucrare bunăoară, aducînd cea mai concludentă dovadă asupra concepției istoricului, unitatea dintotdeauna a poporului român fiind apreciată ca unul din fenomenele cele mai impresionante „și ca atare un capitol de importanță al istoriografiei noastre”⁷.

Așadar, promisiunea istoricului de a aduce lumină în cercetarea istorică a Banatului se conturează cu fiecare nouă apariție editorială. Elocvent exemplu ni-l oferă lucrarea *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene* ea urmărind îndeosebi legăturile politice și culturale dintre românii bănățeni și celelalte

rară tratînd despre originea românilor din Dacia Traiană, Timișoara, 1857; Nicolae Tincu — Veliu, *Istoriografia bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865; George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904; Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului-Severin*, I—III, Caransebeș, 1899 ș.a.

⁵ *Literatura bănățeană...*, p. 1.

⁷ *Unitatea...*, p. 7.

¹ Georgeta Penelea, *Suciu Ioan Dimitrie*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 307.

² „Orizont”, Iulie 1980

³ *Literatura bănățeană de la început pînă la Unire 1582—1918*, Timișoara, 1940; Nicolae Tincu-Veliu (1816—1867). *Viața și opera lui*. București, 1968 Eftimie Murgu, *Scrieri*, Ediție I. D. Suciul, București, 1969; *Mono-grafia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977; În colaborare cu Doina Niculescu și Viorel Gh. Tigu, *Catedrala Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1979; *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980.

⁴ Dr. Nicolae Corneanu, *Preocupările la Monografia Mitropoliei...*, p. 4.

⁵ Vezi A. T. Laurian, *Temišana sau scurtă istorie a Banatului temişan*, București, 1848; V. Maniu, *Dizertațiune istorico-critică și lite-*

provinciilor româneşti”⁸. Documentele puse în valoare îmbogăţesc substanţial informaţiile cu privire la relaţiile strînse pe care le-a avut poporul român în decursul istoriei, demonstrînd unitatea desăvîrşită, evidenţiind, pentru epoci mai îndepărtate sau mai apropiate, ţăria cu care s-a militat pe întreg cuprinsul românesc pentru depăşirea vicisitudinilor vremii şi constituirea unui stat independent şi unitar. Indiscutabil, este şi meritul autorului de a se fi axat pe o problemă care nu a fost suficient cercetată, în istoriografia română, lucrarea de faţă acoperind o lacună şi integrînd astfel „istoria românilor bănăţeni în contextul istoriei generale a românilor”⁹.

Structurată pe mai multe capitole, cartea se menţine pe terenul realităţii faptelor arătînd conştiinţa unităţii etnice în evul mediu, subliniind importanţa legăturilor dintre domitoriile ţărilor române şi cnezii şi voievozii Banatului; sînt abordate cu aceeaşi competenţă ştiinţifică mişcările demografice dintr-o parte şi alta a Carpaţilor, circulaţia cărţilor, principalele frămîntări politice, rolul presei şi al intelectualilor în stringerea legăturilor dintre provinciile române, cu alte cuvinte autorul a găsit o sinteză care porneşte de la principiul înţelegerii şi explicării fenomenelor sociale, economice şi politice prin care a trecut populaţia autohtonă.

Conceptută într-un spaţiu şi timp al întregului pămînt românesc, lucrarea relevă multiplele dovezi ale unităţii de neam, factorii care au contribuit la formarea unei conştiinţe etnice proprii. Legătura între limbă şi viaţa poporului este prezentă ca o manifestare a istoriei şi a psihologiei poporului care a creat-o şi o vorbeşte, legătura între credinţe, obiceiuri şi instituţii, accentuează caracterul naţional. A ignora, bunăoară pentru evul de mijloc, unitatea de credinţă, de confesiune religioasă, nu poate fi un argument în favoarea unităţii şi aceasta pentru că la românii ortodoxia, spune istoricul, „şi-a adoptat un caracter naţional, devenind confesiunea întregului popor român pînă în veacul al XVIII-lea, cînd prozelitismul catolic reuşeşte să spargă unitatea confesională de pînă atunci. Prin introducerea limbii române în biserică se accentuează caracterul naţional”¹⁰. Numeroasele documente şi cronici pe care le-a studiat, lărgind cîmpul cercetărilor începute cu ani în urmă, i-au conferit scriitorului posibilitatea unei îmbinări organice a tuturor elementelor vieţii noastre trecute. Desigur, prin expunerea unui material inedit, se atrage atenţia asupra puternicelor organizaţii militare ale cnezilor români din Banat în secolele

XIV-XVI, vitejia lor fiind „foarte preţuită de competitorii la tronul Ţării Româneşti”, precum şi de alţi numeroşi voievozii care „vor apela la sprijinul lor militar spre a cucerii puterea politică”¹¹. Dar, forţa lor militară se va îndrepta mai mult împotriva turcilor, I. D. Suciu relevînd cu deosebire, personalitatea cnezilor de Bizereca, Vlad, Vladislav, Nicolae şi Ioan, sau pe aceea a comişilor Ştefan Rozgonyi, Pavel Chinezu şi Ioan de Hunedoara.

La mijlocul veacului al XVI-lea, precizează autorul, ocuparea de către turci a părţii de şes a Banatului şi a cetăţii Timişoara, modifica structural relaţiile politice şi culturale ale provinciei cu celelalte ţări române. Din punctul de vedere al organizării instituţionale şi de astă dată Banatul îşi păstrează specificitatea în raport cu teritoriul Transilvaniei. Timişoara intra în paşalluc de Buda, în timp ce Banatul de Lugoj-Caransebeş se unea cu Transilvania; dar spre deosebire de acest teritoriu românesc, unde funcţiona organizarea feudală comitatensă, Banatul de Lugoj-Caransebeş va fi fost condus de un ban, „decî instituţia specifică provinciei se va menţine”¹².

Spre deosebire de alte lucrări aparţinătoare istoriografiei noastre care cuprind istoria evului mediu dezvoltat, I. D. Suciu menţionează cîteva detalii de mare interes. Contextul legăturilor lui Mihai Viteazul cu românii bănăţeni îl considerăm din cele mai revelatoare. În 1600 după eliberarea Moldovei, două plănuse şi eliberarea Banatului ocupat de turci. Rapoartele contemporane, evidenţiate de autor pe baza colecţiei Hurmuzaki, „atestă intenţia lui Mihai de a începe asediul Timişoarei”¹³. Prin eliberarea oraşului el dorea „să înfăptuiască unitatea completă a poporului român pentru că în acest fel să dispună şi de o forţă militară mai puternică iar din punct de vedere politic să desfîşoare poziţia strategică imperială pe care Timişoara o avea, fiind un continuu focar de atacuri împotriva Transilvaniei şi a cetăţilor vecine”¹⁴. Dealuri mînteri, românii bănăţeni îi deveniseră devotaţi, credinţa manifestată pînă la urmă; însuşi Mihai vorbeşte de devotamentul lor, şi acest lucru e veridic dacă se ia în considerare faptul că în comitatele din Banat exista o nobilime românească foarte puternică¹⁵.

Istoricul şi-a dat de la început seama de necesitatea de a ridica vălul uitării şi ignorării care acoperea epoca medievală românească

¹¹ *Ibidem*, p. 26

¹² *Ibidem*, p. 29.

¹³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, p. 13

din Banat. Iată așadar, dominantă distinctivă a recităţii şi implicit, sfera prioritară a cunoaşterii istorice. În acest proces va trebui pus în lumină întregul material evenimenţial (autorul recunoaşte că a fost nevoit să facă o muncă de pionierat fără a avea pretenţia de a fi spus totul¹⁶) pentru ca astfel să poată fi caracterizate secole, epoci, instituţii, să poată fi analizate sau chiar reanalizate elementele culturii vechi, contribuţiile spiritului românesc din Banat în raport cu celelalte ţări române.

În lucrarea lui I. D. Suciu sînt comentate un mare număr de texte şi documente româneşti, latine, germane, extrase din colecţiile Eudoxiu Hurmuzaki, Andrei Veress, Nicolae Densuşianu, Pesly Frigyes, Nicolae Iorga, sau, preluate din arhive şi biblioteci. Prin urmare a fost posibil ca evenimentele istorice ale provinciei să fie privite din noi unghiuri, să fie aşezate sub semnul permanenţei legături cu românii transcarpaţini. Este şi cazul unor raporturi medievale, soldate cu ajutoare militare în favoarea uneia sau alteia dintre provinciile româneşti. Rolul lui Mircea Ciobanul bunăoară, în tratativele dintre turci şi comandantul Timişoarei, instalarea lui Matci Basarab cu ajutorul armat al bătăliilor, prezenţa în Banat a lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir sau pretenţiile lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu asupra Banatului.

Odată cu ocuparea Banatului de către austriece, mişcările de populaţie s-au intensificat, în vîlm consemnîndu-se trecerile masive „în măsura în care intervin în actele vremii”¹⁷. Legăturile cu Transilvania în veacul al XVIII-lea prezintă un interes aparte, care de obicei nu a fost punctat de istorici. Cele două momente importante care au avut consecinţe asupra Banatului au fost actul unirii bisericii ortodoxe cu biserica catolică şi binecunoscuta răscoală a lui Horea, ambele declanşînd mari prigoaniri.

(Urta hînaşează veacul al XIX-lea şi primele decenii ale celui de-al XX-lea sub aspectul framîntărilor politice de la 1821, 1830 şi 1848 ca şi sub aspectul semnificativelor colaborări şi participări a bătăliilor la Unirea Principatelor, la independenţa României, finalul lucrării descriind atmosfera acţiunilor pentru eliberarea Banatului şi unirea cu patria strămoşască.

Spre exemplu, revoluţia de la 1848 este apreciată ca avînd un rol considerabil în privinţa stringerii legăturilor dintre provinciile române, iar permanenţa contactelor dintre revoluţionari, ca un fapt care a contribuit la unificarea naţiunii, la consolidarea unităţii de acţiune în rîndul intelectualităţii româneşti.

Aşa cum i se poate întimpla chiar şi unui experimentat cercetător cum este I. D. Suciu, anumite interferenţe sau trimiteri bibliografice, au scăpat din vedere, aceasta nu diminuează cu nimic valoarea sintezei. În realitate ar fi vorba doar de câteva observaţii: mai întii, conexiunile din cursul anului 1848—1849, altminteri excelent reliefate de autor, învederează şi alte personalităţi şi tendinţe, rapoarte şi programe ideologice. Parţial, istoriografia română a studiat importanţa mişcării ideilor pentru înţelegerea caracteristicilor esenţiale ale poporului român. Trebuie ştiut însă că asigurarea unei conştiinţe care face posibilă existenţa şi continuitatea comunităţii decurge din activitatea unui număr mare de intelectuali, şi nu doar a lor; dacă această coeziune pleacă de la însăşi limba vorbită, politizarea la nivelul fiecărui subconştient al societăţii nu este rezultatul activităţii unui grup restrîns, ci a participării totale, generale a poporului. Conceptul apare clarificat în cazul istoricului nostru, el pretinzînd doar cîteva detalii în planul faptic al acestui larg spectru de probleme. Unei idei asemănătoare îi vom înţelege importanţa, cînd vom observa că şi alţi intelectuali din Banat au dezvoltat interpretarea realităţilor istorice în care să regăsească aspiraţiile preţioase ale etniei. În acest context am aminti, spre exemplu, prezenţa personalităţii lui Vasile Maniu, prea puţin relevantă, deşi ea s-a făcut remarcată atît în preajma revoluţiei de la 1848 cît şi în cursul desfăşurării ei, ilustrîndu-se printr-o activitate deosebită în toate cele trei provincii româneşti. Om de legătură al lui E. Murgu şi N. Bălcescu, V. Maniu a fost colaborator al principalului ziar paşoptist din Bucureşti, „Poporul Suveran”¹⁸. Tot el, era în contact cu intelectuali mari ai timpului, munteni şi transilvăneni, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, fraţii Goleşti, Grigore Grădişteanu, A. T. Laurian, Al. Papiu Ilarian, ş.a. Amintim şi faptul că acelaşi bănăţean era „înruđit cu familia Bojincă, prin alianţă şi cu Simion Bărnuţ”¹⁹ posibil şi descendent al familiei luministului Maniu Samuil Micu alias Clain de Sad²⁰.

¹⁸ Articolele *Ungaria şi România*, „Poporul Suveran”, 1848, nr. 19, 16 august, p. 75, articol nesemnat, identificat de Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională în anii 1834—1848*, Bucureşti, 1967, p. 157 şi *România şi Ungaria liberă*, „Poporul Suveran”, 1848, nr. 8, 16 iulie p. 29—30.

¹⁹ Grigore Maniu, *Însemnare din anul 1909*; cf. Victor Neumann, *Vasile Maniu (1824—1901)*, monografie în lucru la „Editura Facla” din Timişoara.

²⁰ I. Bianu, *Viaţa şi activitatea lui Maniu Samuil Micu alias Clain de Sad*, Bucureşti,

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

¹⁷ *Ibidem*, p. 60.

Prin însăși originea lui, prin înrudiri, V. Maniu era un reprezentant cu influențe covârșitoare în cadrul fiecărui moment important din procesul revoluționar; eforturile sale se conjugau benefic cu acelea ale lui Bălcescu, iar în Transilvania cu acelea lui Papiu Ilarian și Avram Iancu (în septembrie—octombrie 1848 a fost notar al Făgărașului din însărcinarea Comitetului de apărare națională de la Sibiu). Prin urmare, alături de Eftimie Murgu, Gh. Barițiu, N. Bălcescu, ș.a. trebuiau relevate și meritele mai multor personalități de primă mărime, chiar dacă nu de prim rang, un exemplu grăitor fiind și familiile Maniu ori Bojincă.

Deasemenea, am adăuga tot ca problemă auxiliară, o trimitere greșită sesizată la p. 130, unde, după ce este înfățișată cauza și emigrarea familiilor bănățene în România în cursul anului 1880 (familii care apoi au fost extrădate de guvernul de la București), subliniindu-se rolul lui Vincențiu Babeș în colectarea sumelor necesare ajutorării acestei populații, autorul menționează o singură dare de seamă privitor la lista de subscripție, (intocmită de același Babeș) cind, în realitate existaseră două, încredințate ambele spre tipărire „Luminătorului” timișorean²¹.

Dincolo de asemenea rezerve, lucrarea lui I. D. Suciu trebuie considerată ca o valoroasă sinteză a istoriei legăturilor românești bănățene, evoluțiile privită sub toate aspectele. Așadar un volum cu date originale, cu idei clare și bine argumentate, ceea ce-l recomandă ca pe o reușită producție a Istoriografiei contemporane.

Victor Neumann

- * * * *Argeșenii și muscelenii participanți la războiul de independență a României: 1877—1878*, Muzeul orașenesc Cîmpulung-Muscel — Arhivele Statului Filiala Argeș, Pitești, 1980, 208 p.

Pentru ca știința istorică să se apropie cât mai mult de adevărul obiectiv, să prezinte cât mai exact posibil trecutul societății

²¹ *Dare de seamă publică*, „Luminătorului” 1882 (III), nr. 65, 14/26 august și *Nouă și finală darea de seamă despre împărțirea banilor colectați în România pentru bănățeni*, „Luminătorului” 1883 (IV), nr. 62, 6/18 august. Nu în prima, ci în finala dare de seamă se pomenește de aportul substanțial al lui V. Maniu în colectarea banilor din România; cf. Victor Neumann, *Din corespondența inedită a lui Vincențiu Babeș cu Vasile Maniu*, „Tibiscus”, V, 1978, p. 288—292.

omenești este necesară aprofundarea cunoașterii unane și aceasta este de neconceput fără izvoarele istorice, fără documente care asigură baza de informații pentru reconstituirea faptelor și proceselor istorice. Pe de altă parte în mod firesc, cercetarea istorică manifestă o permanentă sete de cunoaștere, solicită noi și cit mai largi posibilități de informare, căci îmbogățirea documentării și analiza temeinică, pe baza principiilor materialismului dialectic și istoric a datelor și informațiilor oferite de documente, vor permite saltul calitativ necesar în sfera interpretării.

De aici și grija pentru adunarea și conservarea izvoarelor istorice de tot felul, dar nu numai atât, ci și preocuparea pentru publicarea culegerilor ori colecțiilor de documente referitoare la momentele și problemele fundamentale ale istoriei poporului nostru.

Volumelor de documente consacrate cunoașterii cit mai complete și înțelegerii cit mai exacte a desfășurării războiului pentru independență din 1877—1878, eveniment crucial în multimilenara noastră istorie și unul din cele mai semnificative momente ale îndelungatei lupte duse de poporul român pentru cîștigarea dreptului sacru de a fi stăpîn în propria țară, li se adaugă și recenta apariție editorială realizată sub egida Muzeului Orașenesc Cîmpulung Muscel și a Filialei județului Argeș a Arhivelor Statului.

Rod al unor cercetări asidue și îndelungate, lucrarea reprezintă o culegere de 196 documente dintre care 91 au fost depistate în fondurile deținute de Arhivele Statului la București. Pitești și Drobeta-Turnu Severin, iar celelalte au fost selecționate, după cum se precizează în *Introducerea* volumului, din colecții și publicații cu o circulație redusă (*Documente privind istoria României. Războiul pentru independență* vol. I—IX, Edit. Academiei R. P. Române, București 1952—1955; *Războiul pentru independența națională 1877—1878. Documente militare*, Edit. militară, București, 1971; Al. Pencovici, *Rechizițiile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în războiul din 1877—1878*, București, 1879; Al. Candiano-Popescu, *Cuvîntări ostășești*, București, 1901, *Istoricul Regimentului Argeș nr. 4, scris cu ocazia jubileului de 50 de ani, 1877—1927*, Pitești, 1927; „Monitorul Oastei” și „Monitorul oficial” din 1877—1878).

În volum, documentele sînt grupate tematic în următoarea structură: I. Situația administrativă și cultural-sanitară; II. Proclamarea independenței; III. Participarea militarilor argeșeni și musceleni la război; IV. Îngrijirea militarilor români și ruși în spitale; V. Rechiziții; VI. Ofrande, iar în cadrul fiecărui capitol ele sînt prezentate cronologic. Astfel încît, în întregul său, lucrarea conturează dimensiunile eforturilor și sacri-

ficiilor făcute de locuitorii satelor și orașelor din fostele județe Argeș și Muscel, în cadrul aportului general al maselor populare pentru câștigarea independenței absolute a României și susținerea războiului antotoman.

Pentru toți cei interesați de cunoașterea aprofundată a istoriei patriei noastre, în mod deosebit pentru cercetătorii istoriei locale a meleagurilor argeșene și muscelene, documentele oferă date și informații ample privind: situația economică, starea financiară, mișcarea populară, serviciul sanitar, administrativ, instrucțiunea publică, starea drumurilor din zona în ajunul intrării în război, entuziasmul locuitorilor la vestea proclamării independenței, onstituirea unităților militare locale (Regimentul 4 Dorobanți, format din batalionul 1 Argeș și batalionul 2 Muscel, și Regimentul 2 Călărași Vilcea, din care făceau parte Escadroanele 1 Argeș și 2 Muscel) și aportul lor în timpul de luptă contra turcilor; faptele de vitejie săvârșite de numeroși musceleni și argeșeni în luptele purtate la Ralova, Sîmbrdan, Inova ș.a. pentru care au fost citați prin ordine de zi și decorați; dovezile, de asemenea, de un înalt patriotism ale celor rămași acasă, care, prin produsele rechițiionate și transportul lor pe front, prin subscripțiile pentru cumpărarea de arme, ori pentru alimente, furaje, animale, îmbrăcăminte etc., prin numeroase ofrande, contribuiau din plin la ducerea războiului.

Lectura documentelor ilustrează convingător că independența — operă istorică a întregului popor și moment hotărâtor în mersul ascendent al istoriei românilor — a fost cucerită prin eroismul și spiritul de jertfă al tuturor fiilor patriei.

Este meritul autorilor de a fi realizat culegerea după toate rigorile muncii de specialitate, documentelor fiindu-le adăugate *Lista rezumatelor documentelor, Indicele general, Bibliografie, Glosar*. Totodată, cartea conține o bogată ilustrație — fotografiile și reproduceri după documente, care întregesc textul documentelor.

Desigur că valoarea culegerii ar fi fost încontabil mai mare dacă ar fi cuprins numai documente inedite.

Oricum lucrarea își are unitatea sa tematică, este binevenită și reprezintă un volum de referință în literatura istorică.

De licat argeșenilor și muscelenilor, participanți activi și statornici la lupta pentru neatinrea gliei strămoșești, volumul de documente întocmit de Constantin Florea, Mircea Gilca, și Ștefan Trîmbaciu constituie un omagiu tuturor aceluia care și-au adus contribuția la făurirea României moderne, la câștigarea independenței ei naționale

Elena Gheorghe

General-locotenent ION SUȚA, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armii*, vol. 1, Edit. militară, București, 1977, 226 p.

Dedicată „Infanteristului român” cartea înfățișează, pe baza unei temeincl documentări, „arma cu cele mai vechi tradiții, apărută odată cu organizațiile tribale la populația din bazinul carpato-danubian” (p. 7).

Folosind un bogat material informațional furnizat de numeroase izvoare consultate, lucrări originale, lucrări speciale, precum și publicații periodice și cotidiene, autorul reușește, cu un relief corespunzător, evoluția infanteriei române din cele mai vechi timpuri și pînă la primul război mondial.

În primul capitol este tratată „organizarea, înzestrarea și instrucția infanteriei dace și romane”. Este relevant faptul că „pedestrima a fost arma de bază a armatei dacice, fiind folosită atît pentru lupta în cîmp deschis cît și pentru apărarea cetăților.” (p. 21). În timpul războiului purtat de daci cu romanii, în anul 106, pedestrima „a reprezentat ridicarea la luptă a întregii populații de țărani daci, pentru apărarea libertății și independenței lor, un adevărat război popular de apărare”.

În lucrare sînt prezentate armele pedestrimii daco-geților, stîndarul folosit de daco-geți, trompeta, fortificațiile și unele date referitor la „instrucția pedestrimii”. (p. 25).

În capitolul al II-lea este prezentată infanteria română în secolele XIV—XVI. În prima parte a capitolului este redată „situația social-politică și economică în Principatele Române la începutul secolului al XIV-lea” elemente caracteristice privind structura organizatorică a armatei, aspecte privind „organizarea, înzestrarea și tactica infanteriei în secolele XIV—XV”, mențiuni în legătură cu structura organizatorică a pedestrimii, armamentul utilizat, echipamentul și „asigurarea materială”.

Este remarcat faptul că „infanteria era foarte mobilă, manevra cu ușurință în timpul tactic, folosoa cu multă iscusință procedee de înșelare a inamicului și știa să exploateze la maximum avantajele terenului” (p. 79).

În anul 1475, în bătălia care a avut loc la Vaslui, „Ștefan cel Mare a dispus pedestrima în dispozitiv pe două linii, perpendiculare pe direcția de ofensivă a turcilor, între crestele împădurite ale dealului Paulului și dealului Coasta Muntenilor, pe Valea Birladului, avînd în față un teren mlăștinos și acoperit cu sălcii și păpuriș.” Coloanele turcești, pînă să ajungă la această poziție „au fost tot timpul hîrțuite prin acțiuni rapide, date prin surprindere, folosind acoperirile”. (p. 75).

Sînt remarcate principalele schimbări petrecute în organizarea, înzestrarea și tactica infanteriei în secolul al XVI-lea; structura generală a armatei în timpul lui Ion Vodă cel Viteaz; organizarea armatei, asigurarea materială, armamentul și tactica infanteriei în timpul lui Mihai-Viteazul.

Experiența cîștigată în războaiele purtate de Mihai Viteazul se va generaliza în perioada de după moartea sa, la care evident se vor adăuga valențe noi, îmbogățind tactica infanteriei române și a artei militare în general. Mihai Viteazul va rămîne în istoria patriei noastre ca un foarte bun organizator, un comandant energic și hotărît, cu simțul timpului de luptă foarte dezvoltat, el însuși fiind un luptător desăvîrșit și foarte viteaz.

— subliniază cu justețe autorul.

Capitolul III al cărții se ocupă de „infanteria română în secolele XVII XVIII”, structura ei organizatorică, armamentul și tactica infanteriei, instrucția infanteriei și asigurarea materială.

În capitolul IV este redată „dezvoltarea infanteriei române în perioada 1821 1877 (p. 113), fiind prezentată „organizarea armatei” (p. 114) precum și a „infanteriei române potrivit prevederilor Regulamentului organic” (p. 116).

Este evidențiată evoluția organizării, înzestrării și instruirii infanteriei române”, care cunoaște acum un proces ascendent și relativ rapid, fiind în această perioadă organizată într-o concepție modernă, păstrînd în mare măsură elementele structurale stabilite în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza” (p. 191).

Capitolul al V-lea al cărții prezintă dezvoltarea infanteriei române de la Războiul pentru independență 1877 1878 pînă la primul război mondial. Subliniind rolul pe care l-a avut infanteria română în timpul războiului pentru independență 1877 1878 (p. 208), autorul relevă faptul că în acest război infanteria a constituit forța principală a armatei române, participînd cu efectivele cele mai numeroase, luînd parte la cele mai grele acțiuni de luptă și în consecință, lăsînd pe cîmpul de luptă cele mai mari jertfe de sînge (p. 213).

Ca „element nou care apare în organizarea infanteriei îl constituie brigada de infanterie”, care a fost „înființată cu ocazia mobilizării din toamna anului 1876”. Este remarcat faptul că „brigada de infanterie avea în componență 3 regimente de infanterie, dintre care un regiment de infanterie linie și două regimente de dorobanți, iar brigăzile fără soț din fiecare divizie mai aveau și un batalion de vîlători”.

Sînt prezentate, documentat, acțiunile de luptă la care infanteria română și-a adus

contribuția în războiul pentru independență din 1877—1878.

Pe baza analizei luptelor la care a participat armata română în Războiul pentru Independență din 1877 1878, monografia relevă faptul că „infanteria română alături de celelalte genuri de arme, prin faptele sale de glorie, a ridicat prestigiul întregii armate române în ochii popoarelor Europei și a pecetluit cu sluge dreptul românilor la independența națională, lăsînd generațiilor care au urmat strălucite pilde de eroism, de dragoste de patrie, de sacrificiu”.

În continuarea capitolului este redată „dezvoltarea infanteriei române de la războiul pentru independență pînă la primul război mondial”. Se relevă aici faptul că în vederea întăririi capacității de apărare în ansamblul măsurilor luate un loc important l-a ocupat întărirea și dezvoltarea armatei, iar „comparativ cu perioadele anterioare războiului pentru independență, dezvoltarea armatei cunoaște un ritm accelerat de creștere numerică a unităților și de modernizare a lor atît în direcția structurii organizatorice cît și a înzestrării, recrutării și instruirii”. (p. 235).

Prezentarea celor mai importante transformări care au avut loc în structura organizatorică a armatei privind crearea marilor comandamente operative cu caracter de permanență, transformarea dorobanților în infanterie proces încheiat în 1908 cînd toată infanteria armatei române devine permanentă, înființarea în 1887 a „Inspectoratului general”, iar în anul 1912 a „Inspectoratului infanteriei, care în scurt timp va avea un rol foarte important în sistemul organelor centrale ale Ministerului de Război, dezvoltarea rețelei școlilor militare de diferite grade, elaborarea de noi regulamente de luptă, editarea unor reviste de specialitate precum și măsurile în vederea asigurării materiale care au cunoscut „un continuu proces de perfecționare” (p. 236), toate aceste aspecte bine tratate, conferă o imagine de ansamblu a efortului amplu și susținut depus în această perioadă, pentru sporirea capacității de apărare.

Ca urmare a măsurilor luate după 6 ani de la terminarea Războiului pentru Independență, infanteria română este organizată în 9 divizii de infanterie, cu 8 regimente de infanterie permanentă, 4 batalioane de vîlători și 32 regimente de dorobanți, reprezentînd o forță puternică dacă, se au în vedere posibilitățile materiale ale României la acea dată.” (p. 245).

Un moment important în înzestrarea cu armament a infanteriei, semnalat în lucrare îl constituie introducerea mitralierei. Pentru prima dată în armata noastră s-a introdus

În anul 1910 în înzestrarea infanteriei mitraliera Maxim model 1910 românească, calibru 6,5 mm (p. 233).

Acest prim volum al lucrării care a înfățișat succint momentele cele mai semnificative ale dezvoltării infanteriei române de-a lungul veacurilor până la prima mare conflagrație mondială, evidențiază faptul „că tot ceea ce s-a împlinit este opera celor care au gândit și au năzuit, a celor care au trăit

în mijlocul armeei, au simțit bătălia inimii infanteristului” (p. 266).

Lucrarea poate fi apreciată ca o contribuție meritorie la cunoașterea evoluției și istoricului unelii din componentele de bază ale armatelor române moderne, factor important în apărarea suveranității și independenței patriei.

Valeriu A. Giuran

ISTORIA UNIVERSALĂ

BONJU ST, ANGELOV, *Iz starata bălgarska ruska i srăbska literatura* (Din literatura veche: bulgară, rusă și sîrbă), cartea a III-a, Sofia, 1978, 282 p.

Lucrarea bazată pe studiul a numeroase manuscrise cuprinde următoarele capitole: *Viața scurată a lui Chiril Filozoful* e vorba de Constantin Chiril — (p. 3 16); *Clement de Orhida* — autor al unor slujbe generale (p. 17—37), „*Povestire despre psaltire*” (p. 38—60); *Povestire despre crucea de fier* (p. 61—98); *Viața lui Gheorghe din Sofia* unde este vorba de mîcenicul Gheorghe cel Nou din Serdica (p. 99—130); *Slujba lui Gheorghe din Sofia* (p. 101—156); *Visarion din Debr* (Debrăski) scriitor și copist bulgar din sec. XVI (p. 156—248) — cel mai lung capitol; *Matei din Slepce* — cîrturar bulgar de la mijlocul sec. XVI (p. 249—256); *Pahomie din Slepce* — cîrturar bulgar de la mijlocul sec. XVI — (p. 257—264) și *Visarion din Hilandar* — scrib din prima jumătate a sec. XVI (p. 265—281).

Intuitivitatea studiului o relevăm prin cele 80 de facsimile redată de autorul lui. Remarcăm și faptul că fiecare capitol se încheie prin transcrierea unor texte ce privesc capitolul respectiv. Însă unele observații se impun. Astfel, *Visarion din Hilandar* nu este scrib bulgar, ci ucenic al mitropolitului Moldovei Teoctist al II-lea, după cum o arată colofonul respectivului scrib aflat în ms copiat, ms ce se găsește în Biblioteca Academiei R.S.R., fond slav nr. 96, colofon facsimilat la p. 266. Apoi, autorul îl confundă pe moldoveanul Visarion cu un alt Visarion după cum o dovedesc facsimilele de la p. 267, 269—271, 276, 279 și 280, căci numai primul facsimil reproduce grafia românului Visarion. Subliniem că *Viața scurată a lui Constantin-Chiril* este studiată și după un ms al scribului Nichifor din Suceava, copiat în vremea mitropolitului moldovean Anastasie Crîlnca, ms fiind comandat de Ilea Crîmcoviel (p. 12).

Nu se redă decît grafia unora dintre mss cercetate, așa că în cele ce urmează

îngăduim a specifica tipul grafic al unora dintre codexuri. Astfel, într-o frumoasă minusculă veche manuscrisică¹ este însemnarea lui Vasilie mitropolit de Novohrad care moare în 1595 (facsimil, p. 226). O frumoasă minusculă nouă manuscrisică prezintă un ms al lui Visarion Debrăski (facs. p. 227 și 228). Colofonul celui de al doilea Visarion este într-o frumoasă minusculă veche manuscrisică (facs. p. 269). Ms facsimilat la p. 60 este în semiuncială, cu unele elemente minuscule și cursive, la fel și cele de la p. 67, 270, 271, 274, 279 și 280. În aceeași grafie este și ms moldoveanul Visarion (facs. p. 267), iar ms de la p. 77 are grafia minusculă veche manuscrisică. Despre ms facsimilat la p. 5 se afirmă la p. 4 că este un scris „semicursiv și cursiv”, însă în fapt ms în cauză prezintă o frumoasă minusculă veche manuscrisică. Tot așa ms facsimilat la p. 243 nu este în cursivă cum se susține la p. 241 — ci într-o frumoasă minusculă nouă manuscrisică. În aceeași grafie este și textul facsimilat la p. 245.

În concluzie, cele câteva observații făcute mai sus nu scad valoarea lucrării distinsului erudit, slavistul Bonju St. Angelov, profesor la Universitatea „Kliment Ohridski” din Sofia.

Damian P. Bogdan

GERMAINE TILLION, *Ravensbrück*, Edit. politică, București, 1979, 216 p.

Apariția în limba română, a cărții lui Germaine Tillion — lucrare monografică despre lagărul pentru femei de la Ravensbrück, nume de sinistră rezonanță din perioada de dominație a Germaniei fasciste în timpul celui de al doilea război mondial adaugă

¹ V. despre acest tip grafic Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, I: *Tratat*, p. 221—222.

literaturii istorice dedicate „uzinelor morții” organizate de regimul hitlerist o temelnică documentare asupra unui loc cu nimic mai prejos decât Auschwitz, Dachau, Mauthausen, Buchenwald cunoscute pentru politica de genocid practică în proporții de masă de către căpeteniile celui de al III-lea Reich.

În Franța anilor care au precedat cea de a doua mare conflagrație militară a secolului nostru autoarea s-a afirmat ca un prestigios om de știință în domeniul etnologiei, fiind licențiat în litere, absolventă a Școlii practice de științe orientale și a Școlii naționale de limbi orientale vii, a Școlii Luvului. Ca și alți intelectuali patrioți, Germaine Tillion s-a încadrat și a participat activ în cadrul mișcării de Rezistență încă de la începuturile organizării acesteia, după ocuparea Franței de armatele Wehrmachtului. A îndeplinit funcția de șef al rețelei antifasciste de la Muzeul Omului din Paris și, în urma unei trădări, a fost arestată în 1942, ajungând ca deportată la Ravensbrück la sfârșitul lunii octombrie 1943. În lagăr a purtat numărul 24 588, a muncit la lucrări de terasament și a rămas până la 23 aprilie 1945 când a fost eliberată, împreună cu alte franțuzoaice supraviețuitoare, de către Crucea Roșie suedeză. După terminarea războiului meritele sale de luptătoare antifascistă au fost răsplătite prin decorarea cu Legiunea de Onoare în gradul de ofițer, cu Crucea de Război 39–45 și cu Rozeta Rezistenței.

Germaine Tillion analizează lagărul de la Ravensbrück nu numai prin prisma și viziunea deportatului a cărei existență a stat sub spectrul unei morți care plana permanent, dar și din unghiul de vedere al istoricului, al omului de știință conștient de însemnătatea prezentării adevărului istoric. Foarte scrupuloasă cu ea însăși în redarea cât mai exactă a realității din lagăr autoarea recunoaște că „oricare ar fi calitatea informațiilor adunate, ele nu pot să ne restituie ceea ce s-a întâmplat, ci numai ceea ce s-a putut ști, fărămă cu fărămă, din ceea ce s-a întâmplat”, (p. 10; în continuare referirile se vor face la paginile din lucrare), afirmație pe deplin valabilă dacă avem în vedere dificultățile enorme de documentare asupra organizării și funcționării lagărului în timpul existenței acestuia cât și reconstituirii situației sale după ce a fost desființat, întrucât naziștii au distrus mărturiile scrise, înainte de eliberarea deportaților de către armata sovietică.

Partea întâi a lucrării, intitulată „Lagărul de la Ravensbrück. Mărturie scrisă în 1944 și 1945”, se referă la date și fapte privind funcționarea sa din momentul inaugurării, probabil 23 sau 24 martie 1939, până

la dispariția acestuia la 30 aprilie 1945 când au sosit unități ale armatei sovietice. Destinat femeilor sediul lagărului a fost la Ravensbrück, în provincia Mecklenburg situată în nord-estul Germaniei, între Elba și Oder. Ravensbrückul a făcut parte din categoria lagărelor de muncă dar diferența dintre acestea și cele de exterminare consta doar din numărul persoanelor asasinate. Așa după cum arată autoarea „În Germania existau două principale tipuri de lagăre, lagărele de muncă și lagărele de exterminare, și dintr-o dată mi s-a părut evident că aceste două tipuri de lagăre erau complementare, administrate după aceleași principii și nedesebindu-se decât prin procentul de exterminări” (p. 36). Prin lagăr au trecut într-un interval de aproape șase ani un număr de 115 000—123 000 de prizoniere. „Dacă am supraviețuit — scrie Germaine Tillion aceasta o datoriez în primul rând și în mod sigur hazardului apoi minci, voinței de a dezvălui aceste crime și, în sfârșit, unei coaliții a prieteniei — căci pierdusem dorința viscerală de a trăi” (p. 20).

Autoarea întreprinde pe lângă o atentă și minuțioasă descriere a vieții din lagăr și o radiografie socio-politică a sistemului care a generat fascismul german, iar ca o tinoare a acestuia însăși existența lagărelor de concentrare.

Germaine Tillion se referă pe larg la „terminologia barocă” „Nacht und Nebel” („Noapte și negură”) folosită de Gestapo pentru deținutele considerate într-o categorie primejdioasă, acel „material uman de fosil, dar de ținut sub supraveghere în cazul unei eventuale anechelă suplimentare, de unde interdicția pentru „N.N.” de a merge sală cizeze în comandourile care depindeau de Ravensbrück și de a țese la corvoadă în afara zidurilor lagărului fie și pentru o jumătate de zi” (p. 96). Pentru camuflarea asasinatelor se utiliza ca un paravan Revierul, un simulacru de spital pentru deținutele din lagăr. În urma politicii sistemice de exterminare a deținutelelor s-a ajuns la sfârșitul lunii martie 1945 ca numărul supraviețuitoarelor să fie de 11000, acest număr necorespunzând însă mortalității reale.

În decembrie 1944 a început să funcționeze la Ravensbrück o cameră de gazare. Numărul femeilor care au murit prin gaze s-a ridicat la circa 1500 de persoane. Numai într-o singură zi, la 4 martie 1945, au fost gazate la Ravensbrück aproximativ 350 de victime.

În partea a doua a cărții „un convoi de franțuzoaice”, autoarea își întemeiază observațiile pe baza unui document de 29 pagini dactilografiate în care sînt consemnate numele a 959 de femei arestate în anii 1942 și 1943, dintre care 958 au fost deportate din Franța

la 30 ianuarie 1944 și au ajuns la Ravensbrück la 3 februarie 1945. Despre situația tragică a deportatelor este edificatoare aprecierea autoarei potrivit căreia „Ravenbrückul a jucat „rolul de placă turnată” în deportarea femeilor din întreaga Europă și în exploatarea lor industrială” (p. 124).

Cel de al treilea capitol „problemele ridicate”, conține păreri și aprecieri ale autoarei referitoare la evaluările și reevaluările oferite de lagăr cu ocazia proceselor post-belice intentate naziștilor și încredințate englezilor, la Hamburg în decembrie 1946 și ianuarie 1947 și francezilor, la Rastadt.

În cea de a patra parte a cărții „metode de anchetă”, autoarea comunică cititorului mijloacele pe care le-a utilizat timp de 8 ani pentru a reconstitui „bucătică cu bucătică” un vast ansamblu de fapte, adescori necunoscut chiar de cele care m-au ajutat să-l stabilesc” (p. 173). Subtitlurile denumite: Controlul mărturiei: Angajare și imparțialitate: Clasarea; La confluența dintre document și mărturie, enunță criteriile metodologice aplicate de autoare pentru atingerea scopului propus. Greutățile întâmpinate în cercetarea sa extrem de minuțioasă asupra lagărului de la Ravensbrück au fost sporite și de dispariția deliberată a unor mărturii scrise deoarece „universul concentraționar” depășea prin proporțiile lui „pe cele pe care mijloacele fizice ale omului le pot sesiza (...) arhivele pe care le îngrămădea aveau să fie distruse selectiv; mai întâi cele mai recente, adică cele mai concludente, cele mai acuzatoare” (p. 189).

Lucrarea mai cuprinde trei anexe: 1) În legătură cu camerele de gazare din lagărele

din Vest; 2) Lagărul de la Mauthausen; 3) Camera de gazare a KZ (prescurtare pentru Konzentrationslager n.n.) de la Dachau. Planul și cronologia lagărului de la Ravensbrück.

Era de dorit ca Editura politică să prefățească lucrarea pentru a sublinia atât meritele cit și unele din scăderile lucrării. Într-o epocă istorică nespuse de complexă și cu tendințe extrem de contradictorii ale lumii contemporane, nu se poate face abstracție de încercările unor elemente de extremă dreaptă dornice să obțină poziții politice în unele țări occidentale, să promoveze, prin forme mai mult sau mai puțin declarate vechi teorii fasciste drapate sub masca neofascismului, propagator al rasismului și șovinismului, disprețului față de om și al justificării urli și încordării raporturilor între popoare. Semnificative sînt și încercările unor apologeți ai neofascismului care neagă existența lagărelor de concentrare naziste organizate sub patronajul fascismului german.

Ravensbrück face parte din categoria cărților — document care mențin trează atenția și vigilența popoarelor asupra unui trecut istoric nu prea îndepărtat, trecut în care „universul concentraționar” al lagărelor a fost condamnat pentru totdeauna de istorie, prin unitatea tuturor forțelor antifasciste, democratice, iubitoare de pace, învingătoare în urmă cu 35 de ani, la 9 Mai 1945, asupra Germaniei hitleriste, victorie dobîndită îndeosebi datorită eforturilor și sacrificiilor umane și materiale ale statelor din coaliția antifascistă.

Mircea Dumitriu

VASILE MACIU

(1904 — 1981)

La 14 februarie 1981 a încetat din viață profesorul universitar Vasile Maciu, reprezentant de seamă al istoriografiei românești contemporane.

S-a născut la 30 decembrie 1904 în orașul Caracal, unde a urmat și cursurile liceale. În 1927 a obținut licența în istorie, ca student al lui Nicolae Iorga, cu teza tratând *Știri referitoare la români în istoria universală a lui Jacques Auguste de Thou*. Vreme de douăzeci de ani a funcționat ca profesor în învățământul secundar în orașele Caracal, Corabia, Găești, Buzău, București.

În 1949 a fost numit conferențiar pentru istoria modernă a României la Facultatea de istorie din București și șef al secției de istorie modernă a României (1949—1953) la Institutul de istorie și filozofie al Academiei, iar din 1963 a devenit profesor la aceeași catedră.

Între anii 1949—1960 a îndeplinit și funcțiile de secretar general și de vicepreședinte al Societății de științe istorice, numărându-se printre întemeietorii acesteia, iar între 1953—1956 a ocupat funcția de director al Arhivelor statului.

În 1963 a fost ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, îndeplinind un timp sarcina de secretar științific al acestei instituții. La înființarea, în 1970, a Academiei de Științe Sociale și Politice, profesorul Vasile Maciu a fost ales membru titular al acesteia.

Întrată în rândurile Partidului Comunist Român în februarie 1945, după ce își făcuse cunoscute, în publicații interbelice, vederile democratice și antifasciste, membru al Parlamentului ales în noiembrie 1946, profesorul Vasile Maciu a militat întreaga sa viață pentru afirmarea concepției revoluționare despre natură și societate, pentru educarea tinerei generații în spiritul dragostei față de trecutul istoric de luptă socială și națională al poporului român.

Concomitent cu activitatea didactică profesorul Vasile Maciu a depus o remarcabilă muncă științifică și publicistică. Cercetările sale au abordat aspectele majore ale epocii moderne a României: revoluțiile de la 1821 și 1848, Unirea Moldovei și a Țării Românești, războiul de independență, răscoala de la 1907, realizând studii de valoare pentru

dezvoltarea istoriografiei române și analize critice asupra operelor științifice ale lui C. D. Aricescu, Nicolae Bălcescu, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol. Dintre cercetările încredințate tiparului în diverse publicații de specialitate se detașează prin interpretarea faptelor și noutatea informației: *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848: La Société des Etudiants Roumains de Paris, Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române, Unirea Moldovei și a Țării Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol, Premisele proclamării independenței României, La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867; Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România.*

Profesorul Vasile Maciu a contribuit în mod hotărâtor la elaborarea volumului IV al tratatului de *Istoria României* și la publicarea oelor nouă volume de documente privind războiul de independență din 1877—1878. Unele din rezultatele cercetărilor sale științifice se întilnesc și în studiile publicate în cele trei volume din „Nouvelles Etudes d'Histoire”, publicate în anii 1955, 1960 și 1965 cu ocazia congreselor internaționale de istorie de la Roma, Stockholm și Viena. Vasile Maciu a participat la numeroase reuniuni internaționale de specialitate.

Pentru activitatea sa didactică și științifică, în 1954 i-a fost acordat Premiul de stat, iar în 1963 a fost distins cu titlul de profesor universitar emerit.

Între anii 1972—1976 Vasile Maciu s-a aflat în fruntea Comitetului de redacție al „Revistei de istorie”, ca redactor șef, îndrumind întreaga activitate a colectivului redacțional. Prin activitatea sa a contribuit din plin la sporirea calității și la lărgirea orizontului științific al revistei, prezența sa imprimind redacției spiritul de seriozitate și corectitudine ce l-a animat întotdeauna.

Prin încetarea din viață a profesorului Vasile Maciu știința istorică românească pierde unul dintre cei mai valoroși specialiști, un dascăl sub a cărui competentă și exigentă îndrumare s-au format generații de istorici care îi vor păstra o neștearsă amintire.

„REVISTA DE ISTORIE”, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București—71261.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”—IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SERIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
* * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporulul român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
* * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania. vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturiile strălune despre strămoșii poporulul român*, 1980, 158 p., 11 lei.
MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III. Sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CERNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
* * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2*, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei.
* * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
* * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 484 p., 34 lei.
* * * *Inscripțiile din Scythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și Instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO-3870

